

प्रकाशक

रविशंकर लो परम
कमल मो ओ अप्पकन-
संशोधन विद्यालय
गुजरात विद्यालय
मद्रास, अमरावती

आवृत्ति फोटी

पृष्ठ ५

वि. सं १ ४

ई. सं १९५२

की ह पाँच

मुद्रक : अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती
विशेष हस्तिकार सामे अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती अमरावती

निवेदन

गुजरात विद्यासभाना भो जे. अध्ययन-संशोधन विद्याभवनमां जे संशोधन-ग्रंथो तैयार करी प्रकट करवामां आवे छे तेनुं एक अंग जुदा जुदा धर्मो अने संप्रदायोनुं साहित्य संशोधननी शास्त्रीय दृष्टि तैयार कराववानु छे आ कार्यमा गेठ पूनमचंद करमचंद कोटावाळा ट्रस्टना वहीवटदारो शेठश्री प्रेमचंद क. कोटावाळा अने शेठश्री भोळाभाई जेशिंगभाई एमणे आ संस्थाने नीचे जणावेली शरते जैन साहित्यना ग्रंथो तैयार करी प्रकट करवा दान कर्युं छे ए माटे भो. जे. विद्याभवन ट्रस्ट एमनुं आभारी छे

शरत

- “ जैन संस्कृतिना तमाम अंगोनु-जेमके द्रव्यानुयोग आदि
- “ चार अनुयोगोनु, तेमज काव्य जिन्प कळा इतिहास आदिनु
- “ साहित्य तैयार करावो प्रकट करवु. आमां मूळ संस्कृत
- “ प्राकृतादि ग्रंथोना शिल्प आदिना सचित्र इतिहास वगैरेनो
- “ समावेश करवो ”

उच्च अध्यास अने संशोधन विभाग अगे संशोधननी योजना विचाराती हती त्यारे गुजरातना इतिहासने महत्त्वनुं स्थान आपवामां आव्युं हतु उपलब्ध साधनोने आधारे इतिहासने फलित करवानुं काम अने नवां साधनोने उपलब्ध करवानु काम-ए बे कार्यदिशाओ स्पष्ट हती. पहेली दिशामां थयेला कामनी नोंध लेतां जणांयुं के ई स. १८५६ मा प्रकट थयेला रासमाळा अने ई स १८९६ मां प्रकट थयेला बोंम्बे गेझेटियर ग्रंथ १-खंड ए १ वे अंग्रेजीमां लखायेला ग्रंथोनुं हजी पण महत्त्व छे रासमाळानो गुजराती अनुवाद गुजरात विद्या-सभाए १८६९-७० मां प्रकट कर्यो हतो. गेझेटियर उपरंथी गुजरातनो

प्रत्यक्ष

रक्षितमात्र ही बरी
अप्यह मो मे अप्यह-
संशोक्त विद्याभक्त
सुवर्ण विद्याभक्त,
मह अप्यह

जाति फेरी

पृष्ठ ५

वि. सं. १ ४

ई. स. १९५१

को ह पांच

सुरक्ष १ अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह
सिद्धि ह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह अप्यह

વિશેષ સ્વરૂપે વિચારણા કરવામાં આવી હતી. શ્રી રત્નમગિરાવ મીમરાવ ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ લખતા કોઈપણ જ્ઞાનસાધન રહી ન જાય એની તકેદારી રાખે છે. પ્રો. અબુલકાસમ નદવીએ પણ મુસ્લિમ વંશ સાધનોનો ઉપયોગ કરી સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ લખી રાહ્યો છે.

સામગ્રી ઉપરથી ઇતિહાસને ફલિત કરવાનો દિશામાં પિષ્ટપેષણ કરતાં વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય તો હવે નવા સાધનોની શોધ કરવાનો અને એને ઉપલબ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ એમ લાગવાથી સંશોધન વિભાગે પ્રારંભમાં આ વીજી દિશામાં કાર્યક્રમ યોજ્યો. ૧૯૩૩ માં આચાર્યશ્રી મુનિ જિનવિજયજીએ ગુજરાત સાહિત્ય સભાના માનાર્હ સભ્ય તરીકે પ્રાચીન ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધનસામગ્રી ઉપર વિચારપ્રેરક અને વૃત્તિપ્રેરક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. એ માર્ગે પોતે અસાધારણ શ્રમ ઉઠાવી કાર્ય કરે છે અને સિંધી જૈન ગ્રંથમાળામાં અને એ પૂર્વેનાં એમનાં પ્રકાશનોમાં પોતે સંશોધિત સંગૃહીત સામગ્રી પ્રકટ કર્યે જાય છે. સંશોધન વિભાગની યોજનામાં બે શ્રાવણોમાંથી સાધનો વહાર કાઢવાનો અમારો કાર્યક્રમ એ જ દિશામાં વીજી ફાટો છે. એક શ્રાવણ તે પુરાણો અને વીજી જૈન આગમો-નિર્યુક્તિઓ-ભાષ્યો-ત્રૂર્ણિઓ. આ બંને આકરોમાં ઇતિહાસના સાધનો માટે જે ‘સ્વોદકામ’ થવું જોઈએ તે થયેલું નહિ, એથી આ દિશામાં મો જો. વિદ્યાભવન તરફથી આદરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિના પ્રથમ ફળ તરીકે અધ્યાપક ડા. શાશુર જોષીએ તૈયાર કરેલ પુરાણોમાં ગુજરાત એ ગ્રંથ ૧૯૪૬ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે વીજી ફળ તે આ જૈન આગમ-સાહિત્યમાં ગુજરાત પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જૈન આગમ સાહિત્યમાંનું લગભગ પાંચ લાખ શ્લોક પૂરું સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય જોઈ બહાર સ્થળપ્રતીકો તારવવાનું મિત્ર મિત્ર આગમો-અને એ ઉપરના સાહિત્યમાના ઉલ્લેખોને એકત્રિત કરવાનું,

ઇતિહાસ રેસાફે બા જ સંસ્થાપ ૧૮૯૮ માં પ્રકટ કર્યો હતો બા
 અસામા જે નથી સામગ્રી પૃષ્ઠી હતી તેના ઉપયોગ કરી અને
 પહેલાં સંગ્રહીત થયેલી સામગ્રીના નવેસરથી વિષાર કરી ઇતિહાસ
 સંસ્થાને જાવજારા હતો, અને તેથી બા સંસ્થાપ ૧૯૧૭-૧૮ માં
 'ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ' જે માગમાં પ્રકટ કર્યો
 અને ૧૯૪૫ માં 'ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક - ઇતિહાસ' - ઇસ્લામપુર્ગ-
 પહેલો માગ પ્રકટ કર્યો ૫ પછી ૧૯૪૯ માં પ્રો અમુજાફર
 નવવીના ડહમાં સ્થેસા ગુજરાતના ઇતિહાસના ૧ છા સંકલનો અવધન
 અનુવાદ ૨ માગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો

પ્રો કોમિસેરિયેટ ઈપ્રેશીમાં ગુજરાતના મુસ્લિમ રામ્બોનો
 ઇતિહાસ ૧૯૩૮ માં સ્વત્ત્વ રીતે પ્રકટ કર્યો

ગુજરાતના સાધનોને શાધી અને પના ઉપરથી મુસ્લિમ રામ્બ
 પહેલાંના ઇતિહાસના પહેલો સ્વરડો સૈમાર કરવાનો યશ સ્વ ઠો
 મગવાનજાજા ઈંદ્રજીને છે અને મુસ્લિમ રામ્બોનો ઇતિહાસ સંસ્થામાં
 સુસ્તવાસો સ્થા સા કમ્પ્યુટર સાહ સુપ્તુસાહ ફરિદ્દીની મોટી મદદ
 હતો, ૫મ ગેસેટિયર ઉપરથી જાણાય છે સ્વ રણછોડમાઈ યદુવાને
 રાસમાઝા 'નો અનુવાદ કરતાં અનેક સુચારાવધારા અને પૂર્વિમો મૂઠ
 પ્રથમાં રહેયાં હતાં પ્રો હોદીખાલ્લ અને પ્રો કોમિસેરિયેટ મુસ્લિમ
 રામ્બોના સમયના ઇતિહાસ માટે ધળી સામગ્રી સંશોધિત કરી છે
 શ્રી તુર્ગાશફર જાજીય ગુજરાતનો રાજપૂત યુગનો ઇતિહાસ સંસ્થા
 સમામ સામગ્રીનો જમામગ ઉપયોગ કર્યો છે; અને હમણાં જ નથી
 બાહિતની સૈમારી કરી જાવાર સુધીનાં નવાં સંશોધનાનો પણ સમાવેશ
 કરી માપ્યો છે જે હવે પછી જોડા જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે "કમ્બાનુ
 જાસન" નો ઉપોદ્ગત સંસ્કૃતી બેઠા પુરાણજાઠથી સર્જી સોલંકીબોના
 સમય સુધીનાં યાજુપલ્લભ સાધનોના જાઠ ઉપર મારા સરકાથી પણ

વિશેષ સ્વરૂપે વિચારણા કરવામાં આવી હતી. શ્રી. રત્નમણિરાવ મોમરાવ ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ લખતાં કાંઈપણ જ્ઞાનસાધન રહી ન જાય એની તકેદારી રાખે છે. પ્રો. અબુસફર નદવીએ પણ મુસ્લિમ વંશ સાધનોનો ઉપયોગ કરી સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ લખી રાખ્યો છે.

સામગ્રી ઉપરથી ઇતિહાસને ફલિત કરવાનો દિશામાં પિટ્ટપેપળ કરતા વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય તો હવે નવા સાધનોની શોધ કરવાનો અને એને ઉપલબ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ એમ લાગવાથી સંજો-વન વિભાગે પ્રારંભમા આ વીજી દિશામાં કાર્યક્રમ યોજ્યો ૧૯૩૩ માં આચાર્યશ્રી મુનિ જિનવિજયજીએ ગુજરાત સાહિત્ય સમાના માનાર્હ મમ્ય તરીકે પ્રાચીન ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધનસામગ્રી ઉપર વિચારપ્રેરક અને વૃત્તિપ્રેરક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. એ માર્ગે પોતે અસાધારણ શ્રમ ઉઠાવી કાર્ય કરે છે અને સિંધી જૈન ગ્રંથમાળામા અને એ પૂર્વેના એમના પ્રકાશનોમા પોતે સંશોધિત સંગૃહીત સામગ્રી પ્રકટ કર્યે જાય છે સંશોધન વિભાગની યોજનામાં બે શ્રાવણોમાંથી સાધનો વહાર કાઢવાનો અમારો કાર્યક્રમ એ જ દિશામાં વીજો ફાંટો છે. એક શ્રાવણ તે પુરાણો અને વીજી જૈન આગમો—નિર્યુક્તિઓ—ભાષ્યો—ચૂર્ણિઓ આ વને આકરોમાં ઇતિહાસના સાધનો માટે જે ‘સ્વોદકામ’ થવું જોઈએ તે થયેલું નહિ, એથી આ દિશામાં મો. જે. વિદ્યાભવન તરફથી આદરવામા આવેલી પ્રવૃત્તિના પ્રથમ ફળ તરીકે અવ્યાપક ઉમાશંકર જોષીએ તૈયાર કરેલ પુરાણોમાં ગુજરાત એ ગ્રંથ ૧૯૪૬ મા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો, ત્યારે વીજું ફળ તે આ જૈન આગમ-સાહિત્યમાં ગુજરાત પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જૈન આગમ સાહિત્યમાંનું લગભગ પાંચ લાખ શ્લોક પૂર સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય જોઈ વઢી સ્થળપ્રતીકો તારવવાનું મિત્ર મિત્ર આગમો—અને એ ઉપરના સાહિત્યમાના ઉલ્લેખોને એકત્રિત કરવાનું,

एक स्थळनीं अने एक न व्यक्तीनां जुदां जुदां नामोने एक स्थाने
समावदानु, अने एक ज नाम भरावता जुदां जुदां स्वळो अने व्यक्ति-
ओने अलग अलग पावदानु इत्यादि काम यणी भोजन चीवट अने
भोगवट मागी छ छ आ दरकने अवतरण प्रमाणोची पुष्ट करी प्रत्येक
विगतने एना प्राप्य प्रामाणिऊ स्वरूपमां नाघवानु विपुष्ट-धर्मसाध्य
कार्ये प्रा डो भागीलाळ सडिसराण साम्युं छ आम करती वेळाप
मिन्न मिन्न विद्वानोए रजू करला मतो अने प्रमाणोनी विवचनपूर्वक
समाखाचना करी शक्य हाय त्या पोस्तानो मत आ विद्वान संशोभके
प्रमाणपुर सर रजू क्यो छ

आ कौमती प्रथ पुनमचंद क कोटाबाळा नस्टनी सहायधी
प्रसिद्ध भास ए तभी अही एनी सविशेष सामार नाघ मटे छ

ता १ - १ }
अद अमरावादे }

रमिकलाळ छो गरीब
अप्ये जो जे. विद्यामन
गुजरात विद्यामन

પ્રાસ્તાવિક

ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી સામગ્રીના સાધનગ્રંથો તૈયાર કરાવવાની ગુજરાત વિદ્યાસભાની યોજના અનુસાર, 'પુરાણોમા ગુજરાત'-ના અનુસંધાનમાં આ 'જૈન આગમસાહિત્યમા ગુજરાત' તૈયાર થયેલ છે જૈન સાહિત્ય અને તેમાં યે જૈન આગમસાહિત્યનુ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિકોણથી અવ્યયન અને સંશોધન હજી વાલ્યાવસ્થામાં છે, એ સાહિત્યની તથા એની સાથે સંબંધ ધરાવતી પરંપરાઓ તથા અનુશ્રુતિઓની અનેક રીતે તપાસ હજી હવે કરવાની છે, અને તે કારણે, પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિના અભ્યાસ માટે વિવિધ દૃષ્ટિએ નવીન લાગતી માહિતી તથા સંશોધનના અનેક કોયડાઓના ડકેલ માટે પ્રયત્ન કરવા પ્રેરે એવા રસપ્રદ મુદ્દાઓ એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથમા આગમસાહિત્યમાંથી મળતી પ્રાચીન ગુર્જર દેશના રાજકીય અને સામ્પ્રતિક ઇતિહાસના અભ્યાસમાં ઉપયોગી થાય એવી, ભૌગોલિક સ્થળો, વ્યક્તિવિશેષો તથા અન્ય વિષયો—'નેમ્સ ઍન્ડ સન્જેક્ટ્સ'—ને લગતી સામગ્રી સૂચિના રૂપમાં સંકલિત કરી છે.

પ્રારંભમાં આપણે એ જોવું જોઈએ કે 'જૈન આગમસાહિત્ય' એટલે શું સાહિત્યરસિકોમાં પળ કેટલીક વાર 'જૈન સાહિત્ય' અને 'જૈન આગમસાહિત્ય' એ વચ્ચેની ભેદરેખા પરત્વે એક પ્રકારનો સમ્મત પ્રવર્તે છે એમ જોવામા આવ્યું છે 'જૈન સાહિત્ય' એટલે જૈનો દ્વારા રચાયેલું સાહિત્ય, જેમા જૈન ધાર્મિક વિષયો ઉપરાંત વિવિધ વિનધાર્મિક વિષયો ઉપર પણ જૈનોએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ તથા પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં રચેલા સાહિત્યનો સમાવેશ થાય છે. પ્રાચીન ભારતીય વાઙ્મયના લલિત તેમજ શાસ્ત્રીય તમામ પ્રકારોના નમૂનાઓ આપણને જૈન સાહિત્યમાં પ્રાપ્ત થાય છે 'જૈન આગમસાહિત્ય' એટલે જૈનોના મૂળ ધાર્મિક ગ્રંથો—'સ્ક્રિપ્ચર્સ' અથવા 'કેનન'—તથા તે ઉપરનું માધ્યામિક અને

ટીકાત્મક સાહિત્ય અર્થાત 'જૈન આગમસાહિત્ય'નો સમાવેશ 'જૈન સાહિત્ય'માં થઈ જાય છે

૧૧ અગ (મૂલ ૧૨ અગ, પળ પર્માનું વારસું અંગ દિવાદ 'હવ્ય થઈ ગયેલ હાવાથી ૧૧ અંગ) ૧૨ ઉપાગ, ૬ છેવસૂત્ર ૪ મૂલસૂત્ર, ૧૦ પ્રકીર્ણક, તથા 'અનુબોગદ્વાર સૂત્ર' અને 'નવિસૂત્ર' ૫ ૨ છૂટાં સૂત્રો મઝી કુલ ૪૫ આગમપ્રબો ગણાવવામાં આવે છે. બીજી પદ્ય ગણતરી અનુસાર ૮૪ આગમો પણ છે. અહીં ૪૫ આગમવાળી ગણતરી અનુસારના પ્રબો સીધા છે.

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે, 'આગમસાહિત્ય'માં મૂલ આગમપ્રબો ઉપરાંત તે ઉપરના સમામ ટીકાત્મક સાહિત્યનો સમાવેશ થાય છે. ટીકાત્મક સાહિત્ય ચાર પ્રકારનું છે. નિર્યુક્તિ માપ્ય, ચૂર્ણિ અને હસિ. મૂલ પ્રબો તથા તે ઉપરનાં આ ચતુર્વિધ વિકરણોનો અર્થ એકસામટો વ્યક્ત કરવા માટે કેટલીક વાર 'પંચાંગી' સમ્બંધનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. મૂલ આગમપ્રબો આર્ય પ્રાકૃત ભાષામાં છે, જે સામાન્ય વ્યવહારમાં 'અર્થમાગધી' કહેવાય છે. આગમોને ચીતરામ-સીર્ષકરની વાળી ગણવામાં આવે છે અને પરંપરા પ્રમાણે, તે ગણધરમાપિત અર્થાત્ સુવર્મા-સ્વામી જેવા મહાવીરના ગણધર અથવા પદ્મશિષ્ય થકે વ્યાકૃત છે. છતાં માયા નિરૂપણરૂપિ, રૈસી, ગણપદના મેલો મર્ગેર અનેક રીતે આગમોમાં અનેક થરો માત્રમ પડે છે. 'નવિસૂત્ર', 'દશલૈકાલિક સૂત્ર', 'અનુબોગ દ્વાર સૂત્ર' અને 'પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર' જેવાં આગમો તો જૈન પરંપરા પ્રમાણે જ અનુક્રમે દેવર્ષિગણિ હંમામ્મળ, શમ્ભમક્સુરિ, આર્ય રક્ષિતસૂરિ અને આર્ય દયામ જેવા વ્યક્તિવિશેષોની રચનાઓ ગણાય છે. માત્રકાવ્ય પૃથક્કરણના ધોરણે 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર', 'આચારાંગ સૂત્ર', 'દશલૈકાલિક સૂત્ર' જેવા આગમપ્રબોને સૌથી પ્રાચીન ગણવાનું વિજ્ઞાનોનું મત છે અને એવા પ્રબોનો સફળસમાપ્તિ મગવાન મહાવીરના નિર્ભાગ્યો

જ્ઞાજ્ઞો અર્વાચીન નહિ હોય એવું અનુમાન થાય છે પણ એકદરે જોતાં, કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ ન હોય તો આગમગ્રન્થોને અમુક ચોક્કસ ગતા-વ્દીમાં જ મૂકવાનું મુશ્કેલ છે વલ્લી મગધમાં, મથુરામાં અને વલ્લીમાં એમ ત્રણ વાર આગમોની સંકલ્પના થઈ હતી અને છેવટે ઈ. સ. ૪૫૪ માં વલ્લીમાં વધાં આગમો લેખાધિરૂઢ થયા હતાં—એ વધા સમય દરમિયાન થયેલા ભાષાકીય અને વીજા પરિવર્તનો ધ્યાનમાં રાખવાના છે (જુઓ આ ગ્રન્થમાં દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, નાગાર્જુન, વલ્લી, સ્કન્દિલ આર્ય, इत्यादि). આગમો અત્યાર સુધીમાં અનેક વાર છપાયાં છે, પણ તેઓની શાસ્ત્રીય, સમીક્ષિત વાચનાઓ હજી તૈયાર થઈ નથી, એ પણ એક મુશ્કેલી છે. આગમસાહિત્ય અને પ્રાચીન ગ્રન્થભંડારોના આજીવન અભ્યાસી પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ એ માટેના મહાભારત કાર્યનો પ્રારંભ થોડાંક વર્ષ પહેલાં કર્યો છે અને આપણે આશા રાખીએ કે આપણને નજદીકના ભવિષ્યમાં આગમોની તથા તે ઉપરના તમામ ટીકાત્મક સાહિત્યની સમીક્ષિત વાચનાઓ મળશે.

નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય એ મૂલ આગમગ્રન્થો ઉપર પ્રાકૃત ગાથામાં થયેલાં સક્ષિત વિવરણો છે. મુદ્રિત વાચનાઓમાં તેમજ હસ્તલિખિત પ્રતોમાં પણ ઘણી વાર નિર્યુક્તિ અને ભાષ્યની ગાથાઓ એટલી મેઠસેઠ થયેલી હોય છે કે તેમને નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય તરીકે અલગ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે ચૂર્ણિ એ પ્રાકૃત ગદ્યમાં—કોઈ વાર સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના મિશ્રણ જેવા ગદ્યમાં—મૂળ ગ્રન્થોનું વિવરણ છે વૃત્તિ અથવા ટીકા એ સંસ્કૃત ગદ્યમાં થયેલા વિવરણો છે જૂનામાં જૂનો ઉપલબ્ધ સંસ્કૃત ટીકાઓ આઠમાં સૈકામાં થયેલા આચાર્ય 'હરિભદ્રસૂરિ' છે ત્યારપછી શીલાંકદેવ, શાન્તિસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, દ્રોગાચાર્ય, મલધારી હેમચંદ્ર અને મલયગિરિ જેવા મહાન આચાર્યોએ પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત

ટીકાઓની આ પરંપરા ખાલુ રાત્રી હતી આ પરંપરા બોહામાં બોહું
 બરાહમાં સૈકા સુધી ખાલુ રહેલી છે, અને કોઈ કોઈ વાસ્તવમાં ઠેઠ
 અર્વાચીન કાઝમાં પણ જૈન ધાખાચોઈ આગમમંથો ઉપર સંસ્કૃત
 ટીકાઓ રચેલી છે સંસ્કૃત ટીકાઓમાં પણ દટાસો કથાનકો અને
 બીજા અક્ષરણો ઘણુત્વ પ્રાકૃતમાં આવે છે. આ પ્રાચીનતર રચનાઓમાંથી
 શમ્વશ છેવાયાં હશે પરંતુ અનુમાન થાય છે મુકાબલે અર્વાચીન
 કાઝમાં રચાયેલી સંસ્કૃત ટીકાઓ પણ આ તેમજ બીજી અનેક રીતે
 પ્રાચીનતર પરંપરાઓની ઋણી છે અને ૫ કરણે યમનુ મૂન્ય તે સં
 સમયમાં રચાયેલા બીજા સામાન્ય મંથોની તુલનાએ ઘણું બધાર છે .

અત્રિસ અક્ષરનો યક શ્લોક ૫ ગણતરી પ્રમાણે સમામ ઠગ્ગમ્થ
 જૈન આગમસાહિત્ય અમાર સાદાઉ છાસ શ્લોકપ્રમાણ છે અને
 ૧૯૪૩ માં જુહાઈમાં ગુજરાત વિદ્યાસમાના અનુસ્નાતક અને સંશોધન
 વિભાગમાં (હવે શેઠ મો. એ. વિદ્યામનમાં) અધ્યાપક સ્તરીએ હું
 બોહાઓ ત્યારથી આગમસાહિત્યમાંથી પ્રાચીન ભારતના સાંસ્કૃતિક અભ્યાસ
 માટેની સામગ્રી સંકલિત કરવાનું કાર્ય આરંભ્યું હતું. સ્થગમ સમામ
 મુદ્રિત આગમસાહિત્ય—જેનું પ્રમાણ આશરે સવાપાંચ છાસ શ્લોકપ્રમાણ
 કરતાં કંઈક વધારે થાય છે—સને ૧૯૫૦ સુધીમાં જાવાઈ ગયું
 યમાંથી પ્રાચીન ગુર્જર વેદ સમા તે સાથે સર્વથા ધરાવતા વિપયભી
 માહિતી અસગ તારવીને આ મંથ સૈમાર કર્યો છે

આશરે સવા છાસ શ્લોકપ્રમાણ જેટલું આગમસાહિત્ય હજી
 અપ્રસિદ્ધ છે યમાં કેટલીક મહત્વની જુર્ણિમા, ટીકાઓ અને બોહાક
 મૌખિક મંથોનો પણ સમાવેશ થાય છે યમાંથી મળતી સામગ્રીનું
 પ્રકાગન આ પુસ્તકની પૂર્વિક્ષે કરી શકાય

મગધાન મદાશીરનું અભ્યાસન તેમજ પ્રવૃત્તિસેત્ર મગધ હતું, જેમ
 મુતની સંકલના માટે સૌ પહેલો પરિપદ પણ મગધના પાટનગર પાટલિ-

પુત્રમા વીરનિર્વાણ પછી વીજી શતાબ્દીમાં મઠી હતી જૈન આગમનો મૂળ ગ્રંથો પણ સ્વાભાવિક રીતે જ મગધમાં રચાયેલા છે. મુલ્યત્વે આ કારણે આગમના મૂળ ગ્રંથોમાં ગુજરાત વિશે થોડા અછડતા ઉલ્લેખો મળે છે, અને તે પણ મુલ્યત્વે વાંચીસમા તીર્થંકર નેમિનાથના જીવન અને યાદવોના ઇતિહાસ સાથે સ્વયં ધરાવે છે. પ્રાચીન ગુર્જર દેશમાં રચાયેલી ટીકાચૂર્ણિઓમાંથી જ આપણને વિશેષ માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.

વઠી આ પુસ્તકમાં સંકલિત થયેલી સામગ્રી જેમ પ્રાચીનતમ મૂળ ગ્રંથોમાંથી છે તેમ ૧૭ મા-૧૮ મા સૈકામાં રચાયેલી ટીકાઓ-માંથી પણ છે. અમુક વસ્તુ જે રચનામાંથી મળે છે તે રચના (માત્ર મૂળ આગમોના અપવાદને વાજુએ રાખતા) કયા સમયની છે તેની નોંધ સંદર્ભસૂચિમા કરી છે, જેથી વાચકને કાલાનુક્રમનો હ્યાલ આવે, જ્યાં ચોક્કસ સાર નથી મળતી, પણ અનુમાને સમય નક્કી થઈ શકે છે ત્યાં એ પ્રકારનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જૈન આગમસાહિત્યમા ગુજરાત “પણ ગુજરાત ઇટલે : ગુજરાતની સીમાઓ તો સમયે સમયે વદલાતી રહી છે વઠી એક ચોક્કસ પ્રદેશને આપણે અભ્યાસવિષય બનાવીએ તોપણ તેને પૂરી રીતે સમજવા માટે આજુબાજુના પ્રદેશોનો પણ પરિચય આપણને હોવો જોઈએ. ઇટલે, આ પુસ્તકમાં, આજે આપણે જેને ગુજરાત નામે ઓળખીએ છીએ તે પ્રદેશની સીમા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની સાથે સાથે, આસપાસના પ્રદેશોના . . . ઉલ્લેખોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે.

“ટૂંકામાં સૂચવી શકાય કે ગિરનારના, ઈ. સ. ૧૫૦ ના, ક્ષત્રપ રાજા રુદ્રદામાના, ગિલાલેખમાં જે પ્રદેશો ગણાવાયા છે તે વધા જ પ્રદેશોને આવરી લેવાનો હ્યાલ રાખ્યો છે. અલબત્ત, હંબાળ ટાલવા માટે પ્રધાનગૌણવિવેક જાળવવો પડ્યો છે. આજના ગુજરાતમા પરિસીમિત, થતા પ્રદેશોને અપાયું છે તેટલું મહત્ત્વ પહોંચના ને દૂરના

પ્રદેશોને હમેશાં આપી શકાયુ નથી.”^૧

પ્રત્યેક અગત્યના વિધાન માટે મૂઠ સાહિત્યનો આધાર આવ્યો છે, જેથી અભ્યાસીને તે તે રચના જોવાનું સરલ પદ મધ્યનું શીર્ષક સૂચે છે તે પ્રમાણે નિરૂપણ મુખ્યત્વે ઐન આગમસાહિત્યમાથી પ્રાપ્ત થતી સામગ્રીને અનુસન્ધોને કર્યું છે, છતાં એ જ વિષયોને સમાવી સામગ્રી અન્ય સામ્નોમાથી અનાયાસે પ્રાપ્ત થઈ છે ત્યાં તેનો પણ મુક્તિદાયક વિનિયોગ કર્યો છે

આ સંકલ્પનામા પ્રાચીન ભારત ૧મજ પ્રાચીન ગુર્જર દેશના ઇતિહાસ પરત્વે જે શાસ્ત્રીય વસ્તુઓ છે તે માત્ર ત્રિજ્ઞામુ નાચકને પ્રસૂત વિષયોનાં શીર્ષકો જોશ મલ્લમળ છે પણ વર્માની પ્રધાનપણે ઊપસી આક્રમક કેટલાક મુદ્દાઓ પ્રત્યે આ પ્રસ્તાવનામાં ધ્યાન સેવવાનું પટિત બળાય છે

સૌ પહેલાં જાતિઓ દેશનામ અમે સ્થલનામ છાંયે જાતિઓનાં નામ ટપરથી દેશનામ પહેલાં છે એ દૃષ્ટિએ જાહેરને સાથે લવામા એક પ્રકારનું જોડિય પળ છે

આમીર જાતિની વસાહતો ઉત્તરોત્તર દક્ષિણ દિશામાં સ્થિતી ગતી હતી એવા ‘પુરાણનાં ગુહગત’ (પૃ ૪૫) ના અનુમાનને ઐન આગમસાહિત્યમાથી સ્પષ્ટ અનુમોદન મળે છે આમીર દેશ દક્ષિણ-પશ્ચિમાં હતો પરંતુ વિધાન અહીં છે પટલુ અ નદિ, પણ આમીર દેશનાં જે નગરો અલ્હાબાદ બેનાલટ તગરા હત્યાદિ ગણામ્યાં છે એ પણ દક્ષિણપશ્ચિમાં છે (પૃ ૨૦) આમ છતાં અન્યથા પણ આમીરો હતા; એમકે કાશ્મીરમાં આમીરો ઐન-જમાનુચાવી હોવાનું જણાય છે (પૃ ૫) ‘સૂરજગલ સૂત્ર ની શીર્ષકવૈભવી ટીકા પ્રમાણે શરૂને સ્વીચમાં આમીર,’ જગિફને ‘ફિગટ’ અને પ્રાણને ઢોઢ કહેતા એ સૂચે છે કે શીર્ષક

દેવના સમય સુધીમાં 'આમોર' શબ્દનો અર્થ હલકો બની ગયો હતો (પૃ. ૨૧).

માલવ જાતિ પ્રાચીનતર અર્વાંતિ જનપદને 'માલવ' નામ આપવામાં કારણભૂત છે. એ જાતિના લોકો ત્યાં છટ્ઠાટ માટે આક્રમણ કરતા, મનુષ્યોનું અપહરણ કરતા, અને તેમને ગુલામ તરીકે વેચી દેતા (પૃ ૧૩૮-૪૦). આગમસાહિત્યમાં કવચિત્ 'માલવ' અને 'વૌધિક' જાતિને અભિન્ન ગણી છે (પૃ ૧૩૮). એમને વિશેની પ્રકીર્ણ માહિતી ટીકાઓમાંથી સારા પ્રમાણમાં મળે છે (પૃ. ૧૨૦-૨૧). યાદવો અને એમની ગણસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિ વિશે પણ કેટલુક જાણવા મળે છે (પૃ ૮૭). કુશાવર્ત અને શૌરિપુર વે હતાં. એક ઉત્તરમાં અને વીજું પશ્ચિમમાં (પૃ ૪૯) નવા સ્થાનોને જૂનાં નામો આપવાનું સ્થળાન્તર કરતી જાતિઓનું વલણ એમાં જણાય છે. આ નામોનો સંબંધ યાદવોના સ્થળાન્તર સાથે છે.

'વૃહત્કલ્પસૂત્ર' (ઉદ્દેશક ૧, સૂત્ર ૫૦) અને 'નિશીધસૂત્ર' જેવાં છેદસૂત્રોમાંથી જાણવા મળે છે કે ભગવાન મહાવીર જ્યારે સાકેત નગરના સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં નિવાસ કરતા હતા ત્યારે તેમણે ઉપદેશ કર્યો હતો કે "નિર્ગ્રન્થો અને નિર્ગ્રન્થીઓને પૂર્વમાં અગ-મગધ સુધી, દક્ષિણમાં કૌશાંબી સુધી, પશ્ચિમમાં સ્થૂળા સુધી અને ઉત્તરમાં કુણાલા (ઉત્તર કોસલ) સુધી વિહાર કરવો કલ્પે છે એટલું જ આર્યક્ષેત્ર છે એની બહાર વિહરવું કલ્પતું નથી. પણ એની બહાર જ્યાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર્યની વૃદ્ધિ થાય ત્યાં વિહરી શકાય" એ પછી કેટલોક

૧ આ સૂત્રના અંતિમ વે વાક્યો આ પ્રમાણે છે 'એતાવ તાવ આરિએ લેત્તે ણો સે કપ્પહ્વ એત્તો ઘાહિં । તેણ પર 'જાય નાણ-દસણ-ચરિત્તાહ્ ઉસ્સપ્પતિ તિ વેમિ ।' ઉપર મેં કરેલો અર્થ 'વૃહત્કલ્પસૂત્ર'ના ટીકાકાર આચાર્ય ક્ષેમકીર્તિને અનુસરીને છે હો જગદીશચન્દ્ર જૈને એનો અર્થ જરા જુદી રીતે કર્યો છે 'ફત્તને હી ક્ષેત્ર આર્ય ક્ષેત્ર હૈ, ઘાકી નહીં. ક્યોંકિ

शताब्दीभो बाद अशाकना पौत्र राजा सप्रतिना भाग्यभी जैन धमणो
 दूर दूरना प्रवेशोभो विचरया छाया अन भान्द्र, द्रविड, महाराष्ट्र अन
 कुड्ड (कुर्ग) ग्यां पूर्वे साबुभो जता नहाता त्यां पण धमणोभो
 सुसविहार प्रस्थो ए समयभो नीच प्रमाणे सादीरबीस आर्यदेशा
 गणावा छाया जेनो मोक्षम उल्लेख पण भागमसाहित्यमां वारेवार मळ
 छे मगध (राजधानी राजगृह), वंग (चंपा), वंग (साधुधर्मित)
 कसिग (कांचनपुर), काशी (वाराणसी) कोशम (साकेत), कुरु
 (गजपुर-हस्तिनापुर) कुशावर्त (शौरिपुर) पांचाल (काम्पिल्य
 पुर), आगल (अहिच्छत्रा) सुराष्ट्र (वाराणसी), विदेह (मिथिला),
 वत्स (कोशांबी) शाहिल्य (नदिपुर), मत्स्य (मदिरपुर) मत्स्य
 (वैराट) वरणा (अम्बुजा) वरणा (पुष्पिकावती), चदि (शुक्ति
 गती) सिन्धु-सौवीर (वैतिमय), शूरसेन (मथुरा) भंगि (पावा)
 बहा (मासपुरो) कुणाळा (भावस्ती), साह (कोटिबर्ष), केकयीनो
 अर्धभाग (श्वेतिका)

आ सुनिर्मा भान्द्र महाराष्ट्रादि प्रदेशोभो उल्लेख मधी ए ध्यान
 सेंचे छ कोंकण क ग्यां जैन साबुभो विचरता हता एनुं नाम पण
 एमां नबी. गुजरात अने राजस्थानना जे प्रदेशो पाछळधी जैन धर्मना
 प्रमुख केन्द्रो बन्मां ए पण एमां नबी. पण एकरे एम कही सकास
 के संप्रतिना राग्यकाळ पत्रीना समयमां भारतमां जैन धर्मना प्रभावनो
 सर्वसामान्य नकसो ए रजु करे छे

हन्दी क्षेत्रोमे विपन्न विष्ट और विष्टुनियो के हान-हर्ष और चरित्र
 मधुन रह बढ्यो है। (भारत के प्रचीन जैन तीर्थ पृ. १४)

हान हर्ष अने चरित्रकी वृद्धि बढी होव तो धर्मक्षेत्र भी बहार
 विहार कई लगे एही प्राचीन ग्रन्थकारोको कार्य मने संवत् लागे छे.

धर्मक्षेत्र की सामाजिक स्थिति जैन साबुभोना कटक आचारपाठ्यदे
 पालक हती पण जैन जैन धर्म प्रदेशोभो जैन धर्मो प्रचार बजो
 छे छे विहारक्षेत्रो विस्तार पण बन्मो

હિન્દુસ્તાન માટે 'હિન્દુગ દેશ' એવું નામ ઈ સ. ના સાતમા શતક આસપાસની 'નિગીય સૂત્ર'ની ચૂર્ણિમા મળે છે (પૃ ૨૧૮) અત્રત્ય સાહિત્યમાં આ નામના આટલા પ્રાચીન ઉલ્લેખો વિરલ છે

ગૃહસ્થો રહેતા હોય એવા મકાનોમાં સાધુઓ રહે એ વસ્તુ કચ્છમાં ઢોપરૂપ ગણાતી નહોતી (પૃ ૩૨) એ વતાવે છે કે સાધુઓને રહેવા યોગ્ય મકાનો—ઉપાશ્રયોનો ત્યાં અભાવ હશે મરુ દેશમાં સ્થાનિજ તૈલ હોવાનો નિર્દેશ (પૃ. ૧૨૬) ઠેઠ માધ્ય જેટલો જૂનો હોઈ સ્થૂવ અગત્ય ધરાવે છે^૧

પાલિ સાહિત્યમાં નિર્દિષ્ટ અરિષ્ટપુર ઉપરાંત મહારાષ્ટ્રમાં બોજું એક અરિષ્ટપુર હતુ (પૃ ૫) અર્કસ્થલી અને કાલનગર એ બે આનંદપુરનાં પર્યાય નામો હતાં (પૃ ૧૪, ૧૯). આનંદપુર કોઈ કાળે સૂર્યપૂજાનું કેન્દ્ર હશે એવો તર્ક કરવાને 'અર્કસ્થલી' એ નામ પ્રેરે છે. આનંદપુર નામે બોજુ એક નગર વિન્ધ્યાટવી પાસે હતું (પૃ. ૧૯). તે ઉત્તર ગુજરાતના આનંદપુર—વડનગરથી ભિન્ન હોવું જોઈએ. શૂરસેન જનપદના પાટનગર મથુરાનું બોજું નામ ઇન્દ્રપુર હતું (પૃ. ૨૩); જોકે મથુરાથી ભિન્ન એવુ ઇન્દ્રપુર નામનું અન્ય નગર પણ હતું (૫ ૨૪) ઉત્તર મથુરા અને દક્ષિણ મથુરાનો પૃથક્ નિર્દેશ છે (પૃ ૧૨૨, ૧૯૨) ઉત્તર મથુરા તે શૂરસેન જનપદની અને દક્ષિણ મથુરા તે મદુરા. ક્ષેમપુરી એ સૌરાષ્ટ્રનું નગર છે (પૃ ૫૮), પણ એ કયું તે નક્કો થઈ શક્યું નથી પાદલિપ્તપુર (પાલીતાણા)ની સ્થાપના 'તરંગવતી' કથાના કર્તા આચાર્ય પાદલિપ્તના સ્મરણાર્થે થઈ હોવાનો અનુશ્રુતિ છે (પૃ ૯૯) શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રવર્ણન સાથે સ્વયં ધરાવતુ શંખપુર એ ઉત્તર ગુજરાતનું શંખેશ્વર સંભવે છે (પૃ. ૧૭૩—૭૪). 'સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર'ની શીલાક-

૧ એ તરફ કેન્દ્રીય સરકારના 'ઝિયોલોજિકલ સર્વે'નું ધ્યાન સેવવામા આવ્યું છે અને એ સ્થાતાએ આ માહિતીનો સામાર સ્વીકાર કર્યો છે એ નોંધવું અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય.

દેવની હિતિનાં ઉદ્ભૂત મયેલા એક પ્રાકૃત હાસ્યરદામાનું નગર સિંહપુર
 ણ સૌરાષ્ટ્રનું સિંહપુર—શીહોર હશે કે મનાસ પાસનું સિંહપુરો (પૂ
 ૨૦૧) એ વિચારવા બહો પ્રથ છે એ જ હાસ્યરદામાં નિર્દિષ્ટ હસ્તકૃત્ત
 કે હસ્તિકૃત્ત એ નિઃશકૃત્તે માવનગર પાસનું હાયવ છે (પૂ ૨૧૫),
 જે એક કાલ વિશેષ રાજકીય અગત્ય પરાવતું હોયું બોર્ડેર કોસ્તુવા-
 રણ્ય ણ દક્ષિણ ગુજરાતમાં કોસમા આસપાસનો સમૃદ્ધ ઝાંગલવિસ્તાર
 છે (પૂ ૨૬—૫૭) જેનો આસપાસ ધૂલ્લનો પ્રાકાર હોય એવા ગામને
 ‘ સેટ ’ (પ્રાકૃત ‘ સેટ ’) કહેતા (પૂ ૬૧—૬૨) સમય બતાં
 ‘ સેટ ’ સામાન્ય નામમાંથી વિશેષનામ બની ગયું, જેમ કે સંદ્યા ઓ
 કે ગુજરાતી, મરાઠી અને હિન્દી—વંજાલીમાં ‘ સેટું ’, ‘ સેટો ’ અને
 ‘ સેટા ’ શબ્દ ‘ ગામ ’ના સામાન્ય અર્થમાં પણ છે ‘ સેટ ’ અથવા
 તેનો સદ્ભવ બ્રમાં અગમ્યૂત હોય એવાં સ્થલનામ પણ અનેક
 સ્થલે છે (પૂ ૬૧—૬૨) જલ અને સ્વચ્છ એમ બન્ને માગ્યો એ જ્યાં
 જઈ શકાય એવા નગરને ‘ ટ્રોનમુલ્લ ’ કહે છે પનાં ઉદાહરણ સરીકે
 મરુકપ્પલ, તામ્રહિતિ અને રવાનક—બાળા આપવામાં આવે છે (પૂ
 ૭૯, ૧૧૦, ૨૧૧) કપ્પમાં ‘ ટ્રોન ’ નામે એક ગામ છે અને
 ધુપતિગત સ્થળ ટ્રોનમુલ્લમાંના ‘ ટ્રોન ’ સાથે હસે ! માલવાના
 વણપુર (મંદસોર) નગરનું નામ સિન્ધુ—સૌભીરના રાજા ઉદામનના
 સહાયક હસા રાજાઓએ એ સ્થલે પહાવ નાક્યો હતો તથા પ્રાકાર
 બાંધ્યો હતો એ ઉપરથી પહલુ પવી અનુભૂતિ નોંધાઈ છે (૮૧—૮૨)

ધર્મો અને સંપ્રદાયો બોદો અને જૈનો વચ્ચે બળદ સ્પર્ધા અને
 શત્રુતિવાદ પાસતાં (પૂ ૫૯—૬૧, ૬૮—૬૯, ૧૯૫—૧૬)
 ગુજરાત અને રાજસ્થાનમાં જૈનો ઉપરાંત બૌદ્ધોની કસ્ટી સારા પ્રમાણમાં
 હતી પરંતુ સાધાર અનુમાન થઈ શકે છે મરુકપ્પમાં એક બૌદ્ધ રતૂપ
 હતો એ નગરમાં જૈનોના સુપ્રસિદ્ધ અચાલકોષ સીર્ષનો કલ્પજો બૌદ્ધોએ
 કીધો હતો તે સપુટાચાર્યે ઓશાલ્યો હતો ગોવિન્દાચાર્ય નામે બૌદ્ધ

મિશ્રુ જૈન આચાર્યને પરાજિત કરવા માટે જૈનોની વિદ્યા શીલ્યા હતા, પણ પછી પોતે જ જૈન થઈ 'ગોવિન્દનિર્યુક્તિ'ની રચના કરી હતી (પૃ ૬૮-૬૯) મથુરાના 'દેવનિર્મિત સ્તૂપ' ઉપર બૌદ્ધોએ આધિપત્ય જમાવ્યું હતું, અને કવજો મથુરાના રાજાએ જૈનોને પાછો સોંપ્યો હતો (પૃ. ૧૨૦-૨૧)

બૌદ્ધ ઉપરાત અન્ય મતોની પણ વાત આવે છે આર્ય રક્ષિતના મામા ગોષ્ઠામાહિલે મથુરામા એક અક્રિયાવાદીને પરાજિત કર્યો હતો, પણ પછી તેઓ પોતે જ અવદ્ધિક નામે નિહ્વ થયા હતા (પૃ. ૬૯)

પ્રાચીન ભારતના લોકધર્મોમાં, યક્ષપૂજા ઘણી લોકપ્રિય હતી. આનંદપુરમાં યક્ષની અને નાગવલિકામાં નાગની પૂજા થતી (પૃ ૯૪). મથુરામાં મૂતગુહા નામે વ્યંતરગૃહ—યક્ષાયતન હતું (પૃ. ૧૨૨) અને દ્વારકા પાસે નંદન ઉદ્યાનમાં સુરપ્રિય નામે યક્ષનું આયતન હતું (પૃ ૨૦૩) સુરામ્બર નામે યક્ષનું આયતન શૌરિપુરમાં હતું (પૃ ૨૦૩) મરુકચ્છ પાસેના ગુડશલ્લ નામે નગરમાં યક્ષ સાધુઓને ઉપદ્રવ કરતો અને સ્વપુટાચાર્યે શાન્ત કર્યો હતો (પૃ ૫૯) એક બ્રાહ્મણે 'મુલ્હિ-સ્સર' નામે વ્યંતરની ઉપાસના કરી હોવાની કથા મળે છે (પૃ ૧૧૪) મરુકચ્છથી ઉજ્જયિની જવાના માર્ગ ઉપર આવેલા નટપિટક ગામમાં નાગગૃહ હતું (પૃ ૯૧) અર્થાત્ ત્યાં પણ નાગપૂજા થતી અનેક નગરોના પરિસરમાં આવેલાં ઉદ્યાનોમાં યક્ષાયતનો હતાં અને ત્યાં લોકો યાત્રાએ જતા. એના થોડાક ઉદાહરણો આપણે આગળ નોંધીશું.

મરુકચ્છથી દક્ષિણપથ જવાના માર્ગમાં 'મહીગૃહ' નામનું ભાગવતોનું એક મંદિર હતું અને એમાં 'મહી'—બાળથી વૌધાચેલી કૃષ્ણ વાસુદેવની મૂર્તિ હતી (પૃ ૫૭. ૧૧૩-૧૪).

અગ્નિપૂજકોનો ઉલ્લેખ પણ ક્વચિત્ આવે છે ગિરિનગરમાં એક અગ્નિપૂજક વણિક દર વર્ષે એક ઘરમાં રત્નો ભરીને પછી એ ઘર સઠગાવી

અગ્નિનું સંતર્પણ કરતો હતો એમ કરતાં એક વાર આશું ત્રગર વટ્ટી
ગયું હતું (પૃ ૬૬)

જૈન આચારના ઇતિહાસની દૃષ્ટિ અગામના પળ એક બે ડલ્હેસો
આ પ્રથમાં છે શમ્પાતર—વસતિ આપનાર કોને ગળવો એ સંબધમાં
છાટાપાયેનો મહ નાંધાયેલો છે (પૃ ૧૬૨-૬૩) છાટાપાયે,
એમના નામ ઉપરથી, છાટના વતનો હશે એમ અનુમાન થાય છે
દશપુરનો રાજા કદાચ આયે રક્ષિતને વીજ્ઞા નહિ એવા દે એ મમથી
સોસણિપુત્રાચાર્ય રક્ષિતને છાટને અમ્મત્ર પાલ્યા ગયા હતા એ જૈન
અનુયુક્તિ પ્રમાણે પાંચી શિષ્યચોરો હતી (પ ૮૦)

ઠપાનો જૈન ધમણો ધણી ચાર નગરપરિસરમાં આવેલાં ઠપાનોમાં
નિવાસ કરતા પટક હવે ઠપાનો વિરોધા બોદાક ડલ્હેસો બોર્ડિંગ
ફક્કુગદ ઠપાન દશપુરમાં આવેલું હતું ત્યાં રહીને આર્યરક્ષિત પાતુમીસ
કયો હતો (પૃ ૨૨) એ પ્રદેશમાં શેરદીનું બાબતર થતું હશે એવી
અટકલ આ ઠપાનના નામ ઉપરથી કહી શકાય ! કારંટક ઠપાન
મહકચ્છના ફાંશાન સ્થળે હતું (પૃ ૧૧) કારંટક અથવા કાંટા
સરિયાના કમનીય ઓઢાઓ ઉપરથી આ ઠપાનનું નામકરણ થયું હશે
ઠાંબિનીના સ્તંભન ઠપાનમાં પણ સાધુઓ ઝૂંટરતા (પ ૨૧૧)
'સ્તંભન' નામ ત્યાં કોઈ સ્નાનાગાર હશે એવો, તર્ક કરવા પ્રેર છે
દારદા પાસે નરન ઠપાનમાં મુગપ્રિય મહત્તું આવતન હતું એ આપણે
ઉપર અર્થ ગયા એ ઠપાન દારદાને ફાંશાન સ્થળે રૈવતકનો પાસ હતું
(પૃ ૧૧) કેટલાંક સૂત્રોમાં રૈવતકનો ડાંહેલ પર્વત સરીક છે,
અમાર પછીના સમયની કેટલેક ટીકાઓમાં એનો ડાંહેલ ઠપાન સરીકે
છે (પૃ ૧૧૭) સિંધુ—ગોધાવેશના પાટનગર વાંઠિમકની પૂર્વે
દિશામાં મુગધન નામ ગ્રામ હતું (પૃ ૧૭૦) સારનાથ પાસેના
ઠપાનને પાંચ સાદિયમાં મુગધાર કહેલ છે તે સાથે આ નામ

સરંસ્વાવી શકાય જૈન તેમ જૈ વૌદ્ધે સાહિત્યમાં બીજાં અનેક ઉદ્યાનોની ઉલ્લેખ છે

ઉત્સવો ઉદ્યાનોની સાથે ઉત્સવો પણ સંકળાયેલા હતા ‘સંઘડિ’ એટલે ઉજાળી આનંદપુરના લોકો શરદઋતુમાં પ્રાચીનવાહિની સરસ્વતી ના કિનારે જઈ સંઘડિ કરતા (પૃ ૧૯) પ્રભાસતીર્થમાં અને અર્બુદ પર્વત ઉપર યાત્રામાં સંઘડિ થતી (પૃ ૧૫, ૨૦૬) મથુરામાં મંડીર યક્ષની યાત્રામાં લોકો ગાડાં જોડીને જતા (પૃ. ૩૩, ૧૧૯). કુંડલમેઠ નામે વ્યંતરની યાત્રામાં મરુકચ્છના લોકો સંઘડિ કરતા (પૃ ૪૪, ૧૧૦-૧૧) લાટદેગમાં ગિરિયજ્ઞ અથવા મત્તવાલ-સંઘડિ નામે ઉત્સવ થતો (પૃ ૧૬૧). એનું બીજું નામ ભૂમિદાહ હતું એ ઉત્સવનું વર્ણન મળતું નથી, પણ કૌંકણાદિ દેશોમાં ગિરિયજ્ઞ નામે ઉત્સવ દરરોજ સંધ્યાકાળે થતો હોવાનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર છે (પૃ ૫૩), તે એ જ હશે એવું અનુમાન થાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં માદરવા સુદ પડવાને દિવસે શ્રમણપૂજાનો ઉત્સવ થતો, એમાં લોકો સાધુઓને વહોરાવીને અઢમના ઉપવાસનું પારણું કરતા (પૃ ૧૩૫). ઉજ્જયિની, માહેશ્વરી, શ્રીમાલ વગેરે નગરોના લોકો ઉત્સવપ્રસંગે એકત્ર થઈને મંદિરાપાન કરતા એ મંદિરાપાન કરનારાઓમાં બ્રાહ્મણોનો પણ સમાવેશ થતો (પૃ ૨૦).

રીતરિવાજો જૈન સાધુઓ આજનાં દેશમાં પણ ચાલીને પર્યટન કરતા, ચોમાસાના ચાર મહિના વાદ કરતાં વાકીના આજનાં વર્ષમાં મોટા ભાગના સાધુઓ સતત પરિવ્રજન કરતા ‘વૃહત્કલ્પસૂત્ર’ના માપ્યમાં ‘જનપદપરીક્ષા’ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે જનપદવિહાર કરવાથી સાધુઓની દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે એમાં સાધુઓને વિવિધ દેશોની માપાઓમાં કુશલ વનવાનું કહ્યું છે, જેથી તેઓ લોકોને એમની પોતાની

જ માયામાં અપદેશ આપી શકે. વઝીરિય પ્રદેશોના રીતરિવાજો અને દૈનિક પરિસ્થિતિથી માહિતગાર થવાનું પણ સૂચન એમાં કરેલું છે. આ વર્ણના કારણે ભાગ્યવર્ષના દિવિષ પ્રદેશોના રીતરિવાજોને સગતી પ્રકીર્ણ પણ મૂલ્યવાન સામગ્રી આગમસાક્ષિત્વમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રકારના ધોરણ સાક્ષાત્ક ઉચ્છેસો અહીં જોડાઈ કોંઈગણવાસીઓ પુષ્પ અને ફલનો પ્રચુર પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરતા અવરોધ અને બાંધકના છોડો સન્નુ સાથે છે તેમ કોંઈગણવાસીઓ 'વેગ્મા' (સં પમા) અર્થાત્ પોતાની રાત્રી છે છ ત્યાં મોજનના પ્રારંભમાં જ રાત્રી અપાય છે (પૃ ૫૨) અત્યાર પણ કોંઈગણના મુખ્ય સ્ત્રીઓ પાસા છે તે આ સાથે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે સોપારકના ય અવકાશમાં એક શાકટિક (ગાંઠું પજાવનાર) અને બીજો વૈકટિક (દારૂ ગાળનાર) હોય (પ ૧૮૫-૮૬) એ બતાવે છે કે વૈકટિકો અદિપૂત્ર નહોતા પદોક્તના મહારાષ્ટ્રમાં પણ કસમો અદિપૂત્ર ગણાતા નહોતા; પટલ જ નહિ, પણ એમની સાથે બીજાઓ મોજન છૂં શકતા (પૃ ૧૩૫) એ કે દક્ષિણપથમાં કસમ અમ કોદકાર અપથમ ગણાતા (પૃ ૧૬૦) મહારાષ્ટ્રમાં મજની શુક્રામમાં મજ હોય કે ન હોય પણ તેની અપર અથા ફરકાવવામાં આવતો એ અર્થને મિશ્રાત્તર અત્થિ ત્યાં જતા નહિ (પૃ ૧૩૪) એ પ્રકારના જીવોના વહેરવેશને અગ્રવાસીઓ 'કચ્છ' કહેતા અને મહારાષ્ટ્રીઓ 'મોવડા' કહેતા ત્રીજો વાક-પણથી માંડી અમ્ર વચા વાદ સગમાં વર્તાં સુધી કચ્છ વાંધતી સગમાં વચા પછી મોજન કરવામાં આવતું, સ્વજનોને બોલતી વચા વાદરવામાં આવતું, અને એ સમયથી કચ્છ વાંધવાનું વચ વર્તું (પૃ ૧૬૦) મહારાષ્ટ્ર અત્થિ રેતાલ પ્રદેશમાં માર્ગ મૂકો ન જવાય માટે માર્ગમાં કોઈકાઓ ઠોકવામાં આવતો એવા અર્થનો છે (પૃ ૧૨૪) મહારાષ્ટ્ર વહેરવેશને અગતી પણ કટાક્ષીક રસિક માહિતી મળે છે (પૃ ૧૨૫) કરોડપતિઓ મહોત્સવ પ્રસંગે પોતાના મજાન અપર

કોટિપતાકા ચડાવતા (પૃ ૬૪). ' કોટિધ્વજ ' તથા એમથી વ્યુત્પન્ન થયેલા ગુજરાતી શબ્દ ' કોટિધ્વજ ' નો સંબંધ આ માટે જોડાય છે. સતીનો ગિવાજ કોઈ કાળે ચૌલુસ્યોમા વિગેરે પ્રચલિત હશે એમ એક સુભાષિત ઉપગ્રંથો લાગે છે (પૃ ૭૧-૭૨) આ ઉપગ્રંથ આમીર, માલવ આદિ જાતિઓ, આનંદપુર, ડિંભેરલક, તામ્ર-લિપ્તિ, દ્વીપ, મથુરા આદિ નગરો તથા કાંકણ, વન્નાસા (વનાસ નદી) આસવાસનો ભાગ, મહારાષ્ટ્ર, લાટ, મિન્થ, મુગાપ્ટૂ આદિ પ્રદેશોની વિશિષ્ટતાઓ તથા લાક્ષણિક રીતરિવાજ માટે આ ગ્રંથનાં તે તે શીર્ષકો જોવા વિનંતિ છે.

વાણિજ્ય : વાણિજ્ય વિશે પણ કેટલીક અગત્યની માહિતી મળે છે ત્રિભુવનની મર્વ વસ્તુઓ જેમા મળે એવા વસ્તુમંડાગે—' કુત્રિકા-પણ'—વિગેરેના ઉલ્લેખો સ્વામ વ્યાન સેવે છે. ઉજ્જયિની અને રાજગૃહ જેવા પ્રાચીન ભારતના મહાન નગરોમા એવા મંડારો હતા એમાં વસ્તુનુ મૂલ્ય સ્વરીદનાર વ્યક્તિના સામાજિક ટર્ગ્જા પ્રમાણે લેવામા આવતુ એ વાત સ્વૂચ રસપ્રદ છે (પૃ ૨૬-૨૭, ૪૪-૪૫) કુત્રિકાપણ સાથે સંબંધ વરાવતી કેટલીક લોકકથાઓ નોંધાયેલી છે (પૃ ૧૧૨, ૧૧૫-૧૬) એ વતાવે છે કે લોકમાનસે એની સ્મૃતિને કેવી રીતે સંધરી હતી. મરુકચ્છ પાસેનુ મૂતતડાગ કુત્રિકાપણમાંથી સ્વરીદાયેલા એક મૂતે વાંચ્યું હતું એવી અનુશ્રુતિ છે.

વેપારના એક મથક તરીકે ' દ્રોણમુખ ' ની વ્યાખ્યા ઉપર સ્થલ્લનામોની ચર્ચા કરતા આપી છે વેપારનુ કેન્દ્ર હોય એવા નગરને ' પત્તન ' પણ કહેવામા આવતુ ' પત્તન ' કે પ્રકારના હોય: ય્યા જલમાર્ગે માલ આવે તે જલપત્તન, જેમકે દ્વીપ (દીવ) અને કાનનદ્વીપ, ય્યાં સ્થલમાર્ગે માલ આવે તે સ્થલપત્તન, જેમકે મથુરા અને આનંદપુર કેટલાક ટીકાકારોએ પ્રાકૃત ' પટ્ટન ' શબ્દનાં ' પટ્ટન '

અને 'પત્તન' ણ્ઘોં ઘે સંસ્કૃત 'રૂપી સ્વીકારીને' બેનાં જુદા અર્થ આપ્યા છે (પૃ ૯૭)

માછલ આતિના છટારુમાં મનુષ્યનુ હરણ કરીને એમન ગુલામો સરીકે વેચતા એ ઉપર દ્રષ્ટું છે ગિરિનગરની ત્રણ સ્ત્રીઓ ઉચ્ચમત ઉપર ગઈ હતી ત્યારે ખેતો એમનુ હરણ કરી ગયા હતા અને પારસકૂચ —ફરાની અસાસના કિનારા ઉપર તેમને વેચી હતો (પૃ ૬૬) મરુકશ્ચમાં આવેલા એક પરદેશી વેપારીએ કપટી પ્રાવક્ષપર્ણુ ધારણ કરીને કેટલીક રૂપયતી સાધ્વીઓને મહાણ ઉપર બોલાવી એમનું હરણ કર્યું હતું (પૃ ૧૧૨) મધુરામાં 'દેવનિર્મિત રતૂપ'નો મદ્દિમા કરવા માટે કેટલીક ધ્યાધિકાઓ સાધ્વીઓની સાથે ગઈ હતી એમનુ હરણ કરવાનો પ્રયાસ શાબિક આતિના છટારુઓએ કર્યો હતો, પણ એક સાધુ બેચ્છે પૂર્વાધમમાં રાજપુત્ર હતા, તેઓએ એમને છોડાવી હતી (પૃ ૧૨૧). આ વધા રલ્કેસો ગુલામોના વેપાર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે બૈન સૂત્રોમાં અન્યથ્ર (વા સ 'રાજપ્રશીષ' સુ ૮૩, પૃ ૧૪૭) જુદા જુદા દેશોમાંથી આવેલી દાસીઓનો ચાલી આપી છે એમાંથી પણ અગતમરમાં વ્યાપેલા ગુલામોના વેપારનું સૂચન થાય છે

વેપારીઓની પ્રાચીન 'થેળી'ઓ (guilds) ને છાત્રા એક મહત્ત્વની અનુશ્રુતિ મળે છે સોપારક એ મારતના પશ્ચિમ કિનાર વેપારનું મચક હતું અને આ અનુશ્રુતિ પ્રમાણે, ત્યાં વેપારીઓનાં પાંચસા કુટુંબો હતાં એ વેપારીઓનું એક મહાજન હતું. એ મહાજન પાસે પોતાની કચેરી અને એમાં મોટું સમાગૃહ હતું, એમાં પાંચસો પૂતઝીઓ હતી અર્ચતિ એ સમાગૃહ શિશ્વકસની દિશિય પણ નાંધપાત્ર હશે એમના માફ થયેલા કર રાજાએ એવા થાયો એ સામે વિરોધ કરતાં વધા વેપારીઓ મરણ વામ્યા, એ વસ્તુ જૂનાં મહાજનોના સંગઠનના પ્રતીક જેવી છે (પૃ ૨૦૮)

ઉજ્જયિનીમાં એક વાર મોટી આગ લાગી હતી અને નગરનો ઘણો ભાગ વઢી ગયો હતો ત્યારે જે વેપારીઓ નગરની વહાર વચ્ચે રાખી હતી તેમણે પોતાના માલના અનેકગણાં નાણાં ઉપજાવ્યાં હતાં (પૃ ૨૮) એ વાત પણ ધ્યાન રેંચે એવી છે

ત્રણ દિશાએ સમુદ્રથી વીંટાયેલ સૌરાષ્ટ્રમાં વહોઠો વેપાર ચાલતો હતો. (પૃ ૨૦૪)

પ્રાચીન સિક્કાઓ વિશે ઠીક માહિતી મળે છે સિક્કાઓનું નાનું સરખું કોષ્ટક આપેલું છે અને એક પ્રદેશના સિક્કાની વીજા પ્રદેશના સિક્કામા કેટલી કીમત થાય એ પણ કેટલાક દાખલામાં જણાવેલું છે (પૃ. ૮૯, ૧૮૦-૮૧) 'કાકિણી' એક નાનો સિક્કો હતો અને એનું મૂલ્ય ત્રીસ કોડી વરાવર થતું પણ રાજપુત્રોના સંબંધમાં પ્રયોજાય ત્યારે 'કાકિણી' શબ્દનો અર્થ 'રાજ્ય' થતો એ નોંધપાત્ર છે (પૃ ૩૪, ૪૩) ચક્રવર્તીનાં રત્નોમા કાકિણીરત્નનો પણ સમાવેશ થતો તે ઉપરથી એમ હશે ?

સ્થાપત્ય અને કલા • અર્ધમાગધ એ સ્થાપત્યનો એક વિશિષ્ટ—કદાચ મિશ્ર—પ્રકાર હશે એમ લાગે છે (પૃ ૧૫) અર્ધમાગધી ભાષાની જેમ ? અભિનયને ધંધા તરીકે સ્વીકારનાર નટોના જુદાં ગામ હતાં એમ રોહકની વાર્તા બતાવે છે (પૃ ૨૮) નટપિટક ગામમા (પૃ ૯૧) નટોની વસ્તી હશે એમ એના નામ ઉપરથી કલ્પના થાય છે કોક્કાસ અને એના ચંત્રકપોતોનું કથાનક (પૃ. ૫૦-૫૧) પ્રાચીન ભારતમાં ચંત્રકલાના અભ્યાસ માટે જોવા જેવું છે 'રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર'માં નૃત્ય અને સંગીત વિશે વિસ્તૃત અને 'અનુયોગદ્વાર સૂત્ર'માં સંગીત વિશે સંક્ષિપ્ત નિર્દેશો છે તે આ વિષયના અભ્યાસ માટે ઘણા ઉપયોગી છે, જો કે આ પુસ્તકની મર્યાદામાં એનો સમાવેશ થઈ શક્યો નથી.

વિદ્યાધ્યયન પ્રાચીન વિદ્યાધ્યયનની ણા ભગ્યમની પરંપરાઓ-
 સ્થાપ કરીને જૈનોનું સંચય છે ત્યાંમુધી-આગમસાહિત્યમાં સચવાયેલી છે
 વેદોના પરંપરાગત સંક્રમણની એમ આગમોનાં સંક્રમણ અને સંગોપનની
 પાછળ સ્મૃતિ અને બુદ્ધિના મહાન પુરુષાર્થો રહેલા છે પ્રાચીન કાળથી
 માંડી આગમવાચના (પૃ ૮૩ ૮૪, ૯૪) એ ગૌતમ અધ્યયનને પાત્ર
 વિષય છે આગમોની રચના પૂર્વે મારતમાં થઈ પગ એ છેલ્લાધિભૂત
 પશ્ચિમ મારતમાં થયાં એ પગ જૈન ધર્મના હિતિશાસ અને તેનાં વચ્ચાન્તરો
 માટે એક નોંધવાત્ર ફક્ત છે મધ્યકાળમાં ગુજરાતનો સંસ્કારિતાનું
 તેમજ ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનું પ્રમુખ કેન્દ્ર બળહિસ્ત્રાદ પાટણ હતું.
 આચાર્ય હરિમંદની ટીકાઓ સિવાય આમો ઉપરની થી મુખ્ય ટીકાઓ
 બળહિસ્ત્રાદ કે આસપાસના પ્રદેશમાં રચાયેલી છે (પૃ ૮-૯)
 આગમોના વિવેચનમાં રોકાયેલા પંડિતો પરસ્પર સહકારથી કાર્ય કરતા
 હતા નવાંગી વૃત્તિકાર અમલદેવસૂરિની ટીકાઓની સહાય વિના
 પછીના કાળમાં ગમે તેવા પ્રકારે પંડિત માટે પણ આગમોના અર્થો
 સમજવાનું મુશ્કેલ થઈ પડતું એમની એ ટીકાઓનું સોપન દ્રોણાચાર્યે
 કર્યું હતું (પૃ ૧૦-૧૨) દ્રોણાચાર્યની સહાયમાં એક પંડિત
 પરિક્ષા હતી દ્રોણાચાર્ય એ પાટણના ચૌહાણ રાજા મીમદેવ
 પહેલ્લના મામા હતા અને તેમણે પોતે 'ઓપમિર્ચુત્તિ' ઉપર ટીકા
 રચી હતી (પૃ ૮૩) 'આચારંગ સૂત્ર' અને 'સૂત્રકૃતંગ સૂત્ર'
 ઉપર ટીકાઓ છલનાર શીલાચાર્ય અથવા શીલક તે પાટણના સ્થાપક
 બનરાજના ગુરુ શીલગુણસૂરિ એવી એક અનુમતિ છે, એટલે બળહિસ્ત્ર
 કાળમાં આગમોનું અધ્યયન ઓછામાં ઓછું એ નગરની સ્થાપના બેટલું
 જૂનું છે અને એનો ચારસો હરિમંદાચાર્ય આદિ રાજસ્થાનમાં થયેલા
 ટીકાકારો ઠરકથી મળેલા છે પાટણમાં થયેલા આગમોના ચીજા
 મહાન ટીકાકારો મસખારી હેમપદ (કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમપદથી મિત્ર)
 અને આચાર્ય મસખોગરિ છે મસખારી હેમપદને મળ્યા માટે રાજા

સિદ્ધરાજ જયસિંહ વારંવાર એમના ઉપાશ્રયે આવતો (પૃ. ૨૧૯). એમના હસ્તાક્ષરવાળી એક તાડપત્રીય પોથી સંભાતના મંડારમાં મોજૂદ છે. આગમો ઉપર ગુજરાતમાં પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત ટીકાઓ ઠેઠ અરાઢમા ઝતક સુધી રચાતી રહી છે અને આજ સુધી આગમોના અધ્યયનની પ્રાચીન પરપરા અહીં અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રહેલી છે.

વિદ્યાધ્યયનને લગતા વીજા પળ કેટલાક અગત્યના ઉલ્લેખો અહીં સંઘરાયા છે. મરુકચ્છના વજ્રમૂતિ આચાર્ય વિશેનુ કથાનક ગુજરાતના એક પ્રાચીન કવિ વિશે થોડીક માહિતી આપે છે (પૃ. ૧૬૫-૬૬). કાલકાચાર્યે આજીવકો પાસે અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તનો અભ્યાસ કર્યો હતો (પૃ ૪૦). આજીવકો નિયતિવાદી હતા, એટલે નિમિત્તશાસ્ત્રના અભ્યાસ પ્રત્યે એમણે યાસ ધ્યાન આપ્યુ હશે, અને એથી જ કાલકાચાર્ય જેવા મહાન આચાર્ય એ માટે એમની પાસે જવાને આકર્ષાયા હશે. મૂળ આગમોમા (દા ત 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર'નું ૧૫ સુ અધ્યયન) સાધુઓ માટે જ્યોતિષ તેમજ વૈદ્યકનો અભ્યાસ વર્જ્ય ગણેલો છે, પળ મધ્યકાલમાં ચૈત્યવાસીઓએ એ બન્ને શાષ્ટ્રોને લગમગ પોતાનાં કરી લીધાં હતાં એ પળ સમયની બલિહારી છે .

ઉજ્જયિનીનો વિદ્યાર્થી અલ્લવિદ્યા શીખવા માટે કૌશાત્રી જાય છે અને શંખપુરનો વિદ્યાર્થી વારાણસીના કાલાચાર્ય પાસે શીખે છે (પૃ. ૧) એ ઉલ્લેખો વિદ્યાભ્યાસ માટે દેશાન્તરોમા જવાની પ્રમાણમાં વ્યાપક પ્રવૃત્તિના સૂચક છે. અટ્ટળ મલ્લનુ કથાનક પ્રાચીન ભારતમાં મલ્લવિદ્યાના ઇતિહાસ ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે (પૃ. ૬-૮)

હુસ ગ્રન્થો . નષ્ઠ થઈ ગયેલા અનેક પ્રાચીન ગ્રન્થોના ઉલ્લેખો અને ક્વચિત્ એમાંથી અવતરણો આગમસાહિત્યમાં મળે છે આ પસ્તક.

માં નાંધાયેલા યથા પ્રમાણે વિશ્વ આર્ય ધૌદ પૂર્વ-ઈશ્વાર
વિશેના ઝંખેલા ૭૧ ઠેર મળે છે 'નન્દિગૃપ'માં તો ધનો અનુક્રમ પણ
આપ્યો છે પૂર્વો ધન સૈદ્ધ પદેમાં નાશ પામી ગયેલાં હોવા છતાં
-અથવા કદાચ એ કારણથી - પછીના કાળમાં તમામ જૈન પ્રત્યક્ષકારો
તથા સામાન્ય જૈન પ્રજાના માનસ ઉપર પણ ધનો અદ્ભુત મહિમા
અંકિત થયેલા રહ્યો છે

અગ્ર વિદ્યુત રચનામાર્ગ કાલકાષાર્યજ્ઞ 'પ્રજ્ઞમાનુષોગ' (પૃ
૪૦) આચારાંગસૂત્રના 'શાશ્વપરિજ્ઞા' અધ્યયનના વિષયરૂપે
છસ્ટાપેઢી ગોવિન્દનાચાર્યની 'ગોવિન્દનિર્ણયિકા' (પૃ ૬૮-૬૯),
પાર્શ્વસ્થિતિઆર્યજ્ઞ મહાન પ્રાજ્ઞ કયાપ્રજ્ઞ 'તરંગવતી' અથવા 'તરંગ-
સોપા' (પૃ. ૯૮) તથા ધમની જ બીજી એક રચના 'કાલજ્ઞાન'
(પૃ ૯૯), 'સરશ્વસૂત્ર' ઉપરની આચાર્ય મહમયગિરિની હિતિ (પૃ
૧૨૮), 'નિશીથસૂત્ર' ઉપર સિદ્ધસેનની ટીકા (પૃ ૧૯૭), 'યાનિ
પ્રામુત' શાસ્ત્ર (પૃ ૧૯૭), 'વિશેષાલક્યક્રમાપ્ય' ઉપર જિન
મદ્રગિરિનો સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ ૨૨), હયાદિનો ઝંખેલ અર્થ શકે.
પીઠાચાર્ય અમલદેવસૂરિ, મહમયગિરિ આદિ આગમોના ટીકાકારોએ પૃથી
પૂર્વકાલીન ટીકાઓના ઝંખેલ કાર્યો છે એ આમે મટ્ટીનીચી (પૃ ૧૧,
૧૨૯, ૧૭૭, હયાદિ) કદાચિત્ ધમની સુવિશદ અને વિસ્તૃત
ટીકાઓ જ પૂર્વકાલીન ટીકાઓની વિલુપ્તિમાં નિમિષ મદ્દિ બની હોય !

સાતશાહન હાસના પ્રાજ્ઞ સુગાપ્તિસંપદ માયાસતશશી'માં
પાર્શ્વસ્થિતિઆર્યની ગાથાઓ ઉદ્ધૃત થયેલી છે (પૃ ૯૯) તે કાં તો
તરંગવતી'માંથી હોય અથવા ધમની બીજી કોર્ષે હિતિમાંથી હોય
'ઓપ્તિકરંક' ઉપરની પાર્શ્વસ્થિતિઆર્યની હિતિ નહ અથવા મનાલી
હતી, પણ તે બેસમ્મરના પ્રજ્ઞભંધારમાંથી થોડા સમય પહેલાં પૃ.
મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ મળી છે (પૃ ૯૮) એક પ્રમાણે 'જેઠુદીપ
પ્રજ્ઞા'ની મહમયગિરિની હિતિ નાશ પામી હોવાનું એ પ્રજ્ઞના બીજા બે

ટીકાકારોએ નોંધ્યું છે (પૃ ૧૨૮), પરંતુ એ વૃત્તિ પણ જૈસલમેરનો મંડારમાથી જડી છે.

ભાષાશાસ્ત્ર ભારતીય આર્ય ભાષાની દ્વિતીયિક ભૂમિકાના અભ્યાસ માટે વિપુલ સામગ્રી આગમોમાંથી મળે એમાં વશું આશ્ચર્ય નથી. વળા જ મૂળ આગમગ્રંથો પ્રાકૃતમાં છે એટલી હકીકત એ વિષયમાં એમનું મહત્ત્વ વતાવવા માટે વસ છે. આ પ્રસ્તાવનાના પ્રારંભમાં જ કહ્યું છે તે પ્રમાણે, જુદા જુદા સૂત્રગ્રંથોની ભાષાના સ્વરૂપમા કેટલોક નોંધપાત્ર તફાવત છે. વળી આગમસાહિત્યની પહેલી સંકલના મગધમાં થઈ અને ત્યાર પછીની સંકલનાઓ ઈસવી સનની ચોથી શતાબ્દીમાં એટલે કે વીરનિર્વાણ પછી નવમી શતાબ્દીમા મથુરા અને વલ્લભીમાં થઈ અને સર્વ આગમો એની એ પછી એક સૈકા વાદ દેવર્ધિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે વલ્લભીમાં એક-સામટા લિપિવદ્ધ થયા, એ વધા સમય દરમિયાન તેમજ ત્યાર પછી એની નકલો અને નકલોની પણ નકલોની જે અનેક શાખાપ્રશાખાઓ થઈ તેને પરિણામે એ ગ્રંથોની ભાષામાં અનેકવિધ ફેરફારો થયા હશે, તોપણ ભારતીય આર્ય ભાષાની પ્રાકૃત ભૂમિકાના અધ્યયન માટે એક તરફ જૈન આગમસાહિત્ય અને વીજી તરફ પાલિ સાહિત્ય એ બન્ને મળી પરમ મહત્ત્વની સામગ્રી પૂરી પાડે છે. મૂળ આગમો તથા તે ઉપરના નિર્યુક્તિ અને માળ્યોની ધાર્ષ પ્રાકૃત, ચૂર્ણિઓની આ કરતા ભિન્ન તો પણ આર્ષની કોટિમાં જ ગણતરી પડે તેવી પ્રાકૃત—જેમાં સંસ્કૃતનું પણ વિલક્ષણ મિશ્રણ થયેલ ઘણી વાર નજરે પડે છે, અને મધ્યકાલની સંસ્કૃત વૃત્તિઓમાનાં પ્રાકૃત કથાનકો, જેમની ભાષા કેટલીક વાર ચૂર્ણિઓની લગોલગ આવી જાય છે તો કેટલીક વાર સ્પષ્ટ રીતે પ્રકૃષ્ટ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત હોય છે—આ સર્વનું પૂરું અન્વેષણ હજી થયું નથી. આગમસાહિત્યની સમીક્ષિત વાચનાઓ બહાર પડે ત્યારે જ એ કાર્ય થઈ શકે.

વળી આગમોની સંસ્કૃત વૃત્તિઓમાં આવતા શબ્દો અને રૂઢિ-

પ્રયોગો જેને સામાન્ય રીતે 'ઐન સંસ્કૃત' કહેવામાં આવે છે—જે એક પ્રકારની 'મિશ્ર સંસ્કૃત' હોઈ મોટેભાગે 'ગાંધી સંસ્કૃત' સાથે અને ગુલનાર્થે શકે—જૂના ગુજરાતીની અસરથી જે પરિપાકિત હોઈ ગુજરાતીના સામાન્ય જ્ઞાન વિના એ સમજાય પણ માન્યેજ, એ કારણે હટકા જેવા વિદ્વાને જેને 'પ્રાદેશિક સંસ્કૃત' (Vernacular Sanskrit) કહી છે, અને મ્યુસ્ટિસિટ અભ્યાસ એક કરતાં વધુ પ્રયોગો માટે છે એવો વિશાળ વિષય છે, અને ઐન કલાસિકાલિય તેમજ પ્રમુખસાહિત્યમાં પણ એ સ્વ પ્રકારનો સંસ્કૃતનો પ્રયોગ હોઈ અને અભ્યાસમર્યાદા આગમસાહિત્યની બહાર પણ વિસ્તરેલી છે સંસ્કૃત ઉપર પ્રાદેશિક ભાષાઓએ કરેલી અસરના દૃષ્ટિકોણથી એ સર્વ સાહિત્યનું અભ્યુદયન પદ્ધતિથી નીચરેલો સંસ્કૃતો છોકરાઓ સાથે કેટલું સમાધાન સાધ્યું એ જેમ એમાંથી અગત્યનો તેમ છોકરાઓનાં પણ અનેક મુશ્કેલીઓ રૂપો અને અર્થોની તેમજ એ રૂપો તથા અર્થોની પાછળ રહેલાં માનસિક કાર્યોની એમાંથી માત્ર મટશે

પણ આ પુસ્તકની મર્યાદામાં આ વધી વસ્તુઓનો સમાવેશ કરવાનું અશક્ય હતું. અહીં તો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક અગત્યની વસ્તુઓની સાથેસાથ માનસિક અગત્યના પણ જે મુદ્દા નોંધાયા છે તેમાંના કેટલાક તરફ ધ્યાન દોર્યું છે

પદ્ધતિનું મૂળ સ્થાન (મુસ્તાન), સૌરાષ્ટ્રનું સ્થાન (વાન), અને સુબા પાછેનું સ્થાનક (વાળા), એમાં 'સ્થાન' સ્થાનક' પદ્ધતિનો સંબંધ માત્ર અને સામાયિક હિસાસની દૃષ્ટિએ વિચારવા જેવો છે. મુસ્તાન અને વાન તો સુર્યપ્રજ્વાળાં પ્રાચીન કેન્દ્રો છે, આગા વિશે વધુ સંશોધન આવશ્યક છે (૫ ૨૧૧) ધાર્મિક પ્રાચીન નગરોને બંધી માનવો સંસ્કૃત 'હત' અને પ્રાકૃત 'કટ' પદ્ધતિ તથા આગા જેવી મારતની પ્રાચીન વસાહતોનાં કેટલાંક નગરોનાં નામોનો

‘કર્ત’ પદાન્ત, એ સર્વનુ સામ્ય પળ એ જ રીતે ધ્યાન રેંચે છે (પૃ. ૪૬-૪૭). ‘ગિરનાર’ અર્વાચીન ભાષામા પર્વતવાચી વિશેષનામ છે, પળ એનું મૂળ સંસ્કૃત ‘ગિરિનગર’મા છે (પર્વતનું નામ તો રજ્યત છે), અને ‘કોડિનાર’, ‘નાર’ વગેરે અન્ય સ્થળનામોમાનો ‘નાર’ પળ સંસ્કૃત ‘નગર’માંથી પ્રાકૃત ‘નઅર’ દ્વારા વ્યુત્પન્ન થયેલો છે (પૃ. ૬૬). આગમસાહિત્યના પ્રાચીનતર અંગોમા, પુરાણોની જેમ, અર્વાચીન મરૂચને માટે, ‘મરૂકચ્છ’ પ્રયોગની વ્યાપકતા છે એ વસ્તુ મૂચવે છે કે ‘મરૂચ’ની વ્યુત્પત્તિ, સામાન્ય રીતે મનાય છે તેમ, સંસ્કૃત ‘મૃગુ-કચ્છ’માંથી નહિ, પળ ‘મરૂકચ્છ’માંથી ‘મરૂઅચ્ચ’ દ્વારા સાધવાની છે (પૃ ૧૧૦-૧૨). ‘ચેટ’ અને તેની સાથે સંવંધ ધરાવતા નામોની ચર્ચા અગાડ કરેલી છે. કુડુક (પૃ ૧૫૧), લાટ (પૃ. ૧૫૧-૬૦), કોંકણ (પૃ ૫૩), મહારાષ્ટ્ર (પૃ. ૧૩૫) આદિ પ્રદેશોનો ભાષાના લાક્ષણિક શબ્દપ્રયોગોની નોંધ ટીકાકારોએ વારવાર કરેલી છે એક પ્રદેશની ભાષાના શબ્દો વગર સમજ્યે વીજે વોલનાર કેવી રીતે હાંસ્યપાત્ર થાય છે એ પળ વતાવ્યું છે (પૃ ૧૩૫).

લોકવાર્તા અને પુરાણકથા · જૈન સાહિત્યનો એક મોટો ભાગ કથાપ્રધાન છે આગમસાહિત્યના ચાર અનુયોગો પૈકી એક કથાનુયોગ છે. મૂળ આગમો તથા તે ઉપરની ચૂર્ણિઓ અને ટીકાઓમાં અર્ધ-ઐતિહાસિક કથાઓ અને લોકકથાઓનો વિપુલ મંડાર છે. જૈનોના કથાસાહિત્યના ઉદભવ અને વિકાસનો તુલનાત્મક અભ્યાસ એ એક સ્વતંત્ર વિષય છે. અહીં કેવલ આ પુસ્તકને અનુલક્ષીને પ્રસ્તુત કથ-યિતવ્ય રજૂ કર્યું છે.

અગહદત્ત (પૃ ૧-૫), અદ્વણ (પૃ. ૬-૮), હિન્દદત્ત (પૃ. ૨૩), કોક્કાસ (પૃ. ૫૦-૫૨) આદિની કથાઓ લોક-વાર્તાઓ છે, જો કે એમા ઐતિહાસિક અનુશ્રુતિઓના અંશો રહેલા છે

૫ ચોક્કસ મરુકચ્છની રત્તરે આવેલા મુત્તહાગન છગતી વાર્તા (પૃ ૧૧૫) તથા ધૌદ્રો અને ઐનોની રપધાને છગતી કેટલીક વાર્તાઓ (૬૧ થી પૃ ૧૭૨-૭૩) ૫ પળ છોકકથાઓ જ છે પાદચિપ્તા વાય (૫ ૧૮) અને નટપુત્ર રોહિની (પૃ ૧૫૭-૫૮) હાસર ચવાલીની વાતોમાંની કેટલીક પછીના સમયમાં રાજા મોજ અને કશિ કાશ્મિરમાં તથા અકબર અને શિરશ્વસને નામે ચઢેલી હાસરચવાલીની વાતો છે. પોરશાહના પ્રણેતા ગણાયેલા મૂલ્લેદને છગતી ભિન્ન ભિન્ન કથાઓ (પૃ ૧૪૪-૪૮) પણ છોકકથાઓની કોટિમાં ગણે, જો કે મુસદ્દેવ પોતે એક ઇતિહાસિક વ્યક્તિ હશે પણ કેટલાક વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે. અશ્વત્થામા, અશકટપિતા, શાશ્વત્પુત્ર, આદિનાં કથાનકો એ સ્ત્રેશ્વર જૈન પુરાણકથા (Mythology) ના અંશ બની ગયાં છે. એમાં પણ છોકકથાઓની તથા મિશ્રિત ચર્ચા હશે પણ સ્વાભાવિક અનુમાન થાય છે. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં છોકકથાઓનું જ અમ-કથાઓમાં રૂપાન્તર કરવામાં આવ્યું છે. ૫ સિદ્ધ હકીકત છે. આગલ વર્ષને એમ પણ કહી શકાય કે દુનિયાભરની પુરાણકથાઓ અને દેવ-કથાઓનો અમાત્રિકાલથી છોકકથાઓ સાથે સંબંધ રહેલો છે.

ચાલુક્યકુળમાં આવેલા શાશ્વત્પુત્ર તીર્થંકર અરિહનેમિ અથવા નેમિનાથ વિશેના ઝલ્કેસો આ પુસ્તકમાં અનેક સ્થલે (પૃ ૨૪, ૪૯-૫૦, ૮-૮૧, ૯૬, इत्यादि) જોવામાં આવશે તેઓ બ્રીહત્પના કાકના વીરરા હતા જૈન સાહિત્યમાં સર્વત્ર ચાલુક્યકુળનો ઇતિહાસ નેમિનાથના ચરિત્રની આસપાસ ગૂંથાયેલો છે. શાકળ પુરાણોમાં ચાલુક્યનો ઇતિહાસ મુખ્ય અંશોમાં જૈન સાહિત્યમાં અપાયેલા જુગપ્ત સાથે સામ્ય ધરાવે છે. માત્ર નેમિનાથના જુગપ્ત, તેમનો નામોલ્લેસ પણ એમાં મળતો નથી. જૈન ધર્મની સ્થાપના મહાવીર કરી નહોતી, મહાવીર તો નવીન ધર્મના પ્રવર્તક કરતાં પ્રાચીન ધર્મના સુધારક અને સમુદાયક હતા તેમની પૂર્વેના ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ નિ શંકપણે ઇતિહાસિક

વ્યક્તિ પુરવાર થયા છે અને એ સિવાયના વાવીસ તીર્થંકરો પૈકી કેટલાકની ઐતિહાસિકતાનાં પ્રમાણો મળે તો નવાઈ જેવું નથી. ચૌદ્ર ગ્રન્થ 'મહાવગ્ગ' (૧ ૨૨. ૧૩) અનુસાર બુદ્ધના સમયમાં રાજગૃહમાં સાતમા તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું એ જ ગ્રન્થ જણાવે છે કે આજીવક સંપ્રદાયનો ઉપક નામે તપસ્વી અનંતનાથનો ઉપાસક હતો. જૈનો અને આજીવકોના ગાઢ ઐતિહાસિક સંપર્કનો વિચાર કરતા આ અનંતનાથ તે ચૌદમા તીર્થંકર સંભવે છે. અલબત્ત, આવાં પ્રમાણો તાર્કિક દૃષ્ટિએ સુપાર્શ્વનાથ કે અનંતનાથની ઐતિહાસિકતા પુરવાર કરે કે કેમ એ વિશે મતભેદ રહેવાનો, પણ મહાવીરના સમયમાં તેમજ એ પૂર્વે પ્રાચીનતર તીર્થંકરો પૂજાતા હતા એ હકીકત તો એમાંથી નિર્વિવાદપણે ફલિત થાય છે. નેમિનાથના વિષયમાં વાત કરીએ તો, માત્ર પછીના કાળનાં ચરિત્રોમાં જ નહિ, પરંતુ ભાષા છંદ તેમજ અન્ય દૃષ્ટિવિન્દુએ સૌથી પ્રાચીન પુરવાર થયેલા મૂળ આગમગ્રન્થોમાં નેમિનાથ વિશે તેમજ યાદવોના ઇતિહાસ વિશે પુષ્કળ સામગ્રી મળે છે. 'વસુદેવ-હિંદી' જેવા પ્રાચીન કથાગ્રન્થનો ઠીક મોટો ગણી શકાય એવો અંશ એ વૃત્તાન્ત વડે રોકાયેલો છે, જ્યારે વીજી તરફ પુરાણાદિમાં ભાગવત સંપ્રદાયના કથયિતવ્યને રજૂ કરવામાં ઉપયોગી થાય એટલે જ અંશે યાદવકુળના વૃત્તાન્તનો વિનિયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ વધું જોતાં નેમિનાથનું ઇતિહાસમાં અસ્તિત્વ નહિ હોય અને તેઓ કેવળ દેવકથાની જ વ્યક્તિ હશે એવો તર્ક ભાગ્યેજ સાધાર ગણાશે. પુરાણ-કારોએ શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રની આસ્પાસ યાદવકુળનો ઇતિહાસ ગૂંથવા માટે નેમિનાથના જીવનવૃત્તાન્તને જાણી જોઈને પડતો મૂક્યો હશે એવી કલ્પના થાય છે.

જૈન કથાઓમાં આવતાં સાવના તોફાનો શ્રીકૃષ્ણનાં બાલચરિત્રોની યાદ આપે છે (પૃ ૧૮૯-૯૨)

ગુજરાતના મધ્યકાલીન ઇતિહાસને લગતી એક અનુશ્રુતિ પ્રમાણ-

માં અર્થાચીન કહી શકાય એવી એક ટીકામાં નોંધાયેલી છે. અમીર
શ્રીની કામના કરતાં મનુષ્ય દુ સ્ત્રી ચામ અને શ્રીની પ્રાપ્તિ થવા છતાં
પુત્રાદિની આશાથી દુઃસ્તા ચામ, એ સંબંધમાં રાજા સિદ્ધરાજ ચર્યાસિંહનું
ઉદાહરણ ટીકાકારે આપ્યું છે (પૃ ૧૯૫), તે સિદ્ધરાજ માટે આ
પ્રશ્નરત્ની કિંચદન્તી શ્લોકપ્રસિદ્ધ હશે એમ સૂચવે છે.

મંતે, ચર્યાસિંહ સમયમાં એકલે હાથે બહુ આગમસાહિત્ય સ્વાસ
વાનો પ્રશ્ન એ દરિયો કહાડીને બેઠું એક સાદસ હતું. સાથે શિષ્ટાગ
અને સંશોધનનાં ચીજાં કાપોં પળ ચાલુ રાસવાનાં હતાં. આ બધાં
કારણોએ તેમજ મારી અણસમજ કે સરતબૂકને કારણે આ પુસ્તકમાં
ઝૂટીયો રહેવા પામી હશે તે વિચારનો વતાવણે સો ઇપકલ્પ ચર્ચા.

આમારવર્ણન

આ પુસ્તક તૈયાર કરવાનું કામ સૌ પહેલાં મારા વિદ્યાગુરુ પૃ
મુનિશ્રી પુષ્પવિજયજીને સોંપાયું હતું. પણ તેઓએ આગમવાચનાનું
મગીરથ કામ હાથમાં લીધું તથા કુમારગ એ અરસામાં ગુજરાત વિદ્યા
સમાના અનુસ્નાતક વિદ્યાગમાં આંતરી નિમણૂક થઈ. એટલે એ કામ
મને સોંપાયું. આ કામને ઐગે બધાં સમય તમના તરફથી સૂચના તેમ
જ ચોઈતાં પુસ્તકોની સહાય મળતી રહી હતી એ વચ્ચે તેમનો જીવન
સુ મો એ વિદ્યામંત્રના અધ્યક્ષ શ્રી. રસિકસાસ છે. પરીક્ષાને આ
આતું પુસ્તક છાપવા આપતાં પહેલાં સાધન્ય વતાયું હતું. તેમનાં
સૂચનાને પરિણામે પુસ્તકનું મૂલ્ય વધ્યું છે એમ કહેવામાં છે. હેરામાત્ર
અપુત્તિ કરતાં નથી. આવામ શ્રી ત્રિમુખિયજી અને પૃ તુલસીજી
સંપત્તિ સાથે પણ આ કાર્ય ઐગે વલતતત્વત્વ વર્ષા થઈ હતી. શ્રી
રમારંકર ઝોગીજી 'પુરાણોમાં ગુજરાત' આ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયેલું
છે એની ચોદનાતો સમ સ્વાસ્થ્યિક રીતે જાહી મને મળ્યો હતો,
અને ઇકત્રિત સામગ્રીની વ્યવસ્થાનો મમ પ્રમાણમાં ફલિતો થયો હતો.

આ પુસ્તકની તૈયારીનાં પ્રારંભનાં કેટલાક વર્ષે દરમિયાન અમે વન્ને મો. જે. વિદ્યાભવનમાં સહાધ્યાપકો હતા ત્યારે એમની સાથે વારંવાર ઉપયોગી વિચારવિનિમય, અન્ય ઉપરાંત, આ કામ અંગે પણ થયો હતો. પ્રૂફ જોવાના તેમજ મુદ્રણની વ્યવસ્થાના કાર્યમાં વિદ્યાસર્થીના ક્યુરેટર અને ગુજરાતીનો અધ્યાપક શ્રી. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રીની સહાય ધણી મૂલ્યવાન હતી તથા ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી અને અન્ય સહાધ્યાપકો સાથે પણ કેટલાક અગત્યના મુદ્દાઓ અંગે ચર્ચા-વિચારણા થઈ હતી. તપસ્વી મુનિશ્રી કાન્તિવિજયજીએ કેટલાક ગ્રંથો પૂરા પાઠેચા હતા તથા શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરે ‘નિશીથ ચૂર્ણિ’ના ટાઈપ કરેલા પાંચ દુર્લભ ગ્રંથો ઉપયોગ માટે મેઝવી આપ્યા હતા શ્રી. અંબાલાલ આશારામ જેતલપુરિયાએ કેટલુંક આગમસાહિત્ય તપાસવામા સહાય કરી હતી, વઢોદરા યુનિવર્સિટીમા મારા સહકાર્યકર શ્રી ઇન્દ્રવદન અંબાલાલ દવેએ આ પુસ્તકની સૂચિ કાઢીપૂર્વક તૈયાર કરી આપી છે. એ સર્વ સજ્જનો પ્રત્યે આ સ્થળે હું કૃતજ્ઞમાવ વ્યક્ત કરું છું

‘ અધ્યાપક નિવાસ ’
પ્રતાપગંજ, વઢોદરા
તા. ૧૧-૪-૧૯૫૨

}

મોગીલાલ જયચંદભાઈ સાંઢેસરા

संक्षेप-सूचि

- अनु अनुयोगद्वार सूत्र—मछपारी हेमचन्द्रनी वृत्ति समेत प्रकाशक
आगमोदय समिति, मुंबई, ई स १९२४
- अनुषू अनुयोगद्वार सूत्र—वृत्ति प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरीमछत्री
श्वेतांबर संस्था रतसाम
- अनुहा अनुयोगद्वार सूत्र—हारिमश्रीया वृत्ति (ई स नो ८ मो
सैको) प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरीमछत्री श्वेतांबर
संस्था, रतसाम
- अनुदे अनुयोगद्वार सूत्र—मछपारी हेमचन्द्रनी वृत्ति (ई स नो
१२ मो सैको) प्रकाशक आगमोदय समिति, मुंबई,
ई स १९२४ (उपर 'अनु' बडे निर्दिष्ट संस्करण)
- अरा अमिषाम राजेन्द्र पन्थ १ बी ७ संपादक बिजयराजेन्द्रसूरि,
रतसाम, ई स १९१३-३४
- आषू आबस्यक सूत्र—वृत्ति पूर्वभाग अने उत्तरभाग प्रकाशक
ऋषभदेवजी केशरीमछत्री श्वेतांबर संस्था, रतसाम
- आनि आबस्यक सूत्र—निर्युक्ति (नीचे 'आम' बडे निर्दिष्ट संस्करण)
- आम आबस्यक सूत्र—आचार्य मछमगिरिनी वृत्ति (ई स नो १२ मो
सैको) भाग १ बी ३ प्रकाशक आगमोदय समिति,
मुंबई ई स १९२८-३०
- आशी आचारांग सूत्र—शीर्षाकदेवनी वृत्ति (८ मा सैद्य आसपास),
भाग १-२ प्रकाशक आगमोदय समिति सं १९७२-
७३ एम् पुनमुद्रण जैतानंद पुस्तकालय, मृत तरफबी
बस्यु छ
- आमूषू आचारांग सूत्र—वृत्ति कर्ता त्रिनशसगणि महेश्वर (ई

स नो ७ मो सैको) प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरीमलजी
श्वेतांबर संस्था, रतलाम, सं १९९८

आह : आवश्यक सूत्र—हरिभद्रसूरिनी वृत्ति (ई. स. नो ८ मो सैको) :
प्रकाशक दे. ला. जैन पुस्तकोद्धार फड, मुंबई

आहेहा : मलधारी हेमचन्द्र (ई स. नो १२ मो सैको) सूत्रित
हरिभद्रीय आवश्यकवृत्तिटिप्पण : प्रकाशक दे. ला. जैन
पुस्तकोद्धार फड, मुंबई, ई. स. १९२०

ओनिद्रो : ओषनिर्युक्ति—द्रोणाचार्यनी वृत्ति (ई. स. नो ११ मो
सैको) : प्रकाशक आगमोदय समिति, मेसाणा, सं. १९७५

ओनिभा . ओषनिर्युक्ति—भाष्य,
(उपर 'ओनिद्रो' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

औसूअ . औपपातिक सूत्र—अभयदेवसूरिनी वृत्ति (ई स. नो ११ मो
सैको) प्रकाशक आगमोदय समिति, मेसाणा,
सं. १९७२

अंद अंतकृतदशा सूत्र : प्रकाशक आगमोदय समिति, सं. १९७६

अंदवृ अंतकृतदशा सूत्र—अभयदेवसूरिनी वृत्ति (ई स. नो ११ मो
सैको)

(उपर 'अंद' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

उ : उत्तराध्ययन सूत्र

(नीचे 'उशा' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

उक 'उत्तराध्ययन सूत्र—उपाध्याय कमलसंयमकृत टीका - (सं.

१५४४=ई स. १४८८) संपादक मुनि जयंतविजयजी

उचू उत्तराध्ययन सूत्र—चूर्णि . प्रकाशक ऋषभदेवजी-केशरीमलजी

उनि : उत्तराध्यायन सूत्र-निर्युक्ति

(नीच 'उशा' बड़े निर्दिष्ट संस्करण)

उने उत्तराध्यायन सूत्र-नेमिबन्धनी वृत्ति (सं ११२९=ई स १०७३) संपादक विद्यमठमंगसूरि, सं १९९३

उशा उत्तराध्यायन सूत्र-शान्तिसूरिनी वृत्ति (ई स नो ११ मो सैका) प्रकाशक दे सा खैन पुस्तकालयार फंड, माग १ बने २, सं १९७२, माग ३, सं. १९७३

ककि कल्पसूत्र-उपाध्याय धर्मसागरकृत किरणावली टीका (सं १६२८=ई स १५७२) संपादक पं दानविजय, भावनगर, सं. १९७८

ककी कल्पसूत्र-उपाध्याय शांतिसागरकृत कीमुदी टीका (सं १७०७=ई स १६५१) प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरी-मछली श्वेतान्तर संस्कार, रत्नछाम, स १९९२

कदी कल्पसूत्र-अमविजयकृत दीपिका टीका (स १६७७=ई स १६२१) संपादक पं मफतछाछ भवेरचंद, प्रकाशक महोपाध्याय यशविजय पुस्तकालय, राधनपुर, सं १९०१

कसु : कल्पसूत्र-उपाध्याय विनयविजयकृत सुबोधिका टीका (स १६९६=ई स १६४०) प्रकाशक दे सा खैन पुस्तकालयार फंड, सूरत, सं १९६७

कप्र कल्पसूत्र-सरतरागधारी विनयमसूरिकृत सवेहविपौपधि टीका (स १३६४=ई स १३०८) संपादक पं हीरछाछ ईसराब भावनगर, स १९६९

पं देवाविजय प्रकीर्णक (प्रकीर्णकप्रकाश 'मां' मुद्रित, प्रकाशक

आगमोदय समिति, मुंबई, सं. १९८३). अलग पण छपायें
छे • संपादक विजयक्षमाभद्रसूरि, पाटण, सं १९९७

जिरको • जिनरत्नकोश हरि दामोदर वेलणकर, भाग १, पूना, ई.
स १९४४

जीकचू : जीतकल्पचूर्णि : संपादक मुनि जिनविजयजी, अमदावाद,
सं १९८३

जीकचूव्या जीतकल्पचूर्णि : विपमपद व्याख्या—कर्ता श्रीचन्द्रसूरि
(सं. १२२७=ई स ११७१)
(उपर 'जीकचू' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

जीकभा : जीतकल्पभाष्य :

(नीचे 'जीकसू' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

जीकसू • जीतकल्पसूत्र—कर्ता जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण (ई. स. नो
७ मो सैको) • संपादक मुनिश्री पुण्यविजयजी, अमदावाद,
स. १९९४

जीम • जीवाभिगम सूत्र—आचार्य मलयगिरिनी वृत्ति (ई स नो
१२ मो सैको) प्रकाशक आगमोदय समिति, मुंबई

जेसू : जेसलमेर भाडागारीय ग्रन्थसूचि प लालचंद्र भगवानदास
गांधी, वडोदरा, ई स. १९२३

जैसाइ जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास श्री. मोहनलाल दलीचंद
देसाई, मुंबई, ई स १९३३

जंप्र • जवुद्वीपप्रज्ञति

(नीचे 'जैशा' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

जंप्रशा • जवुद्वीपप्रज्ञति—वाचक शान्तिचंदनो वृत्ति (सं. १६५०
=ई. स. १५९४) प्रकाशक दे. ला जैन पुस्तकोद्वार
फंड, मुंबई, सं १९७६

ज्ञाप्य ज्ञातापर्मकथा सूत्र

(नीचे 'ज्ञाप्य' वशे निर्दिष्ट संस्करण)

ज्ञाप्य ज्ञातापर्मकथा सूत्र—अमयदेवसूरीनी वृत्ति (स ११२० = ई स १०६४), प्रकाशक भागमोदय समिति, मुंबई, ई स १९१६

ज्योत्स्ना ज्योतिष्परिचय—मल्लयगिरिनी वृत्ति (ई स नो १२ मो सैको) प्रकाशक ज्योत्स्नादेवजी केशरीमल्लजी श्वेतांबर सत्था, रत्नसम, स १९८४

ज्योतिष ज्योतिष्परिचय दिक्कानेरी जोफ़ बेन्थमन्ट बोड मिश्रीक इन्डिया नैवसस दे, सदन, ई स १९२७

द्वैत दशवैकालिक सूत्र

(नीचे 'द्वैत' वशे निर्दिष्ट संस्करण)

द्वैत दशवैकालिक पूर्णि—विनयासगणि माहतरकृत (ई स नो ७ मो सैको) : प्रकाशक ज्योत्स्नादेवजी केशरीमल्लजी श्वेतांबर सत्था, रत्नसम, स १९८९

द्वैत दशवैकालिक सूत्र—समयसुन्दरकृत टीका (सं १६९७ = ई स १६३५) विनयास सूरी मन्थमाळा, संमत, स १९७५

द्वैत दशवैकालिक सूत्र—हारिमन्त्रिया वृत्ति (ई स मो लालमो सैको) प्रकाशक दे ज्ञा जैन पुस्तकालय फंड, स १९७४

निबू निशीथ सूत्र—पूर्णि (टाहप करसी नकस) : संपादक बाधार्थ विजयधर्मसूरी भाग १ श्री ५ सं. १९९५-९६

निभा निशीथ सूत्र—माध्य

(उपर 'निबू' वशे निर्दिष्ट संस्करण)

નંચૂ : નંદિસૂત્ર ચૂર્ણિ-જિનદાસગણિ મહત્તરકૃત (૧ સ. નો ૭ મો સૈકો) · પ્રકાશક ઋષભદેવજી કેશરીમલજી શ્વેતાવર સંસ્થા, રતલામ, ૩૧. સ. ૧૯૨૮

નંમ : નંદિસૂત્ર-આચાર્ય મલયગિરિની વૃત્તિ (૬. સ નો ૧૨મો સૈકો) · પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ, મુંબઈ, ૬. સ. ૧૯૨૪

નંસૂ : નંદિસૂત્ર

(ઉપર 'નમ' વડે નિર્દિષ્ટ સંસ્કરણ)

નંહા : નંદિસૂત્ર-હારિમદ્રીયા વૃત્તિ (૬ સ નો ૮ મો સૈકો) પ્રકાશક ઋષભદેવજી કેશરીમલજી શ્વેતાવર સંસ્થા, રતલામ, ૬ સ ૧૯૨૮

પાય : પાશ્વિકસૂત્ર-યશોદેવસૂરિની વૃત્તિ (સં ૧૧૮૮=૬ સ. ૧૧૨૪) · પ્રકાશક દે લા જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ, મુંબઈ, સં ૧૯૬૭.

પિનિમ : પિંડનિર્યુત્તિ-ભાષ્ય અને મલયગિરિની ટીકા (૬. સ નો ૧૨ મો સૈકો) સહિત · પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ, મુંબઈ, સં ૧૯૭૪

પુગુ પુરાણોમાં ગુજરાત · ઉમાશંકર જોષી, અમદાવાદ, ૬ સ ૧૯૪૬

પ્રચ : પ્રભાવકવરિત (સં ૧૩૩૪=૬ સ ૧૨૭૮)-પ્રભાચન્દ્ર-સૂરિકૃત · સપાદક મુનિ જિનવિજયજી, અમદાવાદ-કલકત્તા, ૬. સ ૧૯૪૦

પ્રમ · પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર-મલયગિરિની વૃત્તિ (૬. સ નો ૧૨મો સૈકો) : પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ, મેસાણા, પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ, સં ૧૯૭૪-૭૫

પ્રવ્યા · પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર

(નીચે 'પ્રવ્યાખ' વડે નિર્દિષ્ટ સંસ્કરણ)

પ્રમ્યાધ પ્રશ્નચક્રરૂપ સૂત્ર—અમયદેવસૂરિની કૃતિ (ઈ સ નો ૧૧ મા સેકો) પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ, મેસાણા, સં ૧૯૭૦

પ્રમ્ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ, મેસાણા, પૂર્વાર્ધ ત્રતાષ સ ૧૦૭૪-૭૫

ચક્ર મહાકવ્યસૂત્ર સપાદક મુનિશ્રી ચતુરવિમયશ્રી અને મુનિશ્રી પુણ્યવિજયશ્રી, માગ ૧ થી ૫, માવનગર, ઈ સ ૧૯૩૩-૩૮; ૬ઠો પ્રંથ હમે પછી પ્રસિદ્ધ થયો.

ચુકરો મહાકવ્યસૂત્ર—આચાર્ય હેમચંદ્રિની કૃતિ (સં ૧૧૩૨=ઈ સ ૧૨૭૬)

(ઉપર 'ચુક' શબ્દે નિર્દિષ્ટ સંસ્કરણ)

ચુકમા મહાકવ્યસૂત્ર—સંપ્રદાસગણિ કમામ્રમણદત્ત માવ્ય (ઈ સ ના ૬૪ સેકા આમવાસ)

(ઉપર ચક્ર શબ્દે નિર્દિષ્ટ સંસ્કરણ)

ચક્રમ : મહાકવ્યસૂત્ર—આચાર્ય મહાવિગિરિની પીઠિકા કૃતિ (ઈ સ નો ૧૦મો સેકા)

(ઉપર 'ચક્ર' શબ્દે નિર્દિષ્ટ સંસ્કરણ)

ચવ મહાવિજ્ઞા પ્રશ્નોત્ક ('પ્રશ્નોત્ક' પ્રકાશક 'માં મુદ્રિત) પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ મુમ્દઈ સં ૧૯૮૩

ચમ મગરનો મૂલ : પ્રકાશક આગમોદય સમિતિ માગ ૧-૩, અમદાવાદ સં. ૧૯૮૦-૮૫

ચમુચ મગરનોમૂલ—અમયદેવસૂરિની કૃતિ (સં ૧૧૨૮=ઈ સ ૧૦૭૦)

(उपर 'भसू' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

मस . मरणसर्माध प्रकीर्णक ('प्रकीर्णकदशक' मा मुद्रित) प्रकाशक
आगमोदय समिति, मुंबई, सं १९८३

राप्रम . राजप्रश्नीय सूत्र—मलयगिरिनी वृत्ति (ई स नो १२ मो
सैको) प्रकाशक आगमोदय समिति, मुंबई, सं १९८१

त्रिको विशेषावश्यक भाष्य—कोट्याचार्यनी वृत्ति (ई स. ना ८मा
सैका आसपास) प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरीमलजी
श्वेतांबर संस्था, रतलाम

विभा : विशेषावश्यक भाष्य—कर्ता जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण (ई स ना
७ मा सैकानो प्रारंभ) . प्रकाशक ऋषभदेवजी केशरी-
मलजी श्वेतांबर संस्था, रतलाम

विसूअ त्रिपाक सूत्र—अभयदेवसूरिनी वृत्ति (ई स नो ११ मो
सैको) : प्रकाशक आगमोदय समिति, सं १९७६

वृद ' वृष्णिदशा (निर्यावलिका 'मां मुद्रित) प्रकाशक आगमोदय
समिति, सं १९७८

ववृ . वन्दारुवृत्ति—श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र उपर देवेन्द्रसूरिनी वृत्ति (इ
स नो १३ मो सैको) प्रकाशक दे ला जैन पुस्तकोद्वार
फंड, मुंबई, सं १९६८

व्यभा व्यवहार सूत्र—संघदासगणि क्षमाश्रमणकृत भाष्य (ई स ना
छठा सैका आसपास)

(नीचे 'व्यम' वडे निर्दिष्ट संस्करण)

व्यम व्यवहार सूत्र—मलयगिरिनी वृत्ति (ई स नो १२ मो सैको) :
संपादक मुनि माणेक, अमदावाद

श्राप्रर श्राद्धप्रतिक्रमण सूत्र—रत्नशेखरसूरिनी वृत्ति (सं १९४६=

ई स १४४०) प्रकाशक दे ला जैन पुस्तकोदर
केंद्र, मुंबई स १९६८

ससूअ समवायांग सूत्र—अमयदेवसुरिनी वृत्ति (सं ११२०० ई
स १०६४) प्रकाशक आगमोदय समिति, मुंबई, स
१९७४

सुक्रषू सूत्रकृतांग सूत्र—अमयदेवसुरिनी वृत्ति (ई स नो
७ मो सैको) प्रकाशक अमयदेवश्री केशरीमसजी शेतावर
संस्था रतनाम स १९९८

सुक्रशी सूत्रकृतांग सूत्र—अमयदेवसुरिनी वृत्ति (ई स ना ८ मा सैका
आसपास) प्रकाशक आगमोदय समिति मेसाणा स
१९७३

सूत्रमः सूर्यप्रज्ञानि—अमयदेवसुरिनी वृत्ति (ई स नो १२ मो सैको)
प्रकाशक आगमोदय समिति, स १९७५

संग्र संस्तरक प्रकीर्णक (‘प्रकीर्णकसूत्र’ मा मुद्रित) प्रकाशक
आगमोदय समिति, मुंबई स १९८३

स्वासूअ स्वानांग सूत्र—अमयदेवसुरिनी वृत्ति (सं ११२०० ई स
१०६४) प्रकाशक आगमोदय समिति भाग १-२,
से. १९७६

सन्दर्भसूचि

[आ पूर्वे निर्देशायेला उपरात उपयोगमा लेवायेला महत्त्वना ग्रन्थोनी सूचि]

आगमसाहित्य

अनुत्तरोपपातिकदशा सूत्र-अभयदेवसूरिनी वृत्ति (ई. स.नो ११मो सैको) समेत . प्रकाशक आगमोदय समिति, स. १९७६

उपासकदशा सूत्र-अभयदेवसूरिनी वृत्ति (ई. स. नो ११ मो सैको) समेत . प्रकाशक आगमोदय समिति, मेसाणा, सं. १९७६

दशाश्रुतस्कन्ध-संपादक उपाध्याय आत्मारामजी पंजाबी, जैन शास्त्रमाला नं १, लाहोर, स. १९९७

निर्यावलिका (कपिया, कप्पवडंसिया, पुष्फिया, पुष्फचूलिया, वह्निदसा ए पाच सूत्रो)-श्रीचन्द्रसूरिनी वृत्ति (सं. ११२८=ई स. १०७२) समेत . प्रकाशक आगमोदय समिति, सं १९७८

प्रकीर्णकदशकम् (चउसरण, आतुरप्रत्याख्यान, महापरिजा, भक्तपरिजा, तदुलवेयालिय, संस्तारक, गच्छाचार, गणिविद्या, देवेन्द्रस्तव, मरणसमाधि ए दश प्रकीर्णको) . प्रकाशक आगमोदय समिति, मुंबई, सं १९८३

श्रमणप्रतिक्रमण सूत्र वृत्ति-पूर्वाचार्यकृत . प्रकाशक दे ला जैन पुस्तकोद्वार फंड, मुंबई, सं १९६७

इतर साहित्य

अर्लो हिस्टरी ओफ इन्डिया . विन्सेन्ट स्मिथ, ४ श्री आवृत्ति, ओक्सफर्ड, ई स १९३२

अलंकारसर्वस्व (रुच्यककृत) संपादक प. गिरिजाप्रसाद द्विवेदी, २ जी आवृत्ति, मुंबई, ई स १९३९

मानु, भाग १ मुनि अर्यतविजयजी, उज्जैन, ई स १९३३
इतिहासनी केही : भोगीलाल अ सचिसरा, बडोदरा, ई स
१९४५

इण्डिया ओस डिस्काइम्ड इन धी सल्लो टक्स्ट्स ओफ मुद्रिमत
ओम्ड जैनिसम विमलपारण ओ, छडन, ई स १९४७

इण्डो-भासन ओड हिन्दी सुनीतिकुमार चेटर्जी, लमदावाद,
ई स १९४२

उज्जयिनी इन ओडमट इण्डिया विमलपारण ओ, कलकत्ता,
ई स १९४४

ओ कम्पेरिटिव ओम्ड इटिमोडोजिकल डिक्शनरी ओफ धी नेपाळी
संगेस राम्फ खीजी टर्नर छडन ई स १९३१

ओ हिस्टरी ओफ इण्डियन सिटरवर बेन्ग्युम २ जु ओम
बिटरनिस, कलकत्ता, ई स १९३३

ओ हिस्टरी ओफ इम्पोर्टेंट ओम्डमट टाउस ओम्ड सिटीस इन
गुजरात ओड कागियावाड अनंत सदाशिव अष्टेकर मुंबई ई स
१९२६

ऐतिहासिक संस्थापन दुर्गाशकर केवट्टराम शास्त्री, मुंबई, ई
स १९४१

कनिगाहो स ओम्डमट म्पोप्ली ओफ इण्डिया : संपादक सुरेन्द्र
नाथ मजमूदार शास्त्री कलकत्ता, ई स १९२४

करकडवरिड (कनकामरुत) संपादक इमामाल जम,
कारवा ई स १९३४

कादेवरी (बानमरुत) निर्णयमगर प्रेस १ सातमी भावति,
मुंबई ई स १९२८

કાવ્યાનુશાસન (હેમચન્દ્રકૃત), ભાગ ૨ જો, પ્રસ્તાવના:
રસિકલાલ છો પરીક્ષ, મુંબઈ, ઈ સ ૧૯૩૮

કુમાર (માસિક)

કૅમ્બ્રિજ હિસ્ટરી ઑફ ઇન્ડિયા, વોલ્યુમ ૧ (એન્ડ્યન્ટ ઇન્ડિયા)
સંપાદક ડ જે રેપ્સન, કૅમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ઈ સ ૧૯૨૨

સ્વંભોતનો ઇતિહાસ : રત્નમણિરાવ ભીમરાવ જોટે અમદાવાદ, ઈ
સ ૧૯૩૫

ગુજરાતી સાહિત્યસંમેલન . ૧૨મું અધિવેશન અહેવાલ અને
નિવંધસંગ્રહ, અમદાવાદ, ઈ સ ૧૯૩૭

ગાથાસત્તશતી (સાતવાહન હાલકૃત) સંપાદક પં મથુરાનાથ
શાસ્ત્રી, ૩ જી આવૃત્તિ, મુંબઈ, ઈ સ ૧૯૩૩

ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ, ભાગ ૧-૨ દુર્ગા-
શંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી, અમદાવાદ, ઈ સ ૧૯૩૭-૩૯

ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો. ભાગ ૧ . સંપાદક ગિરિજાશંકર :
વલ્લભજી આચાર્ય, મુંબઈ, ઈ સ ૧૯૩૩

ચતુર્ભાળી : સંપાદક એમ. રામકૃષ્ણ કવિ અને એસ રમાનાથ
શાસ્ત્રી, પટના, ઈ સ ૧૯૨૨

ચત્વારઃ કર્મગ્રન્થા (દેવેન્દ્રસૂરિકૃત) : સંપાદક મુનિ ચતુર-
ધિજયજી, ભાવનગર, ઈ. સ ૧૯૪૭

જર્નલ ઑફ ધી ઑરિયેન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ (ત્રૈમાસિક)

જૈન સાહિત્ય ઔર ઇતિહાસ : નાથુરામ પ્રેમી, મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૪૨

જૈન સાહિત્ય સંશોધક (ત્રૈમાસિક)

જૈનિજ્ઞમ ઇન નોર્થ ઇન્ડિયા . સી જે શાહ, મુંબઈ, ઈ સ
૧૯૩૨

टाइम्स इन ओप्यट इण्डिया विमलकरण लो, पूना, ई स १९४३

हाइनेस्टिस ओफ धी कलि पत्र ओफ इ पार्मिटर, ओम्स्टर्कट मुनिवर्सिटी प्रस, ई स १०१३

इक्शनरी ओफ पालि प्रोपर नेम्स, भाग १-२ ओ पी मल्ल-सेकर, लंडन, ई स १९३८

तत्त्वार्थसूत्र (वाचक उमास्वातिकृत) संपादक प सुखसाठजी, २ मी आहृति, अमवावाड ई स १९४०

संज्ञोपाद्मान संपादक सांनशिख शास्त्री, त्रिबेन्दम्, ई स १९३८

त्रिपट्टिशस्त्राकापुरुषचरित्र (आचार्य हेमचन्द्रकृत) भावनगर, ई स १९०६-१३

दशकुमारचरित (वंशीकृत) : संपादक नारायण बाळकृष्ण गाडवाले अन टी. वेंकटराम शास्त्री ८ मी आहृति मुंबई ई स १९१७

नेत्रतामूर्तिप्रकरण अन रूपमेहन संपादक उपेन्द्रमोहन सौन्दर्य तीर्थ कलकत्ता, ई स १९३६

ब्रह्माभ्य महाकाम्य (आचार्य हेमचन्द्रकृत), प्रथ १-२ संपादक आबाजी विष्णु कामदे, मुंबई १९१५-२१

पूर्णान्यास (हरिमदसूरिकृत) : संपादक आदिनाथ नेमिनाथ उपाध्याय मुंबई ई स १९४४

निर्पट्ट आदश पूर्णार्ध-उत्तरार्ध वैद्य बापासास ग शाह, हासोट, ई स १९२७-२८

નિર્વાળકલિકા (પાદલિપાચાર્યકૃત) • સંપાદક મોહનલાલ ભગ-
વાનદાસ સ્વેરી, મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૨૬

નિહવવાદ . મુનિ ધુરંધરવિજયજી, ભાવનગર, ઈ. સ. ૧૯૪૭

ન્યાયાવતારવાર્તિક વૃત્તિ (પૂર્ણતલગચ્છોય શાન્તિસૂરિકૃત) •
સંપાદક પં. દલસુખ માલવણિયા, મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૪૯

ન્યૂ ઇન્ડિયન ઇન્ટિક્વેરો (માસિક)

પાદ્ય-સદ-મહાળગ્ધો . પં. હરગોવિન્દદાસ ત્રીકમચંદ શેટ,
કલકત્તા, ઈ. સ. ૧૯૨૩-૨૮

પુરાતન પ્રવન્ધસંગ્રહ : સંપાદક જિનવિજયજી મુનિ,
કલકત્તા, ઈ. સ. ૧૯૩૬

પોલિટિકલ હિસ્ટરી ઓફ ઍન્થ્રોપોલોજી ઇન્ડિયા • હેમચન્દ્ર રાય-
ચૌધરી, ૩ જી આવૃત્તિ, કલકત્તા, ઈ. સ. ૧૯૩૨

પંચતંત્ર : સંપાદક અને અનુવાદક ભોગીલાલ જ સાંડેસરા,
મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૪૯

પ્રતિજ્ઞાચોગન્ધરાયણ (ભાસકૃત) • સંપાદક ટી ગણપતિશાસ્ત્રી,
ત્રિવેન્દ્રમ, ઈ. સ. ૧૯૧૨

પ્રવન્ધકોશ (રાજશેખરસૂરિકૃત) સંપાદક જિનવિજય મુનિ,
શાન્તિનિકેતન, ઈ. સ. ૧૯૩૫

પ્રવન્ધચિન્તામણિ (મેસ્તુગાચાર્યકૃત) • સંપાદક જિનવિજય
મુનિ, શાન્તિનિકેતન, ઈ. સ. ૧૯૩૩

પ્રમેયકમલમાર્તેડ (પ્રભાચન્દ્રાચાર્યકૃત) • સંપાદક પ મહેન્દ્ર-
કુમાર શાસ્ત્રી, ૨ જી આવૃત્તિ, મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૪૧

પ્રેમી અભિનેદન ગ્રન્થ, ટીકમગઢ, ઈ. સ. ૧૯૪૬

टाइम्स इन ओरियन्ट इण्डिया विमलचरण से, पूना, ई स १९४३

डाइनेस्टिस ओफ धी कस्मि पत्र सेक इ पार्मिटर, बोम्बेई युनिवर्सिटी प्रस ई स १०१३

डिक्शनरी ओफ पाणि प्रोपर नेम्स भाग १-२ जी पी. मल्लिक-सेकर, लंडन ई स १९३८

तत्त्वार्थसूत्र (याचक उमास्वातिकृत) संपादक प सुलसास्त्री, २ वी आइति, लमदाबाद, ई स १९४०

तंत्रोपाख्यान संपादक सांभलिव शास्त्री त्रिवेन्द्रम्, ई स १९३८

त्रिपटिशलाकापुरुषचरित्र (आचार्य हंसचन्द्रकृत) भावनगर, ई स १९०६-१३

दशकुमारचरित (वैद्यकृत) : संपादक नारायण बालकृष्ण गाडबाळे अन टी बेंकटराम शास्त्री ८ मी आइति मुंबई, ई स १९१७

देवतामूर्तिप्रकरण अन रूपमंडन संपादक उपेन्द्रमोहन सांख्य तीर्थ कसकला ई स १९३९

द्वयात्म्य महाकाम्य (आचार्य हेमचन्द्रकृत), पृष्ठ १-२ : संपादक आबाजी विष्णु कावटे, मुंबई १९१५-२१

धूर्ताख्यान (हरिमठसुरिकृत) : संपादक आशिनाथ नेमिनाथ उपाध्ये मुंबई ई स १९४४

निषेध आदर्श पूर्णार्थ-उत्तार्थ वैय बापलाल ग शाह, हासोट ई स १९२७-२८

વસુદેવ-હિંડી • પ્રથમ ટુંડ (સંઘદાસગણિ વાચકકૃત) •
ભાષાન્તર : મોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ભાવનગર, ઈ. સ. ૧૯૪૬

વસુદેવ-હિંડી પ્રથમ ટુંડ (સંઘદાસગણિ વાચકકૃત) મૂલ
સંપાદક મુનિ ચતુરવિજયજી અને મુનિ પુણ્યવિજયજી, ભાવનગર. ઈ.
સ. ૧૯૩૦-૩૧

વસંત રજતમહોત્સવ સ્મારક ગ્રન્થ, અમદાવાદ, ઈ. સ. ૧૯૨૭

ત્રિવિધ તીર્થકલ્પ (જિનપ્રભાસૂરિકૃત) સંપાદક જિનવિજય
મુનિ, શાન્તિનિકેતન, ઈ. સ. ૧૯૩૪

વોરનિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાલગણના • મુનિ કન્યાણવિજય,
જાલોર, સં. ૧૯૮૭

શાંખેશ્વર મહાતીર્થ • મુનિ જયંતવિજયજી, ઉજ્જૈન, સં. ૧૯૯૮

શ્રમણ મગવાન મહાવીર • મુનિ કલ્યાણવિજયજી, જાલોર, સં.
૧૯૯૮

શ્રીકાલકથાસંગ્રહ સંપાદક પં અબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ,
અમદાવાદ, ઈ. સ. ૧૯૪૯

સન્મતિપ્રકરણ (અનુવાદ અને પ્રસ્તાવના) પં સુરુલાલજી
સંઘવી અને પં વેચરદાસ દોશી, અમદાવાદ, ઈ. સ. ૧૯૩૨

સરસ્વતીપુરાણ સંપાદક કનયાલાલ ભાઈશંકર દવે, મુંબઈ, ઈ.
સ. ૧૯૪૦

સિલેક્ટ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ વેરિંગ ઓન ઇન્ડિયન હિસ્ટરી એન્ડ
સિવિલાઇઝેશન, વો. ૧ સંપાદક દિનેશચન્દ્ર સરકાર, કલકત્તા, ઈ.
સ. ૧૯૪૨

बुकिस्ट इन्डिया रूडाइस डेबिड्स, न्यूयॉर्क, ई स १९०३
 बृहत् कथाकोश (हरिपेणाचार्य कृत) संपादक आशिनाथ
 नमिनाथ उपाध्ये, मुंबई ई स १९४३

भारत के प्राचीन जैन तीर्थ डो अगदीशचन्द्र जैन, बनारस,
 ई स १९१२

भारतीय विद्या (अंग्रेजी मासिक)

भारतीय विद्या (हिन्दी-गुजराती त्रैमासिक)

मराठी व्युत्पत्तिकोश कृष्णाजी पांडुरंग कुसकणी, मुंबई, ई स
 १९४६

महावीर जैन विद्यालय रचित महोत्सव ग्रन्थ, मुंबई, ई स १९४१

माछविया कैमेमोरेशन बेल्यूम, बनारस हिन्दु युनिवर्सिटी, ई
 स १९३२

मेघदूत (काश्मिरासकृत) संपादक बामदेव सक्सेना शास्त्री
 पणशीकर १४ मो आइए, मुंबई, ई स १९३५

मोक्षेश भणिलाल मूलचंद मिश्री, बड़ोदरा ई स १९३५

सम्राट इन बेन्डमट इन्डिया एस डिपिकटेड इन थी जैन
 केनन अगदीशचन्द्र जैन, मुंबई ई स १९४७

सम्राट ओफ हेमचन्द्राचार्य : डो ज्योर्ज म्यूसर, अनुवादक डो
 मणिलाल पटेल सान्तिनिकेतन, ई स १९३५

सीमाबद्ध कदा (कोउड्डकृत) : संपादक डो ए एन उपाध्ये
 मुंबई, ई स १९४९

केसपयति संपादक सी. डी. वल्लभ, बड़ोदरा, ई स १९३५

बडनगर जनैमात्रास भाईरंकर धवे, बड़ोदरा, ई स १९३७

વસુદેવ-હિંદી પ્રથમ खंड (संघदासगणि वाचककृत) :

भाषान्तर : भोगीलाल ज. साडेसरा, भावनगर, ई. स १९४६

વસુદેવ-હિંદી પ્રથમ खंड (संघदासगणि वाचककृत) . मूल

संपादक मुनि चतुरविजयजी अने मुनि पुण्यविजयजी, भावनगर ई. स १९३०-३१

वसंत रजतमहोत्सव स्मारक ग्रन्थ, अमदावाद, ई स १९२७

વિવિધ તીર્થકલ્પ (ત્રિનપ્રમસૂરિકૃત) . સંપાદક જિનવિજય મુનિ, શાન્તિનિકેતન, ઈ સ ૧૯૩૪

वीरनिर्वाण संवत् और जैन कालगणना मुनि कन्याणविजय, जालोर, सं १९८७

शखेश्वर महातीर्थ . मुनि जयंतविजयजी, उज्जैन, सं. १९९८

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર . મુનિ કલ્યાણવિજયજી, જાલોર, સં. ૧૯૯૮

श्रीकालकथ्यासंग्रह संपादक पं अबालाल प्रेमचंद शाह, अमदावाद, ई. स १९४९

સન્મતિપ્રકરણ (અનુવાદ અને પ્રસ્તાવના) પં સુખલાલજી સઘવી અને પં વેચરદાસ દોશી, અમદાવાદ, ઈ સ. ૧૯૩૨

सरस्वतीपुराण संपादक कनयालाल भाईशंकर दवे, मुंबई, ई स १९४०

સિલેક્ટ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ વેરિંગ ઓન ઇન્ડિયન હિસ્ટરી ઍન્ડ સિવિલાઇઝેશન, વો. ૧ સપાદક દિનેશચન્દ્ર સરકાર, કલકત્તા, ઈ સ ૧૯૪૨

बुकिस्ट इण्डिया स्टूडस डेविड्स, न्यूयॉर्क, ई स १९०३
 बृहत् कथाकोश (हरिपिणाचार्य कृत) संपादक आदिनाथ
 नेमिनाथ उपाध्याय, मुंबई ई स १९४३

भारत के प्राचीन जैन तीर्थ डो. अगदीशचन्द्र जैन, बनारस,
 ई स १९५२

भारतीय विद्या (अंग्रेजी मासिक)

भारतीय विद्या (हिन्दी-गुजराती त्रैमासिक)

भारती व्युत्पत्तिकोश कृष्णाजी पांडुरंग कुलकर्णी मुंबई, ई स
 १९४६

महावीर जैन विद्यालय रजत महोत्सव ग्रन्थ, मुंबई, ई स १९४१
 मासविद्या कोमेमोरेशन बोन्पूम, बनारस हिन्दु युनिवर्सिटी, ई
 स १९३२

मेघदूत (काश्मिरासकृत) संपादक वामदेव छस्मण शास्त्री
 पणशेकर १४ मी आइडि, मुंबई ई स १९६५

मोक्षरा गणितस्य मूलभूत मिस्री, बडोदरा ई स १९३५

साइफ इन थेन्डमट इण्डिया एत हिपिकेटेड इन बी जैन
 केनन अगदीशचन्द्र जैन, मुंबई ई स १९४७

साइफ भोफ हेमचन्द्राचार्य डो. व्योर्बे व्यूकर, अनुवादक डो.
 गणितस्य पत्रिका साहित्यनिकेतन, ई स १९३६

सीधबई कथा (कोल्हसकृत) : संपादक डो. ए. एन उपाध्याय,
 मुंबई, ई स १९४९

असकदति संपादक सी. डी. दसाय, बडोदरा, ई स १९३५

बडनगर कनैय्यास माईरंकर दवे, बडोदरा, ई स १९३७

शुद्धिपत्रक

पृष्ठ	पक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
७	१८	मारी	मारी
२३	छेड़ी	नाम	नाम.
३८	८	पारमकुल	पारम कुल
४३	१०	ए	अ
५१	३	इप्यांशु	ईप्यांशु
६१	७	हती	हतो
७०	१४	टिकाकारोण	टीकाकारोण
१३०	११	'जंमुद्रीपप्रजाति'	'जमुद्रीपप्रजवि'
१८२	५	तथा तथा	तथा
१८३	५	'वमुदेव विंडी'	'वमुदेव-हिंडी'
१९६	२०	अर्वाचीत	अर्वाचोन
१९९	१२	ताम्रलिप्त	ताम्रलिति

स्टोरी ओफ़ काव्यक नोर्मन ब्राउन, बोस्टन, ई स १९३३

स्थविरावलिचरित अथवा परिशिष्ट पर्व (आचार्य हेमचन्द्रकृत)

संपादक हर्मान याकोबी, २ बी आइसि कलकत्ता, ई स १९३२

स्याशादमबरी- (मल्लिकेयकृत) संपादक आनंदशंकर बापुभाई

धुव, मुंबई, ई स १९३३

हम्मीरमदमर्दन नाटक (जयसिंहकृत) संपादक चिमनलाल

शास्त्राभाई दल्लाल बडोदरा, ई स १९२०

हेमचन्द्राचार्य भूमकेतु मुंबई ई स १९४०

हेमसमीक्षा मधुसूदन मोरी, अमरावाद, ई स १९४२

જૈન આગમસાહિત્યમાં ગુજરાત

અગડદત્ત

અગડદત્તની કથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (અધ્ય., ૪) ઉપરની શાન્તિ-સૂરિની વૃત્તિ (પૃ ૨૧૩-૧૬)મા તથા એ જ સૂત્ર ઉપરની નેમિચન્દ્રની વૃત્તિ (પૃ ૮૪-૯૪)મા આવે છે. શાન્તિસૂરિકૃત વૃત્ત્યન્તર્ગત કથા પ્રમાણે, અગડદત્ત ઉજ્જયિનીના જિતશત્રુ રાજાના રથિક અમોઘરથનો પુત્ર હતો (નેમિચન્દ્ર પ્રમાણે, શંખપુરના રાજા મુન્દરનો પુત્ર હતો) પિતાના મરણ પછી અલ્લવિદ્યા શીખવા માટે એ પિતાના એક મિત્ર પાસે કૌશાલીમા ગયો (નેમિચન્દ્ર પ્રમાણે, અગડદત્તના સ્વચ્છંદાચારથી કંટાળી રાજાએ એને દેશવટો આપ્યો, વારાણસીમાં પવનચંડ નામે એક કલાચાર્ય સાથે પરિચય થતાં એને ત્યાં રહી અગડદત્ત અભ્યાસ કરવા લાગ્યો). ત્યાં વિદ્યા શીખ્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ પોતાની પ્રવીણતા દર્શાવવા માટે એ રાજકુલમા ગયો, નગરમા અશ્રુતપૂર્વ સન્નિષ્ઠેદ કરતા-સ્વાતંત્ર પાડતા એક ચોરને પકડી લાવવાની રાજાએ સૂચના કરતાં એણે યુક્તિ-પૂર્વક એ ચોરને તેમ જ એણે એકત્ર કરેલો મંડાર સાચવનારી એની બહેનને-બન્નેને પકડી લીધા

શાન્તિસૂરિની વૃત્તિમા અગડદત્તની કથાનો આટલો જ અંશ આવે છે, પણ નેમિચન્દ્રદાંડી કથામા પ્રસંગવિસ્તાર લાંબો છે. ચોર પકડવાનાં એનાં પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈને રાજાએ અગડદત્તને પોતાની પુત્રી કમલ-સેના પરણાવી કમલસેનાને તથા અગાઉ કૌશાલીમા અલ્લવિદ્યા શીખતાં જેની સાથે પોતાને પ્રેમ થયો હતો તે, શ્રેષ્ઠી બંધુદત્તની પુત્રી મદનમંજ-રીને સાથે લઈને માર્ગમા અનેક પરાક્રમ કરતો અગડદત્ત ઘેરા જાય છે અને સુખપૂર્વક રહે છે; પણ એક વાર પોતાની પત્નીનું દુશ્વરિત જાણવામા આવતાં નિર્વેદ પામી દીક્ષા લે છે

અગડદત્ત

અગડદત્તની કથા ઉત્તરાવ્યયન સૂત્ર (અધ્ય. ૪) ઉપરની શાન્તિ-સૂરિની વૃત્તિ (પૃ ૨૧૩-૧૬)માં તથા એ જ સૂત્ર ઉપરની નેમિચન્દ્રની વૃત્તિ (પૃ ૮૪-૯૪)માં આવે છે. શાન્તિસૂરિકૃત વૃત્યન્તર્ગત કથા પ્રમાણે, અગડદત્ત ઉજ્જયિનીના જિતશત્રુ રાજાના રથિકે અમોઘરથનો પુત્ર હતો (નેમિચન્દ્ર પ્રમાણે, શંખપુરના રાજા મુન્દરનો પુત્ર હતો) પિતાના મરણ પછી અશ્વવિદ્યા શીખવા માટે એ પિતાના એક મિત્ર પાસે કૌશાવીમાં ગયો (નેમિચન્દ્ર પ્રમાણે, અગડદત્તના સ્વચ્છંદાચારથી કંટાળી મજાએ એને દેશવટો આપ્યો, વારાણસીમાં પવનચંડ નામે એક કલાચાર્ય સાથે પરિચય થતાં એને ત્યાં રહી અગડદત્ત અમ્યાસ કરવા લાગ્યો). ત્યાં વિદ્યા શીખ્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ પોતાની પ્રવીણતા દર્શાવવા માટે એ રાજકુલમાં ગયો, નગરમાં અશ્રુતપૂર્વે સધિચ્છેદ કરતા-સ્વાતંત્ર પાડતા એક ચોરને પકડી લાવવાની રાજાએ સૂચના કરતાં એણે યુક્તિ-પૂર્વક એ ચોરને તેમ જ એણે એકત્ર કરેલો મંડાર સાચવનારી એની બહેનને-બન્નેને પકડી ઊધા

શાન્તિસૂરિની વૃત્તિમાં અગડદત્તની કથાનો આટલો જ અંશ આવે છે, પણ નેમિચન્દ્રદાઢી કથામાં પ્રસંગવિસ્તાર લાભો છે. ચોર પંકડવાના એના પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈને રાજાએ અગડદત્તને પોતાની પુત્રી કમલ-સેના પરણાવી. કમલસેનાને તથા અગડ કૌશાવીમાં અશ્વવિદ્યા શીખતાં જેની સાથે પોતાને પ્રેમ થયો હતો તે, શ્રેષ્ઠ વંધુદત્તની પુત્રી મદનમંજ-રીને સાથે લઈને માર્ગમાં અનેક પરાક્રમ કરતો અગડદત્ત ઘેર જાય છે અને સુખપૂર્વક રહે છે, પણ એક વાર પોતાની પત્નીનું 'દુશ્વર્તિ' જાણવામાં આવતાં નિર્વેદ પામી દીક્ષા લે છે

સ્પષ્ટ છે કે ઘનને કૃત્તિઓમાં આપેલી અગદ્દત્તની કથા એ વિભિન્ન પરપરામાં અનુસરે છે. શાન્તિસૂત્રની કૃત્તિમાંની કથા અઠિ સંક્ષેપમાં, સરસ ગદ્યમાં રજૂ થયેલી છે, જ્યારે નેમિષવ્રતની ટીકામાંની કથા ૩૨૯ પદોમાં વિસ્તરેલી હોય. એક સ્વતંત્ર કૃત્તિ બની રહે છે. ઘનને સંસ્કૃત ટીકાઓમાં આ કથાઓ સૌ પ્રાકૃતમાં જ છે. એ દશવિંશતી કે સુઘનાપ પછીના સમયની ટીકાઓમાં બન્યું છે તેમ, આ કથાઓ પ્રાચીનતર મૂળ પ્રશ્નોમાંથી થયાત્ ઉદ્ભવ કરેલી છે. ઉત્તરાખ્યયન સ્ત્ર ઉપરની શૂર્ણિ (૫ ૧૧૬)માં ચારક વંતિમાં અગદ્દત્તની કથાનું માત્ર સૂચન કરવામાં આવેલું છે.

બૌદ્ધ અથવા જાક્ષણ સાહિત્યમાં ક્યાંય અગદ્દત્તની કથાનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપાન્તર જાણમાં આવતું નથી. પરંતુ સ્વરૂપાન્તર પ્રાપ્ત થાય તો મૂળ કથાનું સ્વરૂપ તેમ જ સમય નક્કી કરવામાં એ અમ્ભવ્ય ઉપચારી થાય, કેમ કે એ સૌ સ્પષ્ટ છે કે જૈન કર્તાએ એક પરાક્રમી સત્રિય યુવકનાં સાહસોનું નિરૂપણ કરતી છોક્રકથાને ધર્મિકથાનું રૂપ બાંધ્યું છે.

જૈન આગમેતર સાહિત્યમાં અગદ્દત્તની કથા એના સૌથી પ્રાચીન સ્વરૂપે સમ્પ્રદાયગણિત્વ વૃદ્ધ પ્રાકૃત કથાપ્રશ્ન 'વસુદેવહિંદી' (ઈ સ ના પાંચમા સૈકા આસપાસ) એ ગુણાદયના છુત 'વૃદ્ધ કથા'નું જૈન રૂપાન્તર છે તેમાં (૫ ૨૭-૩૯) છે. શાન્તિસૂત્ર એ કથાનક ઉત્પત્ત કર્યું છે તેની ઉપર 'વસુદેવ-હિંદી'ની સ્પષ્ટ અસર છે અને કેટલેક સ્થાને સૌ દેલીયું સામ્વિક સામ્ય છે, જ્યારે નેમિષવ્રતે ઉદ્ધરેલું કથાનક, પાત્રો અને સ્થાનોનાં મિષ્ટ નામો તથા કેટલાક મિષ્ટ કથાપ્રસંગો સ્વચ્છ છે તે પ્રમાણ, કોઈ જુદી પરંપરાને અનુસરે છે.

અગદ્દત્તની કથા એક છોક્રપ્રિય જૈન વ્રમકથા ગણાઈ છે. એ વિશે સમ્પ્રજ્ઞમાં એક 'અગદ્દત્ત પુરાણ' રચાયું છે, અને જૈન ગુર્જર સાહિત્યમાં અગદ્દત્ત વિશે અનેક નાની મોટી કૃત્તિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે.

१ उत्तराध्ययननी उपर्युक्त वे टीकाओमा सचवायेली अगढदत्तनी कथानी वे विभिन्न पाठपरपराओनो समावेश डा चाकोवीए Erzählungen in Maharashtra ए ग्रन्थमा कयों छे, तथा ए वन्नेना केटलीक युरोपीय भाषाओमा अनुवाद पण यथा छे 'वसुदेव-हिंडी'-अतर्गत कथाना अनुवाद माटे जुओ ए ग्रन्थनु में करेलु गुजराती भाषान्तर, पृ ४५-६० उत्तराध्ययन-टीकाओमांनी कथाओ साथे 'वसुदेव-हिंडी'माना कथानकनी तुलना माटे जुओ 'न्यू इन्डियन ऐन्टीकवेरी,' वो १ (पृ २८१-९९) मा डे आल्सडोर्फनो लेख 'ए न्यू वर्जन ऑफ धी अगढदत्त स्टोरी '

२ जिरको, पृ १

३ जुओ 'जैन गुर्जर कविओ,' भाग १-२-३

अचलग्राम

अचलग्रामना भद्रिक कौटुम्बिकोए यशोधरमुनिनी पासे दीक्षा लीधी हती. आ अचलग्राम ए ज आभीरदेशमा आवेलु अचलपुर के एथी भिन्न ए नक्की थई शक्यु नथी

१ मस, गा ४४९-५१

अचलपुर

आभीरदेशमां कृष्णा-वेणा नदीओना सगमस्थान पासे आवेलुं नगर कृष्णा-वेणाना संगम आगळ आवेला ब्रह्मद्वीप नामे द्वीपमा वसता पांचसो तापसोने आर्य वज्रना मामा आर्य समितसूरिअे प्रति-वोत्र पमाड्यो हतो, ए प्रतिवोध पामेल तापसोथी जैन साधुओनी ब्रह्मद्वीपक नामे शाखानो आरंभ थयो हतो.'

जुओ आभीर

१ आबू, पूर्व भाग, पृ ५४३, आम, पृ ५१५, कस, पृ १३२, कसु, पृ. १३४, ककि, पृ १७१, कदी, पृ १४९-५८, नसू, पृ ५१, पिनिम, पृ. १४४

अजमेर

अजमेर अजमेर पासेना, राजा सुभटपाल-शासित गाम हर्ष-पुरमा ब्राह्मणा यज्ञमां बकराने मारता हत

मंत्रशक्तिवी वक्रराने वाधा अर्पों, प्राक्षणेन बोध आप्यो हतो.

१ कठ. पृ. ५०९-१ कठि पृ १६९ कठी पृ १४८-४९.

अष्टम

अष्टम ए उज्जयिनीनो एक अजेय मल्ल हतो. सोपारकनो सिंह गिरि राजा मन्त्रोनी साठमारी करावती बने जे जीते एने मणु प्रम्य आप्तो अष्टम प्रतिवर्षे सोपारक जईने विजयचिह्न तरीके पसाका सई जावतो आधी सिंहगिरि राजाए एक माठीनुं मल्ल पारस्वनि एने पोप्यो, बने ए मात्स्यक-माठी मल्ल तरीके जोळसाबो बीजे वर्षे अष्टम आम्हो त्वां मात्स्यक मल्ले एने हरावी बीजे. एक युवके पोताने हराम्यो तेथी मानभंग बयेछो अष्टम सुराष्ट्रमां एनी बराबरी करे एवा बीजे मल्ल छे एम सांमळ्येने एनी शोधमां सोपारकची सुराष्ट्र तरफ वतो हतो त्यां मार्गमां मरुच्छ पासे एण एक खंडूत ओयो. ए एक हाथे हल बळावतो हता बने बीजे हाथ फळही-कपास भूटसा हतो (एणेण हत्थेण इस बाहेति, एकेणं फळहीमो चप्पाडेइ) अष्टम सुराष्ट्र अवानो बिषार मांडी वाळ्यां बने ए खंडूतने बनवान बनाववानी छालप आपी पोतानी साथ उज्जयिनी सई गयो बने एने मल्लविषा बीस्वबी ए मल्ल फळहीमल्ल तरीके प्रसिद्ध भयो पछी एवा बने सोपारक आम्ह्या त्यां फळहीमल्ल साथे मात्स्यक मल्लनुं युद्ध बयु पहेला दिवसे मन्त्रयुवनो कई निर्णय कई सक्रमां मद्धि ए सांजे अष्टमे पोताना शिष्य फळहीने पूज्यु के तारां कर्मा भंग दुखे छे ।' बने पछी तेज कष्ट त्यां एने खूब मर्दन करावीने ताचो कर्मा बीबी बाजू, सिंहगिरि राजाए पोताना मात्स्यक मल्लने एवो ज प्रभ कर्मा त्वांरे एणे गर्वबी उत्तर आप्यो के फळही बिषातो कोण छे 'हुं एना बापता पग पराजय करी शक्तुं एम हूं' आधी बीजे दिवसे बने मल्लोनुं सम युद्ध बयु बने बीजे दिवस मात्स्यक मल्ल हाथों बने मरण

पाम्यो, तथा अट्टण सत्कार पामीने उज्जयिनी गयो (आवश्यकसूत्र उपरनी चूर्णिमां अहो सुधीनुं ज कथानक आप्युं छे.)

उज्जयिनी गया पछी एणे मल्लयुद्धनो त्याग करी दीधो वळी वृद्ध थई गयो होवाथी संबंधीओ एनुं अपमान करवा लाग्या. आथी संबंधीओने समाचार आप्या बिना ज ए कौशांबी चाल्यो गयो त्यां एक वर्ष आराम लईने रसायणो खाधां तथा बलिष्ठ थयो. पछी एक वार एणे कौशांबीना राजाना मल्ल निरगणनो मल्लयुद्धमा पराजय करीने एने मारी नाख्यो पोतानो मल्ल मरण पाम्यो एथी राजाए अट्टणनी प्रशंसा करी नहि, अने तेथी सभाजनोए पण न करी आथी अट्टणे राजानी जाण माटे कहुं के —

साहह वण सउणाणं, साहह भो सउणिगा सउणिगाणं ।

णिहतो णिरंगणो अट्टणेण णिक्खित्तसत्थेणं ॥

[अर्थात् हे वन ! पक्षीओने कहे, अने हे पक्षीओ ! बीजां पक्षीओने कहो के जेणे शस्त्रो छोडी दीधां हता तेवा अट्टणे निरंगणने मारी नाख्यो छे]

आ उक्ति उपरथी राजाए एने अट्टण तरीके ओळख्यो अने एनो सत्कार कयों, तथा जीवन पर्यंत चाले तेढलु द्रव्य आप्युं. द्रव्यलोभथी संबंधीओ पण अट्टण पासे आव्यां परन्तु 'आ लोको फरी पण मारी पराभव करशे' ए समजीने तथा पोतानी जातने जराग्रस्त जाणीने 'सचेष्ट हूं त्यांसुधी ज धर्म थई शकशे' एवी समजपूर्वक अट्टणे दीक्षा लीधी.^३

आ कथा, जेमा वास्तविक सामाजिक स्थिति लोकवार्तारूपे निरूपण पामी होय एवो संभव छे ते प्राचीन भारतमा मल्लविधाना इतिहास माटे घणी अगत्यनी छे, केम के हरिवंश भागवतादिमा कृष्ण-वलरामना तथा कसना चरित्रप्रसंगमा तथा महाभारतादिमां दुर्योधन

मन्त्रशक्तिवी चकरणे बाबा अपी, ब्राह्मणोंने बीच आप्यो हरो।

१ कहु, पृ. ५ १-१ ककि, पृ. १६१ कटी पृ. १४८-४९

अट्टण

अट्टण ए उज्जयिनीनो एक अखैम मछ हतो सोपारकनो सिंह गिरि एजा मन्त्रोनी साठमारी करावतो अने खे जीते एने पणु दम्भ आपतो. अट्टण प्रतिपर्वे सोपारक जईने विषयविद्व तरीके पठाका कई सावतो आधी सिंहगिरि राजाए एक माछीनु बळ पारसीने एने पोप्पो, अने ए मात्स्यक—माछी मछ तरीके ओळखामो बीजे बर्वे अट्टण आप्यो त्पारे मात्स्यक मन्त्र एने हरावी दीपो. एक युवके पोताने हराम्यो तेथी माममंग बयेसो अट्टण सुराष्ट्रमां पनी बराबरी करे एवो बीजे मछ छे एम सांमळीन पनी शोषमां सोपारकधी सुराष्ट्र तरफ जता हतो त्यां मार्गमां मरुक्छ पास एण एक खेडूत ओयो ए एक हाथे हळ खसावतो हतो अने बीजे हाथे फलही—कपास चूटतो हतो (एणेज हस्येय हल बाहेति, एकेणें फलहीयो सप्पाडइ) अट्टण सुराष्ट्र अबला विचार मांडी बाळ्यो अने ए खेडूतने बनबान बनाबानी छसप आपो पोतानी साथे उज्जयिनी कई गयो अम एने मछबिषा शीस्तवी ए मछ फलहीमछ तरीके प्रसिद बयो पछी एजा बन्ने सोपारक आप्या त्यां फलहीमछ साथे मात्स्यक मछनु युद्ध बयु, पोहेसा दिवसे मन्त्रयुवनो कई निर्णय कई खक्यो गहि ए साथे अट्टण पोताना शिम्भ फलहीने पठयु के 'तारां कर्वा वंग खुसे छ ।' अने पछी तेग करुं त्यां एने खूब मर्दन करावीने तात्रो कयो बीबी बाजू, सिंहगिरि राजाए पोतामा मात्स्यक मछने एवो अ. प्रश्न कयो त्पार एणे गर्वधी उत्तर आप्यो के 'फलही विचारो कोण छे । हुं एजा आपनो पग बराबप करी हाकु एम हुं' आधी बीजे दिवसे बने मछोनुं सम पुद यवु अने बीजे दिवस मात्स्यक मछ हायो अने मरण

पाम्यो, तथा अट्टण सत्कार पामीने उज्जयिनी गयो (आवश्यकसूत्र उपरनी चूर्णिमां अहो सुधीनुं ज कथानक आप्पुं छे.)

उज्जयिनी गया पछी एणे मल्लयुद्धनो त्याग करी दीघो वळी वृद्ध थई गयो होवाथी संवंधीओ एनुं अपमान करवा लाग्या. आथी संवंधीओने समाचार आप्या विना ज ए कौशावी चाल्यो गयो त्यां एक वर्ष आराम लईने रसायणो खाधां तथा बलिष्ठ थयो. पछी एक बार एणे कौशावीना राजाना मल्ल निरगणनो मल्लयुद्धमा पराजय करीने एने मारी नाख्यो पोतानो मल्ल मरण पाम्यो एथी राजाए अट्टणनी प्रशंसा करी नहि, अने तेथी सभाजनोए पण न करी आथी अट्टणे राजानी जाण माटे कहुं के —

साहह वण सउणाणं, साहह भो सउणिगा सउणिगाणं ।

णिहतो णिरंगणो अट्टणेण णिक्खित्तसत्थेणं ॥

[अर्थात् हे वन ! पक्षीओने कहे, अने हे पक्षीओ ! बीजा पक्षीओने कहो के जेणे शखो छोडी दीघां हता तेवा अट्टणे निरंगणने मारी नाख्यो छे]

आ उक्ति उपरथी राजाए एने अट्टण तरीके ओळख्यो अने एनो सत्कार कयों, तथा जीवन पर्यंत चाले तेटलु द्रव्य आप्पुं. द्रव्यलोभथी संबंधोओ पण अट्टण पासे आव्यां परन्तु 'आ लोको फरी पण मारी पराभव करशे' ए समजीने तथा पोतानी जातने जराग्रस्त जाणीने 'सचेष्ट छुं त्यासुधी ज धर्म थई शकशे' एवो समजपूर्वक अट्टणे दीक्षा लीधी ²

आ कथा, जेमा वास्तविक सामाजिक स्थिति लोकवार्त्तारूपे निरूपण पामी होय एवो समव छे ते प्राचीन भारतमा मल्लविधाना इतिहास माटे घणी अगत्यनी छे, केम के हरिवंश भागवतादिमां कृष्ण-बलरामना तथा कसना चरित्रप्रसंगमां तथा महाभारतादिमां दुर्योधन

મીમ આદિના પરિત્રપ્રસંગમાં આવતા મહા અને મહાયુદ્ધના નિર્દેશ
 બાદ કરીએ તો ૫ પ્રકારના ઠાકેસો કે કથાઓ પ્રાચીન સાહિત્યમાં
 વિરલ છે. મહાવિષાદવિષયક સ્વતંત્ર રચનાઓમાં હમણાં જાણવામાં
 આવેલું ૫૬ 'મહાપુરાણ' તથા કપ્પાળાના બૌદ્ધકવ્ય રાજા સોમેશ્વરકૃત
 સર્વસમદાનમક સંસ્કૃત કથા માનસાધ્યાસ' (૬૬ સ નો ચારમો શ્લોકો)-
 માનુ 'મહાવિનોદ' નામે પ્રકરણ ગણાવી શકાય પ્રાચીન ગુર્જર દેશમાં
 મહાવિષાદના ઇતિહાસ માટે જુઓ ગુજરાત વિષાસમા-પ્રકાશિત મારી
 પુસ્તિકા 'ગ્યેત્રીમહા શ્રાવિ અને મહાપુરાણ.'

ઉપર ટાંકેલી કથાનાં મહાનાં માસિયક અને કસ્ટહી ૫ નામો
 એમ વિશેષ નામો નથી, પણ અનુક્રમ વાતિવાચક અને ક્રિયાસૂચક
 છે તેમ અટ્ટક પણ વિશેષ નામ ધારતું નથી, કેમ કે 'અટ્ટક'નો અર્થ
 વ્યાયામ છે, અને ૫ ઉપરથી અહીં સંપત વ્યાયામ કરનાર ૫૬
 મુપ્રસિદ્ધ મહા માટે 'અટ્ટક' નામ પ્રચલિત થયું હશે પરંતુ અનુમાન
 વધારે પડતું નથી.

૧ સ્થા ૫. ૪૯ રજા ૫ ૧૧૨

૨ જાણ, ઉત્તર માસ ૫ ૧૫૨-૫૩ રજા ૫ ૧૫૨-૫૩

૩ સ્થા ૫ ૪૮-૪૯. ચત્તી રજાનો વચ્ચે ૫ ૩ જ્યાં જામ ને અનુસરતો જા
 કથાઓ ઉપર જાણો છે જાણમાં જા કથાઓ માસિયક માસનું મરણ
 વચ્ચે ૩ ત્રીસવી જ જાણ છે

અળહિસવાટક

અળહિસવાટક પાટણ ઉત્તર ગુજરાતમાં સરસ્વતીની કિનારે આવેલા
 અલ્હારામ નામના પ્રાચીન ગામને સ્થાને આજે ધંધાના વનરાણે સ
 ૮૦૨=૬ સ ૭૪૬માં પોતાના મિત્ર અળહિસ મરવાઠના
 નામ ઉપરથી વસાવેલું નગર એ મધ્યકાલીન હિન્દુ ગુજરાતનું પાટનગર,
 સજા રૂંસવી સનના વસવાટી તેરમા સૈફાના અંત મુખી પશ્ચિમ ભારતનું
 પ્રમુખ નગર અને સંસ્કૃતિસ્ત્રદ્ધ હૃદય એવે આગમસાહિત્યના

ઇતિહાસમા પાટણનુ વિશિષ્ટ સ્થાન છે. આગમનાં મૂળ પ્રાકૃત સૂત્રો મગધમા રચાયા તો એ ઉપરની સૌથી પ્રમાણભૂત વિદ્યમાન સંસ્કૃત ટીકાઓ, એક માત્ર હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકાઓના અપવાદને વાદ કરીએ નો, અળહિલ-વાડમા અથવા આસપાસના પ્રદેશમાં રચાઈ છે. આચારાગ અને સૂત્ર-કૃતાગ સૂત્ર ઉપરની શીલાકાચાર્યની સુપ્રસિદ્ધ ટીકાઓ પાટણથી થોડાક જ માઈલ દૂર આવેલા ગંભૂતા (ગાંભૂ)મા લખાઈ હતો. વિક્રમના બારમા શતકના પ્રારંભમા અર્થાત્ ઈસવી અગિયારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમા નવાગીવૃત્તિકાર તરીકે જાણીતા શ્રયેલા અભયદેવસૂરિએ જૈન આગમના નવ અગ ઉપર પ્રમાણભૂત ટીકાઓ પાટણમા રચી અને એ જ નગરમા વસતા બીજા એક પ્રકાંડ પंडित દ્રોણાચાર્યે ત્યાં જ એ ટીકાઓનું સંશોધન કર્યું. સં ૧૧૨૯=ઈ. સ ૧૦૭૩મા દોહડિ શ્રેષ્ઠીની વસતિમા રહીને રચાયેલી નેમિચન્દ્રની ઉત્તરાધ્યયન ઉપરની વૃત્તિ, સં ૧૧૮૦=ઈ સ ૧૧૨૪માં સૌવર્ણિક નેમિચન્દ્રની પૌપદગાળામાં રહીને રચાયેલી પાક્ષિકસૂત્ર ઉપરની યશોદેવસૂરિની વૃત્તિ, તથા સં ૧૨૨૭=ઈ. સ. ૧૧૭૧મા જીતકલ્પસૂત્ર ઉપરની શ્રીચન્દ્રસૂરિની વ્યાખ્યાની રચના પાટણમાં થઈ શાન્તિસૂરિની ઉત્તરાધ્યયન વૃત્તિ, આચાર્ય મલયગિરિની સરલ અને શાસ્ત્રીય વૃત્તિઓ, દ્રોણાચાર્યકૃત ઓષનિર્યુક્તિ વૃત્તિ તથા મલધારી હેમચન્દ્રકૃત ટીકાઓ પણ પાટણમા રચાઈ હોવી જોઈએ એમ એકંદરે પુરાવાઓનો વિચાર કરતા અનુમાન થાય છે આગમેતર વિષયોમાં પણ ગુજરાતની જે સર્વાંગીણ સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું પાટણ સૈકાઓ સુધી કેન્દ્ર હતું તેની ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી

વધુ માટે જુઓ અભયદેવસૂરિ, દ્રોણાચાર્ય, નેમિચન્દ્ર, મલયગિરિ, યશોદેવસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, શીલાચાર્ય, શ્રીચન્દ્રસૂરિ, હેમચન્દ્ર મલધારી इत्यादि

અન્ધકવૃષ્ણ

યદુકુળના ગૌરિ રાજાના પુત્ર. એઓ ગૌરિપુરમાં રાજ્ય કરતા

હતા અને પાંચઠી પમળે હાથકામાં આવીને રાગ્ય રવાનું હતું. પમળે સુમન રાણીથી સમુદયિસય બગેર વશ પુત્રો જમા હતા, જેમો વશ વણાઈ સરીકે બોઝસાયા પમળ પોતાના માગ પુત્રને રાગ્ય સોંપીને દોષા સ્વીધી હતી.^૧

૧ સુખો વશાઈ

૨ ધંધલ થમ ૧

અમયદેવસૂરિ

વૈદ (પાંચઠી સરતર) ગચ્છના આનાય જિનેશ્વરસૂરિ તથા પમના માઈ મુદિસાગરસૂરિના શિષ્ય આનાય અમયદેવસૂરિ. જૈન આગમમ્મજો પૈકી નવ અંગ ઉપર સંસ્કૃત ટીકાઓ રચી અને તથી તમો નર્મગીજીતિકાર સરીકે બોઝસાયા નીચે પ્રમાણ નવ અંગો ઉપર પમની ટીકાઓ છે. જ્ઞાતાપર્મકથા (સં ૧૧૨૦=ઈ સ ૧૦૬૪),^૨ રવાનાંગ (સં ૧૧૨૦), સમવાયાંગ (સં ૧૧૨૦) મગવતી (સં ૧૧૨૮=ઈ સ ૧૦૭૨),^૩ ઉપાસક દશા અતશ્વદશા, અનુત્તરોપપાતિક દશા પ્રશમ્યાકરણ અને વિપાક ઔપપાતિક ટીકા અને પ્રજ્ઞાપના તૃતીય પદ સમ્બળી ગાથા ૧૩૩ પમની રચનાઓ છે. આ ઉપરાંત અમયદેવસૂરિ. જિનેશ્વરસૂરિ. પદ્મસ્થાનક ઉપર માવ્ય, હરિમદસૂરિ. ર્ષવાશક ઉપર વૃત્તિ તથા આરાધનાકુસુક મામે સ્વર્તશ્ર મ્મજ પળ રખ્યો છે. વઢી અમયદેવસૂરિની વિનંતિથી પમના ગુરુમાઈ જિનવદ સૂરિ. 'સંવેગરંગશાલા' (સં ૧૧૨૫=ઈ સ ૧૦૬૯) મામે મ્મજ રખ્યો હતો.

અમયદેવસૂરિની ઉપર્યુક્ત આગમમ્મજો ઉપરની વૃત્તિઓની પ્રશ-
સ્તિમાં અન્નેસ મઠ છે તે પ્રમાણે ૫ વૃત્તિઓનું સંશોધન નિર્વૃત્તિકુળમાં
શ્રોણાચાર્યે કર્યું હતું. વઢી પ્રશસ્તિઓ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે
શ્રોણાચાર્ય જેમાં મુદ્દમ હતા તેથી ૫૬ પંક્તિપરિશ્દ આ વૃત્તિઓના

સંશોધનમાં રસ લેતી હતી.^૬ ભગવતીવૃત્તિના લેખનમાં જિનભદ્રના શિષ્ય યશશ્વંદ્રે અભયદેવને સહાય કરી હતી.^૭

સ્થાનાંગવૃત્તિની પ્રશસ્તિમાં અભયદેવસૂરિએ પોતાનો વૃત્તિરચનાના માર્ગમાં રહેલી મુશ્કેલીઓનો નિર્દેશ કરતાં ઉત્તમ સંપ્રદાય—અધ્યયન-પરપરાનો અભાવ, ઉત્તમ ઊહનો અભાવ, વાચનાઓની અનેકતા, પુસ્તકોની અશુદ્ધિ આદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.^૮ ખાસ કરીને ભગવતી સૂત્ર ઉપરની વૃત્તિમાં એમણે પોતાના પૂર્વકાલીન - ટીકાકારોના નિર્દેશ કર્યા છે, અને એ નિર્દેશોનું સ્વરૂપ જોતાં એ સ્પષ્ટ છે કે એ પૂર્વકાલીન ટીકાઓ પૈકી અમુક તો એમની સામે હતી, એટલું જ નહિ પણ ચૂર્ણિથી તે ભિન્ન હતી.^૯

આ સંવધમાં વીજી એક અનુશ્રુતિની નોંધ કરવા જેવી છે ‘પ્રભા-વકચરિત’ (સં. ૧૩૩૪=ઈ સ. ૧૨૭૮)ના અભયદેવસૂરિ—ચરિત’માં શાસનદેવી અભયદેવસૂરિને કહે છે કે ‘પૂર્વે નિર્દોષ એવા શીલાંક અથવા કોટચાચાર્ય નામે આચાર્યે અગિયાર અંગો ઉપર વૃત્તિ રચી હતી, તેમાં કાળે કરીને બે સિવાય વધા અંગોનો વિચ્છેદ થયો છે, માટે સઘ ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે એ અંગોની વૃત્તિ રચવાનો ઉદ્યમ કરો ’ આ ઉપરથી અભયદેવસૂરિએ નવ અંગો ઉપર વૃત્તિ રચી.^{૧૦}

આ અનુશ્રુતિમાના શીલાંક આચાર્ય તે શીલાચાર્ય હોવા જોઈએ એને આધારે કહીએ તો શીલાચાર્યનો આચારાગ અને સૂત્રકૃતાંગ સિવાય વીજાં ૧૧ અંગો ઉપરની વૃત્તિઓ અભયદેવસૂરિના સમય પહેલાં નાશ પામી ગઈ હતી આથી અભયદેવસૂરિએ સૂચિત કંગેલી વૃત્તિઓ કોઈ વીજા વિદ્વાને રચેલી હોવી જોઈએ.

આગમસાહિત્યના સૌથી પ્રમાણભૂત ટીકાકારોમાં અભયદેવસૂરિની ગણતરી થાય છે એ ટીકાઓની સહાય વિના અગમસાહિત્યના રહસ્ય સમજવાનું પછીના સમયમાં ગમે તેવા આરૂઢ વિદ્વાનો માટે પણ લગભગ

અણમ થયું હોત પડેના સમયના ટીકાકાગ અને અધ્યાસીઓપ
નિરંતર અમયદેવસૂરિનો આધાર હોવા છ "

અમયદેવસૂરિનું પરંપરાગત ચરિત્ર 'પ્રમાણકચરિત્ર'ના 'અમય
દેવસૂરિ-ચરિત્ર'મા નિરૂપણું છે

સમતિતર્ક' ડપર ઠાલ્યોબધિધાયિની' અથવા 'બાદમહાર્ણવ'
નામે ટીકા સસ્તનાર અમયદેવસૂરિ રામગણના હોઈ નવાંગીકૃતિકારથી
મિશ્ર છે. એક કાલ અમયદેવ નામ જૈન સાધુનામાં સૂચ્ય પ્રચલિત હતું,
અને અમયદેવસૂરિ નામના દશ આચાર્યો અત્યાર સુધી જાણવામાં
આયા છે '.

૧ જ્ઞાપક પ્રચલિત ૨ સ્વાસૂત્ર પ્રચલિત ૩ સસૂત્ર પ્રચલિત

૪ મસૂત્ર પ્રચલિત ૫ જોતુ ૬ ૧૧

૧ નિર્વૃત્તકુલમનસ્તકચન્દ્રોપાલસૂરિમુખ્યેન ।

ચલિતપદ્યેન ગુણવત્તિપદ્યેન સંસોધિતા ચેત્તમ્ ॥

જ્ઞાપક પ્રચલિત શ્લો ૧ પ્રમાણ પ્રચલિત શ્લો ૧

નમઃ પ્રણાતુઓમસોધિચ્છન્ન ધીરોપમાર્થમસુચયિષ્ઠપદ્યે—

સ્વાસૂત્ર પ્રચલિત

સામાર્થનિર્વચનસૂત્રોપાલપદ્યેન ચિદ્ગુણમુક્તપદ્યેન ચૈવ્ય સેત્તમ્ ।

ધીનિર્વૃત્તાવલોકનમ્પદ્યેન ધીરોપમાર્થમસુચયિષ્ઠપદ્યેન ॥

સોધિતપદ્યેન ચલિતમિમાંસુકો ચિદ્ગુણ મહાત્મામુદેન ।

સામાર્થનિર્વચનમ્પદ્યેન ચૈવ્યસુત્રોપાલપદ્યેન ॥

—મસૂત્ર પ્રચલિત, શ્લો ૧-૧

અમયદેવનારકનપરે ધીમચ્છોપાલસૂરિમુખ્યેન ।

ચલિતપદ્યેન ગુણવત્તિપદ્યેન સંસોધિતા ચેત્તમ્ ॥

સૌસૂત્ર પ્રચલિત શ્લો ૧

૪ મસૂત્ર પ્રચલિત શ્લો ૪-૮

૬ સ્વત્ત્વદાત્વહીન્યાન્ સ્વત્ત્વ વિચોક્તાઃ ।

સ્વત્ત્વદાત્વહીન્યાન્ સ્વત્ત્વેન મે ॥

वाचनानामनेकत्वात् पुस्तकानामशुद्धित् ।

सूत्राणामतिगाम्भीर्यान्मतभेदाच्च कुत्रचित् ॥

क्षूणाणि सम्भवन्तीह केवल सुविवेकिभि ।

सिद्धान्तानुगतो योऽयं सोऽस्माद् ग्राह्यो न चेतः ॥

—भसूअ, प्रशस्ति, 'छो १-३

९ 'आयचणिओदएण'ति इह टीकाव्याख्या—आतन्यनिकोदक कुम्भकारस्य यद्भाजने स्थित तेमनाय (१) मृन्मिश्र जलं तेन । — ए ज, पृ ६८४

क्वचिटीकावाक्यं क्वचिदपि वच्चचौर्णमनघ ।

क्वचिच्छाब्दीं वृत्तिं क्वचिदपि गम वाच्यविषयम् ।

क्वचिद्विद्वद्वाच क्वचिदपि महाशास्त्रमपर

समाश्रित्य व्याख्या शत इह कृता दुर्गमगिराम् ॥

—ए ज, २५मा शतकनी वृत्तिने अंते

यद्वाङ्महामन्दरमन्थनेन शास्त्रार्णवादुच्छलितान्यतुच्छम् ।

भावार्थरत्नानि ममापि दृष्टौ यातानि ते वृत्तिकृतो जयन्ति ॥

—ए ज, ३०मा शतकनी वृत्तिने अंते

१० प्रच, १९-छो. १०४-१३

११ उदाहरण तरीके जुओ कसु, पृ २०-२१, ककि, पृ १२, जंप्रशा, पृ २०१

१२ जुओ जैसाइ

अभीचि

सिन्धु—सौवीरना राजा उदायननो पुत्र. उदायन राजाए महावीर पासे दीक्षा लेतां पोताना पुत्र प्रत्येनी श्रेयवुद्धिथी राज्य तेने नहि आपतां पोताना भाणेज केशोने आप्यु हतुं आथी रिसाईने अभीचि पोताना अंतःपुर साथे सिन्धु—सौवीरनु पाटनगर वीतभय छोडीने चपामां कूणिक राजा पासे चाल्यो गयो हतो ।

आमा आवतो कूणिक ते महावीरनो समकालीन मगधनो राजा, जेने बौद्धो अजातशत्रु कहे छे एनु ऐतिहासिकत्व नि सदिग्ध छे.

આમાં આવતી બાગી વ્યક્તિઓ કેટલી, અમીચિ વગેરે પણ ઐતિહાસિક હોવા સમજ છે

૧ મસૂ શતક ૧૨ અંશક ૬

અરિષ્ટપુર

મહારાષ્ટ્રનું એક નગર

પાશ્વિ સાહિત્યમાં શિવિરાજાના રામ્યની રાજધાની તરીકે એક અરિષ્ટપુરનો ઉલ્લેખ છે, પણ તે મિથિલાથી પાંચાસના માર્ગે ઉપર આવેલુ હોય એમ જણાય છે^૧ પ્રશ્નવ્યાકરણરૂપિ^૨ અને 'વસુદેવદિહી'માં^૩ અનુક્રમે અરિષ્ટપુર અને રિષ્ટપુરનો ઉલ્લેખ છે, પણ એનો સ્થાનનિર્ણય એ ઉપરથી થઈ શકતો નથી અરિષ્ટપુર તે જ રિષ્ટપુર, એમ પણ પંટલા ઉપરથી નિશ્ચિતપણે કહી શકાય નહિ

કર્યાચ મધુરાની જેમ અરિષ્ટપુર પણ એ હોય—એક ઉત્તરમાં અને બીજું દક્ષિણમાં

અમીચિ રિષ્ટપુર

૧ સમ્યક્સંસ્કૃત મહારાષ્ટ્રેષ્વરિષ્ટપુરપત્તકમ્ ।

તત્ર શિલોચનો રાજા વમ્ભ મુનિ વિધુત ॥

—૧૬, પૃ ૧૦

૨ પ્રશ્નવ્યાકરણ પદ્યકોષોપર વિમ્ભ

૩ પ્રશ્નવ્યાકરણ પૃ ૮૮

૪ વસુદેવ દિહી પૃ ૭

અર્કસ્થલી

આનંદપુરનું બીજું નામ અર્કસ્થલી નામનું નિર્ભયન એક જ રીતે શક્ય છે અને તે એ કે કોઈ કાલે અર્કસ્થલી પણ કોટદર્શની જેમ અર્ક-સૂર્યની પૂજાનું કેન્દ્ર હોય

ત્રિગપ્રમસૂરિના 'વિવિધ સીતેકમ્પ'માં વર્ણવેલો મધુરાના નોંધ પ્રમાણે પાંચ સ્થળોમાં એક અર્કસ્થલ છે—અર્કસ્થલ, શીરસ્થલ, પદ

स्थल, कुशस्थल अने महास्थल.^२ जो के आमानुं अर्कस्थल ए आपणुं अर्कस्थली नथी.

१ खेत्तविवज्जासो दुणामे कए, जइहा-आणदपुर अकत्थली, अकत्थलि आणदपुर, निचू, उदे० ११. जुओ आनन्दपुर.

२ 'विविध तीर्थकल्प,' पृ १८

अर्धमागध

अर्धमागध-धी जेम प्राकृत भाषानुं एक मिश्र स्वरूप छे तेम स्थापत्यनी पण एक पद्धति होय एम जणाय छे 'अमुक प्रकारना मिश्र स्थापत्यने अर्धमागध नाम आपवामां आवतु हशे

१ जप्रनी वृत्तिमा उतारेलो वर्णक-धवलहर अद्धमागहविभ्रमसेलद्ध-सेलसठिअ तथा ए उपर शान्तिचन्द्रनी वृत्ति-ववलगृह सौधं अर्धमागध-विभ्रमाणि-गृहविशेषा शैलसस्थितानि पर्वताकाराणि गृहाणि, जप्रशा, पत्र १०७

अर्वुद

गुजरातनी उत्तर सरहदे आवेलो आवुनो पहाड, जैनोना मुख्य तीर्थो पैकी एक.

प्रभास तीर्थमा अने अर्वुद पर्वत उपर यात्रामां संखडि (उजाणी) करवामां आवती हती^१

१ कौटिल्यमेढ पमासे, अन्वुय० ॥३१५०॥ प्रभासे वा तीर्थे अर्वुदे वा पर्वते यात्राया संखडि क्रियते । वृक्षक्षे, वि ३, पृ ८८४. "पमासे अन्वुए य पव्वए जत्ताए संखडी कीरति" इति चूर्णा विशेषचूर्णा च । - ए ज, पृ. ८८३ टि

अवन्ति

उज्जयिनी जे जनपदनी राजधानी हतुं ते प्रदेशनुं-माळवानुं प्राचीन नाम^१ जो के जैनधर्मनु ए एक प्रमुख केन्द्र हतुं, पण जैन आगम साहित्यमां जे 'आर्यक्षेत्र' तथा एमांना साडीपचीस आर्यदेशोनो उल्लेख छे तेमां अवति नथी.^२

જુઓ ઇન્દ્રિયિની, માલવ

૧ ઉદાહરણ તરીકે—અવતીજયવળ ઉગ્રજેષીય મવરીય વ્યુત્કુમાને
છાજુઓ ઇમોતરિયા અને પૃ. ૪ અવતીજયવળ વજ્રીવસ્ય રમ્મો મંતી
લંકાકળો રામ વ્યમ પૃ. ૧૧ જનાર્ણા ભોક્ષર્ણા પશ્ચિ અવસ્થાનામિ થેપુ
તે અવપશા અવમવાદવ આથી પૃ. ૧૧૧ દ્વારે સુધો પુત્ર માં
અવન્તિ

૧ જુઓ વક્તુ ઉદ ૧ સુ ૫ તથા ૫ ઉપરની ક્ષેત્રીતિની
હતિ

અવન્તિવર્ષન

ઉગ્રયિનીના પાસક રાજાનો પુત્ર રાજાએ દીક્ષા લેતાં અવન્તિ
વર્ષનને રામ્ય સોયું હતું અને બીજા પુત્ર રાષ્ટ્રવર્ષન (રામ્યવર્ષન)ને મુલ
રાય જનાર્યો હતો અવન્તિવર્ષનને પોતાના માર્દેની બીને વશ કરવા માટે
માર્દેને મારી નાખ્યો હતો પણ પાછળથી પશ્ચાત્તાપ થતાં માર્દેના પુત્ર
અવન્તિસેનને રામ્ય સાંપીને અને દીક્ષા લીધી હતી

મહાવીરના સમકાલીન, ઉગ્રયિનીના રાજા પ્રયોત્તને એ પુત્રો હતા—
પાસક અને ગોપાસક. પાસક અને અવન્તિવર્ષન રાજાના ઝઘેલો પુત્ર-
ળાદિમા પણ છે (જુઓ કેમ્બિઝ હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયા, વો ૧,
પૃ ૨૧૧)

જુઓ પાસક, મધિમમ, રાષ્ટ્રવર્ષન

૧ આજુ ઉત્તર માય પૃ. ૧૮૧-૨ વળી ૪૬, પૃ. ૧૦-૧૨

અવન્તિમુદુમાલ

ઉગ્રયિનીની મશા નામે શેષ્ઠાણીનો પુત્ર આર્ય મુદ્ધરતી મિહાર
કરતા અને યાનશાસ્ત્રમાં આવીને રહ્યા હતા. એક વાર સંખ્યાકલ્પે
અવન્તિમુદુમાલ પોતાની વત્રીસ પત્નીઓ સાથે રમણ કરતો હતો ત્યારે
નસિનીમુદ્ધમ અપ્યયનનું આયત્તન કરતા આચાર્યને અને સાંમ્ય્યા
આથી અને જાનિમ્મરણ થયું અને એ આચાર્યને શિષ્ય થયો. પછી અવન્તિ
મુદુમાલે આચાર્યની અનુજ્ઞા મેળવી, સ્મશાનમાં ગઈ અને અનંતપૂર્વક કસ્યો

તસર્ગ કર્યો, એના સુકુમાર પગમાથી લોહી ટપકતું હતુ તેની વાસથી પોતાના વચ્ચાં સહિત આવેલી એક ગિયાલળી અવંતિસુકુમાલનુ શરીર खाई गई અને એ કાલધર્મ પામ્યા એક સગર્ભા પત્ની સિવાય એમની એકત્રીમ પત્નીઓએ તથા માતાએ દીક્ષા લીધી સગર્ભા વધૂથી જન્મેલા પુત્રે પોતાના પિતાના મરણસ્થાન ઉપર એક દેવમન્દિર કરાવ્યું, જે મહાકાલ તરીકે ઓઝાવાય છે '

૧ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૧૫૭ આગમસાહિત્યમા અન્યત્ર અવતિ-સુકુમાલના ઉલ્લેખો માટે જુઓ વ્યમ, પૃ ૮૦, તથા મસ (ગા ૪૩૫-૩૮), સપ્ર (ગા ૬૫-૬૬) અને મપ (ગા ૧૬૦) હેમચન્દ્રે આ પ્રસંગનું વર્ણન વધુ વિસ્તારથી કર્યું છે, જુઓ 'પરિશિષ્ટ પર્વ,' સર્ગ ૧૧, શ્લો ૧૫૧-૭૭ અવન્તિસુકુમાલના મૃત્યુનુ સ્થાન આચૂમાં 'સ્મશાનમાં કયાર-કુડગ' અને મસમા 'વશકુડગ' વતાવેલું છે આજ પણ એ સ્થળે કુડગેશ્વરનું સ્થાન છે એમ મસ (ગા ૪૩૮) નોંધે છે કુડગેસર,' 'કુડગેશ્વર' અથવા 'કુડગેશ્વર' એવાં નામે આ સ્થાનનો નિર્દેશ અનેક પ્રચન્ધાત્મક પ્રન્થોમા છે 'વિવિધતીર્થકર્ણ' (૧૪મો સૈકો)ની કોઈ કોઈ પ્રતોમા એનો 'કુડગેશ્વર' એવો પાઠ છે (અરા, ભાગ ૩, પૃ ૫૭૮). આ 'કુડગેશ્વર' નામ સ્કન્દપુરાણના આવન્ત્યખંડમા પણ છે એ સૂચક છે (પુગુ, પૃ ૩૦) મહા-કાલ અને કુડગેશ્વરની એકતા સંવધમા જુઓ 'વિક્રમસ્મૃતિપ્રન્થ'માં હેં શાલોંટે ક્રાઉક્ષેનો લેખ 'જૈન સાહિત્ય ઔર મહાકાલ મન્દિર'

અશકટાપિતા

આમીર જાતિના એક સાધુ એમનુ નામ અશકટાપિતા પટ્ટનું એ ત્રિશે આવી કથા આપવામા આવે છે જ્યારે ગૃહસ્થાવસ્થામાં હતા ત્યારે એમને ત્યા અત્યત રૂપવતી પુત્રી જન્મી હતી એ મોટી થયા પછો એને ગાડાની આગળ વેસાડીને એઓ જતા હતા, તે સમયે એ તરુણીને જોવા માટે પાછળ આવતા આમીર તરુણોએ આગળ પહોંચી જવાની સ્પર્વામા પોતાના ગાડા ઉત્પથ ઉપર લઈ જતા ગાડાં ભાગી ગયાં આથી લોકોએ એ તરુણીનું નામ 'અશકટા' અને એના પિતાનું 'અશકટાપિતા'

વાઘ્યુ આ પ્રસંગથી નિર્ભેદ પામી અઘાકટાપિતાએ પોતાની પુત્રીને પરણાવોને ઈચ્છા સીધી

૧ ડાહ્યા ધૃ. ૧૨૯-૧ (મિર્સિસિ ના ૧૨૧) નિષ્ કરે ૧

અમ્બસેન ઘાતક

આ કોઈ દાર્શનિક છે, અને 'ઘાતક' પદથી ટપરથી જૈન હોય એમ અનુમાન થાય છે. વિક્રમના અગિયારમા શતકમાં થયેલા આચાર્ય શામ્ભિસૂરિએ પોતાની 'ઉત્તરામ્બયન' ટીકામાં એમનો મત ટાંક્યો છે 'પટ્ટકે સેમો એથી પ્રાચીનતર છે અમ્બસેન ઘાતક વિશે કોઈ વિશેષ જાણવામાં નથી

૧ હર્ષ જામ્બવેનઘાતકેચ-અસમપ્રસન્ન અત્માચ-મિત્રાદિ જ્ઞાન ન દ્રવ્યેષર દ્વિ માસ્તીરુપ્યયે નાત્વમપ્યધ્વન્તો વતસ્તેનૈશોચમ્- 'અ વ માસ્તીદિ તત્ સર્વં વસ્તુપા વત્ત ઇદાતે, દર્યાદિ ડાહ્યા ધૃ. ૧૨૨

આનન્દપુર

ઉત્તર ગુજરાતમાં આવેલું વહનગર. એનું મૂળું નામ અર્કરબલી હતું (જુઓ અર્કસ્મલી) જમીન માર્ગે વેપારનું એ મોટું મથક હોવાથી તેને રથછપત્તન કહ્યું છે. આ નગરના કિલ્લો 'ઈટોનો બનલો હતો' આનન્દપુર એનું ધર્મનું મોટું કેન્દ્રસ્થાન હતું. આર્દ્ય. આનન્દપુરથી મધુરા અને મધુરાથી આનન્દપુર જતા રેલ એ આનન્દપુરમાં થસતા સાબુઓના અનેક ઉપ્કેલો મળે છે. 'ચીરનિર્વાણ સ ૯૮૦માં (અબવા ૦૯૩માં) ૮૬ મ ૪ ૪ (અબવા ૪૬૭)માં ધ્રુવસેન રામાને પુત્ર ચીરસેનના મરણથી થયેલા સાક રામાચાર માટે આનન્દપુરમાં સમા સમગ્ર 'કમ્પ સુત્ર' લખવામાં આમ્મુ હતું પણ ડાહ્યા 'કમ્પસુત્ર ની વિવિધ ટીકાઓમાં છે

પુણ્યમય મુદ્દટ આનન્દપુરમાં સાગ થગતા દતા તથા રેલિમ (ત્ર પ્રાઈન ગન્દનું રેલિમ એનું સમ્પૂર્ણ રૂપ ટીકાકારો આવે છે) ઇટલે કે વત્યાદિના રેલમથી વનાવડી પૂતળીઓ ચીર માટે પણ ન

પ્રણ્યાત હતું.^૬ આનંદપુરમાં થતી યજ્ઞપૂજા જાણીતી હતી^૭ આનંદપુરના લોકો શરદઋતુમાં પ્રાચીનવાહિની સરસ્વતીના કિનારે જઈને સંઘડિ—ઉજાળી કરતા હતા^૮ પ્રાચીનવાહિની સરસ્વતી ઉત્તરગુજરાતમાં સિદ્ધપુર પાસે છે, ય્યા હજી પણ કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો મોટો મેલો ભરાય છે અને આસપાસના પ્રદેશના લોકો એકત્ર થાય છે. વઢી ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ વતાવે છે કે આનંદપુર એ પ્રાચીનવાહિની સરસ્વતીથી અદૂરવર્તી હોવું જોઈએ, જે હાલના વઢનગર સાથે ઠીક વંધ વેસે છે

આનંદપુરમાં પ્રચલિત કેટલાક ધારાધોરણોનો પણ નિર્દેશ મળે છે, જેમ કે કોઈના ઉપર યજ્ઞનો પ્રહાર થવાથી એ મરી જાય તો માર નારનો ઝેંઝી રૂપક દંડ થતો,^૯ પ્રહાર થાય પણ મરે નહિ તો પાંચ રૂપક, અને મોટો કલહ કરવા માટે સાડાતેર રૂપક દંડ થતો^{૧૦}

આનંદપુર સંવંધમાં કેટલીક લોકવાર્તાઓ પણ આગમસાહિત્યની ટીકાચૂર્ણિઓમાં સંઘરાઈ છે

આનંદપુરમાં એક બ્રાહ્મણ પુત્રવધૂનો સહવાસ કરતો હતો અને પછી ઉપાધ્યાયને કહેતો કે— આજે સ્વપ્નમાં મને પુત્રવધૂનો સહવાસ થયો હતો.^{૧૧} આનંદપુરનો વીજો એક ચતુર્વેદી બ્રાહ્મણ કચ્છમાં ગયાનો ઉલ્લેખ છે^{૧૨} આનંદપુર બ્રાહ્મણોનું કેન્દ્રસ્થાન હતું એ વસ્તુ આમાંથી પણ ફલિત થાય છે.

આનંદપુરનું ‘કાલનગર’ એવું પર્યાય નામ એક સ્થળે આપેલું^{૧૩} છે.

સૈકડો અને હજારો હારીઓથી સંકુલ વિન્ધ્ય નામે અરણ્ય આનંદપુરની પાસે આવેલું હતું એવો એક ઉલ્લેખ ‘પિંડનિર્યુક્તિ’ની ટીકામાં છે^{૧૪} આ આનંદપુર એ ઉત્તરગુજરાતનું વઢનગર નહિ પણ વિન્ધ્યાટવી પાસેનું બીજું કોઈ આનંદપુર હોવું જોઈએ

૧ એના સ્થાન વિષેની સાધારણ ચર્ચા માટે જુઓ પુણ્ય માં આનંદપુર. વિવિધ સાધનો ઉપરથી સંકલિત કરેલા વઢનગરના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ માટે જુઓ શ્રી કનૈયાલાલ દવેકૃત પુસ્તિકા ‘વઢનગર’

૧ મત્ર તુ સ્વરૂપયેવ શબ્દાણી સ્થાપિતં માત્રમાશ્રયિતિ તદ્ સ્વત્-
પતનમ્ કથા આનન્દપુરમ્ । - પુસ્કલે પ્રત્ય ૧ પૃ ૧૪૨ બહી વિષ્
મામ ૧ પૃ. ૪૧૧

૨ દશકામઃ પ્રાકારો કથાઽઽનન્દપુરે, પુસ્કલે પ્રત્ય ૧ પૃ. ૧૫૧

૪ વિષ્ મામ ૧ પૃ. ૫૩૪ વ્યસ મામ ૧ પૃ. ૮૧ ૫ બ
(કરે ૮ ૮ પરથી કૃતિ) પૃ. ૪૦ સુક્ષ્મ પૃ. ૧૫૩

૬ કથ પૃ. ૧૧૮-૧૧. કથિ, પૃ ૧૨૧-૧૨ કથી પૃ ૧૧૩-
૧૫ કથુ, પૃ. ૧૫૫-૫૮

૬ રવિ પૃ. ૫૬ અનુદે પૃ. ૧૧ અનુદા પૃ ૫

૭ આત્ પૃ. ૩૩૧

૮ પુસ્કલે પ્રત્ય ૧ પત્ર ૮૮૩-૮૪

૯ અસુદિઓથી મરેલી વ્યસ થી મુદિત મરિમાં (મગ ૧ પૃ.
૫-૬) 'સ્વરૂપામશ્રયિતિશબ્દરૂપો પાઠ છ પરન્તુ પછીથી થીજા રંગોના
જ ક્યંદજા આપ્યા છે તેની સુકમાદુ અહીં ૮ 'જહસ ન હોય' કાપી
જહસવળો પાઠ સુચારીને જહસવળો છીયો છે

૧ વ્યસ મામ ૧ પૃ ૫-૬

૧૧ આમ પૃ. ૫૮૫ પાઠ પૃ. ૧૧

૧૨ આત્ ઉત્તર મામ પૃ. ૨૧૧

૧૩ કથિ પૃ ૧૧૧ સુમો વ્યાજ્ઞનગર

૧૪ આનન્દ નામ પુર તમ રિપુમર્દનો નામ રાજા તસ્ય આર્માં
ધારિથી તરવ ન પુરસ્ય પ્રત્યક્ષમ ગજકુલકલતસરસંકુલ વિષ્વમરણં ।
વિવિમ પૃ ૩૧

આમીર

[૧] દક્ષિણપથમાં કુળ્લા અને બેળા નદીની આસપાસનો પ્રદેશ
જેમાં અવલપુર, 'બેળાતટ' સગરા' જગેરે નગરા આબેઈ હતાં આમીર
જાતિ ઉપરથી 'ત્રેનું' નામ પડેલું છે તથા આમીર પ્રદેશ માત્ર જુદાં જુદાં
પુરાણમાં ત્રે અજ્ઞાનિર્દેશ છે ૭ અર્થાત્ જાગ છે કે આમીરની વસાહતો
ઉત્તરોત્તર દક્ષિણ તરફ સ્થપતી હતી 'ત્રેન' આગામીમાં આમીરપ્રદેશ
દક્ષિણપથમાં હોવાનો નિર્દેશ જ આપ્યોમિત્ત અને આર્યજન આ
પ્રદેશમાં ગયા હતા

‘કલ્પમૃત્ર’ની વિવિધ ટીકાઓમાં જુદાં જુદાં રાજ્યો અને દેશોના નામોની એક મૂચિ છે તેમા ‘આમીર’ પણ છે ^૧

[૨] વર્તમાનકાલમા ‘આમીર’ પ્રદેશનામ તરીકે રહ્યો નથી, ‘આહીર’ જાતિમા ટકી રહ્યો છે જુદા જુદા વર્ણો નાટે સ્ત્રીજમા વપરાતા શબ્દોનો નિર્દેશ કરતાં ‘સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર’ ઉપરની શીલાંકદેવની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—બ્રાહ્મણને ‘હોહ,’ વર્ણિકને ‘ફિરાટ’ તથા શૂદ્રને ‘આમીર’ કહેવામા આવે છે ^૨

આમીર જાતિમા પ્રચલિત દિયરવટાના રિવાજનું સૂચન પણ એક કથાનકમા કરવામા આવ્યું છે સુરગ્રામમા યશોધરા નામે કોઈ આમીરી હતી, તેનો યોગરાજ નામે પતિ અને વત્સરાજ નામે દિયર હતા દિયરની પત્નીનું નામ યોધની હતું એક વાર દૈવયોગે યોધની અને યોગરાજ સમકાલે મરણ પામ્યા, એટલે યશોધરાએ પોતાના દિયર વત્સરાજ પાસે યાચના કરી કે ‘હું તમારી પત્ની થાઉં’ પોતાની પત્ની મરણ પામી હતી એ વિચારીને વત્સરાજે પણ એનો સ્વીકાર કર્યો. કુલાચારની વાત કરતા આમીરોની મંથનિકાશુદ્ધિનો સ્વાસ નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે, એ વસ્તુ એમની ગોપાલનપ્રધાન જીવનપ્રથાની ઘોતક છે. ^૩

કચ્છમા જૈન ધર્મ પાઠતા આમીરો હતા એમ એક સ્થળે કહ્યું છે આનંદપુરનો એક દરિદ્ર ચતુર્વેદી બ્રાહ્મણ કચ્છમાં ગયો હતો અને ત્યાંના આમીરોએ એને પ્રતિવોધ પમાડ્યો હતો ^૪

૧ આમીરદેશેઽચલપુરાસન્ને કન્નાવેન્નાનધોર્મધ્યે પ્રદ્વદ્વીપે પશ્ચશતી તાપસાનામભૂત, કસુ, પૃ ૫૧૨, સહેજ જુદા શબ્દોમા આ જ ઉલ્લેખ માટે જુઓ કક્કિ, પૃ ૧૭૧ તથા કદી, પૃ. ૧૪૯

૨ જુઓ વેણાતટ

૩ જુઓ તગરા

૪. જુઓ પુગુ મા આમીર

५ भाष्य, पृ. १९७ बड़ी सुबो जय आर्य तथा समित आर्य

६ कसु पृ. ४५७ ककि पृ. १५२ कको पृ. १८१-८२

७ जयसर्वा जयसर्वा ये जया जयस्वितः पराजयस्तानामपि
 क्षीयन्त्यस्य जयसर्वभूयो तस्यवा-आह्वयं बोजमिति ब्रूयात्तया वजिर्ज
 क्रियमिति जयसामीरमिति अपाक बाध्यान्मिश्रश्चि तया कार्य कागमिति
 तथा बाध्यां कुर्वन् बजममित्यादि तथा कुर्वन् वजिर्ज यो यस्य बोजस्तं तेन
 करपश्य ब्रूयात् कः स जयसर्वमासी । सुझुषी पृ. ११४ सुबो
 भारतीय विद्या' मार्च-एप्रिल १९४७ में मारो केव ए नोट केवल
 बी बर्ड किरात-ए विसीटकुल मर्भन्द बड़ी सुबो सुबराती साहित्य
 परिवर् प्रकाशित मारा बडे अनुरित पंचतंत्र पृ. ११-१२ टिप्पण तथा
 एमो उपोद्घात पृ. ४१-४४ टिप्पण

८ विविध पृ. ६४

९ कुल्लमब-कुल्लमबो जया सञ्चनो पितृपुत्रि जामीरकाना
 मन्त्रनिकम्पुत्रि सुझुषी पृ. ११

१ भाष्य, उत्तर भाग, पृ. १९१ सुबो कपछ

आपादभूति

उज्जयिनीमां आवाह अथवा आपादभूति नामे आचार्य हता
 काल्पर्म पागता एक साधुन तमणे कसु हस्तु के 'तु देखोकरमां जाय
 तो ममे दर्शन आपजे' का पड़ी उम्मारो जता आचार्यन देखोकरमां
 गयल्य फेला साधुए जमत्कारपूर्वक प्रतिबोध पगादघो हतो एवं
 कथानक छे '

१ विष्णु भाग १ पृ. १२-१ अक्षर पृ. १

इष्टपुर उषान

आ उषान दशपुरमां आवेछ हस्तु त्यां गहीमे आर्य रहिते पातु
 मस्त कबो हता.

इष्टगृह'नो बम्बरार्थ 'शरडीनु पर' एयो जाय तो आ प्रनेशमां
 ए काळ शेरटीनु बावेतर यतु हसे एबी भदकळ करो शक्याय ।
 जुमो बसपुर

१ अस्म, पृ ४१-४२

इन्द्रदत्त

चिरकालप्रतिष्ठित मथुरा नगरीमां इन्द्रदत्त पुरोहितहतो प्रासाद-
मां वेठेला एणे नीचे थईने जता जैन साधु उपर पग लटकतो राख्यो
अने ए रीते एने माथे पग मूक्यानो संतोष मेळव्यो. एक श्रावक
श्रेष्ठीए आ जोयुं, अने क्रोधायमान थईने एणे पुरोहितनो पग काप-
वानी प्रतिज्ञा करी ए माटे ए पुरोहितनां छिद्रो शोधवा लाग्यो,
पग एमा सफळता नहि मळनां एणे साधुने वात करी साधुए
कह्युं के 'आमां पूळवानु शुं छे ? सत्कार-पुरस्कार परीपह तो सहन
करवो जोइए.' श्रेष्ठीए कह्युं 'पण में प्रतिज्ञा करी छे.' साधुए पूळचुं
'पुरोहितने घेर अत्यारे शु चाले छे ?' श्रेष्ठीए उत्तर आय्यो 'प्रासाद
कराव्यो छे, एना प्रवेशमहोत्सव वखते ए राजाने भोजन आपशे'
आचार्य बोल्या: 'ज्यारे राजा प्रासादमां प्रवेश करतो होय त्यारे, तमारे
एने हाथ खेंचीने आघो करवो अने कहेवु के-प्रासाद पडे छे एटले
ए समये हुं विद्याथी प्रासादने पाडी नाखीश.' पछी श्रेष्ठीए ए प्रमाणे
कर्युं अने राजाने कह्यु. 'आ पुरोहित तो तमने मारी नाखवा इच्छतो
हतो' क्रुद्ध थयेला राजाए पुरोहित श्रेष्ठीने सोंपी दीघो श्रेष्ठीए पुरो-
हितनो पग इन्द्रकीलर्मा मूक्यो अने पछी कापी नाख्यो'

विक्रमना तेरमा सैरामा गुजरातमा मंत्री वस्तुपाळे एक जैन
साधुनुं अपमान करनार, वीसलदेव राजाना मामानो हाथ कापी
नाख्यो हतो-एवी प्रबन्धोमां मळती अनुश्रुति आ कथानक साथे
सरखाववा जेवी छे

१ उष्ठा, पृ १२५-२६, उने, पृ ४९

इन्द्रपुर

मथुरानं वीजं नाम जो के मथुराथी भिन्न एवं इन्द्रपुर नामे

એક નગર હતું એવો ઝલ્લેસ્થ પળ અન્વય છે. આ ધીરું હિન્દુર તે ઉત્તર પ્રદેશમાં મુસદ્દાશહર જિલ્લામાં દિમાઈ પાસે આવેલું હિન્દુર હોયું પડે, સ્થાંધી સ્કન્દગુપ્તનુ ગુપ્ત સ ૧૪૬ (ઈ. સ ૪૬૬)નુ સામ્રાજ્ય મળેલું છે. ય સામ્રાજ્યમાં જ ન સ્થાનનું હિન્દુર નામ આવ્યું છે (જુઓ વિનશચંદ્ર સરકાર, સિલેક્ટ્ડ હિન્દુસક્રિશ્નસ', નં ૨૭), જેમાંથી પ્રા. હિન્દુર' શાગ 'હિન્દો' વ્યુત્પન્ન થાય.

૧ હર્ત મહુરાપ એવ ધીવ મામ હિન્દુર તિ ૧ આપ્. ઉત્તર માય
૪ ૧૧૧

૧ આપ્. પૂર્વ માય ૪. ૪૪૮-૧. જામ, ૪. ૪૫૧-૫૪

અગ્રસેન

મોરજીધિના પુત્ર અને કંસના પિતા. યમનાં ધીરનાં સંતાનો અતિમુક્તક રાઝીમર્તી મર્ગેર હતાં, યમને ધીરના ધીર હતાં. અગ્રસેનના મયથી નાસીને ય હિન્દુની સાથે દ્વારકામાં આવ્યા હતા. અગ્રસેનનો હુત્તન્ત અનેક જૈન અરિત્રપ્ર સોમાં આવે છે. ય અગમસાહિત્યમાં તો યમને વિશેના કેમલ પ્રકીર્ણ પ્રાસંગિક ઝલ્લેસ્થો જ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ ઠરાહરણ તરીકે ૪૯ (૪. ૧૮-૪૧) આદિમાં દ્વારકાથીએ વર્તક; કસુથી વિવિધ ડીક્રમોમાં મેક્ષિયાપનો અરિત્રપ્રસંગ દર્શાવે.

અગ્રસેન

ગિરનાર પર્વત યના સ્થાન અને નામ વિશાની અર્ચા માટે જુઓ પુગુર્મા ઠગ્રસન્ત'

જૈન આગમ સાહિત્ય અનુસાર ઠગ્રસન્તનુ શિસ્તર ૨૨મા તીર્થંકર નેમિનાથનાં દોશા કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણથી પવિત્ર થયેલું છે. નેમિનાથના નિર્વાણના મમાપાર સાંમલ્લેને દક્ષિણની પાંડુમધુરા માંથી મુરપ્દુ થાજુ આવેલા પાંશ્વ. ઠગ્રસન્ત ઠપર આથી ધર્મ તપ કરીને સિદ્ધિમાં ગયા હતા.

उज्जयंत, वैभार वगेरे पर्वतोने क्रीडापर्वत कहेवामां आग्या छे.^३ उज्जयंत उपर घणा प्रपात-जळधोय हता^४ हाल तो गिरनार धोध माटे जाणीतो नथी, पण गिरनारनी तळेटीमां अशोके बंधावेळें सुदर्शन तळाव पुष्कळ पाणी भरावाने कारणे बारवार फाटीं जतु एमां जूना काळना आ धोधनो पण हिस्सो होय

उज्जयंतादि तीर्थोमां प्रतिवर्ष यात्राओ-उजाणीओ थती हती.^५

जुओ गिरिनगर तथा रैवतक

१ श्राव, पृ २२६-२७, वृ. पृ ३०, आम, पृ २१४, कसु, पृ ३९९ थी आगळ, ककौ, पृ १६९-७०, इत्यादि

२ श्राव, पृ २२६-२७

३ भसूअ, शतक ७, उद्दे. ६

४ धृकशे, भाग ३, पृ. ८२७, भाग ४, पृ. ९५७

५ उज्जैत नायसडे सिद्धसिलादीण चेव जत्तासु ।

समतभाविणसु ण हुति मिच्छत्तदोसा उ ॥३१९२॥

उज्जयन्ते ह्यातखण्डे सिद्धशिलायामेवमादिषु तीर्थेषु या प्रतिवर्ष यात्रा -सङ्गढयो भवन्ति तासु गच्छतो मिथ्यात्वस्थिरीकरणादयो दोषा न भवन्ति । ए ज, भाग ३, पृ ८९३

उज्जयिनी

अवन्ति जनपदनुं पाटनगर सम्राट् अशोके पोताना पुत्र कुणालने उज्जयिनी कुमारभुक्तिमा आप्यु हतुं,^१ अने कुणालना पुत्र सप्रतिप त्यां र्हाने आखा दक्षिणापथ तेम ज सुराष्ट्र उपर आधिपत्य जमाव्युं हतुं^२

उज्जयिनीमा जीवंतस्वामीनी प्रतिमा हती, तेने वंदन करवा माटे आर्य सुहस्ती उज्जयिनी आग्या^३ हता आ सिवाय आर्य महागिरि,^४ चण्डरुद्राचार्य,^५ आर्य रक्षित,^६ भद्रगुप्ताचार्य,^७ आर्य आषाढ^८ वगेरे अनेक आचार्या उज्जयिनीमा आवता हता उज्जयिनोना

ગર્દભિન્ન રાજાએ કાલકાચાર્યનો સહેન સરસ્વતીનું હરણ કર્યું હતું, તેથી કાલકાચાર્ય શક સોફોને તઢી સામ્યા હતા એ ભૈતિહાસિક અનુદ્રુષ્ટિ પણ જાણીતી છે ' ઇઝમિનીમાં સ્વપન નામે ઉપાન અજેસું હતું, ચ્યાં સામુઓ આશ્રય કરતા ' ઇઝમિનીમાં એક કાલે પાંચસો રૂપાશ્રયો હતા "

પણ ઇઝમિની કેવલ જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર હતું એમ નહિં. ભારત ધર્મના દ્વિતીયમાગમા આશ્રય હોય પ એમ એક સંસ્કૃતિકેન્દ્ર હતું તેમ ચેપારનું પણ મોટું મથક હતું. દૂર દૂરના પ્રદેશના છોકો કાર્યવસાત્ ઇઝમિની આવતા. ઇઝમિનીના પ્રયોત રાજાનો જાણ મરુકખ્ષ ઉપર પણ હતી, પટકે છાટ અને ઇઝમિનીનો સંબંધ તો સ્વામાચિક છે. મરુકખ્ષમાંથી એક આચાર્ય પાતાના વિજય નામે શિષ્યને પ્રયોજન-વસાત્ ઇઝમિની મોકલ્યો હતો, ' દુષ્કાલના સમયમાં મુરાપૂનો એક શ્રવક ઇઝમિની જ્યાં નીકળ્યો હતો અને માર્ગમાં એને રક્ષપટ (બોદ) મિશ્રુઓનો સંગ્રાહ કરી ગયો હતો " આમીર દશના અબ્દુલપુર અને ઇઝમિની વચ્ચે પણ એવો જ સંબંધ હતો અને એક સમુદાયના સામુઓ આમીર દેશનાં મગરોમાં તેમ જ ઇઝમિની આસ-પાસના પ્રદેશમાં વિહરતા " ઇઝમિની અને કોશાંથી વચ્ચે પણ અલગજવરનો ધજો સંબંધ હતો (જુઓ ઠણા, પૃ ૧૧૧) જો કે માર્ગમાં ગાઢ બટ્ટીમાંથી પસાર થવાનું હોવાથી પ્રવાસનાં વિષ્ણુ ધર્મી હતાં એમ 'ઉત્તરાપ્યવન'ની નેમિચન્દ્રની હસ્તિમાં યથા 'વસુદેવહિંકી' માં આવતા અગાધરતના પ્રવાસવર્ણન ઉપરથી જણાય છે.

'કુત્રિક' અર્થાત્ ત્રિમુવનનો કોઈ પણ વસ્તુ એમાં મળે. એવા આપણ' અર્થાત્ મોટાં વસ્તુમહારો— 'કુત્રિકાપણ' પ્રાચીન ભારતમાં જે મહાનગરો—ઇઝમિની તેમ જ રાજગૃહમાં હતા " રાજા પ્રયોતના રામ્પકાઠ વરમિયાન ઇઝમિનીમાં મજ કુત્રિકાપણ હતા. આ મહારોમાં વસ્તુની કૌમલ્ય તે સ્તરીદનારના સામાચિક વરમ્પ પ્રમાણે જેવામાં

आवती. जे माणस दीदा लेवानो होय ते पोतानां जरूरी उपकरण, पोते सामान्य मागम होय तो कुत्रिकापणमांथी पाच रूपियानी कीमते खरीदी शकतो, जा ते इभ्य (लब्धाधिपति) अववा मार्यत्राह होय तो तेने एक हजार आपवा पडता अने जो ते राजा होय तो तेने एक लाख रूपिया आपवा पडता एवी कथा छे के तोसलि नगरवासी एक वणिके उज्जयिनीना कुत्रिकापणमांथी ऋषिपाल नामे एक व्यंतर खरीयो हतो अने पछी तेने प्रसन्न करीने एनी पासे ऋषितडाग नामे एक तळाव बंधायुं हतुं^{१८} एज प्रमाणे भरुकच्छ-वासी बीजा एक वणिके कुत्रिकापणमाथी एक मृत खरीयो हतो अने तेनी पासे भूततडाग नामे तळाव बंधायुं हतुं.^{१९} त्रिभुवननी कोई पण सजीव के निर्जाव वस्तु-भूत मुद्रा-कुत्रिकापणमां अलभ्य नहोती एवु ओ कथानको सूचवे छे अने लोकमानसमां उज्जयिनी अने राजगृह जेवा नगरानी वाणिज्यसमृद्धिए केवुं स्थान जमाव्युं हतुं ए बतावे छे.

प्राचीन भारतना सार्थ मार्गो-‘ट्रेड रूट्स’-ना एक महत्त्वना संगमस्थान उपर उज्जयिनी आवेछुं हतुं

एक भोळा पतिने तेनी पुंश्चली पत्नी ऊंटना लोंडां बेचवा माटे उज्जयिनी मोकळे छे अने पछी पोते विटसेवा करे छे एवुं कथानक पण मळे छे^{२०}

ऐहिक समृद्धि साथे जोडायेला मोजशोख अने भोगविलास पण स्वाभाविक रीते ज उज्जयिनीमा प्रवर्तमान हता. ‘बृहत्कल्पसूत्र’-वृत्तिमाना एक कथानक प्रमाणे-एक देवीए विधवानु रूप धारणे कर्तुं अने दासीओथी बीटायेली ते उपाश्रयमा आवी साधुने वंदन करीने बेठी साधुए पूछ्यु के ‘श्राविका ! तुं क्याथी आवी छे ?’ त्यारे ते बोली के ‘पाटलिपुत्रमा हुं जन्मी छुं अने साकेतना एक

થેણી સાથે મારુ સ્નન થયું હતું પતિનું મરણ થતાં સીર્ષયાત્રાના મિત્રો વડીલોની રજા સૂંને મોગનો આજ્ઞા કરતી હુ ડઝયિની આઠ છું મેં સાંમઝ્યુ છ કે ડઝયિનીનાં પરીપ્રહ્મી પરાશ્રિત થયેલા પગ સાધુઓ છ પળ હશે સમને ઓમા પછી મારું મન આમલ્લ જ્વાની ના પાડે છે ' "

સર્વગણિકાપ્રધાન દેવદસા ડઝયિનીની ગણિકા હતી અને વિદોમાં પ્રધાન મૂલ્દેવ પણ ડઝયિનીમાં વસતો હતો.

ડઝયિની, માદેશરો, યીમાલુ બર્ગેર નગરીઓમાં છોકો ડસલ પ્રસંગોએ એકત્ર થઈને મદિગપાન કરતા હતા " અને એવા છોકોમાં શામળોનો પણ સમાવેશ થતો હતો ' "

ડઝયિનીમાં અને તેની આસપાસમાં રાજાઓ અને ધનિકોનું સમારાપન કરનારા બર્ગોની પણ વસ્તી હતા ડઝયિનીની પાસે મટોને એક ગામ હતું " ડઝયિનીમાંથી અદ્દામન્સનું કથાનક પણ આ દૃષ્ટિએ રસપ્રદ છે ' "

ડઝયિનીમાં એક બાર મોટી આગ લાગી હતી અને નગરનો ધણો માગ વઢી ગયો હતો આથી જે વેપારીઓ નગરની બહાર પોતાનો માલ મર્ચો હતો તેમણે અનેકગણા નાણાં ઉપજાવ્યા હતાં

માલવ આકિના આકમળકારો ડઝયિની અને આસપાસના પ્રદેશો ઉપર ધણી બાર હુમલો કરતા અને માણસોનું હરણ કરી ચતા તથા તેમને ગુલામ તરીકે વેચી નાસતા ' સમય થતાં માલવ આકિના છોકો અર્ધશિશુવદ્માં વસ્યા હશે અને તેથી એ પ્રદેશ પણ પાછલ્લથી 'માલવ' નામથી ઓલભાસ્યો હશે સાતમા-આઠમા શૈલાથી અર્ધશિશુ માલવ તરીકે ઓલભાવ છે " એવો કેટલાક વિદ્વાનોનો મત છે પણ અનુચિતારસુત્ર' માંના એક અન્ધશ્લોકો વિષયક કરતાં આથી એ જૂના સમયથી અર્ધશિશુ માલવ' નામ પ્રચારમાં હોયુ ઓર્ષે " "

नौघ — जुदा जुदा साधनो उपरथी रचायेला उज्जयिनीना कालानु-
क्रमिक इतिहास माटे जुओ विमलाचरण लो कृत 'उज्जयिनी इन
एन्सयन्ट लिटरेचर' जो के ए इतिहास मुख्यत्वे बौद्ध अने बीजा साधनोने
आधारे लखायो छे जैन साधनप्रन्यो एमना ध्यानमा हुलनाए ओछा
आव्या जणाय छे

१ वृकक्षे, भाग ३, पृ ९१७, अनुहा, पृ १०.

२ ए ज वळी निचू, भाग २, पृ. ४३८

३ वृकक्षे, भाग ३, पृ ९१८

४ जुओ महागिरि आर्य.

५ जुओ चण्डरुद्राचार्य

६ जुओ रक्षित आर्य.

७ जुओ भद्रगुप्ताचार्य

८ जुओ आषाढभूति

९ जुओ कालकाचार्य

१० उने, पृ ४

११ आचू, उत्तर भाग, पृ १९६

१२ ए ज, पृ २०९

१३ ए ज, पृ. २७८

१४ उशा, पृ १००

१५ वृकभा, गा ४२१९, वृकक्षे भाग ४, पृ ११४५ आ विशे जुओ
सातमी ओरियेन्टल कोन्फरन्समा मारो लेख 'ए नोट ओन बी कुत्रिकापण'.
एना गुजराती सार माटे जुओ 'इतिहासनी केही'मा 'कुत्रिकापण-प्राचीन
भारतना जनरल स्टोर्स' ए लेख, वळी जुओ कुत्रिकापण.

१६ वृकक्षे, भाग ४, पृ. १ ४५-४६

१७ ए ज

१८ दवैहा, पृ ५७; स्थासूत्र, पृ. २६१

१९ वृकभा, गा ५७०५-६, वृकक्षे, भाग ५, पृ १५०९

२० उशा, पृ. २१८; जुओ मूलदेव

૧૧ આસુદ્, ઇ. ૧૧૧

૧૨ ઇલા, ઇ. ૧૧૧

૧૩ નંમ પૂ ૧૪૫ ડગ્ગવિતી પાસેના એક મામના મઠની દ્વાર
અંબાની ટંબની થાતો વિશે સુમો પ્રજાવંશુ-ગુજરાત સમાચાર, ટીપોગ્રાફી
અંક ૨ ૧ મ્મ મારો લેખ મટપુત્ર ઇદર અને રામા

૧૪ સુમો મટપુત્ર

૧૫ મુક્ત મ્મ ૫ ઇ. ૧૧૧૨-૧૩

૨૬ મોનિયો ઇ. ૧૯, આસુદ્ ઇ. ૨૮૩ ઇલા ઇ. ૨૯૪ દુષ્ટાદિ

૧૭ મુદિત્ત દુષ્ટિય ઇ. ૨૦ વ્યેદિ ઇ. ૧૩

૧૮ સુમો માસવ

ઉદયન

વામદેશની રાજધાની કૌશાંબીનો રાજા સદ્ગત્તાનીકનો પૌત્ર
શતાનીક અને મૃગાવતીનો પુત્ર, વૈશાલીના ગણસત્તાક રામ્યના માયક
વેટકનો માણેજ અને સમથી ધમ્મણોપાસિકાનો મંત્રીઓ. 'વીળાવા-
દનમાં મિપુણતાને કારણે તે 'વીળાવાસરાજ' તરીકે ઓળાતા હતા.
અમલિના રાજા પ્રયોત અથવા પંડપ્રયોતે પોતાની પુત્રી વાસવદત્તાને
વીળા શસ્ત્રવવા માટે ઉદયનને મુક્તિથી કેદ કર્યો હતો પરંતુ ઉદયન
વાસવદત્તાને સાથે લઈ કેદમાંથી નાસી છૂટ્યા હતા. 'ઉત્તરાપ્પયન
સૂત્ર' ઉપરની શાન્ત્યાચાર્યની દૃષ્ટિમાં એક અંગલિલેપન બનાવવાનું
પ્રમાણ આપેલું છે અને વાસવદત્તા ઉદયનનું ચિત્ત હરી લેવા માટે
આ લિલેપનનો ઉપયોગ કર્યો હતો એમ કહ્યું છે.

ક્ષત્રરાજ ઉદયન અને વાસવદત્તા અનેક સંસ્કૃત કાવ્યનાટકોમાં
ગાથક-નામિકા તરીકે આવે છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે પુરાણોની રાજવંશ
મઠીઓમાં શતાનીક પછી ઉદયનનું નામ આવે છે (પાર્શ્વિટર 'અમ્મને
ટિલ્લ કોલ્લ મ કલ્લિ પજ,' પૂ ૭, ૧૬ ૮૨) પાંચ સાહિત્યમાં
પણ અનેક સ્થાને ઉદયન-વાસવદત્તા વિશેનાં કથાત્મક મળે છે

उदयन ए वुद्ध अने महावीरनी समकालीन ऐतिहासिक व्यक्ति तरीके पुरवार थयेले छे

जुओ प्रद्योत

१ भसू, शतक १२, उद्दे. २

२ उशा, पृ १४२

३ आचू, उत्तर भाग, पृ १६१-६२

४ उशा, पृ १४२

५ जुओ मलालसेकर, 'पालि प्रोपर नेम्स'

६ जुओ 'केम्ब्रिज हिस्ट्री ओफ इन्डिया,' वो १, पृ ३०८-१०

उदायन

सिन्धु-सौवीर देशनो बळवान राजा ते वैशालीना राजा चेटकनी पुत्री प्रभावतीने परण्यो हतो. ते सिन्धु-सौवीर आदि सोळ जनपदनो, वीतभय आदि त्रेसठ नगरोनो अने महासेन (चंडप्रद्योत) आदि दश मुकुटबद्ध राजाओनो अधिपति हतो. उदायने पोताना भाणेज केशीने राज्य आपीने महावीर पासे दीक्षा लीधी हती. केटलाक समय पछी महावीरनी अनुजा लईने ते पाछो वीतभय आव्यो त्यारे आ पोतानुं राज्य पाछुं लेवा आव्यो हशे एम मानीने केशीए तेने विष खवरावीने मारी नाख्यो हतो.

१ भसू, शतक १३ उद्दे. ६, उने, पृ २५२-५५, कसु, पृ ५८७

२ आचू, उत्तर भाग, पृ. ३६-३७

एलकच्छपुर

दशार्णपुरनु वीजुं नाम दशार्णपुर एलकच्छ तरीके ओळखायुं एना कारणमां नीचे प्रमाणे कथानक आपवामां आवे छे-दशार्णपुरमां एक श्राविकानो पति मिथ्यादृष्टि हतो एनी उपर कोपायमान थईने एक वार देवताए एनी आंखो फोडी नाखी, पण आथी श्राविकानो

अपयश बरो प्रम जाणीन घेतामी आम्हां ('पन्नगरस अष्टांगि') सावीने
बेताही दोधी सगरे ए माजसो सोंका फहेवा साग्या के 'ठारी आंसो
एलक-घेदा जेवी छ ' सोफोना जासो पण प्रवाद बयो कोई पूछे
'क्यांवी आसो छ ' तो एने जवाब मळतो 'म्हां पळो एलकच्छ
('घेदा जेवी आंसवाळा') छ त्याची. ' आ प्रमाणे दशार्णपुरतुं
एलकच्छ नाम थयु

आ नगर वरबगा नरीना किनार आवेलुं हतुं ' गज्जाप्रपद तीर्थ
पण एलकच्छनी पासे हतुं आर्य महागिरि विदिशामां विनप्रतिमान
वंदन करीने गज्जाप्रपद तीर्थनी यात्रा माटे एलकच्छ गया हता '

आंसी विन्ध्यमां मोष तहेसीस्त्रमां आवेलु परछ ते आ एलकच्छ
हरो एवो केटभक्तनो मत छ '

जुमो गमाप्रपद, दशार्णपुर, रयापर्व

१ आधू उत्तर माय, पृ. १५६-१७ आसूध पृ. २२६

२ आधू उत्तर माय पृ. १५६-१५७ आसूध पृ. २२६

३ जो वि बया बहदिसि मठा तत्व विनयविमं विदिश्व अज्य
महागिरि एलकच्छ मठा पवगापरं वंदका आधू, उत्तर माय
पृ. १५६-५७

४ अपयोसचन्द्र जैन अष्टक ह्य एलकच्छ इति पृ. २८९

कच्छ

भरत पञ्चवर्तीना विविधमयवर्णनमां तेजे कच्छ देश उपर विजय
कयो होवानो अलेख छे ।

कच्छमां आमीरो जैन धर्मानुयायी हता आर्मदपुरनो एक वरिद
बासण कच्छमां गयो हता तने ए आमीरोए प्रतिबोध पमावध्या हतो.
देशाचारनी मोष करतां कर्तुं छे के कच्छमां गृहस्थो रोहता होय एवा
आवासमां साधुमो रहे ए दोषरूप गणालु नवी

जुमो आमीर

૧ જપ્ત, પૃ ૨૧૮, જપ્તશા, પૃ ૨૨૦

૨ બાચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ. ૨૯૧

૩ વૃક (વિશેષચૂર્ણ), ભાગ ૨, પત્ર ૩૮૮ ટિ ' કચ્છ ' નો મૂળ અર્થ ' સમુદ્ર અથવા નદીકિનારે આવેલો મીનાશવાળો પ્રદેશ ' એવો છે પ્રાકૃતમા પણ એનો એવો અર્થ છે. સર૦ માલુયાકચ્છ (જાણ, શ્રુ ૧, અધ્ય ૧), મરુકચ્છ આદિ કચ્છ વિશેના પૌરાણિક ઉલ્લેખો માટે જુઓ પુણ્ય

કમલસંયમ ઉપાધ્યાય

સ્વરતરગચ્છના જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય કમલસયમ ઉપાધ્યાયે સં ૧૫૪૪=ઈ. સ. ૧૪૮૮માં ' ઉત્તરોદયન સૂત્ર ' ઉપર ' સર્વાર્થસિદ્ધિ ' નામે વૃત્તિ રચી છે. ' કમલસંયમે સ ૧૫૪૯=ઈ. સ. ૧૪૯૩ માં ' કર્મસ્તવ ' નામે કર્મગ્રન્થ ઉપર વિવરણ રચ્યું છે. આ સિવાય જૂના ગુજરાતી ગદ્યમાં ' સિદ્ધાંતસારોદ્ધાર સમ્યક્ત્વોલ્લાસ ટિપ્પન ' એ તેમની કૃતિ છે ^૨

૧ જુઓ ઉક, પ્રત્યેક અધ્યયનને અંતે પુષ્પિકા

૨ જૈસાઈ, પૃ. ૫૧૭

કમ્બલ-સમ્બલ

મથુરાના જિનદાસ શ્રાવક પાસે કંબલ-સંબલ નામે બે ઉત્તમ વઢદ હતા એક વાર મથુરામા મહીર યક્ષની યાત્રા હતી, ત્યારે જિન-દાસનો એક મિત્ર તેને પૂછ્યા સિવાય એ વઢદોને ગાઢે જોડવા લઈ ગયો, અને તેણે વઢી બીજાને આપ્યા જ્યારે પાછા લાવવામાં આવ્યા ત્યાયે કંબલ-સંબલ રૂબ થાકી ગયા હતા અને થોડા સમય પછી તેઓ અનશન કરીને મરણ પામ્યા. તેઓ મરીને નાગકુમાર થયા હતા; સુરમિપુર જતી વખતે ગંગા પાર કરતાં મહાવીર જે નાવમાં બેઠા હતા તેને થયેલો ઉપદ્રવ એ નાગકુમારોએ ટાળ્યો હતો એવું કથાનક છે. ' ^૧

જુઓ જિનગદ્ય

૧ બાપુ પૂવ માગ પૃ ૨૮૧ બાપિ બા ૪૬૧-૪૭૧ મુકસે
માગ ૫ પૃ. ૧૪૮૧. કમુ. પૃ. ૨૦૬-૭ કલિ પૃ ૧ ૫ કરી પૃ
૧ વિષ્ માગ ૪ પૃ. ૮૨૪ માં બા કલ્પનક છે પણ ત્યો 'કલ્પ-
સંકલ'નો મામલિયેસ નથી

કસેરુમતી

૧ મામતી નથી. ૧ ધળી પ્રસિદ્ધ હતી અને વિશેના એક માત્ર
ઉપલબ્ધ ઠાંકેસ સપરથી અનુમાન માય છે કે કાં છો એમાં ધળી રહેતું
નહોતું અથવા ૧ ધળી કેત્વાદ હતું.

બા નવીનો ઠાંકેસ મરુકાષ્ટવાસી વજ્રમૂતિ આચાર્યના સંબંધમાં
આવે છે. 'એથી છાટમાં અથવા આસપાસના પ્રદેશમાં તે આવેલી હશે

રાજશેલ્લની 'કાવ્યમીમાંસા' (ત્રીજી બાહિષ, પૃ ૧૧ સથા
પરિશિષ્ટ પૃ ૨૮૪)માં તેમજ અન્ય પૌરાણિક મૂળોઠ ગર્ભવતી
મારતવર્ષના મહા માગોમાં એક 'કસરુમાન્' પ્રદેશનો ઠાંકેસ છે, પણ
એને બા કસેરુમતી નથી સાથે કંઈ સંબંધ હોય એમ સ્પષ્ટ નથી.

૧ વિદ્ય સિ કસેરુમતી પીર્ક છે અર્થેનં વર ગુરુ નામ ન સંસ્કરં.
અન્ન કસેરુ નામ નથી. તસ્માદ્ અસિદ્ધિચીવ. નન્દરં ન પ્રસિદ્ધવતુસ્તં
તસ્માદ્ ધળીઅર્થિતિ શેષઃ. અથા (મા. શા. ૫૮-૫૯ સપરથી હતિ).

૨ હાલો વજ્રમૂતિ આચાર્ય

કાકિળી

એક નાનો સિંહો. થીસ કપર્દક-કોટી ચરાચર એક કાકિળી
થતી. ૧ સિંહો સાંબાનો હતો અને દક્ષિણાપથમાં પણ તેનો વ્યવહાર
ખાણતો હતો. એક મિલારીય સ્વપ્નક મટાથીમે કાકિળીઓ કરી હતી
અને દરરોજ એક-એક કાકિળા તે ચાપરતો હતો એવું કથાનક
'ઉત્તરાખ્યયન સૂત્ર'ની શાન્તિચૂરિની હતિમાં છે. આમ છતાં રાજપુત્રોની
વાચવમાં 'કાકિળી' સમ્પ્રદો અથ 'રાખ્ય' પણ થતો હતો એન

मान्यता प्रमाणे चक्रवर्तीनां रत्नोमां 'काकिणी' रत्नो पण समावेश थाय छे.

काकिणीनी कीमत रूपकना अंगीमा भाग वरावर हती एम डो याकोवीए केटली टीकाओने आधारे कह्युं छे^१ 'काकिणी'नुं बीजुं नाम 'बोडी' हतुं एम सं १४४९=ई स. १३९३ मां पाटणमां लखायेला 'गणितसार'ना गुजराती अनुवादमा आपेला तोल, माप अने नाणानां कोष्टको उपरथी जणाय छे^२ हलकी कीमतना सिक्का तरीके आचार्य हेमचन्द्रनां अपभ्रंश अवतरणोमा 'बोड्डि'नो प्रयोग छे^३

१ 'काकिणि' विशतिकपर्दका, उशा, पृ २७२

२ तात्रमय वा नाणक यद् व्यवहियते यथा दक्षिणापथे काकिणी ।
वृकशे, भाग २, पृ ५७४

३ उशा, पृ २७६

४ जुओ कुणाल

५ उ नो अग्रेजी अनुवाद (सेकेड बुक्स ओफ ध इस्ट, -ग्रन्थ ४५), पृ २८

६ '२० कउडे काकिणी ते भणीइ बोडी'—धारसु गुज साहित्य-समेलन, अहेवाल, इतिहास विभाग, पृ ४०

७ 'केसरि न लहइ बोड्डिअ वि गय लक्खेहि 'धेप्पति'—'प्राकृत व्याकरण,' ४. ३३५

काननद्वीप

ज्या जुदी जुदी दिशाओमांथी जळमार्गे माल आवतो हतो एवा जलपत्तन तरीके काननद्वीपनो निर्देश छे^१ एमां बहारथी नावद्वारा आवतुं धान्य खवातुं हतुं^२ आ द्वीपनुं 'कालणद्वीप' एवु नाम पण पाठफेरथी मळे छे^३

आ द्वीपनु स्थान निर्णीत थई शक्यु नथी

१ आसूचू, पृ २८१, उशा, पृ. ६०५ उशामां आ साथे स्थलपत्तन तरीके मथुरानो उल्लेख छे

૧ મુક્તો મામ ૧ ડ. ૧૮૧-૮૪

૨ બાલુપૂ ડ ૧૮૧

કાન્યકુબ્જ

કનોજ શહેર કાન્યકુબ્જ નગરના રાજા સાથે એક જૈન સૂરિનો ગોષ્ઠિપ્રવચ 'આવશ્યક સૂત્ર' ઉપરની મહમગિરિની વૃત્તિમાં છે' પ્રસ્તુત રાજા તે કાન્યકુબ્જનો પ્રસિદ્ધાર્ચકીય બામ રાજા અથવા નાગમજ્ઞ બોજા (સં ૮૬૪-૮૯૦-ઈ સ ૮૦૮-૮૧૪)" અને જ સૂરિ તે બપ્પમહિસૂરિ હોવા ધટે. મોતેરાધો કાન્યકુબ્જ અને કાન્યકુબ્જથી મોતેરાનાં બપ્પમહિસૂરિનાં પર્યટનો તથા બામ રાજા સાથેની તેમની ગોષ્ઠિ હાથપિંડુ વર્ણન 'પ્રમાણકચરિત'—અંતર્ગત 'બપ્પમહિસૂરિચરિત'માં પ્રાપ્ત થાય છે

કાન્યકુબ્જ એ નિ શક રીતે મધ્યકાલીન મારણનાં સૌથી સમૃદ્ધ નગરો પૈકી એક હતું 'સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર' ઉપરની શિક્ષાચાર્યની વૃત્તિમાં ઉદ્ધત કરવામાં આવેલા એક હાસરહામા મકપુર હસ્તકમ્પ ગિરિપત્થન, સિદ્ધપુર કુશિપુર, બાયામુસ્ત અને શૌરિપુરની સાથે કાન્યકુબ્જનો પણ નિર્દેશ છે રહસા બાઝકન બા બધાં નગરોના રામા તરીકે વર્ણવીને અમું રાલ્લનાનો પ્રમાણ પમાં છે"

૧ બામ ડ ૧૧-૧૨

૧ મુક્તો મ્હોરી ખેડ મોઢ પુર્વેર રેષ્તે બો ૧ ડ ૫૧ ૭૫
બોજા રાજપૂતોને બા હસિહસા ચંદ ૧ ડ ૧૮૭

૧ રામાવપુરિકતઃ કમ્પી કર્નત્ દારકે પાત્રોગત્ સેસ્વાપ્પનવેશ-
પ્રકરેશ્ચાપત્ઃ તપ્પક— કામિઓ શિ બનસ્ત મ બકરસ્ત મ હસ
કમ્પનિરિપ્પમહીહુરસ્ત મ કમ્પનસ્ત કિન્નસ્ત મ કુશિપુરસ્ત મ કાન્યકુબ્જ
બામ્પુહજોરિપુરસ્તે મ કુશ્મ્બી ડ. ૧૧૧

કાર્ત્તવીર્ય

હરિનાપુરનો રાજા જે પુરાણો પ્રમાણે માદિધ્મતીના સહચાર્મુન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

जमदग्नि ऋषिनी पत्नी रेणुकानुं हरण कार्तवीर्यनो पिता अनंतवीर्य करी गयो हतो, एथो जमदग्निना पुत्र रामे-परशुरामे एने मायों, आधी कार्तवीर्ये जमदग्निनो वध कयों, परिणामे परशुरामे सात वार पृथ्वी नक्षत्री करी, जेना बदलामां कार्तवीर्यना पुत्र सुभूमे एकवीस वार ब्राह्मणोनो संहार कयों.^१

सुभूमे एकवीस वार ब्राह्मणोनो संहार कयों ए वस्तु पुराणोमां क्यांय नथी ए नोधपात्र छे.

१ सूक्तशी, पृ १७०

कालकाचार्य-१

तुरुमिणी नगरीमां रहेतो भद्रा नामे ब्राह्मणीना तेओ भाई हता. तेमनो भाणेज-भद्रानो पुत्र दत्त ए नगरना राजाने हांकीने गादी पचावी पड्यो हतो एणे घणा यज्ञो कर्या हता. तेनी समक्ष कालका-चार्ये यज्ञोनी निन्दा करवाथी दत्ते आचार्यने केद कर्या हता. आचार्यनी भविष्यवाणी अनुसार, राजा पाल्लथी भूडे हाले मरण पांम्यो हतो.^१ आ कालकाचार्ये इन्द्र समक्ष निगोदना जीवो सबधी व्याख्यान कर्युं होवानी पण कथा छे

आ कालकाचार्ये गर्दभिल्लनो नाश करनार कालकाचार्यथी भिन्न तेम ज एमना पूर्ववर्ती होवानो मुनि कल्याणविजयजीनो मत छे.^२ आ प्रथम कालकाचार्यनो समय तेमणे वीरनिर्वाण स ३०० थी ३७६ (=ई. स पूर्वे २२६थी १५०)नो गण्यो छे.^३

१ आश्व, पूर्व माग, पृ ४९५-९६; आम, पृ ४७८-७९

२ 'प्रभावकचरित,' प्रस्तावना, पृ २३-२४

३ एज

कालकाचार्य-२

उज्जयिनीना विषयी राजा गर्दभिल्लनो नाश करावनार तथा पर्युषणपर्वने भादरवा सुद पांचमने बदले चोथना दिवसे करावनार

तरोके आ आचार्य जैन इतिहासमां प्रसिद्ध छ प्रथम कालकाचार्य
 ब्राह्मणपुत्र हवा, अमारे आ द्वितीय कालकाचार्य, 'प्रमात्रकचरित'
 अनुसार, भाराबासनगरना क्षत्रिय राजा वीरसिंहना पुत्र हवा ' एमनो
 जीवनकाळ मुनिश्री कन्याणविजयजीना मत प्रमाण, वीरनिर्वाणनी
 पांचमी शताब्दीमां अर्थात् ईसवी सन पूर्व १९० सदीना भरसामां छे

उज्जयिनीना गर्दमिष्ठ राजाए कालकाचार्यनी मुबान बहेन सरस्वती
 जे पण साप्पी हसी तेनुं हरण करीने एने अंत पुरमां वासल करी
 हवी. आधी कालकाचार्य पारसकुल-ईरानने किनारे जईने शकने
 हिन्दुकदेश-हिन्द (जुमो हिन्दुकदेश) उपर आक्रमण करबा माटे
 तेही छान्पा हवा पहेछां सो तेमो यथा मुराष्ट्रमां आम्वा बरसादनो
 समय होवाही त्यां रोकई जतुं पड्यु, पछो सोमासु पूरु यतां
 कालकाचार्य शकने गर्दमिष्ठ उपर आक्रमण करबा माटे प्रेर्या छटना
 राजाओ जेमनुं गर्दमिष्ठे अपमान कर्युं हतुं तेमो पण साधे मळ्या,
 अन बधाए मळी उज्जयिनीने घेरो आम्यो आ बाजू गर्दमिष्ठ राजा
 गर्दमीविषानी साधना करतो हतो गर्दमीना स्वरूपमां ए विषा
 आजीने मोटो अबाज करती एटले शत्रुसैन्यमां जे कोई एनो अबाज
 सांमळ ते रुभिर ओकतो भरती उपर पडतो कालकाचार्य आ रहस्य
 जागीमे अनेक बाणावळी मोझाओने तैयार रहेबा कर्युं के गर्दमी
 पोतानु मां पहेछुं करीने शब्द करे तयार पहेछां समारे ते बाणाबर्षाधी
 पूरी देखुं ' तेजोए तेम कर्युं, एटले गर्दमी कोधायमान बई गर्दमिष्ठ उपर
 बिद्यामूत्र करी, तेने छल मारीने पास्य गई अबळ बगळ गार्दमिष्ठनो
 नास करीने उज्जयिनी कयज केबामां आवी, तबा कालकाचार्य पोतानी
 बहेमने पाछी संयममां स्थापित करी."

प्युष्पगर्वना विविपरिवर्तन संबंधमां आगमोक्त कथानक आ
 प्रमाण छे मरुच्छमां बलमित्र राजा हतो, अने तेनो माई मानुमित्र

युवराज हतो, तेमनी बहेन भानुश्री नामे हती, जेनो पुत्र बलभानु हतो कालकाचार्य एक वार विहार करता त्यां आव्या अने तेमनी देशना सांभळी बलभानुए दीक्षा लीधी आथी रुष्ट थयेला बलमित्र—भानुमित्रे कालकाचार्यने निर्वासित कर्या. वळी बीजी एक प्राचीन परंपरा प्रमाणे, बलमित्र—भानुमित्र कालकाचार्यना भाणेज-हता. तेमणे पोताना पुरोहितनी शिखवणीथी तेमने निर्वासित कर्या हता. ज्यारे त्रीजा एक मत प्रमाणे, राजाए आखा शहेरमां अनेषणा करावी हती—एटले आचार्यने क्यांयथी भिक्षा मळती नहोती. आथी तेमणे नगर छोडी दीधुं वर्षाकाळमां ज आचार्य प्रतिष्ठान जवा नीकळ्या अने त्यांना सघने तथा श्रावक राजा सातवाहनने अगाउथी पोताना आगमननी खबर आपी त्यां जईने आचार्ये भादरवा सुद पांचमने दिवसे पर्युषण करवानु कहुं, त्यारे राजाए कहुं, 'ते दिवसे तो मारे लोकरूढि अनुसार इन्द्रमहोत्सव करवानो होय छे, माटे पर्व आपणे छठने दिवसे करीए ' आचार्य बोल्या के 'पर्वनु अतिक्रमण न थई शके ' आथी राजाए चोथनुं सूचन कर्युं अने ते आचार्ये स्वीकार्युं. त्यारथी चोथना दिवसे पर्युषणनी उजवणी शरू थई."

अविनीत शिष्यना परित्यागनुं एक कथानक पण कालकाचार्यना संबवमां छे ए समये कालकाचार्य उज्जयिनीमां रहेता हता. तेमनो कोई शिष्य भणवा इच्छतो नहोतो, आथी नाराज थईने, एमना बहु-श्रुत प्रशिष्य सागरश्रमण सुवर्णभूमिमा विहरता हता त्या, कोईने खबर आप्या सित्राय तेओ चाल्या गया हता सागरश्रमणे कालकाचार्यने ओळह्या विना गर्वथी व्याख्यान करवा मांडचुं पाळळथी बीजा साधुओ आवी पहुँचता रहस्यस्फोटन थयु अने कालकाचार्ये सागर-श्रमणने प्रज्ञापरीषद् सहन करवा—ज्ञाननो गर्व नहि करवा' विशे उपदेश आप्या ' कालकाचार्य आजीवको पासे अष्टाग महानिमित्तनो अभ्यास करवा माटे गया होवानो उल्लेख सधदासगणिना 'पचकल्प'

માન્યમા છે, પૃથ્થે બીજા અનેક પ્રાચીન જૈન આચાર્યોની જેમ તેઓ નૈમિત્તિક—ખ્યોતિપી હતા. જ્ઞી નિમિત્તશાસ્ત્રમાં જૈન આચાર્યો કરતાં પણ એ કાલે આગ્રીવકો ચક્રિયાતા હતા એમ આ ઝલેસ પુરવાર કરે છે.

કાલકાચાર્ય એક પ્રચ્છાર પણ હતા એનો પુરાવો મળે છે સુપ્રસિદ્ધ જૈન કથાપ્રચ્છ ‘વસુદેવ—હિંદી’ના પ્રારંભમાં ‘પ્રથમાનુબોગ’નો આખર ટાંકવો છે અને ‘વસુદેવ—હિંદી’ની કથાનો સારાંશ ‘પ્રથમાનુ-યોગ’ પ્રચ્છમાંથી ઉદ્ધૃત થયો હોવાનું સૂચન ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે. સપ્તશાસનગણિના ‘શ્વેતક્રમ્ય’ માન્ય પ્રમાણે ‘પ્રથમાનુયોગ’ના કર્તા આર્ય કાલક હતા. જારમા ખેંગ ‘દષ્ટિવાદ’—અંતર્ગત ‘મૂલ પ્રથમાનુયોગ’ જેનો સવિસ્તર ઝલેસ ‘નંદિસૂત્ર’માં શ્રુતશ્રાવનનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં કરલો છે તે સુસંબદ્ધ પ્રચ્છરૂપે નઢ થતાં તેનો પુનરુદ્ધાર આર્ય કાલકે કર્યો હોય એમ અનુમાન થાય છે. પણ આર્ય કાલકનો પુનરુદ્ધાર ‘પ્રથમાનુ-યોગ’ પણ આજે પણા સૈકા થયાં નારા પામી ગયેલો છે.

કાલકાચાર્ય વિશેના પ્રાસંગિક ઝલેસો પણ આગમ સાહિત્યમાં અનેક સ્થલ છે.

આગમોત્તર સાહિત્યમાં પણ કાલકાચાર્યની કથા એ સાહિત્યરચના માટે એક સૂચક એકપ્રિય વિષય રહ્યો છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમ જ જૂની ગુજરાતીમાં—ગદ્યમાં તેમ જ પદ્યમાં મોટી સંખ્યામાં મુલા અથવા કાલ તેમ જ અજ્ઞાત હેતુકોને હસ્તે કાલકાચાર્યની કથાઓ રચાઈ છે અને ‘કલ્પસૂત્ર’ તેમ જ ‘ઉત્તરાખ્યયન’ જેવા આગમસાહિત્યના પવિત્ર પ્રચ્છોની જેમ ‘કાલકાચાર્ય કથા’ની પણ સચિત્ર હસ્તપ્રતો મળે છે.”

પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ના કર્તા આર્ય ક્ષ્યામને કેટલાક વિદ્વાનો કાલકાચાર્યથી અલિપ્ત ગણે છે.

ઉપર્યુક્ત જે કાલકાચાર્ય ઉપરાંત એ જ નામના ત્રીજા એક

આચાર્ય પળ થયા હોવાનું અનુમાન જૈન શાસ્ત્રો અને સ્થવિરાવલીઓ ઉપરથી કેટલાક વિદ્વાનો કરે છે^{૧૨}

૧ પ્રવ, ૪-૫૦ ૩-૪

૨ પ્રવ (અનુવાદ), પ્રસ્તાવના પૃ ૨૩-૨૪

૩ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ ૫૭૧-૭૨

૪ નિચૂની ટાઇપ કરેલી પ્રતમા અહીં મરુકચ્છને બદલે ડજ્જયિની છે, પળ અન્ય મૂલ પ્રત્યોમી મરુકચ્છ છે એટલે નિચૂના પાઠમા કંઈક ભ્રષ્ટતા હોવાનું અનુમાન થાય છે.

૫ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ. ૬૩૩

૬ ડચૂ, પૃ ૮૩-૮૪, ડશા, પૃ ૧૨૭ (નિ ગા ૧૨૦), ડને, પૃ ૫૦

૭ પ્રવ (અનુવાદ), પૃ ૨૩

૮ 'વસુદેવ-હિંદી' (અનુવાદ) પૃ ૩૬

૯ વ્યમ (ઉદ્ધે ૧૦), પૃ ૬૪, શુકસે, ભાગ ૫, પૃ ૧૪૭૮ તથા ૧૪૮૦, શુક્લ, ભાગ ૧, પૃ ૭૩-૭૪; કસુ, પૃ ૫૨૪-૨૫; કસી, પૃ ૧૧૩-૧૫, કકિ, પૃ ૧૭૩, ૧૭૬-૭૯, કદી, પૃ ૩-૫, કસવિ, પૃ ૧૧૮-૧૯, શ્રાપ્રર, પૃ ૭, इत्यादि

૧૦ કાલકાચાર્ય વિશેની જૂની કથાઓ માટે જુઓ સારામાઈ નવાબ-પ્રકાશિત 'શ્રીકાલક-કથાસમ્રહ' એમાં નથી સઘરાઈ એવી સોઝમા સૈકાની ગુજરાતી ગદ્યમા લખાયેલી કથા માટે જુઓ 'પ્રસ્થાન,' પાગળ-ચૈત્ર, સ ૧૯૮૮ મા મારો લેખ 'કાલકાચાર્યકથા' કાલકકથાની હાથપ્રતોમા મઝતા ચિત્રોના અભ્યાસ માટે જુઓ નૌર્મન વ્રાડનકૃત 'સ્ટોરી ઓફ કાલક'

૧૧ જુઓ શ્યામ આર્ય

૧૨ પ્રવ (અનુવાદ), પ્રસ્તાવના, પૃ. ૨૩, 'કાલકકથાસમ્રહ,' પ્રસ્તાવના, પૃ ૫૨-૫૩.

કાલણદ્વીપ

જુઓ કાનનદ્વીપ

કાઠનગર

બાર્નવપુરનું બીજું નામ ત્યાં ધ્રુવસેન રાજાનો પુત્રમરણનો સ્તોત્ર
વામાવવા માટે 'કલ્પસૂત્ર'ની વાચના થઈ હતી.

જુઓ આનન્દપુર

૧ ધ્રુવસેનનૃપત્ય પુત્રમરણાર્તસ્થ સ્થળકિમ્પ્રજ્ઞાતુમાનન્દપુરે, હંપ્રતિ
કાઠનગરમહાસ્થાવાસ્થયા સ્થે સમાસ્મદ્ધમયં પ્રખ્યો વાચક્ષિત્તુમારખ્યં ઇતિ ।
કર્તેચિ પૃ. ૧૧૮-૧૧૯. આ સ્તોત્રજાને શમ્ભુજી સ્ત્રીકળીપ તો કલ્પિત
કર્તા ચિત્રપ્રમસુરિયા સમક્ષ્યં (૧૪ મો વૈકો) બાર્નવપુર કાઠનગર
ઠીકે બાળીર્તુ હતું. આ સ્તોત્રજા વિચારણીય એટલા માટે છે કે જેત જે
અન્ય સાહિત્યમાં ઉપસન્ન થતાં બાર્નવપુરમાં અનેક નામોમાં આ નામ વધી
કાઠવેશિક

મયુરાના ચિત્રશત્રુ રાજાના કાઠા નામે વેડ્યાધી મયેલા પુત્ર. વૈશ્વા
જીયા પછી બિહાર કરતા તેઓ મુલગરૈસપુર મ્યાના હતશત્રુ રાજા
સાથે તેમની બહેન પરણાવી હતી ત્યાં ગયા હતા ત્યાં પ્રતિમા—કમો-
ત્સર્ગ પ્યાનર્મા રહેલા હતા ત્યારે એક શિયાળગીપ તેમને પગથી
સાધા હતા.

મગવસી સૂત્ર' (શતક ૧ કરે. ૧)માં પાર્શ્વર્ધિય કાસાત્વ
વેશિપુત્ર બળગારનો હવાન્ત આવે છે તે બાબી મિત્ર છે કે કેમ એ
કહેવું મુશ્કેલ છે

૧ આ બેન પારિત્રાપિક શબ્દ છે અને મૂર્તિવાચક ઘર્વજાવારણ
પ્રતિમા શબ્દથી મિત્ર છે.

૨ રજા પૃ. ૧૧૧ કરે પૃ ૪૦

કુઝળ

જુઓ કોઝળ

કુઝરાવર્ત

કુઝરાવર્ત અને રખાવત એ બે પર્વત પાસે પાસે આવેલા હતા

જુઓ રથાવર્તગિરિ

કુડ્ઝેશ્વર

ઉજ્જયિનીમા અવતિષ્ઠકુમાલના દેહો.સર્ગના સ્થાન ઉપર તેના પુત્રે
વધાવેલું મન્દિર.

જુઓ અવન્તિષ્ઠકુમાલ

કુળાલ

સમ્રાટ્ અશોકનો પુત્ર અશોકે તેને ઉજ્જયિની કુમારભુક્તિમાં
આપ્યું હતું. તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે અશોકે તેના ઉપર એક પત્ર
પાઠવ્યો અને તેમા લખ્યું કે—‘અધીયતાં કુમાર.’ (કુમાર વિદ્યાભ્યાસ
કરે) પણ કુળાલની અપર માતાએ એ ઉપર અનુસ્વાર મૂકીને ‘અંધીયતાં
કુમાર.’ (કુમારને અંધ બનાવવામાં આવે) એમ કરી દીધું. કુળાલે તો
પિતાની આજ્ઞા શિરોવાર્ય ગણીને તપાવેલી સઢીથી આંખો આંજી અને
અંધ બન્યો આ વાત જાણીને રાજાએ ઉજ્જયિની અન્ય કુમારને આપી,
અને કુળાલને વીજાં ગામડા આપ્યાં. કુળાલ સંગીતવિદ્યામાં નિપુણ
હતો એક વાર અશોક પાસે આવીને પડદા પાછલથી ગાન કરીને તેણે
અશોકને પ્રસન્ન કર્યો અશોકે પૂછ્યું, ‘તને શું આપું?’ ત્યારે
કુળાલ બોલ્યો

ચંદ્રગુપ્તપુત્રો ય વિંદુસારસસ નત્તુઓ ।

અસોગસિરિણો પુત્રો અંધો જાયઙ્ કાગિર્ણિ ॥

(ચંદ્રગુપ્તનો પ્રપૌત્ર, વિંદુસારનો પૌત્ર અને અશોકશ્રીનો અંધ પુત્ર
કાકિણી માગે છે)

અશોકે પુત્રને ઓઠલ્યો અને આલિંગન કર્યું અમાત્યોએ કહ્યું કે
‘રાજપુત્રોની બાબતમા કાકિણીનો અર્થ રાજ્ય થાય છે.’ પછી
કુળાલના પુત્ર સંપ્રતિને રાજ્ય આપવામાં આવ્યું^૨

આ વૃત્તાંતમાની બધી વ્યક્તિઓ ઐતિહાસિક છે

જુઓ સંપત્તિ

૧ જુઓ કાકિની કાકિની માં રાજ્યનો ભાગ છે કાકિની
સમજાવી જ બાવી રહે.

૨ જુઓ મા ૨૧૧-૧૪ જુઓ મા ૧ પૃ ૮૮-૮૯
જુઓ મા ૨ પૃ ૯૧ બહુ મા ૧ -૧૧ કાકિ પૃ ૧૧૪-૧૧૫
જુઓ

કુન્ડસમેઠ

કુન્ડસમેઠ નામે જ્યેતરની યાત્રામાં મરુફજની બાસપાસના પળા
છોકો સસરિ-ઠગાણી કરતા હતા^૧

૧ કોન્ડસમેઠ પમારે જુઓ, બા. ૨૧૫ તથા કુન્ડસમેઠનામ્નો
રાત્રાન્તરસ્થ યાત્રામાં મરુફજપરિસરવર્તી મૂયાન્ લોક. ઉંચાં કોતિ.
જુઓ મા ૨ પૃ. ૮૮૩-૮૪ વધી જુઓ ૧માં જ ઠિબજમાં બાપેસે
જુઓ અને વિશેષજુઓનું બક્ષરપ—“બહુવા કોન્ડસમેઠે કોન્ડસમેઠો
રાત્રાન્તરો. રેવરોની મરુફજપરિસરવર્તી તથા યાત્રા બહુજનો ઉંચાં
કોતિ. હિં જુઓ વિશેષજુઓ જ.

કુખિકાપણ

કુખિક પટલે ત્રણ મુવન્તી તમામ વસ્તુના જેમાં મળે પછા
આપણ પટલે દુકાન તે કુખિકાપણ કુખિકાપણમાં વસ્તુનું મૂલ્ય
સરીદનારના સામાનિક વસ્તુ પ્રમાણે જેવામાં આવતું એ માણસ વીંછા
જવાનો હોય તે પોતાનાં જરૂરી સપ્કરણ, પોતે સામાન્ય માણસ હોય
તો પોતે સ્વપિયાન કીમતે સરીદી શકતો, જો હમ્ય (સજાધિપતિ)
બધવા સાર્થકાહ હોય તો તેણે એક હજાર આપવા પડતા અને, જો તે
રામા હોય તો તેણે એક હાલ આપવા પડતા રાજગૃહમાં જોખિકના
રાજ્યકાઝમાં બનિક ખેટીપુત્ર શાસિમદે વીંછા જેથી વસ્તુ પોતાનું
રસોદરણ અને પાત્ર કુખિકાપણમાંથી વરેક માટે એક હાલ આપીને
સરીદા હતા^૨ મહાવીરત્વામીન્ય અમાદ કુખિકુમાર અમાનિય વીંછા

લીધી ત્યારે^૧ તેમ જ રાજા શ્રેણિકના પુત્ર મેઘકુમારે દીક્ષા લીધી ત્યારે^૨ પણ એટલી જ કીમતે પાત્ર અને રજોહરણ કુત્રિકાપણમાંથી સ્વરીઢવામાં આવ્યાં હતાં

રાજા ચંદ્રપ્રદ્યોત જ્યારે અવન્તિજનપદ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે ઉજ્જયિનીમાં આગ્રા નવ, કુત્રિકાપણ હતા, તથા રાજગૃહમાં શ્રેણિકના રાજ્યકાળમાં પણ કુત્રિકાપણ હતો^૩ વઢી કુત્રિકાપણ સાથે કેટલીક લોકવાર્તાઓ પણ જોડાઈ છે, જેમાં કુત્રિકાપણમાં^૪ મૂત પણ મળતા એમ કહ્યું છે.^૫ આ પ્રકારની લોકપ્રસિદ્ધ વાર્તાઓ કુત્રિકાપણના વૃત્તાન્ત સાથે વળાઈ ગઈ છે એ વસ્તુ જ બતાવે છે કે કુત્રિકાપણ જ્યારે કેવળ મૂતકાળની વસ્તુ બની ગયો હતો ત્યારે પણ લોકમાનસે એની સ્મૃતિ કેવી રીતે સંઘરી રાખી હતી.

કુત્રિકાપણ જેમ ત્રિભુવનની સર્વ વસ્તુઓનો મંડાર હતો તેમ ઇચ્છિત વસ્તુ સંપાદિત કરવાની લઘ્વિવાળા અથવા સકલ ગુણના મંડાર સાધુને ‘કુત્તિયાવળમૂઆ (‘કુત્રિકાપણ જેવા’) કહ્યા છે

[નોંધ —કુત્રિકાપણ વિશેના આગમધર્માહિત્યના કેટલાક પ્રાસંગિક ઉલ્લેખો માટે જુઓ ‘અભિધાનરાજેન્દ્ર,’ પ્રન્થ ૩- વઢી સાતમી અશ્વિલ ભારત પ્રાચ્યવિદ્યા પરિષદના અહેવાલમાં મારો લેખ ‘એ નોટ ઓન ધી કુત્રિકાપણ’ તથા ‘ઈતિહાસની કેઢી’ મા પ્રન્થસ્થ. ચયેલી- લેખ ‘કુત્રિકાપણ અર્થાત્ પ્રાચીન ભારતના જનરલ સ્ટોર્સ’ જોવો]

૧ વૃકમા, ગા. ૪૨૧૪ તથા તે ઉપરથી ક્ષેમકીર્તિની વૃત્તિ; મસૂબ, શતક ૧, ઉદ્દે ૩૩

૨ વૃકમા, ગા. ૪૨૧૫ તથા ૪૨૨૦-૨૨, વૃકશે, ભાગ ૪, પૃ ૧૧૪૪-૪૬.

૩ એજ

૪ મસૂ, શતક ૧, ઉદ્દે. ૩૩

૫ હાથ, પૃ ૫૩

૬ વૃકમા, ગા. ૪૨૨૦, વૃકશે, પૃ ૧૧૪૫-૪૬.

૭ કુમો હરજયિની

૮ તે ને કાકે ન તે ને સમને ને પાસાવનિચર્યા હેરા મમ્મતો
કુલિયાવળમૂઝા, ગુરુચા ગુરુરિવાર પંચદિ અવ્યસરણિ હરિ
અરિયુદા મણુ ઘટક ૨ ઠરે ૫. કુમો ઈમાંના અચોરેકિલ ઘર
ઠપરની અનવચેસુરિની હસિ—x x કુલિયાવળમૂઝ'સિ કુત્રિક
સ્વર્ભ મર્ધ પાતાજાજાઈ મુનિજર્ભ ઠસેઅન વસુ અપિ કુત્રિકમ્ ઠરેપારક
આરનો હઃ કુત્રિકાવળ—ઠમૂળાઃ । સમીહિતાઈસપાદનઅનિવનુઅસેવ
અઠકુરોપેઠસેવ ના ઠાકમ્મઃ ।

કુમારપાલ

ગુજરાતનો પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધન્યશીલ રાજા (સ ૧૧૯૯-૧૨૨૯
ઈ સ ૧૧૪૨-૧૧૭૩) જૈનધર્મ પ્રાપ્તેનુ ઇનું વલ્લભ ધાણીતું છે
કુમારપાલના બહેન અને બનેલી પદ્માવતી પૂત રમતાં હતાં તેમાં બનેલીપ
'મુંદિયાને માર' એમ કહોને જૈન સાધુની મસ્કરી કરી હતી ઈમાંથી
પોર હેરનાં બીજ વચામાં હતાં

૧ આગ્રહ, પૃ. ૧૧૫.

કુમ્ભકારકટ

પંપાનગરીના (કટલાકના મત મુજબ, આવસ્તીના) સ્કન્દક રામાય
પોતાની બહેન પુરવરમણા કુમ્ભકારકટના રાજા વંદકી સાથે પરણાવી
હતી. કેટલાક સમય પછી સ્કન્દકે દીક્ષા લીધી અને વિહાર કરતાં તે
કુમ્ભકારકટ વડે પહોંચ્યો, ય્યાં વંદકીના આદેશથી ઇનો વધ કરવામાં
આવ્યો. સ્કન્દક મરિતે આમ્નિકુમાર દેવ થયો અને તેજ આર્ણુ જે નગર
બાલીને મરમ કરી નાશ્યું. આમ કુમ્ભકારકટ નગરને ત્યાંને અરણ્ય
કર્ણુ અને વંદકીના નામ ઠપરથી વંદકારણ્ય તરીકે ઓઢસાઈ

વશિળ ગુજરાતમાં રાંગથી શરૂ થતા અને ગોશ્વામી નવીની
આસપાસ મુખી વિસ્તેરણા અરણ્યને વંદકારણ્ય ગણવામાં આવે છે
વડી કુમ્ભકારકટને અંતે આવ્તો 'કટ' પદાન્ત નાંધપાત્ર છે બો કે જૈન
સંસ્કૃતમાં ઇ પ્રયોગાત્ર છે અને પ્રાકૃતમાં ઇનું 'કટ' ઇનું રૂપ અપાત્ર

છે, છતાં મૂળે તે સંસ્કૃત 'કૃત'માંથી વ્યુત્પન્ન થયેલ છે. પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન ભારતમાં સંખ્યાબંધ નગરોનાં નામને અંતે 'કટ' પદાન્ત મળે છે, જેમકે કોષકટ,^૨ ભોગકટ,^૩ વશકટ,^૪ વેળાકટક,^૫ इत्यादि પંચાસરના જયશિખરી ઉપર આક્રમણ કરનાર મુવડ કલ્યાણકટકનો રાજા હતો એ જાણીતું છે. ઓરિસાના પાટનગર 'કટક'નું નામ આવી રીતે મૂળ કોઈ આઘા નામનો સંક્ષેપ હશે—જેમ 'અળહિલવાડ પાટણ'નો સંક્ષેપ 'પાટણ' છે તેમ જાવા વગેરે ભારતની પ્રાચીન વસાહતોમાં 'જોગ્યકર્ત', 'જકર્ત' વગેરે નગરોમાં નામોને અંતે 'કર્ત' પદાન્ત છે, એ સંસ્કૃત 'કૃત'માંથી છે,^૬ જેમાંથી ઉપર્યુક્ત 'કટ' પણ વ્યુત્પન્ન થયેલો છે. ગુજરાતનાં 'કહુ' 'કડી' વગેરે સ્થળનામોની વ્યુત્પત્તિ આ રીતે કૃતકમ્ ૭ કટકમ્ ૭ કહડ ૭ કહુ તથા*કૃતિકા ૭ કહિઆ ૭ કહી એમ સાધી શકાય. સંસ્કૃતમાં 'કટક'નો એક અર્થ 'સૈન્યની છાવણી' એવો થાય છે, એ આ સાથે સરખાવી શકાય જો કે ત્યાં પણ એ શબ્દ પ્રાકૃતમાંથી સંસ્કૃતમાં લેવામાં આવ્યો હોય એ જ સંભવિત છે

જુઓ દળકારણ્ય

૧ વૃકમા, ગા ૩૨૭૪, ઉચ્ચ, પૃ ૭૩, ઉને, પૃ. ૩૬, ઉશા, પૃ ૧૧૪-૧૬, નિચ્ચ, પૃ ૧૧૧૩.

૨ કડી, પૃ ૧૧૮

૩ ઉશા, પૃ ૮૫

૪ 'ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો,' ભાગ ૧, ન. ૫૪, ૬૦, ૮૮

૫ 'તંત્રોપાખ્યાન,' પૃ ૧૨, 'પચતત્ર' (અનુવાદ), ઉપોદ્ઘાત, પૃ. ૩૯

૬ ચેટરજી, 'ઇન્ડો-આર્યન એન્ડ હિન્દી,' પૃ ૬૯

કુમ્ભકારપ્રક્ષેપ

વીતમય નગરનું બીજું નામ એ સિનવહ્લીમાં આવેલું હતું. સિન્ધુ-સૌવીરનો ઉદાયન રાજા જે સાધુ બની ગયો હતો તેને

કુમ્ભકારના ધરમાં નિવાસ કર્યો હતો. ગણના માનેત્ર કેશીપુ અને હોર બાપી મારી નાશ્યો હતો, બાપી દેવોપ કાશ્યાવત પેદા કરી બાસા નગરનો નાશ કરી નાશ્યો ધમાંથી એક માત્ર કુમ્ભકારનું ધર બંધ પ્યુ ત્યારથી એ સ્થળ કુમ્ભકારમશેષ (પ્રા કુમ્ભયારપક્ષેષ) તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું.

‘જાતક’ (નં ૪૬૩)માં રેતીના સોફાનથી કુમ્ભવતી મગરીનો નાશ થયાનો ઝલ્કેસ છે તે ઉપર્યુત્ કમાનક સાથે સરસાથી શક્યમ જુઓ સદાયન, થીતમય નગર ખને સિનવહી

૧ બાપુ ઉત્તર માગ ૪. ૧૭

કુમ્ભકારમાસા કયા

દાક્ષિણ્યક ડયોતનસુરિય શક સ્. ૬૯૯ (ઈ સ ૭૭૭)ના છેલ્લા ત્રિવસે બાવાહિપુર (જાસોર)માં રહેલી વિસ્તૃત પ્રાકૃત ધર્મકથા મારતના થીજા પ્રશ્નોના જાસીખાની જેમ સ્પટજાસીઓ અને ગુર્જરોની માપાની સ્મરણિકતા પળ ધર્મા સૂચનરૂપે વર્ણવેલી છે જે સાસ તો એની પ્રાચીનતાને કારણે નોંધપાત્ર છે

બમમદેવસુરિય ‘કુમ્ભકારમાસા કયા’ના મહેન્દ્રસિંહ નામે એક પાત્રનો ‘સ્માનાંગસૂત્ર વૃત્તિમાં નિર્દેશ કર્યો છે ૧

૧ જુઓ વસન્ત રવિત મહેન્દ્રવ નામક પ્રખ્યાત જાં બાવાર્થ કિનચિત્તવર્ધીનો કેલ કુમ્ભકારમાસા બાટમ્પા સંકળી એક વૈષ્ણવ.

૨ સોંધીરો ક સોંધિયત થા એવ રાજકરવેન વહીવટ પુત્રવય પ્રતિવળે બવા કુમ્ભકારમાસાકથા મહેન્દ્રસિંહામિત્તનો રાવમ્પત મુલ્તે લખસૂત્ર ૪ ૫૧૬

કુમ્ભકાર

જેન સ્થાપુખોદ સિદ્ધાંત કરવા પોત્ત સ્થાપીયથીયે દેશો—અર્થાત્તેષ —પૈકીના એક દેશ જેનુ પાટનગર શીરિપુર હતું ૧

‘વસુદેવ-હિંડી’ના કથન પ્રમાણે આનર્ત, કુશાવર્ત, સુરાષ્ટ્ર અને શુક્રાષ્ટ્ર એ ચાર જનપદો પશ્ચિમ સમુદ્રને કિનારે આવેલા હતા, અને એ જનપદોની પ્રધાન નગરી દ્વારવતી હતી^૨ હવે, પ્રાચીનતર શૌરિપુર યમુના નદીના કિનારે હતું અને શૌરિ રાજાએ પોતાના નાના ભાઈ સુવીરને તે સોંપીને પશ્ચિમમાં કુશાવર્તમાં જઈને શૌરિપુર નામે નગર વસાવ્યું હતું અને યાદવો પણ જરાસંઘના ભયથી પશ્ચિમમાં, દ્વારવતીમાં જઈને વસ્યા હતા^૩ આ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે કે કુશાવર્ત તેમ જ શૌરિપુર વે હતા—એક ઉત્તરમાં અને બીજું પશ્ચિમમાં. સ્થલાન્તર કર્યા પછી નવા સ્થાનોને જૂનાં નામો આપવાનું જાતિઓનું વલણ જાણીતું છે.

૧- વૃકમા તથા વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ ૧૧૨-૧૪, સૂક્ષ્મી, પૃ ૧૨૩.

૨ ‘વસુદેવ-હિંડી’ (મૂલ), પૃ ૭૭, અનુવાદ, પૃ ૧૨

૩ જુઓ શૌરિપુર

કૃષ્ણ વાસુદેવ

જૈન પુરાણકથા પ્રમાણે, નવ વાસુદેવો પૈકીના છેલા—નવમાં વાસુદેવ, યાદવોના નેતા, બાવીસમાં તીર્થંકર નેમિનાથના કાકાના દીકરા ભાઈ એમને માટે દેવોએ પશ્ચિમ સમુદ્રને કિનારે દ્વારવતી નગરી વસાવી હતી કૃષ્ણ વાસુદેવનો પ્રતિવાસુદેવ જરાસંઘ હતો પ્રદ્યુમ્ન, સાંબ, માનુ, સારણ, જાહ્નિ, મયાલિ, ઉવયાલિ, પુરુષસેન, વીરસેન આદિ કૃષ્ણના પુત્રો હતા

શ્રીકૃષ્ણનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર આગમસાહિત્યના એકે ગ્રન્થમાં નથી ‘ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર’ જેવા ગ્રન્થના ‘નેમિનાથચરિત્ર’માંથી તથા અન્ય નેમિનાથચરિત્રોમાંથી તેમ જ દિગંધર પરપરાના પણ એ પ્રકારના ગ્રન્થોમાંથી જૈન પરંપરા અનુસારને એમનું ચરિત્ર મળે છે.

એકે એમ છે આગમસાહિત્યમાં તો જુષ્ઠ વિશેનાં સમ્યક્ષર્ય પ્રાસંગિક કથાનકો અને પ્રસંગોપાત્ત ઠન્નેસો માત્ર પ્રાપ્ત થાય છે^૧

૧ જુષ્ઠ અધ્ય ૧૬ આજ્ઞા ઉત્તર માગ પૃ. ૧૬-૧૮ અમ
પૃ. ૧૫૬-૫૯ એક વર્ગ ૧ ૫ ફલ પૃ ૪૧ ૪૨ એ પૃ. ૧૧૧
અથ વા ૧૦૦ રજા પૃ. ૧૧૮ અર્થ પૃ. ૭ ૧૪-૧૫ ૧૧૭-૪૧
કરી પૃ. ૧૧, ૧૨-૧૩ કમી પૃ. ૮ ૧૧ ૧૧૩-૭ કમુ. ૫
૧૭ ૭-૪૧ ૧૧૧-૪૨૪ અથ પૃ ૧૪-૧૫, પાલ પૃ. ૬૦
હસ્તાદિ. કુલ્લવા કેટલાક સંબંધીઓનાં અગ્રિય માટે સુઝો અદ.

કેશી

સિન્ધુ-સૌભીરના રાજા ઉદાયમનો માણેજ ઉદાયને મહાવીર પાસ
દીક્ષા લીધી ત્યારે પોતાના પુત્ર અમીષિ પ્રત્યની શ્રેયશુદ્ધિથી તેને ગાંધી
મહિ આપતાં કેશોને આપી હતી પણ પાછલથી કેશીએ ઉદાયમને શેર
આપીને મારી નાસ્તી હતો

જુમો અપીષિ અને સદાયન

૧ મસુ કલક ૧૩ ઠા ૬ અને પૃ. ૧૫૨-૫૫, અમુ. -૬
૫૮૭ આજ્ઞા ઉત્તર માગ પૃ. ૧૬-૧૭

કોક્ષાસ

બ્રહ્મ નિષ્ણાત યાત્રિક સોપારકના એક રથકારની વાસીમાં
પ્રાકળગથી ઝૂવન્ન થયેસો તે પુત્ર હતો રથકારની બધી વિજ્ઞા તેણે શીક્ષી
લીધો હતો એક વાર સોપારકમાં ઘુસ્સાલ પડતાં તે ઝઝમિની આમ્બો
એ વસતે પાટલિપુત્રનો રાજા એ કાકવર્ણ મામથી બોલસાતો હતો,
તેણે ઝઝમિની કબજે કરી હતી રાજાને પોતાના આગમનની આગ
કરાવવા માટે કોક્ષામે યંત્રરૂપોતો સૈયાર કરાવીને તેમનો દ્વારા રાજ
મહેસમાંથી ગેવશાસિ અર્થાત્ ઠાની આત્તની ઢાંગર મેલથી રાજાએ
કોક્ષાસને બેસામ્બો તથા તેન દૃષ્ટિ બાંધી આપીને યાત્રિક ગરુડ સૈયાર
કરાવ્યો. કોક્ષાસ વહે હંકારાતા એ ગરુડ ઉપર બેસીને રાજા દેવીની

સાથે આકાશમાં ફરતો. પછી વધા રાજાઓને પળ તેણે આ રીતે પોતાનો પ્રભાવ વતાવીને વગ કરી લીધા.

હવે, એક વાર રાજાની બીજી એક ડ્યાર્જી રાણી, યંત્રને પાછું લાવવા માટેની સ્ત્રી કાઢી નાખી. ગરુડ આકાશમાં ઝડપી પછો આ વાતની રાજાને સ્વપ્ન પડી કલિંગદેશમાં ઋષિપ્રાણિત તઢાવ આગલ જોરથી ઝડપા ગરુડની પાસે ભાંગી ગઈ, અને સૌ નીચે પડ્યાં. ગરુડની પાસે સાંધવા માટે સામગ્રી મેલવવા માટે કોક્કાસ નીકળ્યો અને એક રથકાર પાસે જઈને તેણે એનાં ઉપકરણો માગ્યાં રથકાર ઉપકરણ લેવા ગયો, એટલામાં તો કોક્કાસે તેના રથનું ચક્ર તૈયાર કરી આપ્યું આ નિપુણતા ઉપરથી રથકારે અનુમાન કર્યું કે આ જ કોક્કાસ હોવો જોઈએ તેણે જઈને પોતાના રાજાને સ્વપ્ન આપી રાજાએ કોક્કાસને તથા કાકવર્ણ રાજા અને તેની દેવીને પકડ્યાં. પછી કલિંગના રાજાએ કોક્કાસ પાસે પોતાને માટે અને પોતાના પુત્ર માટે પ્રાસાદ તૈયાર કરાવ્યો. આ પછી કોક્કાસે કાકવર્ણના પુત્રને પત્ર લખ્યો કે ‘હું કલિંગના રાજાને મારું એટલે તુ મને અને તારાં માતાપિતાને છોડાવ’ આ માટેનો નિયત દિવસ પળ તેણે પત્રમાં લખ્યો. એ દિવસે કલિંગનો રાજા પુત્ર સહિત પ્રાસાદમાં પ્રવેશ્યો, એટલે કોક્કાસે યંત્રની સ્ત્રી દવાવતા પુત્રસહિત રાજા મરણ પામ્યો કાકવર્ણના પુત્રે નગર કબજે કર્યું તથા માતાપિતાને અને કોક્કાસને છોડાવ્યાં.’

કોક્કાસનું કથાનક આગમેતર સાહિત્યમાં સૌથી પ્રાચીન સ્વરૂપે ‘વસુદેવ-હિંદી’માં છે. વાલ્યાવસ્થામાં તે સ્ત્રીપ્રાણિત પાસે વેસતો અને ડાગરની કુસકી (‘કુકુસે’) સ્વાતો, તેથી એનું નામ કોક્કાસ પડ્યું, એમ ‘વસુદેવ-હિંદી’^૧ નોંધે છે જો કે ઉપર્યુક્ત કથાનક સાથે તુલના કરતા એના પ્રસંગોમાં કઈક ફેર માલુમ પડે છે ‘આવશ્યક ચૂર્ણ’-વાળા કથાનકમાં યાત્રિક ગરુડ કલિંગ દેશમાં ઋષિપ્રાણિત તઢાવ આગલ ઉત્તરે છે, જ્યારે ‘વસુદેવ-હિંદી’માં કોક્કાસે ત્રનાવેલા વાયુયાનને

તોસણિ નગર આગઝ ઝવરબાનો ફરજ પડે છે આ તોસણિ નગર પણ
કર્મિગમાં આવેલું હતું ૫ અહીં નાંખયું ઓઈં પ એમાં સોફવાર્તાજય
કમ્પનાના અશો મોટા પ્રમાણમાં મઝછા છે પણ આ વિસ્થાત શિમ્પીના
કથાનકમાંથી કર્મિગના રાજ્ય અને મગધના સામ્રાજ્ય વચ્ચેના પ્રાચીન
કાઠથી જાણ્યા આવતા ધૈરનુ સૂચન થાય છે, જેન અશોકના કર્મિગ
વિજયમાંથી યથા કર્મિગચક્રવર્તી જૈન સમ્રાટ સ્વાયેશ્વના ઉદયગિરિ
ઉપરની હાથીસુંકાના છેલ્લામાંથી પણ અનુમોદન મળે છે

૧ આજુ, પૂર્વે માય ટુ ૫૪-૪૧ આમ ટુ ૫૧૨-૧૨
બહી મ જ સૂચનરૂપે કોંકણના નિર્દેશ માટે જુઓ ચ્ચમ ડે ૫
પ્રાચીન મારતીય સાહિત્યમાં અનેક સ્થાને જાણ્ય વાસુદાનનિપવક જાણેઓના
અન્વાસ માટે જુઓ દિશિહાસથી કેવી માં પ્રચ્ચસ્વ પવેઓ મારો છેવ
પ્રાચીન મારતીય વિમાન.

૨ વસુદેવ-દિશી (મૂળ) ૫ ૯૧-૯૪ અનુવાસ ટુ ૭૪-૭૭

કોંકણ

ગુજરાતની દક્ષિણ સરહદને બહીન આવેલો કોંકણનો પ્રદેશ
સાબુપ તિહાર કરવા ચોમ્મ ૨૫૥ આર્યદેશોમાં કોંકણનો સમાવેશ
જતા નથી અને કોંકણક્રમ એક અનાર્ય જાતિ ઠરીકે ગણાવેલી છે
છતાં આગમસાહિયામાં કોંકણ ત્રિશેના સહ્યાચલ પ્રકીર્ણ ટક્કસો મઝ
છ, એ સૂચવે છે કે સમય જતાં ૫ પ્રદેશમાં જૈન ધર્મનો ઠીક પ્રચાર
થયો હતો અને ત્યાં જૈન સાનુષો વારંવાર વિખરતા હતા 'કોંકણ'
૫ પ્રદેશ નામ કોંકણક' ૫ આતિનામ ઉપરથી પહોં જણાય છે
(જુઓ કોંકણક)

કોંકણવાસીઓ પુણ્ય અને પશ્ચીમ પ્રચુર પ્રમાણમાં ઉપભોગ કરતા
હતા ઉત્તરાપચ અને બાન્દિફના સોફ જેમ સર્જ સાય છે તેમ
કોંકણવાસીઓ 'પચ્ચા' (સં પેચા) અર્થાત્ ખોસાની રાવ છે છ
ત્યાં મોજનના પ્રારંભમાં જ આ રાવ અપાય છે અંશર પણ કોંકણમાં

ચોલા મુલ્ય ચોરાક છે એ વસ્તુ આપણે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કોંકણાદિ દેશોમાં ગિરિયજ નામનો ઉત્સવ દરરોજ સંવ્યાકાલે થાય છે. ત્યાં પાણીને ‘પિચ્ચ’ કહેવામાં આવે છે સંવ્યાવય અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓના ‘પિવકારી,’ ‘પિચ(ક)દાર્તા’ જેવા શબ્દોમાંના ‘પિચ’ અગત્યનું સંતોષકારક નિર્વચન સંસ્કૃતદ્વારા થતું નથી, એનો સંબંધ આ ‘પિચ્ચ’ સાથે હશે. સંભવ છે કે રવાનુકારી લાગતો એ શબ્દ મૂળે કોઈ આર્યેતર ભાષામાંથી હોય

કોંકણદેશોદ્ભવ પુરુષો સહ્ય પર્વત ઉપરથી ગોઝ, ઘી, ધડું, તેલ, વગેરે માલ ઉતારે છે અને ત્યાં જઢાવે છે. કોંકણદેશમાં ભારે વરસાદને કારણે જૈન સાધુને છત્રી રાખવાની પળ અનુજા આપવામાં આવેલી છે. કોંકણની નદીઓમાં તીળા પથ્થરો હોવાને કારણે એમાં ચાલવું કષ્ટદાયક છે.

કોંકણને એક સ્થળે ‘અસંદીનદ્વીપ’ અર્થાત્ સમુદ્રની ભરતીથી પરિપ્લાવિત ન થઈ જાય એવો પ્રદેશ કહેવામાં આવ્યો છે.^{૧૦}

‘કોંકણાર્ય’ અથવા ‘કોંકણરુક્ષાન્ત’—કોંકણવાસી સાધુનું દૃષ્ટાન્ત અનેક સ્થળે આવે છે દીક્ષા લીધા પછી પોતાના પુત્રાદિ માટે તેઓ ચિન્તા કરતા હતા, એમને આચાર્યે સમજાવ્યા હતા.^{૧૧} એક કોંકણવાસીની પત્ની મરણ પામી હતી, પરંતુ એને એક પુત્ર હોવાથી ફરી વાર લગ્ન માટે કન્યા મળતી નહોતી, આથી તેણે પોતાના પુત્રને કપટ કરી બાળથી વીંધીને મારી નાખ્યો હતો,^{૧૨} એવી પણ એક કથા છે. એક કોંકણવાસી શ્રાવકના આદર્શ સત્યભાષણનું દૃષ્ટાન્ત ‘આવશ્યક ચૂર્ણિ’માં છે, જેમાં તેણે પોતાના પિતાની સામે જ સાક્ષી પૂરી હતી

૧ જુઓ કોંકણક

૨ વૃક્ષે, ભાગ ૨, પૃ. ૩૮૪ વહી જુઓ ત્યાં દિપ્તિમા ચૂર્ણિ અને વિશેષચૂર્ણિમાંથી આપેલું અવતરણ.

४ निष् माय १ पृ ४६

५ बुद्धमा प १८५५ बुद्धदे, माय १ पृ ८७ बुद्धि अये
विसेवम्मिनु अवतरण पण त्वां आपेक्षं छे

१ स्वासूत्र पृ ४९ पाप पृ ५

७ भावे, पृ ५५ आम पृ ५१२

८ भासी पृ ३७१

९ निष् पृ ८९७

१ छत्त की अष्टाश्वरीको को बुद्धि-संरीको अष्टरीको १ छत्त
संरीको आम को अष्टेय अष्टेयति सो व जीवित्तपसतात्तात्ता को पुन
को विच्छिन्नतत्तेय उचित्तपसेय व अष्टेय व अष्टेयति सो जीवित्तपसी
आत्तात्ता, अष्टरीको रीको अष्टा अष्टेयरीको अष्ट पृ ११४-१५.

११ भाव उत्तर माय पृ. ७७ पाप पृ ५६ कष्ट, पृ. ९
कष्टि, पृ ५ अष्टेयार्थमा माय सुवक्ता विवेच सप्ते सुवो वीकष्ट
पृ. १ १४ १५ तथा वीकष्टमा पृ. ४३

१२ भाव उत्तर माय पृ. २८२-८३ आम पृ ११६
कष्ट, भाव १ पृ. ५५.

कोट्टणक

पङ्क अनाथ आति, कुकणा' मामभी भोळखाती आदिवासी
प्रजा सुरत, वणा, पश्चिम सानदेश वगेर बिल्लज्योमां वसे छे तेने ज
अ कोकणक' गणवी बोईप. 'कोकण' ए प्रदेशनाम आ आति
नाम उपरवी पडथुं हरे.

१ प्रभा, पृ. १४

२ प्रभु, पृ. ५४

कोटिपताका

कोटिपतिभो मङ्गोसप्रसंगे पोतागा मङ्गान उपर सप्तद्विसूक्त
कोटिपताका बदावता^१

१ भाव पूर्व माय, पृ. ४७७-४८ आम, पृ. ४९२.

કોટયાચાર્ય

જિનભદ્રગણિકૃત 'વિશેષાવશ્યક માપ્ય'ના વિવરણકાર. એમને 'આચારાંગ,' 'સૂત્રકૃતાંગ' આદિ ઉપર વૃત્તિઓ લેખનાર શીલાચાર્યથી અભિન્ન ગણવામાં આવે છે.

જુઓ શીલાચાર્ય

કોરંટક ઉદ્યાન

મરુકચ્છનુ એક ઉદ્યાન. વીસમા તીર્થંકર મુનિસુવ્રતસ્વામી ત્યા ઘણી વાર સમોસર્યા' હતા. કોરંટક આદિ ઉદ્યાનોમાં જઈને દેવતાની સમક્ષ આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનું વિધાન છે. વાઘી દેવસૂરિકૃત 'સ્યાદ્વાદરત્નાકર'ના મંગલાચરણ ઉપરથી જણાય છે કે આ ઉદ્યાન મરુકચ્છના ઈશાન ચૂળે આવેલું હતું.

કોરંટ અથવા કોરંટક એક વનસ્પતિવિશેષ છે અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં એના ઉલ્લેખો છે (જુઓ 'પાદ્મસદ મહાવો'). હેમચન્દ્રના 'નિઘંટુશેષ'માં ગુલ્મકાંડમાં, નરહરિકૃત 'રાજનિઘંટુ'માં તેમ જ અન્ય નિઘંટુઓમાં તેનો 'કુરંટક' તરીકે ઉલ્લેખ છે આ 'કોરંટક' કે 'કુરંટક'ને ગુજરાતીમાં 'કાંટાસેરિયો' કહે છે એની જુદી જુદી ચાર જાતો છે. 'નિઘંટુ આદર્શ'ના કર્તા શ્રી. વાપાલાલ ગ વૈદ્ય એ વિશેષ તા ૧૪-૧૨-૫૦ ના પત્રમાં મને લખે છે "આપ કોરંટક નામે ઉદ્યાનની વાત કરો છો એ મારે માટે નવો માહિતી છે, પરંતુ આવો ઉદ્યાન હોય તો નવાઈ જેવું ન કહેવાય. આ છોડ અને તેમાં ચે એની ચારે જાતો ઉદ્યાનમાં હોય તો એનું દૃશ્ય સ્વરૂપ રમણીય લાગે તેવું છે જ પરંતુ આ છોડ છે. વધુ સારું પોષણ મળે તો ગુલ્મની કોટિમાં આવે, પરંતુ વૃક્ષ તો આ નથી જ—સઘન છાયાદાર વૃક્ષ તો નથી જ પરંતુ મરુચ્છના ઈશાન ચૂળામાં કોરંટક નામે ઉદ્યાન હતો એ માહિતી મને. ચૂલ જ ગમી છે. ઉદ્યાનમાં વીજા વૃક્ષો તો હોય જ, પરંતુ આ

કમનીય છોહોઈ કોઈ રસિક કવિ કે બીજાનો દષ્ટિ લેંચી શામે છે
બને પટલે જ આ નામ ડાળાને આપ્યું શામે છે”

૧ તીર્થસ્નાન મહાત્મ્યક આગમન માટે પ્રયોગશું ક્રિયાપદ ‘સનોસરણ’
અને નામ સનોસરણ છે એ બીજા પરિમાણિક અર્થ છે એની મુસ્પતિ
સંસ્કૃત સન્ + અન્ + ઇ અપરણી છે

૧ અન્ન વિભાગ ૧ પૃ ૧૧૭

૨ નિર્બંધ આશર્ષ અત્યર્થ પૃ. ૧૧૯-૧૪

કોસુંબારણ્ય

એક અરણ્ય, જ્યાં જરાકુમારનું બાળ બાળાવાળી કુળ વાસુદેવ
મરણ પામ્યા હતા.

હૈયાન નામે પરિભ્રાજક જે સાંઘ આદિ મુરામત માત્રવકુમારોને
હાથે મરણ પામી અગ્નિકુમાર દેવ થયો હતો તેણે દારકાનું વહન કર્યા
પછી અન્નરામ અને કુળ મુરાપ્તુ દેશ ઓસીને પાંદરો પાસે દક્ષિણ
મધુરા તરફ જતા હતા દારકાથી પૂર્વ તરફ નીકળી તેઓ હસ્તિકાન્ય
નગરમાં આમ્યા, ત્યાંના રાજા અન્નરૂપને દારકાથી દક્ષિણ તરફ જતાં
તેઓ કોસુંબારણ્ય (પ્રા કોસુબારણ્ય) નામે અરણ્યમાં આમ્યા ત્યાં
કુળને તરસ સાગતાં અન્નદેવ પાળી બેસા ગયા, એ સમયે કુળના
મોટા માઈ જરાકુમાર, જેઓ એમને હાથે કુળનું મરણ થયો પછી
અગ્નિવાણી નમિનાથે માલ્લી હોવાને કારણે દારકાનો ઇયાગ કરીને
અરણ્યમાં બેઠી રહ્યા હતા તે સિકારીરૂપે આમ્યા અને ડોંગળા ઉપર
એક વગ રાલીને સૂતેલા વાસુદેવને યુગ બારી તેમના વગ ઉપર મમ્મરથાને
બાળ મારી તેમના મુત્તનું કારણ થય્યા

હસ્તિકાન્ય એ માલનગર પાસેનું હાથલ હોવા સ્તમ્ભ છે” કોસુ
બારણ્ય એ ઉપર્યુક્ત વર્ણન પ્રમાણ મુરાપ્તુમાંથી દક્ષિણ તરફ જતાં આવે
છે અને દક્ષિણ ગુજરાતમાં આવેલા કોસલા આસપાસનો વિસ્તાર જે
જાણે પણ ગુજરાતનો સમૃદ્ધ અરણ્યપ્રદેશ છે તે જ એ હોઈ શકે

મરુકચ્છથી દક્ષિણાપથ જવાના માર્ગમાં 'મહ્લીગૃહ' નામથી ઓઝલાતું એક મન્દિર હતું અને એમાં મહ્લી-વાણથી વૌધાયેલા પગવાળી કૃષ્ણ વાસુદેવની મૂર્તિ હતી, એમ 'નિશીથચૂર્ણ' નોંધે છે, તેથી આ વિધાનને સબલ અનુમોદન મળે છે^૧

વઢી આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય મુહસ્તી એક વાર વિહાર કરતા 'કોસવાહાર'માં આવ્યા હતા, એમ સંપ્રતિ રાજાના પૂર્વજન્મના વર્ણન-પ્રસંગમાં 'નિશીથચૂર્ણ' (ભાગ ૨, પૃ ૪૩૭) નોંધે છે.^૨ પણ અહીં 'કોસવાહાર' એ 'કોસબી આહાર'—'કૌશાંબી આહાર'નો અપભ્રષ્ટ પાઠ છે, અને ઉપર્યુક્ત ગુજરાતના કોસંબા સાથે એને સંબંધ નથી, એમ 'બૃહત્કલ્પસૂત્ર' (ક્ષેમકીર્તિની વૃત્તિ, ભાગ ૩, પૃ ૯૧૭—૨૧), 'પરિશિષ્ટપર્વ' (સર્ગ ૧૧) આદિ ગ્રન્થોમાંના વર્ણનની એની સાથે તુલના કરતા જણાય છે.

૧ અને, પૃ ૪૦—૪૧, વઢ, પૃ ૬૭—૬૯. વઢી જુઓ અદ, પૃ. ૧૫—૧૬, સ્થાસૂઅ, પૃ ૪૩૩. અદમાં આ સ્થાનનું નામ 'કોસાવનકાણન' (= કોસાવનકાનન) અને સ્થાસૂઅમાં 'કોશાવકાનન' આપ્યું છે

૨ જુઓ હસ્તિકલ્પ

૩ જુઓ મહ્લીગૃહ.

૪ અન્નયા તે દો વિ વિહરતા કોસંબાહાર ગતા । નિચૂ, 'ભાગ ૨, પૃ. ૪૩૭

કૌમુદિકા

કૃષ્ણ વાસુદેવની એક મેરી (.પ્રા કોમુદા) સામુદાયિક ઉત્સવોની ઘોષણા કરવાના પ્રસંગે વગાડવાનું એ ઉત્સવવાદ્ય હતું^૧

પુરાણોમાં ચતુર્ભુજ વિષ્ણુના આયુધો પૈકી એક કૌમોદકી ગદા છે, એ અહીં નાંધવું જોઈએ

क्षेमकीर्ति

वृद्ध तपागच्छना स्थापक विजयचन्द्रसूरिना श्रण शिष्यो—वज्रसेन,
पद्मचन्द्र अने क्षेमकीर्ति नामे आचार्यो हता ए पैकी क्षेमकीर्ति ए
'बहुत् कल्पसूत्र' उपरनी वृत्ति से पूर्वकाछोन आचार्य मल्लगिरि ए
अधूरी मूकी हतो ते' स १३३२ (ई स १२७६) भा बर्षमा पूर्ण
करी ए वृत्तिनो प्रथमादर्श नयप्रम भादि साधुभाए सस्यो हतो

१ श्रमो मल्लगिरि

१ कृष्णे विभाष ६ पृ १४१ - १२ प्रशस्ति.

क्षेमपुरी

सुराष्ट्रनुं एक नगर त्यांना आजक राधा साराचन्द्रना कुमार
नरदेवनी धर्मकथा 'बन्धारवृत्ति' मां छे ।

क्षेमपुरीनो स्थाननिर्णय बई शक्यो नही

१ क्षेमपुरी सुराष्ट्रासु साराचन्द्रस्य मृ.मु.ब. ।

पद्मेव पद्मनामस्य त्रिंश पद्मावतीस्यमूत् ॥

प्रजामेतां पयोः पुत्री कन्याप्रभवमुतौ ।

तत्रासौ बरवेकस्यो वैवचन्द्रो द्वितीकः ॥ म.ह. पृ. ४९

स्वणहर्षण

उज्जयिनीना राधा प्रबोधनो मन्त्रो. एक सहस्रयोधी मल्ल प्रबोधना
वरधारमां आत्म्यो हतो अने पोतानी सवा बरक एक हमार सोशामोने
अपाय पट्ठम बेतननी तण मागणी करी हतो स्वणहर्षणनी सूचनानु-
सार एना सहस्रनी परीक्षा कर्या पठी एनी मागणी मुजब वृत्ति बापी
आपवामां आसी हती.

१ प्यम, विभाष १ पृ. ११

स्वपुटाषाय

एक प्रभावक आचार्य आवश्यकतून नी शूर्णि अने वृत्तिमां

प्राप्त थता एमना वृत्तान्तनो सार आ प्रमाणे छे :- खपुटाचार्य एक विद्यासिद्ध आचार्य हता तेमनो एक भाणेज तेमनो शिष्य हतो. ते सांभळवा मात्रथी विद्याओ शीखी जतो हतो. हवे, गुडशख नगरमा एक बौद्धाचार्य जैन साधुओ वडे वादमां पराजित थया पछी काळ करीने वृद्धकर नामे व्यंतर थयो हतो, ते साधुओने उपद्रव करतो हतो आथी खपुटाचार्य पोताना भाणेज शिष्यने भरुकच्छमां बीजा साधुओ पासे राखीने गुडशखमा गया. त्यां यक्षना मन्दिरमां प्रवेशी वख ओढी सूई गया. पूजारी आव्यो, पण तेओ ऊठ्या नहि पछी राजानी आज्ञाथी तेमना उपर अनुचरो लाकडीओनो प्रहार करवा मंड्या, तो ए प्रहारो ऊलटा अंत पुरमांनी राणीओने वाग्या आथी राजा आचार्यने करगरवा लाग्यो पछी आचार्य ऊठीने चाल्या अने यक्ष तथा बीजी मूर्तिओने पोतानी पाछळ चालवा कह्युं, एटले ते पण चालवा मांडी. वे मोटी पाषाणनी कूंडीओने पण ए रीते पाछळ चलावी. गामना सीमाडे आवीने यक्ष अने बीजा व्यंतरोने मुक्त कर्या, एटले तेमनी मूर्तिओ पोतपोताने स्थाने गई, परन्तु वे कूंडीओ त्या ज रहेवा दीधी

बीजी बाजू, आचार्यने खबर पडो के तेमनो शिष्य—भाणेज विद्याप्रभावथी श्रावकोने घेरथी स्वादिष्ठ खोराक आकाशमार्गे ऊडतां पात्रोमां मगावीने खाय छे तथा बौद्धोमां भळी गयो छे भरुकच्छना संघ तरफथी पण आचार्य उपर संदेशो आव्यो आचार्य भरुकच्छ गया पेलां ऊडतां पात्रोनी आगळ तेमणे एक शिला गोठवी, एटले वधां पात्रोनी तेनी साथे अथडाईने भूको थई गयो, अने शिष्य ढरीने नासी गयो पछी आचार्य बौद्धो पासे गया बौद्धोए तेमने कह्युं के 'भगवान बुद्धने पगे पडो' त्यारे आचार्य बोल्या, 'आव वत्स, शुद्धोदनसुत ! मने वंदन कर !' एटले बुद्धनी मूर्ति तेमने पगे पडी त्या द्वार आगळ एक स्तूप हतो तेने पगे पड्वा कह्यु, एटले ते पण नमी

पड़्यो पड़्यो बुद्धनी मूर्तिने ऊठवा कड़ा, पटल ते भर्षनत लबरबामा रही, भन 'निर्मिष्यनामित' पया नामधी प्रसिद्ध यई'

'प्रभावकचरित ना 'पाश्चिमसूरिचरित'मां स्वपुटाचार्यना वृत्तान्त आत्मा छ त्वां तेमने मृगुकच्छना राजा बलमित्र-मानुमित्र तथा कालकाचार्यना समकालीन कथा छे 'ए उम्मेस्सन जो बैरिहा-सिक वस्तुसूचक गगीए लो, कालकाचार्य विरोधो मुनि धम्मण-विम्वनो समय निर्णय प्यानमां लेता, तेमो धीरनिर्वाण पत्ती पोवा सैकामां धयेछा गणाय 'प्रभावकचरित' अनुसार, बौद्धो मृगुकच्छना अभावबोध तीर्थना कबजो छई सोमो हतो ते तीर्थ स्वपुटाचार्य विज्ञाता पाछेमी दूध मुकामबामां आवे तेम' छोडाय्य हई' 'आवश्यकसूत्र'नी चूर्णि अने वृत्तिमां बौद्धोना स्वपुटाचार्य करेछा परानमनो जे निर्देश छे ते अभावबोधतीर्थ विरोधो हई' यच्छी 'प्रभावकचरित' कहै छे के आर्य स्वपुटनी पाटे तेमना शिष्य उपाय्याम महेन्द्र वेत्त हता भन अभावबाधतीर्थमां समनी परंपरा हजी पण (पटले के 'प्रभावक चरित'ना रचनाकळ स १३३४—ई स १२७८ मां) विषय मान छे

उपर्युक्त परंपरागत वृत्तान्तमांभी चमत्कारनुं साथ साथ कतेपुं लो परखु एए छे के स्वपुटाचार्यनो बिहारप्रदेश मुख्यतः छाट आसवासनो हतो, मरुभूमि ए काल बौद्धा भन जिनानी मोटी बसती हती तथा तेमनी यन्त्रे रणार्थ चालती हत। एक पीढ़ स्तूप पग मरुभूमि हतो, स्वपुटाचार्यनो एक शिष्य बौद्धो साथ मच्छी गयो हतो, बौद्धो आचार्यनी गरहाबरीमां जैतामा अभावबाध तीर्थना कबजो छई स्वीया हतो, पग आचार्य पुक्तिप्रवृत्तिदी बोझान दूर कर्वा हता अने पाठानी बहपरंपरा त्वां पुन स्थापित करी हती.

(गा ५५९३) तथा गणो (भाग ५, पृ १४८०) मा 'विष्णुपत्नी' तस्मिन् सप्तुदाचार्यनो उल्लेख छे

२ प्रघ, ५-अं १८३-४६. जुओ वलमित्र-भानुमित्र अने कालकाचार्य

३ प्रघ, ५-अं २२८

४ शकुनिविहार, जेना उपर वस्तुपाल-तेजपाले सुवर्णना भजउओ कगल्या हता ते, अभावबोधतीर्था रानी (जुओ ए प्रसंगमा स्मारकरूपे रचायेली जयसिद्धमूर्तिनी 'वस्तुपाल-तेजपालप्रशस्ति'). शकुनिविहारमा पाठउयी मन्मिद बनी गई छे, पण एनु आलेखन करता भिल्लो पापु उपरना तेजपालना मन्दिरमा छे (अभावबोधतीर्थ तथा शकुनिकाविहारमा परंपरागत इतिवृत्त तथा ए भिल्लाना चित्र माटे जुओ मुनि जयन्त विजयजीवित 'आनु,' पृ १०९-१५ वल्ली 'त्रिपटिपालाकापुष्प-चारित्र' पर ७, तथा 'विजयतीर्था' मां 'अभावबोधकल्प')

५ टि ४ मा निर्दिष्ट जयसिद्धमूर्ति (ई स नो तेरमो रिको), जेओ आ तीर्थमा आवेला मुनि मुप्रतचैत्यना अधिष्ठातक हता तेओ सप्तुदाचार्यनी परंपरामां भयेला होवा जोडै

खेट

[१] जेनी आसपास धूळनो प्राकार होय एवा गामने खेट अथवा खेड कहेवामा आवे छे.

[२] समय जता 'खेट' ए सामान्य नाममाथी विशेष नाम बनी गयुं. संख्याबंध टीकाग्रन्थोमां मळता एक कथानक प्रमाणे, खेटनो वतनी रुद्र नामे ब्राह्मण खेतर खेडतो हतो थ्यारे तेनो एक वळद गळियो थई जवाथी तेणे वळदने निर्दयपणे मार माथ्यो अने परिणामे वळद मरण पाय्यो, आथी तेनी जातिए तेने पंक्ति बहार कय्यो हतो^२

आ खेट अथवा तेनो तदभव शब्द जेना नाममां अगभूत होय एवां गामो अनेक स्थळे छे, जेमेके गुजरातना खेडा,^३ खेडब्रह्मा, संखेडा, चानखेडा,

આદિ મહારાષ્ટ્રનાં સહેગાંધ, આદિ આથી ઉપર્યુક્ત કથામાનું 'સેટ' કયુ ગામ હશે એ કહી શકાય નહિ 'ઝઝઝ સેહે વાગ્યો ઢોસ' એ અસ્થાની પંક્તિમાં તથા 'ઝઝઝ સેઠાં ફરી વસે નિર્ધનિયાં બન હોમ' એ સુમાચિતમાં 'સેઠુ' શબ્દ 'ગામડા'ના અર્થમાં છે મરાઠી 'સેઠે,' તથા હિન્દી-પંજાબી 'સેઠા' પણ આ જ અર્થમાં છે

૧ પાંચપ્રાકારબદ્ધ સેઠે જાણી પૃ ૨૫૮ પૂર્વપ્રાકારોપેત સેઠે
 એક પૃ. ૧૯૯ બી પ્રકારના બીજા ઝસ્કેઓ માટે જુઓ ઠકા
 પૃ ૬૫ જાણમ પૃ ૫૫ ૧૪ જુલમા તથા જુલો માત્ર ૧
 પૃ. ૧૪૧ જુલો

૨ કયુ પૃ ૫ ૫-૮૧ કહિ, પૃ ૧૯૯ કહી પૃ. ૨૧
 કહી પૃ ૨૧૪

૩ સેઠા માટે જુઓ પુન માં સેટકા.

સેટ આહાર

સેટઆહારનો ઝન્ડેસ વસ્ત્રીનાં દાનપત્રોમાં અનેક વાર આવે છે ગુજરાતના સેઠા આસપાસનો એ પ્રદેશ હતો આહાર એ એક સહીયટી એકમ છે સહીય વસ્ત્રીના ઝેસોમાં આહાર અથવા આહરણીનો ઝન્ડેસ પર્યાય તરીકે કબો ચળાય છે (જુઓ હસ્તકલ્પ ટિ. ૬) 'આવસ્યકપૂર્ણિ' ઉત્તર ભાગ પૃ ૧૫૨-૫૩ માં મરુકચ્છ આહરણી'નો નિર્દેશ છે તે જા જોયે રસપદ છે અદ્યુન મ્હુનો સહાયક ફસહી મહ મરુકચ્છ આહરણીના એક ગામનો ('મરુકચ્છાહરણીય ગામે') હતો એમ ત્યાં કહ્યું છે ઉત્તરાખ્યયન 'ની શાન્તિસૂરિની (પૃ ૧૯૨) તથા નમિચન્દ્રની જીવિ (પૃ ૭૯)માં 'મરુકચ્છાહરણીગામે' એવો પાઠ છે તે દેસીતી અણુદિ છે

પાન્ય રૂપનાદિ પૂર્ણ પાકવા સહે લે પ્રદેશ જ નગરન માટે ઉપયોગ્ય બન તે પનો આહાર ચળાય એવો નિર્દેશ બાગમસાહિત્યમાં

छे आहारना उदाहरण तगेके मधुगहार, मोडेगकाहार, वेटाहार वगेर आपेनां छे "

१ पु३, पृ ७१

२ धेनाहारस्तु चस्मिन् धेने आहार प्रियत उत्पद्यते व्याख्यायते (१)
यदि ना नगरस्य चो देनो धान्यन्धनादिनोपभोग्य स धेनाहार , तथा
—मपुराया समासना देश परिभोग्यो मपुराहारो मोडेगकाहार खेडाहार
इत्यादि, सूक्तो, पृ ३४३; वेताहारो जो जस्त नगरस्य आहारो,
आहार्यत दयाहार , त्रिषभो आहारोस्ति उच्चति, जहा मधुगहारो खेडाहारो,
सुक्तू, पृ ३७६ सुक्तूमा ' आहार ' अने ' प्रिय ' ने पर्याय गय्या छे
ग सूचक छे

गजमुकुमाल

क्रष्ण वासुदेवना नाना भाट तेमना लक्ष द्वारकाना सोमिल नामे
एक ब्राह्मणनो पुत्री साथे नक्षी थया हता, पण गजमुकुमाले तीर्थकर
नेमिनाथनो उपदेश साभळीने दीक्षा लीधी, अने रात्रे स्मशानमां जई
कायोऽसर्ग ध्यानमां रखा. आ वातनो सोमिल ब्राह्मणने खबर पडता
तेने गजमुकुमाल उपर घणो क्रोध चढ्यो अने रात्रे स्मशानमां जई
गजमुकुमालना माथा उपर बळता लाकडा मूकीने तेणे तेमनो वध
करो. ए समये शुवल ध्यानमां रहेला गजमुकुमालने केवल ज्ञान थयुं
श्रीकृष्णने आ वातनी खबर पडतां तेमणे सोमिल ब्राह्मणने देहान्त
दंड कर्यो "

१ अंद पृ ५-१४, आचू, पूर्व भाग, पृ ३५५-५६, आम,
पृ ३५६-५९ गजमुकुमाल विशेषा प्रासंगिक उल्लेखो माटे जुओ
वृकभा, गा ६१९६ तथा वृकक्षे, भाग ६, पृ. १६३७, व्यम, विभाग
४, पेठा विभाग १, पृ २८, इत्यादि

गजाग्रपद

दशार्णपुर पासेना दशार्णकूट पर्वतनुं आ बीजुं नाम छे एक
वार त्या महावीर स्वामी समोसर्या त्यारे इन्द्रे औरावत उपर वेसीने,

માઁ સમૃદ્ધિર્વૈક ત્યાં આવીને તેમન ચરન કર્યા હતાં એ સમયે
દશાર્ણપૂર ઉપર ઐરાવતનાં પગલાં પહોંચી તે પર્વત ગજામપદ નામથી
ઓઠ્ઠામ્બાપો. આર્ય મહાગિરિ વિદિશામા જિનપ્રતિમાને ચરન કરીને
ગજામપદ સીર્યની યાત્રા માટે એકકણ્ઠ (દશાર્ણપુર) ગયા હતાં

જુઓ એકકણ્ઠ, દશાર્ણપુર

૧ આમ પૃ. ૪૬૮

૨ આજુ સત્તર મામ પૃ. ૧૫૬-૫૭

ગન્ધહસ્તી

એક પ્રાચીન આચાર્ય 'આચારંગ સૂત્ર'ના 'શાસ્ત્રપરિક્ષા' અધ્યયન
ઉપરના તેમના વિવરણનો ડબ્બેસ એ સૂત્ર ઉપરની શીષાચાર્યની ટીકામાં
છે 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ના ટીકાકાર તરત્કે પણ અગ્યપ્ર તેમનો ડબ્બેસ
છે 'ઝીતકન્પમાપ્ય'માં ગંધહસ્તીનો ધ્રુવપર તરીકે નિર્દેશ છે
'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' ઉપરની સાતિસૂત્રિની જૂથિમાં તથા 'આવશ્યક'
ઉપરના મળ્પારી હેમચન્દના ગ્વિપ્પગમાં પણ ગંધહસ્તીનો મત
ટીકાઓ છે

ગંધહસ્તી કોણ એ વિશ કેટલોક મતમેદ છે પ્રસિદ્ધ સ્તુતિચ્ચર
સ્થાનો સમત્તમદ્ર એ ગંધહસ્તી અને તેમણે 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' ઉપર રખેલ
માપ્ય એ એ ગંધહસ્તિમહામાપ્ય એવી માપ્યતા દિગંબર સંપ્રદાયમાં
સામાન્ય રીત છે ય્યાર જુદયાત્રિશિષ્ય સિદ્ધસેન દિશાકર એ ગંધહસ્તી
અને તત્ત્વાર્થસૂત્ર' ઉપર તેમણે પ્યાપ્યા સન્નો હતી એવી માપ્યતા
સામાન્ય રીતે ચેતાંબર સંપ્રદાયમાં છે પણ એ સુમ્મહાન્નદી અને એ
ચરદાણે સ'મનિતક'ની સમની પ્રસ્તાવનામાં સપ્રમાણ રતાપ્યું છે કે
ગંધહસ્તો એ મિત્તગ્ગિના પ્રશિષ્ય અને ભાસ્થામીના ગિપ્ય 'તત્ત્વાર્થ-
માપ્ય'ની જૂથિના કર્તા મિદમન છે આ જૂથિમાં મિદમને અક્રુકના
'મિદિર્વિનિષય'માંથી અવતર્યો આવ્યાં છે ગટમ તેઓ હસથી સનના
રાત્રમાં સેજાઓ તા અર્ચાસેન છે

१ शस्त्रपरिक्षाविवरणमतिगहनमितीव किल वृत्तं पूज्यै ।

श्रीगन्धहस्तिमिश्रैर्विवृणोमि ततोऽहमवशिष्टम् ॥ आशी, पृ ७४

२ यदाह तत्त्वार्यमूलटीकाकृद् गन्धहस्ती, जप्रशा, पृ ३८६

३ जीकभा, पृ ११

४ उशा, पृ ५१९, आहे, पृ १११

५ 'सन्मतितर्क,' प्रस्तावना, पृ ५९

६ ए ज, पृ. ५९-६०

गम्भूता

उत्तर गुजरातमा पाटण पासेनुं गांभू गाम त्यां रहीने शीलाचार्ये
'आचारागसूत्र' नी वृत्ति रची हती '

जुओ शीलाचार्य

१ आशी, पृ २८८

गर्दभ

उज्जयिनीना यव राजानो युवराज. एणे पोतानो बहेन अडोलि-
काने विषयसेवन माटे भोंयरामां पूरी हती.'

कालकाचार्यनी बहेन सरस्वतीनुं अपहरण करनार उज्जयिनीना
राजा गर्दभिल्लनुं आ स्मरण करावे छे गर्दभ अने गर्दभिल्ल एक ज
जणाय छे

जुओ कालकाचार्य अने गर्दभिल्ल

१ बृहत्, भाग २, पृ ३५९

गर्दभिल्ल

उज्जयिनीनो राजा एणे कालकाचार्यनी बहेन सरस्वतीनु अप-
हरण कर्युं हतुं, तेथी कालकाचार्ये शकोने बोलावी गर्दभिल्लनो उच्छेद
करों हतो.

जुओ कालकाचार्य अने गर्दभ

મિરિનગર

જૂનાગઢ મિરિની સલ્લેટીમાં આવેલું હોવાથી તે 'મિરિનગર' કહેવાય છે.

મિરિનગરમાં એક અગ્નિપૂજક વળિક દરવર્ષે એક ધરમાં રત્નો ભરીને પછી એ ધર સલ્લગામી અગ્નિનું સંતર્પણ કરતો હતા. એક વાર તેણે જાર સલ્લગાવ્યું, એ સમયે સૂર્ય પવન ચામો, તેથી આસું નગર મઝી ગયું. બીજા એક નગરમાં એક વળિક આ પ્રમાણે અગ્નિનું સંતર્પણ કરવાની ટેમરી કરે છે. વમ ત્યાંના રામાય સાંગવ્યુ, પટલે મિરિનગરની આગનો પ્રસંગ યાદ કરીને તેણે ધનું સર્વત્વ હરી લીધું. મિરિનગરનો જીવ નવ પ્રસૂતા સ્ત્રીઓ ઝામ્મવત ઉપર ગઈ હતી ત્યારે સોગે તેમનું હરણ કરી ગયા હતા અને પારસકુષ્ઠ—ઈરાની અસ્ત્રાતના કિનારા ઉપર તેમને વેચી દીધી હતી એવું પણ એક કથાનક છે.^૧

'સૂતકૃત્તાંગ'ની શીશ્વચાર્યની વૃત્તિમાં ઉદ્ભવ થયેલા એક હાસ્યરહસ્યમાં રહતા શાલ્લકન મિરિનગર આદિ નગરોનો રાખા કહીને જાનું રાસવાનો પ્રયાસ છે.^૨

વિશિષ્ટ પર્વતવાચો 'મિરનાર' શબ્દ મિરિનગર/મિરિનખર/મિરનાર એ ક્રમે ન્યુત્પન્ન થયેલો છે. ગુજરાતમાં 'નગર' પદાન્તવાળાં બીજાં પણ લખાઈનામો છે. જાં આ સાથે સરસ્વાતી શકાવ દ્વારા નગર-નખર-નાર (વેટસદ પાસેનું) કોટિનગર-કોટિનખર-કોટિનાર इत्यादि. 'મિરનાર'ની અવસ્થામાં 'મગર' પદાન્તવાળું નામ પર્વત માટે રૂઢ થયું. પટલે એ નહિ પણ 'ઝામ્મવત' 'રૈવતક' આદિ પર્યાયોને પણ લ્હામ-બદ્ધ કરી દીધા એ વસ્તુ શાસ્ત્રીની અક્ષરક્રાન્તિની દ્રષ્ટિએ નોંધ પાત્ર છે.

નુબો સમ્મયમ્મ અમે રૈવતક

૨ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૨૮૯

૩ જુઓ કાન્યકુબ્જ વીજા કેટલાક ઉલ્લેખો માટે જુઓ અનુ, પૃ. ૧૫૯, આસૂચૂ, પૃ. ૩૩૯, જીમ, પૃ ૫૬, ક્યાદિ

૪ જુઓ 'ઇતિહાસની કેઢી'મા પ્રન્યસ્થ થયેલો 'ગુજરાતનો સ્થલ-નામો' એ મારો લેખ

ગિરિનાર

સૌરાષ્ટ્રમા આવેલો પર્વત, જેને પ્રાચીનતર સાધનપ્રન્થોમાં 'ઉજ્જયત' કહ્યો છે એ માટે 'ગિરિનાર' એવું તુલનાએ અર્વાચીન નામ 'કલ્પ-સૂત્ર'ની 'કૌમુદી' ટીકામા મળે છે.

જુઓ ઉજ્જયન્ત અને ગિરિનગર.

૧ તત પ્રધુરન્યત્ર વિહત્ય પુનરપિ ગિરિનારે સમવચ્ચત, તદા રથનેમિદીક્ષાં જપ્રાહ । વક્રો, પૃ. ૧૬૯

ગુડશસ્ત્ર નગર

આ નગર લાટદેશમા મરુકચ્છથી વહુ દૂર નહિ એવે સ્થલે આવ્યું હશે, કેમકે સ્વપુટાચાર્ય પોતાના શિષ્યને મરુકચ્છમાં રાખીને વૃદ્ધકર વ્યતરનો ઉપદ્રવ શમાવવા માટે ગુડશસ્ત્રમા ગયા હતા, અને પોતાનો શિષ્ય ગિથિલાચારી થઈને વૌદ્ધોમાં મળી ગયો હોવાના સમાચાર મળતાં પાછા મરુકચ્છ આવ્યા હતા.

વધુ માટે જુઓ સ્વપુટાચાર્ય

૧ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૫૪૨, આમ, પૃ ૫૧૪

ગુર્જર

ગુજરાતનો વાસી

જુદા જુદા પ્રકારના વૈપરીત્યનાં ઉદાહરણ આપતાં ગુર્જરો મધ્ય દેશની ભાષા બોલે અને ભાષાવૈપરીત્ય કહ્યું છે. આવાં વૈપરીત્યથી હાસ્યરસ નિષ્પન્ન થાય છે.' 'કલ્પસૂત્ર'ની ટીકાઓમાં 'રાજ્યદેશ-

नाम ' आप्यां छ तेमां अंग, वंग, कलिंग, गौड, चोड, कर्णाट, छट, सौराष्ट्र, काश्मीर, सीवीर, आमीर, चीन, महाचीन, बंगाल, घीमास, नेपाल अहास (कछी नो पाठ सूअये छे के 'हाइस' जाईए), कौशल, मालव, सिंहल अने मकरधरणी साथे गुर्जर पण आप्यु छे '

१ स्वयमोवेष्टमयाभी हास्वोरादनार्थं वैपरिप्लेन वा विद्वन्मया-
मिर्तवा छत्रमुपपन्नो हास्वो रथो ममतीति संशयोः तत्र पुराणदेवोपिवाह
स्वयमर्थं स्ववैपरिप्लेनं स्वयमोवेष्टमयाभावादानं वयोवपरिप्लेनं राजपुराणदेवोपि
परिवेष्टनार्थं वैष्टवपरिप्लेनं गुर्जरदेशेस्तु 'मप्यवेष्टाविमायामिभामे प्राववैपरिप्लेन,
मल्ले पृ ११९. बर्बाद अही वपरिप्लेन' ने हास्वोरादननुं एक निमित्त
बहु छे एके मादेवो समुचित अंग्रेजी शब्द Incongruency छे,
जे वर्तमान साहित्यविशेषकस्यो नन हास्वो एक निमित्त गणाय छे.

१ कस, पृ ४५० ककि, पृ १५२. ककी (पृ. १८१-८२) यं
मोद नाम वच्यतुं छे

गोपालगिरि

वसतिवाट्य पर्वतोमां गोपालगिरि, चित्रकूट आदिनो उल्लेख छे '
प्रमथकोश ' अनुसार गोपालगिरि कान्यकुब्ज देशमा आवेसो छे
पण विशेष पुराताने अभावे एनो बोझ-स खाननिर्णय यई एके
एम मधी.

१ एवमित्थं वच्यमान्ते वसतिवाट्यमुपपत्तेति गिरय गोपालगिरि-
चित्रकूटवच्यतुम् । मसुख शतक ७ अई ६ वपरणी इति

१ कान्यकुब्जदेशे गोपालगिरिर्बुध्न्यपरे वसत्यमैतृपते क्षत्रपादेवीकुम्भि-
कम्भा मन्दनोऽयम् । प्रमथकोश पृ. १०

गोविन्दाचार्य

गोविन्द नामे एक बौद्ध मिश्रु हतो सेने। एक जैन आचार्य
बाह्यमा अरुण नार पराधित कयो हतो आबी छेने विचार कयो के
भ्यासुची हुं जैन सिद्धातनुं स्वरूप नहि समनु त्वांशुची जैन
आचार्यने पराधित करी शकौछ नहि ' नाम विचारी सेने ए अ

આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી ત્યાં અભ્યાસ કરતાં અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું ગુરુ પાસેથી વ્રતો લીધા અને વધી વાત નિશ્ચાલસપણે કરી, પછી તેણે એકેન્દ્રિય જીવની સિદ્ધિ કરતો ‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’ નામે ગ્રન્થ રચ્યો.

‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’ ઉપલબ્ધ નથી ‘વૃહદ્કન્પસૂત્ર’ ના વૃત્તિકાર આચાર્ય ક્ષેમકીર્તિજી શાસ્ત્ર તરીકે ‘સન્મતિતર્ક’ અને ‘તત્ત્વાર્થ’ની સાથે ‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’નો સવ્રહુમાન ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘આવધ્યક-ચૂર્ણિ’માં પણ ‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’ને દર્શનપ્રભાવક શાસ્ત્ર કહ્યું છે. ‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’ની રચના ‘આચારાગસૂત્ર’ના ‘શાસ્ત્રપગ્નિજ્ઞા’ અધ્યયનના વિવરણરૂપે થઈ હોવી જોઈએ તથા ગોવિન્દાચાર્ય વિક્રમના પાંચમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા એમ પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ સાધાર રીતે પ્રતિ-પાદન કર્યું છે.

૧ નિચૂ, ઉદ્દે. ૧૧, શ્રાપર, પૃ ૨૭ શ્રાપર માં ગોવિન્દને ‘વાચક’ કહ્યા છે

૨ વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ ૮૧૬, ભાગ ૫, પૃ ૧૪૫૨

૩ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૩૫૩ ‘ગોવિન્દનિર્યુક્તિ’ માની કેટલીક દાર્શનિક ચર્ચાના સક્ષિપ્ત નિર્દેશ માટે જુઓ એજ, પૃ ૩૧

૪ ‘મહાવીર જૈન વિદ્યાલય રજત મહોત્સવ ગ્રન્થ,’ પૃ ૧૯૯-૨૦૧

ગોષ્ઠામાહિલ

આર્ય રક્ષિતસૂરિના મામા તેમ જ તેમના પરિવારના એક સાધુ એમણે મથુરામાં એક અક્રિયાવાદીને વાદમાં પરાજિત કર્યો હતો. આચાર્યે ગચ્છાધિપતિ તરીકે તેમને વદાલે દુર્બલ પુષ્પમિત્રનો અભિષેક કર્યો તેથી વિરુદ્ધ પડી તે સાતમા નિહ્નવ-સાચા ધર્મના સઘમાં તડ પઢાવનાર મિથ્યાવાદી વન્યા. ‘વીર નિર્વાણ સ’ ૫૮૪=૬ ‘સ ૫૮મા દગપુરમાં આ નિહ્નવ ઉપજી થયો’ એમનો મત ‘અવદ્વિક’ તરીકે જાણીતો છે. ‘કર્મોનો આત્મા સાથે સ્પર્શ જ થાય છે, અને એથી આત્મા કર્મથી વધાતો નથી’ એમ માનનારો એ મત છે.

જુના રસિત આર્ય

૧ બાપુ, પૂવ માસ પૃ. ૪૧૧ બામ પૃ. ૧૯૬-૪ ૧ ડહા
પૃ. ૧૭૨-૮૮

૨ મિમા ૧૧ ૧ ૧

૩ ડહ મા ૧ ૧-૫ તથા વિક્રો પૃ. ૭૨-૨૧૪ બાપુ,
પૂવ માસ પૃ. ૪૧૨-૧૫ બામ પૃ. ૪૧૫-૧૮

૪ ડહ વહી બવલિક મતના ઘરઠ ગુજરાતી મિરુપવ મને છુઓ
છુનિ હુરેવરનિચમ્મીકુલ વિહમ્મવાવ પૃ. ૧૬૫-૮૧

ગૌરીપુત્ર

‘ગૌરીપુત્રો’ સરીકે ‘મિલાકો’ પ્રસિદ્ધ છે. એવો ઢલ્લેસ
ફલ્પસૂત્ર’ના ટીકાકારો કરે છે. પૂઠ ‘ગૌરીપુત્ર’ સરીકે તબોને
સમાજનો કોઈ પોકસ વર્ગ રહિલ છે. ‘ફલ્પસૂત્ર’ની ટીકાઓના
રચયિતાઓ વૌદમા સૈકાશી માંઠી ગુજરાતમાં જયા છે. ગુજરાતમાં
મન્નકાઢી માટખારણો ‘દેવીપુત્ર’ સરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તો ટીકાકારો
નોંવેલ ‘ગૌરીપુત્રો’ માટ-ખારણો કેમ ન હોય !

૧ મિલાકા ગૌરીપુત્રક રવિ પ્રકિદા કરે પૃ. ૮૫, વહી પૃ. ૭૧

વળદમધોત

જુઓ મધોત

વળદમધોત

અમને વિશેનુ કથાનક નીચે પ્રમાણે છે. ઝગ્ગયિનીમાં સ્તપમ
ઝગ્ગનમાં એક વાર સાબુઓ સમોસર્થ હતા. એક ટવાવેશી યુવાને
મિત્રો સહિત ઘ્યાં બાબીને પોતાને લીધા આપવા માગની કરી. આ
અમરો પરિહાસ કરે છે. એમ માનીને સાબુઓ તેને વળદમધોત
નોમના કોપશીલ આચાર્ય પાસે મોકલ્યા. વળદમધોતે મત્ત
મેંગાશી, ઢોચ કરી તેને લીધા આપી. મિત્રો પાછા ગયા. વહી
પરોઢમાં બિહાર કરતાં આચાર્યે શિષ્યને આગઢ પાછવા કર્યું. માગમાં

एक ठूँठा उपर आचार्य पडी गया, आथी क्रोव करीने तेमणे शिष्यना माथा उपर दडनो प्रहार कयों पोतानुं माथु फूटी जवा छता शिष्ये सम्यक्पणे ते सहन कर्यु प्रभातमां शिष्यनुं लोहोश्री खरडायेलं माथुं जोईने आचार्यने पोताना दुर्वर्तननुं भान थयुं, अने क्षपकश्रेणि उपर आरूढ थतां तेमने केवल ज्ञान थयुं

कोपशील गुरुने पण विनयशील शिष्य प्रसन्न करी शके ए विषयमा चडम्ब्राचार्यनुं दृष्टान्त आपवामां आवे छे आ आचार्यनुं खरं नाम रुद्र हशे, पण चड प्रकृतिना होवाथी तेओ चडरुद्र तरीके ओळखाया हशे—जेम अवंतिनो राजा प्रद्योत चंडप्रद्योत कहेवायो हतो तेम

१ भाचू, उत्तर भाग, पृ ७७-७८; उचू, पृ ३१, उशा, पृ. ४९-५०, उने, पृ. ४-५, वृकभा, गा. ६१०३-४, वृकशे, पृ. १६१२-१३, पाय, पृ. ५६-५७

चित्रकूट

आ मेवाडनो चितोडगढ होवा संभव छे चित्रकूटमां तपश्चर्या करता सुकोशल मुनिने एक वाघणे फाडी खाधा हता.^१ वसतिवाळा पर्वतोमां गोपालगिरि, चित्रकूट आदिनो उल्लेख करेलो छे.^२ आगमोना पहेला संस्कृत टीकाकार याकिनी महत्तरासूनु हरिभद्रसूरि चित्रकूटना विद्वान ब्राह्मण हता^३

१ मख, गा ४६६

२ गृणन्ति शब्दायन्ते जननिवासभूतत्वेनेति गिरय गोपालगिरि—चित्रकूटप्रसृतय । भसूअ, शतक ७, उदे० ६ उपरनी वृत्ति

३ जुओ हरिभद्रसूरि

चौलुक्य

एक क्षत्रिय जाति कुलकथाना उदाहरण तरीके ए विशे नीचेना

આશયનાં એક શ્લોક ઉદ્ઘૃષ્ટ કરવામાં આવે છે—‘અહો ! ચૌહુલ્કય પુત્રીએનું સાહસ જગતમાં સૌથી વિશેષ છે, કેમ કે પ્રેમરહિત હોય તે-
વળ તેઓ પકિનું મૃત્યુ થતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ છે ’”

૧ એર ઉપાદિકુસોન્યજાવામ્પ્યતમાયા ચત્ પ્રસન્નાદિ છા કુલકલા,
પદા— અહો ચૌહુલ્કયપુત્રીણં સાહસં જયતોઽધિકમ્ । વસ્તુર્મત્સૌ વિદ્યમ્પ્રાગ્
આ પ્રેમરહિતા અપિ ॥ સ્વામ્યુત્તર પૃ. ૧૧ બલી જુઓ પ્રમ્થાન
પૃ ૧૧૧ તથા પાપ પૃ. ૪૮

મતળ

જુઓ યશન

અપિજય

સપાગચ્છના વિજયનંદસુરિના શિષ્ય વાનક વિમલદર્પના શિષ્ય
તેમણે સં ૧૬૭૭—ઈ સ ૧૬૨૧ માં ‘કવ્યસૂત્ર’ ઉપર
‘ત્રીપિકા’ નામે ટીકા રચી હતી. આ ટીકાનું સંશોધન માવલિજય-
ગણિપ કર્યું હતું અને તેનો પ્રથમદર્શ કર્તાપ પોતે પોતાના શિષ્ય
હસિવિજયની પ્રાર્થનાથી સૈયાર કર્યો હતો ’

૧ ક્ષી પ્રચારિત.

મિનદત્ત

સોપારકલામી શાવક તેની પત્નીનું નામ રૂંચરી હતું. બ્રહ્મસ્વામીના
શિષ્ય બ્રહ્મસેન સોપારકમાં આમ્યા ત્યારે મિનદત્ત અને રૂંચરી બન્ને
પાતાના ચાર પુત્રો નાગેન્દ્ર, ચન્દ્ર નિર્વૃત્તિ અને વિષાખરની સાથે વીશા
ભ્રમી હતી નાગેન્દ્ર ચન્દ્ર નિર્વૃત્તિ અને વિષાખર પૃ પ્રમાણે સાધુઓની
ચાર શાસ્ત્રાઓ આ ચારથી પ્રવર્તી

જુઓ ચમસન

૧ કમ્પ. પૃ. ૫૧૧ કલિ પૃ ૧૦૧ ક્ષી પૃ. ૧૫૧

જિનદાસ

મથુરાનો શ્રાવક પ્ત્તની પત્નીનું નામ સાધુદાસી હતુ તેમની પાસે કંવલ-સંવલ નામે વે ઉત્તમ વલ્લ્લો હતા પ્ત્ત વાર મથુરામા મંડીર યજ્ઞની યાત્રા હતી ત્યારે જિનદાસનો એક મિત્ર પ્ત્ત વલ્લ્લોને ગાંઢે જોડી લઈ ગયો, અને તેણે વલ્લ્લો વીજાને આપ્યા. ત્યારે પાછા લાવવામા આવ્યા ત્યારે કંવલ-સંવલ સ્ત્રૂવ થાકી ગયા હતા, અને થોડા સમય પછી તેઓ અનશન કરીને મરણ પામ્યા, ' એવી કથા અનેક ટીકા-પ્રત્યોમા છે

જુઓ કમ્વલ-સમ્વલ

૧ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૨૮૧, આનિ, ગા ૪૬૯-૭૧, વૃક્ષે, ભાગ ૫, પૃ ૧૪૮૯, કમ્વ, પૃ ૩૦૬-૭; કલ્કિ, પૃ. ૧૦૫, કલ્કી, પૃ ૯૦.

જિનદાસગણિ મહત્તર

પરંપરા પ્રમાણે, આગમો ઉપરની ચૂર્ણિ નામથી પ્રસિદ્ધ સંખ્યાબંધ પ્રાકૃત ટીકાઓના કર્તા. ' નંદિસૂત્ર ' ઉપરની તેમની ચૂર્ણિ શક સં ૫૯૮=ઈ સ ૬૭૬ માં રચાયેલી છે, ' ઇટલે તેમનો સમય ઈસવી સનના સાતમા સૈકામા નિશ્ચિત છે ' નિશીયસૂત્ર ' ઉપરની વિશેષ નામે ચૂર્ણિ પણ તેમની કૃતિ છે ' અનુયોગદ્વારસૂત્ર ' ચૂર્ણિની પ્રતોને અંતે જિનદાસગણિનો કર્તા તરીકે નામોલ્લેખ છે ' આ ઉપરાંત ' આવશ્યક ' અને ' ઉત્તરાધ્યયન 'ની ચૂર્ણિઓ પણ તેમની કૃતિઓ ગણાય છે. ' ઉત્તરાધ્યયન ' ચૂર્ણિને અંતે કર્તા પોતાનું નામ આપ્યું નથી, પણ પોતાના ગુરુ તરીકે ગોવાલિય મહત્તરનો નામોલ્લેખ કર્યો છે ' ઉત્તરાધ્યયન ' ચૂર્ણિના કર્તા ગોવાલિય મહત્તરના શિષ્ય જિનદાસગણિ મહત્તર છે એમ સ્વીકારીએ તો, ચૂર્ણિમાંના ઉલ્લેખ અનુસાર તેઓ વાણિજ્ય કુલ, કોટિક ગણ અને વજ્રગાંધારના સાધુ હતા એમ માનવું પ્રાપ્ત થાય છે ' ૫

ઉપર્યુક્ત પૂર્ણિમાનું કર્તૃત્વ ત્રિનિવાસગણિ ઉપર આરાપિત કરવા માટેનાં પ્રમાણ બહોં જણાયાં છે, પણ વ સિવાસ્યનો પૂર્ણિઓ એમાં કર્તાનાં નામ નથી, તે પૈકી કેટલીના સમા સ્વસ્ત્ર કર્તા છે ણના પુરાણ ઉપાસ- માની જરૂર છે. બહોં વ પણ માત્ર રાસ્યુ ઓડપ કે કેટલીક પૂર્ણિ બોમાં કર્તા તરીકે અન્ય પ્રસિદ્ધ પ્રમ્થકારોનો ઉલ્લેખ છે. વા ઇ. સિદ્ધસેનગણિય 'હીતકલ્પસૂત્ર' ઉપર પૂર્ણિ રચી છે (જુઓ સિદ્ધસેન ગણિ), અને 'શાસ્ત્રપ્રતિક્રમણ સૂત્ર' ઉપરની ત્રિચર્યસિદ્ધસૂત્રની પૂર્ણિનો ઉલ્લેખ રાજશેસ્વરસૂત્રિય કર્યો છે (જુઓ ત્રિચર્યસિદ્ધસૂત્ર).

પત્રીના સમયમાં અયેલા સસ્કૃત ટીકાકારોય પૂર્ણિઓનો ઉપયાગ વ્યાપક પ્રમાણમાં કર્યો છે અને પ્રાકૃત કથાનકો તો ણનો શાર પૂર્ણિ- માંથી ય શબ્દશ ઉદ્ધૃત કર્યો છે.

૧ શકરાય પંચમુ વર્ણયેતુ વ્યતિકાન્તેયુ બદ્ધવતિયુ કથાવ્યવન- પૂર્ણિ સમાપ્તા । રંજુ, અવમાન.

૨ અવ્યતિતર્ક પ્રસ્તાવના, પૃ. ૧૫-૧૬

૩ હિતિ બીજેટાજ્ઞાપાર્શ્વત્રિચર્યસિદ્ધસૂત્રમહત્તરશ્વર્યસિદ્ધસૂત્રમહત્તર- શ્વર્યસિદ્ધસૂત્ર ॥ અટુપ, પૃ. ૧૧

૪ શાસ્ત્રિકુલકર્મમૂલો કોત્રિયવ્યવિજ્ઞો ય શરણાદીતો ।

પોશાત્રિચર્યમહત્તરમો ત્રિચર્યમો બાસિ કોર્ગમિ ॥

સક્રમવપરક્રમવચિદ્ધ બોધસ્ત્રી વિતિમં સુવંચીરો ।

સીધવપરક્રમવચિદ્ધ બોધસ્ત્રી વિતિમં સુવંચીરો ॥

તેસિ સીધેવ હર્મ વતરગ્રમમાન પુનિચર્કે હ ।

શસ્ત્ર અનુપહત્ત્ર સીધેવ મંચુર્યોર્ક ॥ રંજુ, પૃ. ૧૮૨

ત્રિનિવાસગણિ

'ત્રિનિવાસગણિ માત્ર' ઉપરની કોટયાપાર્શ્વની હિતિમાં ત્રિનિવાસ- ગણિનો સ્ત્ર બહુમાનર્થક ટકિછો છે. શાસ્ત્રી મહત્તરાસુનુ હરિમદ્ સૂત્રિય એ ગણમાં જૈન યોગી છીધી હતી તેના અધિપતિ આપાર્શ્વનું નામ ત્રિનિવાસ હસુ પટલ અ મહિ, હરિમદ્સૂત્રિય આવત્મક સૂત્ર 'ની

ટીકાને અતે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે પોતે એની રચનામાં જિનમટના અભિ-
પ્રાયને અનુસર્યા છે.^૩ આનો અર્થ એ થયો કે જિનમટાચાર્યે 'આવશ્યક
સૂત્ર' ઉપર એક ટીકા રચી હતી, જે અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી. 'વિશેષા-
વશ્યક ભાષ્ય' ઉપરની કોટ્યાચાર્યનો વૃત્તિમા સ્થળે સ્થળે 'મૂલ-
ટીકા' અને 'આવશ્યક મૂલટીકા'માંથી ઉદ્ધરણો આપ્યાં છે^૪ તે
જિનમટાચાર્યની ટીકામાંથી હોવાં જોઈએ

૧ વિકો (મા ગા ૪૯૮ ઉપરની વૃત્તિ), પૃ ૧૮૬

૨ પ્રચ, ૯-શ્લો ૩, ૩૦, ૧૮૧

૩ સમાસા ચેય શિષ્યહિતા નામ આવશ્યકવૃત્તિટીકા । વૃત્તિઃ
સિતામ્બરાચાર્યજિનમટનિગદાનુસારિણો વિદ્યાધરકુલતિલ્કાચાર્યજિનદત્ત-
શિષ્યધર્મતોયાકિનીમહત્તરાસૂતોરભ્રમાતુરાચાર્યહરિભદ્રસ્ય । આહ, અતભાગ.

૪ આકો, પૃ ૬૦૯, ૬૭૪, ૬૭૫, ૭૯૩, ૮૪૬, ૮૫૫
ઇત્યાદિ જુઓ પ મગવાનદાસની પ્રસ્તાવના, પૃ, ૧-૪.

જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ

'આવશ્યક સૂત્ર'ના સામાયિક અધ્યયનની ભદ્રબાહુની નિર્યુક્તિ
ઉપર ગાથાવદ્ધ 'વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય' તથા વીજા અનેક પ્રૌઢ ગ્રન્થો
રચનાર આચાર્ય એ મહાન ભાષ્યગ્રન્થને અનુલક્ષીને આચાર્ય મલ્યગિરિએ
જિનભદ્રગણિને 'દુષ્પમાન્ધકારનિમગ્નજિનવચનપ્રદીપ' કહ્યા છે.
જેસલમેર મંડારની એક પ્રાચીન તાલપત્રીય પ્રતને આધારે આચાર્ય
જિનવિજયજીએ 'વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય'નો રચનાકાળ શકાબ્દ ૫૩૧=ઈ.
સ ૬૦૯ હોવાનું નિશ્ચિતપણે પુરવાર કર્યું છે^૫

જિનભદ્રગણિએ પોતે 'વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય' ઉપર એક ટીકા
રચી હતી એ અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી, પણ કોટ્યાચાર્યે^૬ તથા મલધારી
હેમચન્દ્રે^૭ પોતાના વિવરણોમાં એનો નિર્દેશ કર્યો છે. પછીના - સમયમાં
થયેલા આગમસાહિત્યના અનેક ટીકાકારોએ જિનભદ્રગણિના અભિપ્રાયો

ટાંક્યા છે. અથવા તેમની રચનાઓમાંથી માનપૂર્વક અવતરણા આત્મા છે.”

હરિમદ્દ હેમચન્દ્ર અને અમયદેવની એમ જિનમદ્દ નામ પણ એન સાહુઓમાં સ્થાપક પ્રચાર પામ્યું હતું અને જિનમદ્દ-નામધારી અનેક પ્રચારકો આપણે જોઈએ છીએ.^૧

૧ આદ્ય ૪ કુલ્યમગ્ધકરવિમલજિતવચનપ્રણીતો જિનમદ્દવર્ણ-
કમાધમણ : x x x નેમ પૃ. ૮૭

૨ માર્ગદીપ વિદ્યા માપ ૧ સિંધી સ્મૃતિ ચંકમાં બીજિનમદ્દ
ગણિ સમાધમણનો છુદિલિલ સમય ૧ લેખ

૩ સુમ્યજ્ઞમગ્ધીકરણો સિંધુ, વિષ્ણુ પૃ. ૨૧૫, સમાધમણ
ચેકડપીઠે ૧ લ પૃ ૩ ૩ થી પૂમ્યાદુ સ્થાપકો (પૃ. ૫૧)
૧ પ્રમાણે જિનમદ્દનો મોખમ રહેલ પલ છે.

૪ કુલો વિષ્ણુ થી ૧ મળવાલદાસની પ્રસ્થાવના

૫ ઠરાહાલ ઠરીકે-મસૂખ માપ ૧ પૃ ૧૨૯ નંદા પૃ. ૫૨,
કુલો માપ ૧ પૃ. ૨૫૬ માપ ૧ પૃ. ૪ થીકપૂ, પૃ. ૧ ૩
કલે પૃ. ૧૧૫ માર પૃ. ૧ ૨૮ હવાલિ

૬ ચેતાર, પૃ. ૮૪૬

દિમ્બરેણક

મહિરાણના પૂર આવે ત્યારે દિમ્બરેણક પ્રદેશમાં ધાન્ય થવાય છે,
પણ ઠંડેસ છે.^૧

દિમ્બરેણક કોંકણમાં અથવા આસપાસના પ્રદેશમાં આવ્યું હશે,
એમ કે પુરાણ પ્રવચનસંપ્રદાઈમાં કોંકણના રાજા મસ્તિકાર્જુનને ‘મહિ
રાત્રણાધિપતિ’ કહ્યો છે.^૨

૧ અરવિરતિપુરકેન થવા અન્નાત્રાય પુણ્યકરિષ્ઠમાન્દ્યા ઇતર
વાનીયમાલિત્રાય લેશમૂલો વાપ્યાનિ પ્રકીર્તયન્તે; અથા દિમ્બરેણકે મહિરાણ
પુરેન વાપ્યાનિ વપન્તિ. ૧૧૨૧ ના વિવરણકવ કુલો માપ
૧, પૃ. ૨૮૧-૮૪

२ अन्यदा कुङ्कुणे जालपतनं श्रुत्वा महिरावणाधिपतिं मद्विकारजुनं प्रति दूतं प्राहिणोत् । पुरातनप्रबन्धसंग्रह, पृ ३९

ढण्डणकुमार

कृष्ण वामुदेवनो ढण्डणा नामे राणीथी थयेलो पुत्र एने विशे आ प्रमाणे कथानक मळे छे: तेणे तीर्थकर नेमिनाथनो उपदेश सांभळीने दीक्षा लीधी हती, पण पूर्वकर्मना उदयने कारणे एमने आहार प्राप्त थतो नहोतो आथी पोतानी लब्धिथी आहार मळे तां ज स्वीकारवो एवो अभिग्रह तेमणे लीधो हतो हवे, एक वार ढण्डण मुनि द्वारकामां गोचरी माटे नोकळ्या त्यारे मार्गमा कृष्णे तेमने वदन कर्युं, आथी 'आ कोई प्रभावशाळो मुनि छे' एम धारीने एक गृहस्थे तेमने लाडु बहोराव्या पछी ढण्डण मुनि ए नेमिनाथ पासे जईने पोतानी लब्धिथी लाडु मळ्यानी वात करी, त्यारे नेमिनाथे कहुं क 'ए आहार तो वामुदेवनी लब्धिनो छे' आथी कया पूर्वकर्मने कारणे पोताने आहारप्राप्ति थती नथी ए विशे ढण्डण मुनि ए नेमिनाथने प्रश्न करता तीर्थकरे तेमनो पूर्वभव कह्यो अने अनेक खेडूतो अने बळदोने तेमणे आहारनो अतराय पाडचो हतो ए वात करी आ सांभळी ढण्डणमुनि ए लाडुने परठवी दीधा अने पश्चात्तापनी भावना भावता तेमने केवल-ज्ञान थयुं'

१ उक्ता, पृ ११८-११९.

तगरा

'अनुयोगद्वार सूत्र'मा 'समीप नाम'नां उदाहरण आपता कहुं छे के गिरि पासेनु नगर ते गिरिनगर, विदिशानी पासेनु नगर ते वैदिशनगर (विदिशा), वेणा पासेनु नगर ते वेणातट अने तगरा पासेनु नगर ते तगरातट' आम तगरातट नगर तगरा नदीने किनारे आवेल्लं हतुं. टीकाओमा एनो संक्षेप करीने मात्र 'तगरा' तरीके उल्लेख करवामा आव्यो छे राध आचार्य विद्यासागर साहू

આખ્યા હતા અને તેમના શિષ્યો ડઝાયિનીધી તગરામાં તેમનો પાસે
 આવી પહાંઆ હતા ^૧ અરહમિત્ર નામે મીઠા એક આચાર્ય પણ તગરામાં
 રહેતા હતા ^૨ એક તગરાવત્સી આચાર્ય પાસે સાઠ શિષ્યો હતા,
 જેમાંના આઠ સ્વદહારી (સ્વદહારક્રિયા-પ્રવર્તક) અને છાત્ર અન્યત્ર
 હારી હતા એ છાત્ર સ્વદહારી શિષ્યોનાં નામ પુષ્યમિત્ર, વીમ, શિવ
 ક્રોધક, આર્યાસ, અર્હતક, ધર્માન્વગ, રુદ્રિસ અને ગોપન્દ્રવત એ
 પ્રમાણે હતાં ^૩

તગરા નગર આખીર દેશમાં આવેલું હતું વિ સ ૧૮૧=૨
 સ ૧૬૩ માં ચઢવાળામાં રખાયલા, ડિગર આચાર્ય હરિપેળાએ ^૪ પૂરતું
 કલાકોશ 'મા તરા' (તગરાતયરાતહરાતેરા) નગરને 'આખી-
 રાજ્ય મહા'શ'માં બતાવેલું છે ડિગર કવિ કનકામર બીચારામાં
 શતકમાં રખેલા અપભ્રંશ કાવ્ય 'કરકંઠચરિત' (૪-૫)માં તેરાપુરનું
 તથા ત્યાંના ગુફામંદિરનું વર્ણન છે તથા એ જ કાવ્ય જૈન ધાર્મિક
 હરિપ તેરાપુરની કેટલોકે ઇતિહાસ પણ આપે છે

દેવરાજા રાજ્યના ઉસ્માનાબાદ ત્રિહામાં તીર્થા નદીના કિનાર
 આવેલું તેરા નામનું ગામડું આ ઐતિહાસિક તગરા નગરીનો અવશેષ છે
 એમ માનવામાં આવે છે આચાર્ય પણ ત્યાં પ્રાચીન જૈન ગુફાઓના
 અવશેષ જોવામાં છે

જુઓ આખીર

૧ છે કિં તં કમ્પીન્નામે । ૧ મિરિજ્ઞીદે જગર મિરિયજર
 મિરિજ્ઞસીદે જગર વેદિયં જગર કેન્નાપ કમ્પીદે જગર વેન્નાત્તરં તપ્પાપ
 સમીદે જગર તન્નાત્તરં છે તં સમીક્કામે । અનુ. પુ. ૧૪૧

૨ જણા પુ. ૨

૩ જણિ અ. ૧૨ જણા પુ. ૧

૪ અનુ. વિવાલ ૪ કેડા વિવાલ ૧ પુ. ૧૮-૭

૫ આમીરાહ્યમહાદેઝે તેરાહ્યનગર પરમ્ ।

તદા નીલ્મદાનીલૌ પ્રયાતૌ ધિજિગીપયા ॥

‘વૃદ્ધત્ કષાકાશ,’ ૫૬ ૫૨

૬ ‘કરવહચરિત્,’ પ્રસ્તાવના, પૃ ૪૧-૪૮.

તરઙ્ગવતી કથા

પાદલિપ્તાચાર્યકૃત એક ધર્મકથા.

જુઓ પાદલિપ્તાચાર્ય

તામ્રલિપ્તિ

તામ્રલિપ્તિને ‘દ્રોણમુખ’ કહેવામાં આવ્યું છે જલ અને સ્થલ એમ બન્ને માર્ગોએ જ્યાં જઈ શકાય તે દ્રોણમુખ એના ઉદાહરણ તરીકે મરુકચ્છ અને તામ્રલિપ્તિનાં નામ આપવામાં આવે છે^૧ સિન્ધુ, તામ્રલિપ્તિ આદિ પ્રદેશોમા મચ્છર પુષ્કલ હોય છે એવો ઉલ્લેખ ‘સૂત્ર-કૃતાંગ સૂત્ર’ની ચૂર્ણિમાં છે^૨

તામ્રલિપ્તિને સાધારણ રીતે વંગાલનું તામલુક ગણવાનો મત પુરાવિદોમાં છે,^૩ પણ ગુજરાતના સ્તંભતીર્થ-સ્થભાતને પણ પ્રાચીન કાલથી તામ્રલિપ્તિ તરીકે ઓળખવામા આવે છે એના મજબૂત પુરાવા છે,^૪ અને જૈન આગમગ્રન્થો ઉપરની ટીકાચૂર્ણિઓ ગુર્જર દેશમા રચાયેલી હોઈ એમા વગાળના તામ્રલિપ્તિ કરતાં ગુજરાતના જ મોટા વેપારી મથક તામ્રલિપ્તિ (સ્થભાત)નો દ્રોણમુખ તરીકે નિર્દેશ હોય એમ માનવું વધારે સયુક્તિક છે

પ્રભાચન્દ્રસૂરિના ‘પ્રભાવકચરિત’ (ઈ સ ૧૨૭૮)ના ‘હેમા-ચાર્યચરિત’ (શ્લો. ૩૨-૪૧) મા ‘સ્તંભતીર્થ’ અને ‘તામ્રલિપ્તિ’ એ બન્ને નામો પર્યાયો તરીકે વાપરેલા છે એ વસ્તુ પણ અહીં નાંધવી જોઈએ

જુઓ સિન્ધુ

૧ દોહિં ગમ્મતિ જલેણ વિ થલેણ વિ દોણમુહં જહા મસ્યચ્છ તામલિપ્તી એવાદિ, આસૂચૂ, પૃ ૨૮૨

शोभो माधो मुञ्चमस्येति शोचमुत्तं-असत्त्वमिर्मम-प्रवेष्ट यथा
भृगुकण्ठे ताम्रलिपिर्वा उद्या पृ १५.

शोचमुत्तं असत्त्वमिर्ममप्रवेष्ट दद्या मरुकण्ठे ताम्रलिपिर्वा असी
पृ. १५८ बळी शुभो प्रम पृ. ४८

शुभो मरुकण्ठ

१ सुष्ठु पृ ११

१ ज्योति पृ ११

४ अमातनो इतिहास पृ. १८-१९, तथा पुत्रमां स्तम्भतीर्थे.

सुम्भवनग्राम

अवन्ति जनपदमां सुम्भवनग्राममां भमगिरि अने सुनंदा ए
वपतीना पुत्र तरीके वज्रस्वामी जग्म्या हता

जुओ वज्र आर्य

१ भाष्य पूर्व ध्याय पृ १९ अम पृ १८७

सोसम्भिपुत्राचार्य

सोसम्भिपुत्राचार्य वशपुरमां आत्मा त्वारे तेमनो पासे आर्य रक्षिते
दीक्षा स्त्रीषी इती. रक्षित विज्ञान होई राजाना प्रीतिपात्र हता; तेथी
राजा कथाच दीक्षा नहि छवा दे एम पारान आचार्य तेमने छूने
अन्यत्र जाग्या गया हता जैन अनुभूति प्रमाणे आ पाहली शिम्भबोरी
('पदमा सेहनिष्फेदिजा') इती

१ अम पृ १९४-९५ जने पृ १४ अक्षि पृ १७१-७२ इत्यादि

बाबप्पापुत्र

एने बिरोली कथा आ प्रमाणे छे शारका नगरनी समृद्ध सार्ध
बाहो बाबप्पानो ए पुत्र हतो युवावस्थामां आबता इम्मकुळनी मशीस
क्याभो साथे तेनुं अम बडु हर्षु एक वार अरिष्टनेमि तीर्थंकर
द्वारकाभां सुरप्रिय उषानमां समोत्तर्या हता कृष्ण बासुदेव प्रजापति
साथ तेमने बंदन करवा माटे आम्हा तेमनो उपदेश सोमळीने

थावच्चापुत्रने प्रव्रज्या लेवानी इच्छा थई. माताए तथा वासुदेवे घणुं समजाव्या छता ज्यारे एनो निश्चय चलायमान थयो नहि त्यारे वासुदेवे घोषणा करावी के ' जेओ मृत्युभयनो नाश करवा इच्छता होय छतां संबंधीओना योगक्षेमनी चिन्ताथी तेम करी शकता न होय तेओ थावच्चापुत्रनी साथे दीक्षा ले, एमना संबंधीओनो निर्वाह हुं करीश. ' आथी केटलक विचारक युवानोए थावच्चापुत्रनी साथे दीक्षा लीधी पछी थावच्चापुत्रे तीर्थकरना स्थविरो पासे चौद पूर्वोनु अध्ययन कर्युं पोताना अंतेवासी चथा युवानोने तीर्थकरे थावच्चापुत्रने एमना शिष्य तरीके सोपी दीधा. पछी विहार करता थावच्चापुत्रे शैलकपुरना शैलक राजाने उपदेश आप्यो अने ५०० मत्रीओ सहित तेने श्रमणो पासक बनाव्यो सौगंधिका नगरीनो नगरशेठ सुदर्शन शुक नामे परिव्राजकना उपदेशथी तेना शौचमूलक प्रवचनमां मानतो हतो तेने पण थावच्चापुत्रे श्रमणोपासक बनाव्यो, एटलुं ज नहि, सुदर्शननो गुरु शुक पण थावच्चापुत्रनी वाणी सांमळी पोताना हजार तापसो सहित तेमनो शिष्य थयो. छेवटे थावच्चापुत्र पोताना परिवार सहित पुंडरीक (शत्रुंजय) पर्वत उपर गया अने अनशन करीने सिद्ध, बुद्ध अने सुक्त थया ।

१ हाव, श्रु १, अध्या ५ (शैलकहात)

दण्डकारण्य

जुओ कुम्भकारकट

दशपुर

माळवामा आवेल्लं मंदसोर.¹

दशपुरनी स्थापना केवो रीते थई एनो परंपरागत इतिहास आम आपवामा आवे छे वीतमय नगरना राजा उदायन पासे जीवंतस्वामी महावीरनी गोशीर्षचदननी सुन्दर फ्राष्टप्रतिमा हती ते उज्जयिनीनो

राजा प्रघोत उठावी गया हतो ते पाछी मळववा माटे उदायने दश
राजाओने साथे कई प्रघोत उपर आक्रमण कर्युं प्रतिमा तो एन
स्थानेची उल्लेखी नहि, पण प्रघोतने केर पकडीन। उदायन पाछा
मळयो. वर्षाळतुने कारणे। मार्गमा तेमो पडाव नासोने रणा कोई
शस्त्र आक्रमणां प्रतिकार कई शके ए माटे दश राजाओए छावणीनी
आसपास मूळनो प्राकार बांध्यो. वर्षाळाळ पुरो थया पछी उदायन
स्थापी गयो, पण एना सैग्य साथे छे वणिक्मर्ग आस्यो हतो स त्या
क बस्यो, दश राजाओए प्राकार बांध्यो होवने कारणे नगरनु नाम
दशपुर पड्युं^१

आर्य रश्मिसूर दशपुरना पुगेहित सोमदेवना पुत्र हता. दीक्षा
पडेछां वासन शास्त्रोनी विशेष अभ्यास करवा माटे। तेमो दशपुरची
पाटसिपुत्र गया हता अने दीक्षा स्वीधा पछी पूर्वोनी अभ्यास करवा
माटे आर्य वज्र पासे उज्जविनी गया हता सातमो निहूनत्र गोठा-
माहिछ दशपुरमां थयो हतो

१ ज्येष्ठि पृ. ५४

२ भाष, पूर्व भाग, पृ १९७-४ १ भाग पृ १९२-९४
त्रिमा भा. ११७३ त्रिमा, भाग १ पृ. १४६ बजे पृ. २३ इत्यादि

३ तुमो उपरुंन भाष, भाग

४ स्वासू पृ. ४१ तुमो गोष्ठामाहिछ यही दशपुरविषेना
अर्थ उल्लेखी माटे तुमो कळी पृ. ११४ कळि पृ १७२ ७३
१९९, कठी पृ २३ कसू, पृ. ५८४-८८

दशार्णपुर

दशाणपुर एलकच्छपुर तरीके पण मोळसातुं हतु, तथा गजाम-
पद तीर्थ पनी पासेना दशार्णकूट पर्वत उपर हतुं दशार्णपुरमां दशा-
णमठ राजा राग्य करतो हतो.

तुमो एलकच्छपुर, गजामपद

१ आचू, पूर्व भाग, पृ. ४७९, आम, पृ. ४६८.

दशार्ह

अंधकवृष्णिना दश पुत्रो, जेमां नेमिनाथना पिता समुद्रविजय सौथी मोटा हता तेओ दशार्ह अथवा दसार राजाओ तरीके जाणोता छे.^१ ए दशार्हो पैकी सौथी नाना वसुदेवना पुत्र कृष्ण वांसुदेव हता. एमनां नाम—समुद्रविजय, अशोभ, स्तिमित, सागर, हिमवान, अचल, धरण, पूरण, अभिचंद्र, वसुदेव^२ कुन्ती अने माद्री ए दशार्होनी वहेनो हती

१ दवैचू, पृ ४१

२ अद, वर्ग १-२

देवर्धिगणि क्षमाश्रमण

द्रुष्यगणिना शिष्य^१ परंपरानुसार तेओ 'नंदिसूत्र'ना कर्ता छे वीरनिर्वाण स ९८०=ई स. ४५४ (वि सं ५१०) अथवा ९९३=ई स ४६७ (वि सं ५२३)मा तेमनी अध्यक्षता नीचे वलभीमां एक परिषद मळी हती अने तेमां जैन श्रुतनी छेवटनी संकलना करवामां आवो हती. एमां आर्य स्कन्दिछे तैयार करेली जैन श्रुतनी माथुरी वाचना देवर्धिगणिए मुख्य वाचना तरीके सर्व-संमतिथी चाल राखी हती, अने आर्य नागार्जुननी वलभी वाचनाना मुख्य पाठभेदो 'वायणंतरे' अथवा एवा अर्थनी नोध साथे स्वीकार्या हता वलभी वाचनाना विशेष भेदो टीकाकारोए 'नागार्जुनीयास्तु पठन्ति' एवा टिप्पण साथे टाक्या छे, एटछे अध्ययन-अध्यापनमां वलभी वाचनानुं महत्त्व स्वीकारवामा आवतुं हतुं ए निश्चित छे^२ देवर्धिगणिए जैन श्रुतनी एक नवी वाचना तैयार करी एम ज कहवाय, पण तेमणे एक पूर्वकालीन वाचनाने सर्वमान्य बनाववानु, तेम ज बीजी वाचनाना मुख्य पाठभेदो साचवी राखवानु महत्त्वनुं कार्य कर्यु. वळी-

तुमाम उपलब्ध आत्मसम्बन्धेन तेमन्त मेतृव नीचे एक चोक्तस पठति
अनुसार एक साथे स्तिविबद्ध करवामां आख्या ए पण सैन इतिहासमा
एक षणो महत्त्वनी बनाव गणाय

‘मदिसूत्र’ न्ना प्रारंभमां देवर्षिगणिनी गुरुपरंपरा आपवामां मावी
छे ए प्रमाणे तेओ महावीरबी बरीसमा युगप्रधान आचार्य छे ए
पदावलि नीचे प्रमाणे छे महावीर पत्नी भार्य सुषर्मा, जंबुस्वामी,
प्रमथस्वामी, क्षत्र्यमव, यशोधर, समुत्तिविजय, मद्रबाहु, स्यूष्मप्र,
महागिरि, सुहृस्ती बस्तिस्सह स्वाति स्यामर्त्य, शांडिल्य समुद्र,
मंगू आथ धर्म, मद्रगुप्त वज्र रक्षित, नक्षि नागहस्ती, रेवतिनक्षत्र,
ब्रह्मद्वीपक सिंह स्कन्धिसाचार्य, हिमवत नागार्जुन गोविन्द, मूतदिन,
लोहित्य, पुष्पगणि, देवर्षिगणि ‘कल्पसूत्र’ अंतर्गत रश्मिरास्त्री
अनुसार देवर्षिगणि महावीरबी ३२मा नहि, पण ३४मा पुरुष हवा
त्यां देवर्षिगणिनी गुरुपरंपरा नीचे सुजव आपेली छ-महावीर पत्नी
सुषर्मा, जंबु, प्रमथ क्षत्र्यमव, यशोधर समुत्तिविजय-मद्रबाहु स्यूष्म-
मद्र सुहृस्ती सुस्थित-सुप्रतिबुद्ध इन्द्रविजय, दिव्य सिंहगिरि, वज्र,
रथ पुष्पगिरि, फल्गुमित्र, धर्मगिरि, शिवभूति मद्र, मक्षत्र, रथ नाग,
लोहित्य विष्णु, काष्ठाक संपन्नित-मद्र, हृद संपन्नित, हस्ती धर्म
सिंह, धर्म, शांडिल्य देवर्षि

सुओ नागार्जुन, महि आचार्य, मयुरा, वसमी

१ वंम ४. ६५

२ वंम ५. ११६-१५, वंमि, ५. ११५-११ वंम, ३. ५. ५८१
वंमि ५. १५६ वंमि ५. १११-१५. इत्यदि

३ वंम रश्मिरास्त्री, भा. १-४१

४ विविध वंमवलीओमां मात देवर्षिगणिनी गुरुपरंपरावी शुद्धमयव
वर्ध माते सुओ सुवि कल्पविजयवीहृत दीगिर्वाच वंम वोर

જૈન કાલગણના,' પૃ ૧૧૧ થી આગલ

દેવિલાસુત

ઉજ્જયિનીનો રાજા એની કથા આ પ્રમાણે છે. પોતાના કેશમાં પળિયા જોડીને તેણે રાણીની સાથે તાપસ તરીકે દીક્ષા લીધી હતી. રાણી એ સમયે સગર્ભા હતી. યથાસમયે તેણે પુત્રીને જન્મ આપ્યો, પણ પ્રસૂતિ-કાળે તે મરણ પામી. પુત્રીને બોજી તાપસીઓએ ઉછેરી. પછી સમય જતા યુવાવસ્થામાં આવેલી પુત્રીને જોડીને દેવિલાસુત મોહિત થયો અને તેને આશ્લેષ કરવા જતાં ભોંય ઉપર પડી ગયો. પોતાના દુર્વર્તનનું ફળ અહીં જ પ્રાપ્ત થયું છે, એમ સમજીને તેણે પુત્રી સાધ્વીઓને આપી અને પોતે વિરક્ત થઈને સિદ્ધિમા ગયો.'

૧ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૨૦૨-૩

દેવેન્દ્રસૂરિ

તપાગચ્છના સ્થાપક જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય અને પટ્ટધર. તેમણે 'શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર' ઉપર વૃત્તિ લખી છે, જે 'વંદારુવૃત્તિ' નામે પ્રસિદ્ધ છે.

દેવેન્દ્રસૂરિ મત્રી વસ્તુપાલના સમકાલીન હોઈ ર્ઈ સ ના તેરમા શતકમાં વિદ્યમાન હતા. સંભાતમાં તેમનું વ્યાખ્યાન સામઠનાર શ્રોતાઓમાં વસ્તુપાલ પણ એક હતો. દેવેન્દ્રસૂરિએ પ્રાચીન કર્મપ્રન્યોનો ઉદ્ધાર કરીને 'કર્મવિપાક,' 'કર્મસ્તવ,' 'બંધસ્વામિત્વ,' 'ષડશીતિ' અને 'શતક' નામે નવ્ય કર્મપ્રન્યો તથા તે ઉપરની સ્વોપજ્ઞ ટીકાઓ રચી આ સિવાય પણ બોજા કેટલાક પ્રન્યો તેમણે રચેલા છે, જે પૈકી પ્રાકૃત 'સુદર્શનાચરિત્ર'ના સહકર્તા તેમના ગુરુભાઈ વિજયચંદ્રસૂરિ હતા. દેવેન્દ્રસૂરિનું અવસાન સં. ૧૩૨૭=ઈ સ ૧૨૭૧મા થયું હતું.

૧ ષટ્ટ, પૃ ૯૬

૨ જૈસાદ, ૧

દ્રોણાચાર્ય

‘ઓપનિયુક્તિ’ ના ટીકાકાર નવાંગીરુત્તિકાર અમયદેવસૂરિ કૃત જ્ઞતિમોનું સંશોધન દ્રોણાચાર્ય જ્યાં મુદ્રણ હતા એવી એક પાંચતપરિપદે કર્યું હતું. દ્રોણાચાર્ય પૂર્વાશ્રમમા ધ્વજિય હતા તથા અળહિણ્યાદના પૌલુક્ય રાજા મીમદેવ પહેલના મામા હતા^૧ તેમનો સમય વિક્રમના ૧૨મા શતકના પૂર્વાર્ધમાં અર્થાત્ ૬ સ ના ૧૧મા શતકના ઇતરાર્ધમા નિશ્ચિત છે એમનું મુદ્રણ પ્રવૃત્તિછેત્ર અળહિણ્યાદ હતું.

૧ જુઓ અમયદેવસૂરિ

૧ પ્રતાપાશ્વતરાચર્યજગન્નથતોષક :

ધીમીમમૂર્ચતિસ્તત્રામમ્ કુશાલનાર્દમ :

શાશ્વતિશાગુર્યોવાચાર્ય. અશ્વતથમ :

અસ્તિ શાશ્વત્યોત્પન્નો નરેન્દ્રસ્થાસ્વ મણુક :

પ્રજ ૧૮-કો ૫-૬

૧ જુઓ અળહિણ્યાદ

દ્વારકા-દ્વારવતી

દ્વારકાના સ્થાન વિશે સામાન્ય પર્ષા માટે જુઓ પુગુ માં દ્વારકા સાહીપર્ષોસ આપ્યેશો પૈકી સુરાધ્વની રામખતી સરીકે દ્વારવતીનો ઉલ્લેખ છે. આ નગરને નવ વોજન પહોંચુ અને ચાર યાજન છાંતું વર્ણવવામાં આવેલું છે^૨ એની આસપાસ પચ્ચરનો પ્રાકાર હતો^૩ એ દર્શાવતા ઉલ્લેખ વસ્તુરિચરિના સ્પષ્ટ છે, જો કે અન્યત્ર એનું મુર્ષના પ્રાકારવાઙ્મી વર્ણવી છે. એનાથી ઈશ્યવમાં રૈસ્ત્રક નામે વર્ણવેલ હતો. એમાં વૈદનવન નામે ઉપાન હતું અને ત્યાં સુરપ્રિય મથનું આપવન હતું.

મુરે મુદ પ્રસંગે અંચકજીગિ જીવ્ય શામુદેવ તથા વસુદેવન દ્વારકાના રાજા સરીકે વર્ણવેલા છે. વઙ્મી દ્વારકાના વિદ્વાત

निवासीओमां समुद्रविजय प्रमुख दश दशारो, बलदेव प्रमुख पांच महावीरो, उग्रसेन प्रमुख सोळ हजार राजाओ, प्रधुम्न प्रमुख साडात्रण करोड कुमारो, सांव प्रमुख साठ हजार दुर्दांत पुरुषो, वीरसेन प्रमुख एकवीस हजार वीर पुरुषो, रुक्मिणी प्रमुख सोळ हजार देवोओ, अनगसेना प्रमुख अनेक गणिकाओ^१ तथा बीजा अनेक सार्थवाहो आदि हता.^२ आ उपरथी यादवोनी राजपद्धति वज्जी, लिच्छवी आदनी जेम गणसत्ताक हती अने तेमा अनेक यादव-विशेषो राजा नाम धारण करी शकता हता एम अनुमान थाय छे.^३

प्रतिवासुदेव जरासधना भयथी यादवोनो समूह मथुरार्थी द्वारका आय्यो हतो^४ द्वाकाना नाश माटे आगमसाहित्यभा नीचे प्रमाणे कथा आपवामा आवे छे यादवकुमारोए दारू पीने द्वैपायन ऋषिने मार्या हता आथी बालतप करीने, द्वारवतीविनाशनु निदान करीने मरण पायी द्वैपायन अग्निकुमार देव तरीके उत्पन्न थया हता. अग्निकुमारे द्वारवती बाळीने भस्म करी दीधी हती. मात्र बलराम अने कृष्ण वे ज जण बचीने नीकळया हता.^५

१ प्र, पृ. ५५, सुकृशी, पृ १२३, बृकक्षे, भाग ३, पृ. ९१३-१४.

२ श्राध, पृ ९९ तथा १०१, वृद, पृ. ३८-४१, इत्यादि,

३ पाषाणमय प्राकारो यथा द्वारिकायाम्, बृकक्षे, भाग २, पृ २५१

४ दा त वारवई नाम नगरी होत्या चामीयरपवरपागारणाणा-मणिपचवन्नकविसीसकसोहिया, श्राध, पृ ९९.

५ अद, पृ १, वृद, पृ ३८-४१, श्राध, पृ ९९, आस, पृ. ३५६, इत्यादि

६ दा त तत्थ ण वारवतीनयरीए कण्हे णाम वासुदेवे राया परिवसति, अद, पृ २.

तत्थ ण वारवतीए नयरीए अघगवण्ही णाम राया परिवसति, ए ज, पृ. २

तस्य न शरवतीए बलयेषे यांम एवा ह्येवा ए व पृ १४

७ आ मातृयां मरुतेन प्रमुखा सम्पन्न इमार बलवान् पुण्यो

एम्बेड्ग हाथ (पृ १७) समेरी से

८ वृत्त पृ. १८-४१ शान पृ. १०७ इत्यादि.

१ संभवतः एषः कारणः अंतर्हस्यं यथा तु विचार्य कदाचि
जगत्सर्वस्यैव कदाचि पश्येत् तं के तस्यैव द्वारिचक्राणां वर्यामिषवद्वि-
र्यावद्विसेप एव भवति, पृ. १.

१. अंशमि विनिवाह सत्यां सेतमेवति अथवा वराचंपमएव
दयारवागो महराजी अथवामिअम वारवह गभो ति । बबैहा पृ. १९-२०

११ सुभो कौसुमारण्य हाकरवा अन्य प्राथमिक संस्कारो तथा
वर्तमानो मध्ये सुभो मंत्र, पृ. ६ ६१ ६२ १६१ सुभो मंत्र १
पृ. ५६ ५७ मंत्र, पृ. १४-१५ तथा ६७-६९, पाय पृ. ६७,
कमु. पृ. १९९-४९४ ककि. पृ. १४-१५ कौषी पृ. १६९-१७८ अथर्वि

श्रीप

સૌરાષ્ટ્રની દક્ષિણે ખાણેછો શીવનો મેટ.

વહાવણન અર્થાત્ ય્યાં અઢમાર્ગે માણ બાણે છે એવા બેપારના મજબક તરોતે દોપનો નિર્દેશ મળે છે ' સાતમા-આઠમા સૈફા સુખી રોજ સૌરાષ્ટ્રની મુજબ મૂમિ સાથે બોધાયેલો હતો અને ત્યાર પછી કોઈ મૂસ્તરીય પરિવર્તનોને કારણે એ ટાપુ બની ગયો હતો એમ સૂચવતી એક અનુશ્રુતિ હોઈ અઢ્યોક્ત નોંધે છે. ' પણ તે ઉપર આધાર રાખી શકાય એમ નહીં, કેમકે સાતમા સૈફાના અરસામાં રજાયેલી ' નિશોબ સૂત્ર ' ઉપરની પૂર્ણિમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે દીવ સુરાષ્ટ્રની વશિણે એક યોજન દૂર સમુદ્રમાં બાણેલો છે ' નિશીય સૂત્ર ' ઉપરના પૂર્ણિ કરતાં પ્રાચીનતર માધ્યમાં આ વસ્તુનો સૂચન રૂપે ડમ્બેસ છે તથા તેમાંના 'દીવમ્ સિન્ધા' માત્ર 'વીવિશ્વગાઠ' શબ્દ એ સ્વઠ્ઠનું દોપલ્વ સિદ્ધ કરે છે એન ટીકાપૂર્ણિમોમા મોટે માગે હજપરંપરતું સંકલન કરેલું હોય છે, એન્કે આ ડમ્બેસોને સાત્તિક રીતે સાતમા સૈફા કરતાં કેટલક સૈફા બેટલા પ્રાચીનતર ગણવા ઘોર્યપૂ.

दीवमां चालतो मुख्य मिको 'साभरक' कहेवातो एने 'रूपक' कह्यो छे, एटले ते चादीनो होवो जोईए. वे साभरक बरावर उत्तरा-पथनो एक रूपक अने उत्तरापथना वे रूपक बरावर पाटलिपुत्रनो एक रूपक थतो. वल्ली आ ज कोष्ठक बीजी रीते आपेलुं छे के दक्षिणा-पथना वे रूपक बरावर द्राविड प्रदेशमा आवेल कांचीपुरनो 'नेलक' नामनो एक रूपक अने वे नेलक बरावर पाटलिपुत्रनो एक रूपक थाय छे ४

१ पत्तन द्विधा-जलपत्तन च स्थलपत्तन च । यत्र जलपथेन नावादिवाहनारूढ भाण्डमुपैति तद् जलपत्तनं, यथा द्वीपम् । वृकशे, भाग २, पृ ३४२.

२ 'एन्श्यन्ट टाउन्स अेन्ड सिटीज इन गुजरात अेन्ड काठियावाड,' पृ २६

३ दो साभरगा दीविच्चगाउ सो उत्तरापथे एको ।

दो उत्तरापथा पुण पाडलिपुते हवति एको ॥

(भा. गा ९५२)

“साहरको” नाम रूपक, सो य दीविच्चिको । त दीव सुरद्राए दक्षिणेण जोयणमेत्त समुद्रमवगादिता भवति, निचू, भाग २, पृ, २२५

४ निमा, गा ९५२-५३, निचू, भाग २, पृ २२५, वृकमा, गा ३८९१-९२, वृकशे, भाग ४, पृ १०६९

धनपाल पण्डित

ई स ना १७ मा शतकमा थयेला मालवाना राजाओ मुंज अने भोज वन्नेनो मान्य कवि भोजना विनोद माटे धनपाले 'तिलक-मंजरी' नामे कथाग्रन्थ रच्यो हतो

'श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र' उपरनी रत्नशेखरसूरिनी वृत्तिमा धनपाल विशेषना वे उल्लेखो छे एक उल्लेख प्रमाणे, धनपाल वैदिक धर्मावलंबी हतो, पण पोताना बंधु शोभनना ससर्गथी तेणे जैन धर्मनो स्वीकार कर्ग्यो हतो' बीजा उल्लेख प्रमाणे, प्रतिबोध पामेला धनपाले काव्य-

गाष्टिमां भाजनं दिनोद् कसारवापूर्वक उपदेश आपोने लेनी पास
धूमना तथा मनमां पधुवधनो त्याग कराओ हता।

१ धम्म पृ ११८

१ एव पृ. ४१ धर्मपाल तथा लेनी कृतिभो मन्ते सुभो जिन
एदित्व एवोपक, एव १ भंक २ तथा वैसाद, पृ २ - १ ६

धनमित्र

आ विरोनी कथा नीच प्रमाणे ए उअयिमीना धनमित्र नामे
धनिके पुत्र धनशर्मा माध दीश्व सोधी हता तमोए एक बार मर्या-
इनकाठे विहार कयो हतो सुछक (माटसाधु) धनशर्मा तृपतुर
धर्ता पिताए मार्गमां आतसी एक नदीवांधी पत्नी पौत्र कष्टु धन-
शर्माए पाणीभो भैजसि ऊषी करी पण विचार करीने पाणीने सन्निध
आणीने न पीरुं अन पिपासा परिरह सहन करीने मरण पाय्वा

१ उवा पृ ८० उवे पृ १९ आ बीमी कृतिना कथाको केवलोक
वपकअर्थ विस्तार आपसमां आय्यो से.

धन्वन्तरि

शरकमां हृण्य वासुदेवना ये वैचो हता—धन्वन्तरि भने वैतरणि
एमानो धन्वन्तरि अमर्य—मुक्तिने अयोम्य हतो, अयरे वैतरणि मध्य-
मुक्तियोग्य हता धन्वन्तरि सानुभोने सानध औपध क्तावतो अयरे
वैतरणि प्रामुक—निर्दोष औपध मूनवतो धन्वन्तरिने आनुं काम्य
वृद्धवामां आवे त्पारे से कहेतो के— में कंइ धमणान माटे वैधकशास्त्रनु
अध्ययन कर्युं नयी

१ आत् पूर्व माप पृ ४६ - ६१ काम पृ ४६१

धर्मसागर उपाध्याय

तपागच्छाचाम ह्रीरविअसूरिना शिष्य एमणे सं १६०८ ई
स १५७२ मां राजवामपुर—गजनपुरमां कष्टमूत्र उपर किरगा
वृष्ठी नमो प्रमाणमूत टीका रची हती अमराबादनिवासी संपदी

કુંભરજીએ એ ટીકાની સેંકડો પ્રતો લખાવી હતી

૧ કાંકિ, પ્રગટિત, પૃ ૨૦૩-૪ ધર્મસાગરે વીજા પળ અનેક
ગ્રન્થો રચેલા છે એમની સંકલનપ્રધાન શૈલીએ તત્કાલીન જૈન સમાજમાં
મોટો સ્લબભાટ મચાવ્યો હતો એમની રચનાઓ માટે જુઓ જૈસાઈ,
પૃ ૫૮૨-૮૩.

ધ્રુવસેન

ધ્રુવસેન રાજાને પુત્રમરણથી થયેલો શોક શમાવવા માટે
આનંદપુરમાં સભા સમક્ષ 'કલ્પસૂત્ર' વાંચવામાં આવ્યું હતું

જુઓ આનન્દપુર

૧ કસ, પૃ ૧૧૮-૧૯, કસુ, પૃ. ૧૫-૧૬, ૩૦૫-૭૮, કાંકિ,
પૃ ૯, ૧૬, ૧૧૦, કદી, પૃ ૧૧૩-૧૫, રૂકો, પૃ ૯

નટપિટક

મરુકચ્છથી ઉજ્જયિની જવાના માર્ગમાં આવેલું એક ગામ

મરુકચ્છથી એક આચાર્યે પોતાના વિજય નામે ગિણ્યને ઉજ્જયિની
મોકલ્યો હતો, પણ માર્ગમાં કોઈ માદા સાધુનો સારવાર માટે અને
રોકાવું પડ્યું હતું, અને એમ સમય વીતી જતા તેણે નટપિટક (પ્રા
નટપિટક) ગામમાં નાગગૃહમાં ચાતુર્માસ કર્યો હતો

૧ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૨૦૯

નન્દન ઉદ્યાન

દ્વારકાના ઈશાન સ્તૂપને રૈવતકની પાસે આવેલું ઉદ્યાન

જુઓ દ્વારકા, દ્વારવતી અને રૈવતક

નમોવાહન

મરુકચ્છનો નમોવાહન રાજા કોઝમમૃદ્ધ હતો પ્રતિષ્ઠાનનો
સાલવાહન બલસમૃદ્ધ હતો દર વર્ષે સાલવાહન રાજા મરુકચ્છને
ઘેરો ચાલતો અને વર્ષાઋતુ વેસે એટલે પોતાના નગરમાં
પાછો જતો નમોવાહન કોઝમમૃદ્ધ હતા, એટલે ઘેરા

बसते जे कोई सास्त्राहनना सैनिकोना हाथ व्यवसा मायां कापी छावे तेने हचारेनां इनाम आपतो हतो सास्त्राहन पोताना मागसेने पराक्रमना बद्धमर्मा कष्टु आपतो न्होतो आथी तनु सैम्य क्षीण यस्तु जाने तेने प्रसिगान पाछा फरखु पडतु बीज बर्ये फली पाछो ते सैन्य साये आत्मीने घेरो धाकतो आ प्रमाणे समय बीततो हतो. एम करता सुक्तिवी विजय मेळवना मटे एकवार सास्त्राहनने तेना भगवान् कर्तु के मारो अपराध बयो छ एम बाहर कराने मन देशवटो आपो' सास्त्राहन एम कर्तु, पटछे मंत्री मरुकच्छ गयो अने एक देवकुसुमा रळो सास्त्राहनगो ए निर्वासित मंत्री छे ए बात समय अता बाहेर आई नमोवाहन मागता मोड्ळान एन बाळाभ्यो पण भ्यारे ए भान्यो नहि त्यारे राजा पोत्रे त्यां भाव्या अन पोताना मंत्री छरिफे एनी लमणूक करी पछी मंत्रीए नमोवाहनन सम्राट् आपी के पुण्यवी राज्य मज्छ छे, माट बीजा मज्छ माट पुण्य संवित करो. पछी नमोवाहमे एना कहेवा प्रमाण देवकुसुमो जन स्तूपा तळावो अन बावो बघाम्या तथा नमोवाहन सार ' नामनो स्वर्ग सोदाशी एम इम्य बपगई गयु पटछे मंत्रीए पीताना राजा सास्त्राहनन, बाळाभ्यो एक बारना कोशसमृद्ध नमोवाहन पासि हवे पोताना मागसान प्रीतिदान रूप आपवा जवु कई नहयुं, आथी तेने नासी जयु पडयुं अने मरुकच्छमा कवजो सास्त्राहन छीयो

नमोवाहननी शणैमुं नाम पघावती इतु ब्रह्ममूर्ति आचार्यनी कवि तरंगिनी रुमात्रिणी भास्कराईने ए आचार्यने मळवा गई हतो

१. पांचम भारतना इहारातर्षणीय शक-शत्रुप नदयाम ते अ आ ममोवाहन (भा गहवाहन, गणवाहन) होई शके एना समय इसवी सनमा बीजा शतकमा पूर्वर्षिना इम्य ए सौधो बघु समवित छ ए समय मदागपटमा सास्त्राहन बराना गौतमीयुव शास्त्रकर्त्ति

राज्य करतो हतो," ए ज आगमसाहित्यमा जेनो ' सातवाहन-सात-
वाहन ' एवो नामनिर्देश कयो छे ए संभवे सातवाहनो अने पश्चिम
भारतना शक-क्षत्रपो वच्चे शत्रुवट चाली आवती हती ए इतिहास-
सिद्ध छे. शातकर्णिना उत्तराधिकारी वासिष्ठीपुत्र पुलुमायीना एक
लेखमा^१ शातकर्णिने माटे 'खखरात-त्रस-निरवसेस-करस सातवाहन-
कुल-यस-पतिष्ठापन-करस' (=सं क्षहरातवंश-निरवशेषकस्य शात-
वाहनकुलयश.प्रतिष्ठापनकरस्य) एवा शब्दो वापरीने एने क्षहरात-
वशनो उच्छेद करनार तरीके वर्णव्यो छे ए घणुं सूचक छे.

जुओ सातवाहन, सालवाहन

१ आचू, उत्तर भाग, पृ २००-२०१

२ जुओ बज्रभूति आचार्य

३ रायचौधरी, ' पोलिटिकल ' हिस्टरी ओफ अन्डियन्ट इन्डिया,
पृ २२१ थी आगल

४ ' सिलेक्ट इन्सक्रिप्शन्स,' न ५८, टिप्पण १

५ ए ज, न ८३-८४.

६ ए ज, न. ८६

नर्मदा

नर्मदा नदी ' आवश्यक सूत्र 'नो चूर्णिनो एक कथामा खो-
चरित्रविषयक एक प्राकृत श्लोकनो पूर्वार्ध नीचे प्रमाणे छे

दिया कागाण बीर्भेस रत्ति तरसि नर्मदं ।^१

' विशेषावश्यक भाष्य ' उपरनो कोट्याचार्यनी वृत्तिमा नर्मदाना
पूरनो उल्लेख छे^२

१ आचू, उत्तर भाग, पृ ६१. एक सुप्रसिद्ध संस्कृत-श्लोकार्ध-

" दिवा काकरवाद् भीता रात्रौ तरति नर्मदाम् " -नु आ प्राकृत छे अथवा
जनसमाजमा बहेती प्राकृत कहेवत उपरधी ज आ श्लोक बनाववामा
भाव्यो होय

२ विक्रो, पृ १७०

वसते जे कोई सासबाहनना सैनिकोना हाथ अथवा माथां कापी छाव
 तेन हजारोनां इनाम आपतो हतो सासबाहन पोताना मागसान
 पराक्रमना बद्रक्षमां कष्टु आपतो न्होतो, आधी तनु सैन्य क्षीण बनु
 अन तेने प्रतिपान पाछा फरवु पडतु बाज वर्ये फरी पाछा त सैन्य
 साथे आखीन घेरो भासतो आ प्रमाणे समय बोलतो हतो एम करतां
 युक्तिबी बिअम मेळववा माटे एक बार सासबाहनन तना अमाये कर्मु
 के मारो अपराध बयो छे एम बाहेर करोने मन देशबटो आपो'
 सासबाहने एम कर्मु, एटळ मंत्री मरुकच्छ गयो अने एक देवकुस्मां
 रळो सासबाहननो ए निर्वासित मंत्री छे ए वास्त समय अतां बाहेर
 बई नमोवाहन मागसो मोरुळोन एने बोझान्धा, पण अ्योरे ए आम्हो
 नहि त्योरे राजा पोने त्यां भाव्या अन पोताना मंत्री तरीके एनी
 तनमणूक करी पछी मंत्रीए नमोवाहनन सलाह आपी के पुष्पबी
 राख्य मळ छे माट बोझा भव माट पुण्य सचित करो' पछी
 नमोवाहने एना कहेवा प्रमाणे देवकुसो अन स्तूपा तळावो अने
 वावो बंधाम्या तथा नमोवाहन लाइ' नामनो न्वाई स्तोत्राची एम
 वन्य अपराई गयु, एटळ मंत्रीए पोताना राजा सासबाहनन, बोझान्धा
 एक बारना कोष्टसमूह नमोवाहन पासे हवे पोताना मागसान प्रीतिदान-
 रूप आपवा जेवुं कई न्होस्तुं, आधी तेन नासी जवु पड्यु अने
 मरुकच्छना कवओ सासबाहन छीवो ।

नमोवाहननी राणीनु नाम पद्यावती हयु वज्रभूति आचार्यनी
 कवि तरीकेनी स्वातिनी आकर्षाहिने ए आचार्यने मळवा गई हती.

१. पश्चिम भारतनो बहारातर्षाभ्य शक-क्षत्रप नहपान ते अ आ
 नमोवाहन (आ गहवाहन गणवाहन) होई शके एना समय
 इसवी सनना बीजा शस्तकना पूर्वार्धमां हय ए सौधी वज्र समवित
 छे ए समये महाराष्ट्रमां सासबाहन बंशनो गौतमीपुत्र शातकर्णि

સોમયજ્ઞાનો પુત્ર. તેઓ વાઙ્મુક્તિ અશોકવૃક્ષ નીચે મૂકીને ઉચ્છવૃત્તિ કરતાં હતા ત્યારે જંભક દેવતાઓએ તેને લઈને ઉછેર્યો હતો તથા પ્રજ્ઞાપ્તિ, આકાશગામિની આદિ વિદ્યાઓ આપી હતી ' નારદ મહાસમર્થ પરિવાજક હતા તેમનો સ્વભાવ જ્ઞાનકાંડો કરાવવાનો હતો કૃષ્ણ અને તેમનો પત્નીઓ રુક્મિણી આદિ વચ્ચે તેઓ કલહ ઉત્પન્ન કરાવતા અને વચ્છી શમાવી દેતા

બ્રાહ્મણ પરપરાના નારદ મુનિને આમ જૈન પરપરામાં એક પરિવાજક તરીકે વર્ણવેલા છે

૧ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ. ૧૧૪

નાસિક્ય

હાલનું નાસિક ' નાસિક્યપુર '¹ અને ' નાસિક્યનગર '² તરીકે પણ એનો પ્રયોગ થયો છે નાસીકનો નંદ નામે વણિક પોતાની પત્ની સુન્દરીમાં અત્યંત આસક્ત હોવાને કારણે ' સુન્દરીનંદ ' તરીકે ઓળખાતો હતો³

બુદ્ધનો ઓરમાન માઈ નંદ પોતાની પત્ની સુન્દરીમાં અત્યાસક્ત હતો, એને પરાણે દીક્ષા આપવામાં આવી હતી અને અનેક દષ્ટાન્તોથી વૈરાગ્યમા સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો-એની વાર્તા વર્ણવતા અશ્વઘોષના ' સૌન્દર્યાનંદ ' કાવ્યના વસ્તુનું કોઈ સ્વરૂપાન્તર ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખમાં રજૂ થયું લાગે છે

જુઓ સુન્દરીનંદ

૧ નમ, પૃ ૧૬૭.

૨ વદ્ય, પૃ ૫૨.

૩ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૫૬૬, આમ, પૃ ૫૩૩

નેમિચન્દ્રસૂરિ

બૃહદ્ગચ્છના આત્રદેવ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય તેમણે પોતાના ગુરુમાઈ

નાગવલ્લિકા

આ કોઈ નાગરુ નામ છ અને તેનો આનંદપુરની સાથે ઝડેસ છ આનંદપુરમા જેમ મશ્તૂજા થતો તેમ નાગવલ્લિકામાં નાગપૂજા થતી.

નાગવલ્લિકાનુ સ્થાન નિશ્ચિત થઈ શકયુ નથી.

૧ રૂમ્બે રહો બહો મહાસેનો રહો રૂમ્બે, મુગુંસો વચ્ચેનો
જાત્રા જામ્બલિકાપુ, જલજા આનેરપુરે સિદ્ધા જલ જામ્બુ પૂ ૧૧૧

નાગાર્જુન આર્ય

શ્રીરતિર્વાળ પછી નવમી શતાબ્દીમા (આશરે રૂમ્બેની પોથી સત્તાબ્દીમાં) મધુરા અને વસતી એમ બે સ્થળ અનુક્રમે સ્કન્દિસાધાર્ણ અને નાગાર્જુન એમ બે આશ્વાયોષ આગમવાચનાનુ કાવ્ય કર્યું. ટુર્મચે આ બે આશ્વાયોષ પરસ્પરને મઠી શક્યા નહિ, તેથી તેમની શાવનાઓમાં કેટલક મેલ રહો ગયા. દેવર્દિગણિષ રૂમ્બે પાંચમી શતાબ્દીમાં મ્યાર આગમો લિપિવદ્ય કરાવ્યાં ત્યારે સ્કન્દિસાધાર્ણની માસુરી શાવનામાં મુખ્ય શાવના તરીકે સ્વીકારી અને નાગાર્જુનની શાવનામાં શાવનાના પાઠોનો નિર્દેશ 'વાચણસરે પુણ એવી નોંધ સાથે કર્યો. પછીના સમયની ટીકાચૂર્ણિઆમાં પણ નાગાર્જુનીય શાવનાની સ્કન્દિસાધાર્ણની શાવનાથી મિશ્રતા 'નાગાર્જુનીયાસુ પઠ્યતિ (નાગાર્જુનના અનુયાયીઓને અનુમત પાઠ આજો છે) એવા ઝડેસ સાથે નોંધવામાં આવી છે.

૧ શ્રીરતિર્વાળ રેવત જોર જૈમ વચ્ચેના પૂ ૧૪

૨ રૂમ્બે કમ્બે બે.

૩ રૂમ્બે તરીકે રૂમ્બે પૂ ૧૧, રૂમ્બે પૂ. ૧૮૬ ૧૬૧

૨૧ આવી પૂ. ૧૫, ૧૬૬ ૧૮ ૨૧૬ ૨૨૨ ૨૨૮ ૨૩૨

૧૫૪ સ્કન્દિ.

નારદ

શૌરિપુર નગરમા યજ્ઞવલ્ક્યે તાપસના પુત્ર યજ્ઞવલ્ક્ય અને પુત્રવલ્ક્ય

३ अंठ, वर्ग १-५

४, जिरको, - पृ २१६-१९

पत्तन

वेपारनु केन्द्र होय एवु नगर. पत्तन वे प्रकारनां होय छे जलपत्तन अने स्थलपत्तन ज्यां जलमार्गे माल आवे ते जलपत्तन अने स्थलमार्गे आवे ते स्थलपत्तन. जलपत्तनना उदाहरण तरीके द्वीप (दीव) अने काननद्वीपना नाम अपाय छे, ज्यारे स्थलपत्तन तरीके मथुरा अने आनंदपुर आपवामा आवे छे. केटलाक टीकाकारोए प्राकृत ' पट्टण ' शब्दनां ' पट्टन ' अने ' पत्तन ' एवां वे सस्कृत रूपो स्वीकारीने बेना जुदा अर्थ आप्या छे जेम के ज्यां नौकाओ मारफत जवाय ते पट्टन अने ज्या गाडामा के घोडे बेसीने तेम ज नौका मारफत जवाय ते पत्तन^१

कालक्रमे ' पत्तन ' सामान्य नाममांथी विशेष नाम बन्यु. - अने गुजरातनु मध्यकालीन पाटनगर ' अणहिलपत्तन ' मात्र ' पत्तन ' एवा टूका नामे जाणीतु थयुं ' कल्पसूत्र ' नी ' कौमुदी ' नामे टीकाना कर्ता शान्तिसागर पोते ए टीका ' पत्तनपत्तन ' मा^२ - एटले के पाटन-नगरमा लखो होवानुं जणावे छे

१ उशा, पृ ६०५, आशी, पृ २५८, वृकमा, गा १०९०; वृकशे, भाग २, पृ ३४२, वळी जुओ शाधभ, पृ ५५, १४०.

२ जुओ भरुकच्छ

३ ककौ, प्रशस्ति, श्लो ४

पाण्डुमथुरा

जुओ मथुरा

पादलिप्ताचार्य

एक प्रभावक आचार्य, जेमनुं नाम सौराष्ट्रना प्रसिद्ध जैन तीर्थ

मुनिचन्द्रना वचनयो सं ११२९-ई स १०७३:मां अणद्विउ-
पाटकमां दोहद्वि श्रेष्ठोनी यत्तमिमां गहीन 'उत्तराश्वयन सूत्र' उपर
इति रवी' ए ज नग्नमां अने ए ज वमसिमां रहीने तेमजे सं
११४१-ई स १०८५ मां ग्राह्य 'महावीरचरित' रघु हर्तुं

नेमिचन्द्रनु मूरिपद्म प्राति पदेनांनु नाम देवेन्गणि हर्तुं

१ उन प्रसूति

२ उन प्रस्तावना पृ २

३ विरको पृ ४१ उन प्रस्तावना पृ १

नेमिनाथ

बाभीसमा तीर्थकर दश दशारो पैकी सौधी मोटा समुप्रविजय
अन तेमनी राणी शिवादेवीना पुत्र तेमना अम पूर्व माताए जक्रनी
रिष-रत्नमय नेमि आकाशमां जोई इती, तेवी तेमो 'अरिष्टमि'
कहबाया ह्मजे तेमनो विवाह उपसेन राजानी पुत्री रात्रिमती साधे
नकी कबो इतो पण छर्ममपमां नोसरछ माणसोने मांसनो सोराक
आपरा माट बविछां पल्लुधनो आतनाद सांमळीने नेमिनाथे बैराग्य
पामिने रैवतक उषानमां दीक्षा छीनी इती माहवकुळना अनेक
युवानोए नेमिनाथ पासे दीक्षा छीधी इती नेमिनाथ गिरमार उपर
निर्वाण पाम्मा इता

बोबोस तीर्थकरो पैकी कपमदेव, शान्तिनाथ पार्श्वनाथ
नेमिनाथ अने महावीरमां चरित्रा साहित्यिक दृष्टि सौधी बचारे सोफ
प्रिय वर्या छे आगमेतर साहित्यमां नेमिनाथमां संस्कृत-ग्राह्य
अग्नि, रतोश्रो, एमना जीवन विरोनां कम्मो बगेर मळीन कुडीर्य
हुनिमो जाणवामां आवेमी छे

१ कय, पृ ११९-२

२ कय पृ ११९-४११ अदि, पृ ११४ कयी पृ १६२-७

कयी पृ १२०-१३ कय, पृ १४-१५ अदि

३ अंठ, वर्ग १-५

४, जिरफो, पृ २१६-१९

पत्तन

वेपारनु केन्द्र होय एवु नगर. पत्तन वे प्रकारनां होय छे. जलपत्तन अने स्थलपत्तन ज्यां जलमार्गे माल आवे ते जलपत्तन अने स्थलमार्गे आवे ते स्थलपत्तन जलपत्तनना उदाहरण तरीके द्वीप (दीव) अने काननद्वीपनां नाम अपाय छे, ज्यारे स्थलपत्तन तरीके मथुरा अने आनंदपुर आपवामा आवे छे, केटलाक टीकाकारोए प्राकृत ' पट्टण ' शब्दना ' पट्टन ' अने ' पत्तन ' एवां वे संस्कृत रूपो स्वीकारिने वेना जुदा अर्थ आप्या छे जेम के ज्या नौकाओ मारफत जवाय ते पट्टन अने ज्यां गाडामा के घोडे वेसीने तेम ज नौका मारफत जवाय ते पत्तन^१

कालक्रमे ' पत्तन ' सामान्य नाममांथी विशेष नाम बग्यु, अने गुजरातनु मध्यकालीन पाटनगर ' अणहिलपत्तन ' मात्र ' पत्तन ' एवा दूका नामे जाणीतु थयुं. ' कल्पसूत्र ' नी ' कौमुदी ' नामे टीकाना कर्ता शान्तिसागर पोते ए टीका ' पत्तनपत्तन ' मा^२-एटले के पाटण-नगरमा लखी होवानुं जणावे छे

१ उशा, पृ ६०५, आशी, पृ २५८, वृकमा, गा १०९०;
वृकशे, भाग २, पृ ३४२, वळी जुओ झाधभ, पृ ५५, १४०

२ जुओ भरुकच्छ

३ कर्को, प्रशस्ति, श्लो. ४

पाण्डुमथुरा

जुओ मथुरा

पादलिप्ताचार्य

एक प्रभावक आचार्य, जेमनुं नाम सौराष्ट्रना प्रसिद्ध जैन तीर्थ

પાદસ્થિતપુર-પાર્શ્વતાળા સાથે ઓડાપેણ છે -

પાદસ્થિતાચાર્ય પાટલિપુત્રમાં મુરુંદ રાજાના દરબારમાં હતા એક વાર મુરુંદ રાજા ઉપર યજ્ઞનોદ મીળવાપૂર્વે સૂતર, કાપીને સમ્પત્તિ કરેલી-માફકી સધા મુલાલી મુદિત વાજાલી મોકલી અને સાથે સંદેસ કહાવ્યા કે 'સૂત્રના જાત છાકડીનો આદિમાગ અને મમુદગપ્તુ દાર જતાવો' પણ આ કાર્ય કાદ કરી શક્યુ નહિ છેવટે પાદસ્થિતે સૂતર ઝના પાળીમાં નાન્યુ પરછે મીળ આગલી ગયું અને છડા દત્તાત્રેયા છાકડી પણ પાળીમાં નાતી પટલે મૂઠી મારા મોરે દોલાવી બંદર રૂખ્યો અને વાજાલી ઉપર લામ્બ હતા તે મરગ પાળીમાં મોઢીને ડસાડી

મુરુંદ રાજાનો શિરોચ્છેદના વૈષ્ણો મટાડી શક્યા નહોતા, તે પાદસ્થિતાચાર્યે મત્રશક્તિથી મટાડી હતી એવું કમાનક મળ છે

પાદસ્થિતાચાર્યે યજ્ઞપિતામાં પણ કુશળ હતા તેમણે એક વાર રાગાની ચંદનન ચરાચર મઠની ચંદ્રપ્રતિમા બનાવી હતી તે પ્રતિમા ડમ્પેપનિમેષ કરતી હાથમાં પંચો છૂંમે ડમેસી હતી

પાદસ્થિતાચાર્યે 'તરંગચી' નામનો એક વિખ્યાત પ્રાકૃત ધર્મે કથા રચી હતી જેના અન્તેસો આગમસાહિત્યમાં તેમજ અગ્રજ અનેક સ્થળે પ્રસિદ્ધ થાય છે મૂળ કથા તો સૈદ્ધાંતો પહેલાં નાશ પામી ગઈ છે પણ પાદસ્થિતની પટ્ટી જયણ પરન્તુ જેનો ખેત્રસ સમય અનિશ્ચિત છે એવા આચાર્ય વીરમદ્દ ક નીરમદ્દના શિષ્ય નેમિન વ્રે ૧૧૦ પ્રાકૃત ગાથાઓમાં કરણો તના સક્ષર માત્ર હાલમાં ઉપલબ્ધ છે પાદસ્થિતાચાર્યે 'ઘોષિતકરંક' ઉપર વૃત્તિ સૂત્રી હતી એમ આગમ-સાહિત્યના મુદ્રસિદ્ધ ટીકાકાર આચાર્ય મહાયગિરિના કથન ઉપરથી સ્પષ્ટ છે આ વૃત્તિ નર ચદ્ ગઈ હોય નું માનવામાં આવતું હતું પણ ણની હસ્તલિખિત પ્રતિ ૫ મુનિધી પુણ્યવિજયમીના બેસમ્મરના મન્થ મેદરમાંથી શોધી કાઢી

પાદલિપ્તે લીધા અને પ્રતિષ્ઠાનિધિ વિશે ' નિર્વાણકલિકા ' નામે જાણીતો ગ્રન્થ રખ્યો છે. આ ઉપરાંત ' પ્રભાવકચરિત 'ના ' પાદલિપ્ત-મૃગચરિત 'ના તેમજ ' પ્રભાવપ્રકાશ ' નામે ય્યોતિષગ્રન્થનું નિર્માણ કર્યું હોવાનો ઉલ્લેખ છે. ચૂર્ણિઓના ' કાલજ્ઞાન ' નામે એક રચનાનું કર્તૃત્વ પણ પાદલિપ્ત ઉપર આરોપિત કરેલું છે. પાદલિપ્તની પ્રાકૃત માયાઓ હાલકૃત પ્રાકૃત યુગાપિતસેવક ' માયાસમજની 'માં ઉદ્ભૂત કરેલી છે.

' પ્રભાવકચરિત ' નોંધે છે કે પાદલિપાચાર્ય એક વાર તીર્થયાત્રા કરતા મોરાપ્ટમા ઢકાપુરી (ઢાક)માં ગયા હતા. ત્યાં પામને મિદ્ધ નાગાર્જુનનો સમાગમ થયો પછી નાગાર્જુન પોતાના ૪ ગુરુના સ્મરણરૂપે ગરુડજયની તલેટીમાં પાદલિપ્તપુર નામનું નગર વસાવ્યું, ગરુડજય ઉપર જિનચૈત્ય કાઢી ત્યાં મહાવીરની પ્રતિમા સ્થાપિત કરી અને ત્યાં જ પાદલિપ્તસૂરિની મૂર્તિ પણ સ્થાપિત કરાવે.

પાદલિપાચાર્યનો સમય વિક્રમ સંવતની પ્રારંભિક ગતાવ્દીઓમાં નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. એમનું પરપરાગત વિસ્તૃત ચરિત 'પ્રભાવકચરિત 'ના ' પાદલિપ્તમૃગચરિત 'માં સળે છે.

૧ શાચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૫૫૪, શામ, પૃ ૫૨૪-૨૫, નમ, પૃ ૧૬૨.

૨ નિચૂ, ભાગ ૪, પૃ. ૮૭૨; પિનિમ, પૃ ૧૪૧-૪૨ પિનિમ માં મુસ્લિમે પ્રતિષ્ઠાનપુરનો રાજા કહ્યો છે, એ મુદ્દનદોષ હોવો જોઈએ, કેમ કે એ જ કર્ણાટ રજેલી અન્ય શ્રુતિઓમાં સ્પષ્ટ રીતે પાદલિપ્તપુરનો ઉલ્લેખ છે (જુઓ ઉપર ટિપ્પણ ૧)

૩ શુકભા, ગા ૬૨૧૫; શુકશે, ભાગ ૫, પૃ ૧૩૧૫-૧૬ શા પ્રકારનો ' સ્ત્રીરૂપો ' ' યવનવિષય ' માં પુષ્કલ યને છે એમ અહીં ટીકાકાર નોંધે છે

૪ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ ૪૭૯, ભાગ ૫, પૃ ૧૦૨૯, વિકો, પૃ ૪૩૩, શુકમ, પૃ ૧૬૪-૧૬૫, શુકશે ભાગ ૩. પ ૭૨૦ આ

५ पृ. १४८९ अम (उ० ५ उपरमी इति) पृ. ९ नाम्नेतर
छादित्वा 'तरयवती' वा उरुव्यो माट शुभो निर्वाणवर्धन
प्रस्तावना पृ. १५-१६

५ वा उरुव्यो जर्मन बहुवाद प्रो स्युमने कर्षो छ एना मुवराती
मावाप्तर माट शुभो वैन छादित्वा उलोवक प्रम २.

६ x x ज्योतिष्करम्बकम्बुकीक्या धीपाद्विप्तसूरिभि उक्तं
सूक्त पृ. ५३

तथा चास्यैव ज्योतिष्करम्बकस्व मीधनर पाद्विप्तसूरिभ्य—“एष
उ सुधमादसो अद्वाविशेवा सुधमादा एह पवतते, शुभेतेव एह समर्पति”
ति । एवोक्त पृ. ५२

७ प्रम ५ को १४७

८ प्रम शुभ बहुवाद प्रस्तावना पृ. ११ बड़ी शुभो म्ब
(मा. वा १६३ उपरमी इति)—अथ पाद्विप्तसूरिभ्यो कम्बुवाद —

९ प्रम ५ को २४७-२६

१ निर्वाणवर्धन प्रस्तावना पृ. १६

पासक

उज्जयिनीना प्रबोठ रामाना वे पुत्रो हता—पासक अन गोपासक
पमांभी गोपासके वीक्षा समीची, पटल पासक राजा बमो एमे वे पुत्रो
हता—राष्ट्रवर्धन (राम्यवर्धन) अन अर्बन्तिवर्धन तेमांभी अर्बन्तिवर्धने
राजपदे अने राम्यवर्धनमे मुवराजपदे स्थाप्यमे पासके पण राम्य
मोगनीमे वीक्षा लोपी हसी.

स्त्रिभोगाली ' प्रकीर्णकमां जणाया प्रमाण—जे रात्रिए भगवान
महत्वीर निर्वाण पासका हता ते अ रात्रिए अवतिमां पासक राजानो
अभिषेक भयो हतो

मुमो अर्बन्तिवर्धन

१ अथ उत्तर माय पृ. १८९ वा. पृ. ९ १२.

‘अभिवान-राजेंद्र,’ भाग १, पृ १९४

तेने आठ राणीओ हती, जेमानी शिवादेवी वैशालीना राजा
चेटकनी पुत्री हती अने अगारवती सुंसुमारपुरना राजा धुधुमारनी पुत्री
हती एना मंत्रीनु नाम खड्कर्ण हतु (जुओ खण्डकर्ण) शकुन्त
नामे एनो एक अन्न मंत्री पण हतो (जुओ शकुन्त) प्रद्योतना समयनुं

उज्जयिनी भारतना सोबी समुद्र नगरी पैकी एक हस्त एना समसमा
उज्जयिनीमा नव बुत्रिकापण-त्रिमुक्कनना सब वस्तु पैमा मळ एवा
यस्तुमशारा हता

प्रबोधना बीचनना पणो माग पोताना पडोशा राजामो जे एना
सालुमो यता हता एमनी माये सद्वामा गयो हतो पडोशी रामो
सापेना आ कच्छना परंपरागत वृष्टान्तो भागमसाष्टिरस्मा मळ छ

एक वार प्रबोधे राजगृह मगर घेयु राजगृहना राजा श्रेणिज्जना
नैश राणीमा भयछो पुत्र भमयकुमार जे एनो मंत्री पर्ण हतो तेजे
प्रबोध आम्हो ते पडेलं एना एकपाबारनिवेशनी जंग्या जाणी कीपी
हसी अमे त्यां पणु पन दटाव्यु हस्त पछी प्रबोधे आबीन पडाय
नाम्हो पटळ भमयकुमार कदेवराव्यु के " तमाळं आलुं सैव्य मारा
पिताए फोडी नास्त्यु छ, आ मात उपर बिबास न पडतो होय तो
आबणीमा खोलेने जुमो ' आ प्रमाणे खोलेतां ब्रह्म नीकव्यु,
एटळे प्रबोधे इरीने नासी गयो पण पाळळ्यी वस्तुरिधति आणवामां
आवतां प्रबोधे भमयकुमार उपर रोप मराई तेम केव करवानो निबध
कयों तेणे एक गणिकाने राजगृह मोक्कसी अम सहस्यक तरीके बोजी
केटखोक गणिकाओ आपी गणिकाए एक भर्मप्रेमी जैन विषयाना
बस धारण कयों कैबपरिपाटीमां सौ भमयने घेर गयो त्यां तेणे
भर्मप्रेमी भमयने पोताने घेर खमवानुं निर्मशण आव्यु अने मोळपनि
मचपान करावी केव करीमे अंबति मैगो कयों त्यां भमयकुमार
पातुर्बधी प्रबोधन प्रसन्न कयों एटळे प्रबोधे एन छोडी मूक्या पण
ए समये भमयकुमार प्रबोधने कयु के " तमे मने कपटधी पकडी
आव्यो हसे, पण हुं तो तमे पोकारो पाडता हरो अमे अर्हीबी तमने
उपाडी अईस " बोळा समय पछी भमयकुमार राजगृहधी व गणि
कामा सईन आम्हो अम बेपारीने बेडो उज्जयिनीमां रहेवा आम्हो तेणे

पोताना एक दासने गाडानो वेश धारण कराव्यो हतो अने तेने प्रद्योत नाम आप्यु हतुं एने दररोज खाटलामां बांधीने वैद्य पासो लई जवामां आवतो त्यारे ते 'हुं प्रद्योत छुं' एवी बूमो पाडतो हतो, हवे, पेली वे गणिकाओ जे अभयकुमार साथे रहेती हती तेमना सौन्दर्यथी आकर्षाईने एमनी कामना करतो प्रद्योत संकेत अनुसार त्या आव्यो, एटले तेने अभयकुमारनी सूचनाथी पकडी लेवामा आव्यो, अने 'हुं प्रद्योत छुं' एवी बूमो ते पाडतो रह्यो अने एने उज्जयिनी वच्चेथी खाटलामा बांधीने उपाडी जवामा आव्यो नगरजनोए तेनी बूमो साभळीने मा-यु के मेला प्रद्योतनामधारी गांडाने दररोजनी जेम वैद्यने त्या लई जवामा आवे छे राजगृहमा श्रेणिके प्रद्योतनो वध करवानो विचार कय्यो, पण अभयकुमारे तेने एम करता अटकाव्यो पाछळथी प्रद्योतने मुक्त करवामां आव्यो हतो.^३

सिन्धु—सौवीरना राजा उदायन साथे पण प्रद्योतने युद्धनो प्रसंग आव्यो हतो. उदायन पासो जीवतम्बामी महावीरनी एक सुन्दर काष्ठ-प्रतिमा हती अने उदायननी देवदत्ता नामे एक कुब्जा दासी ए प्रतिमानुं संगोपन करती हती प्रतिमाने वंदन करवा माटे गाधारथी आवेल्या एक श्रावके आपेली गुटिका लेवाथी ए दासीनी काया काचन-वर्णी बनी गई हती अने ते सुवर्णगुलिका तरीके प्रसिद्ध थई हती. नलगिरि हाथी उपर आनीने प्रद्योते ए दासानुं हरण कर्तुं हतुं अने एना आप्रहने कारणे पेलो काष्ठप्रतिमा पण साथे लीघी हती आ खबर पडना उदायन दशराजाओने सहायमा लईने^४ उज्जयिनी उपर चढी आव्यो अने प्रद्योतने पराजित कय्यो, प्रद्योत केद पकडायो अने उदायने एना कपाल पर 'दासीपति' शब्द अंकित कय्यो प्रतिमाने लेवा माटे उदायने घणो प्रयास कय्यो, पण ए तो एना स्थानेथी चलित थई नहि एटल प्रद्योतने लईने उदायन पाछो सिन्धु—सौवीर तरफ चाल्यो. मार्गमा चालता पर्युषणनो समय आव्यो अने तेमा प्रद्योत उपवास करवानी

ઈષ્ઠા વ્યક્ત કરતાં સદાચરન અને ધર્મર્થજી આળિને મુક્ત કર્યો અને સમોષ્ઠો,
અને કપાલમાનો 'વાસાવતિ' શબ્દ ન વેનામ એ માટે ત્યાં સુવર્ણપદ
બાપ્યો અને પ્રસોતનુ રાજ્ય અને માણું આપ્યું કહેવામ છે કે સ્વામી
રામાત્મા મસ્તક ઉપર મુકુતને સ્થાને પદ ધોષનારા અમા

૧ ૨ ૩ ૪

કસા દેશના રાજા શત્રાનીક ઉપર પણ પ્રષોતે આક્રમણ કર્યું હતું.
પ્રષોતને આશ્વતો સાંમઝીત શત્રાનીક ચમુનાના દક્ષિણ દક્ષિનામ્પી
ઉત્તર કિનાર પામ્યો ગયો પ્રષોત ચમુના ઓઝંગી શાક્યો નહિ, અને
છેલ્લે કેટલોક દેશનગરો વેઠી પાછો ફર્યો કેટલોક સમય પછી એક
ચિત્રકાર શત્રાનીક સાધેના અગણનાવને કારણે પ્રતી સ્વરૂપવાન 'રામી
મુગાશ્વતીનું ચિત્ર ચીસરીને પ્રષોતને બતાવ્યું મુગાશ્વતીના સૌન્દર્યથી મોહ
પામીન પ્રષોતે શત્રાનીક પાસે રૂત મોકલ્યાને મુગાશ્વતીની માગણી
કરો પણ શત્રાનીકે દૂતનો તિરસ્કાર કરીને અને પાછો કાઢ્યો આથી
ઓલે મરાયેએ પ્રષોત સંસદેશની રાજવાતી કૌશાલી ઉપર વહી આવ્યો
તેન આશ્વતો સાંમઝીત અન્ય મઝલાલ્ય શત્રાનીક હોમ પામ્યો અને
અતિસારથી મરણ પામ્યા આથી મુગાશ્વતીએ વિનાશું કે "મારો બાલક
પુત્ર નાશ ન પામે એમ કાલું ઓરૂંપ " આથી તેણે પ્રષોત પાસે રૂત
મોકલ્યાને મુક્તિર્થક કહેવાનાં કે 'હું સમારી પાસે આવું ત્યાર પછી
મારા પુત્રને કોઈ પોશા કર એમ થતું ન ઓરૂંપ " પછી મુગાશ્વતીના
કહેનારી પ્રષોતે ડઝાચિનીમો ફેંટાથી મુગાશ્વતીના નગરને દહ કરાવ્યું
એમ પામ્ય અને મરત્યુ આ પ્રમાણ પ્રષોતને મૂર્તિ બનાવ્યા પછી
મુગાશ્વતી ફરી ગઈ ૭ અસામા મગવાન મહાશીર કૌશાલીમાં સમોસર્પ
તમની દેશના સાંમઝીત મુગાશ્વતીએ પ્રષોતની મનુષા છૂંને લીધા
કેવાની ઇષ્ઠા ઇષ્ઠક કરો. એ મહાન પર્વશાની છઝાને કારણે પ્રષોત
મુગાશ્વતીને બારી શાક્યા નહિ અને મુગાશ્વતીએ પોતાનો પુત્ર સદ્મન
પ્રષોતને હોરિને લીધા સીધા એ સમય પ્રષોતની અંગારશ્વતી આદિ

આઠ રાણીઓએ પણ મહાવીર પાસે લીધા લીધી^૭ ઉદયન પાછલથી પ્રયોતની પુત્રી વાસવદત્તાને પરણ્યો હતો^૮

પ્રયોતને બે પુત્રો હતા—પાલક અને ગોપાલક એમાંથી ગોપાલકે લીધા લીધી હતી, એટલે એની પછી પાલક ગાદી ઉપર આવ્યો.^૯

૧ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ. ૧૯૯-૨૦૦, વિકો, પૃ ૩૩૫

૨ વૃકમા, ગા ૪૨૧૪, વૃકશે, પ્રન્ય ૪, પૃ ૧૧૪૪-૪૬
જુઓ કુપ્રિકાપણ

૩ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૫૫૭-૫૫૮, ઉત્તર ભાગ, પૃ. ૧૫૮-૫૯;
આમ, પૃ ૫૨૭-૨૮

૪ જુઓ દશપુર

૫ આચૂ, પૂર્વભાગ, પૃ ૪૦૦, આમ, પૃ ૨૯૨-૯૪

વિવિધ દિવ્ય અને માનવ પાત્રોને માટે કેવા પ્રકારના મુકુટો, પદ-વધો અને શિરોભૂષણો યોગ્ય છે એ માટે જુઓ મરતનુ 'નાટ્યશાસ્ત્ર' (કાશીની ધાત્તિ), અધ્યાય ૨૩, શ્લો ૧૩૨-૪૯, તથા 'વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણ,' તૃતીય સ્કન્ધ, અધ્યાય ૨૭, શ્લો ૩૩ અને આગળ

૬ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૧૬૭

૭ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૮૮-૯૧, આમ, પૃ ૧૦૧-૪

૮ જુઓ ઉદયન

૯ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૧૮૯ પ્રયોત વિગેના અન્ય મહત્ત્વના કાર્યારૂપ વૃત્તાન્તો અથવા ઉલ્લેખો માટે જુઓ નમ, પૃ ૧૬૬, વૃકશે, ભાગ ૨, પૃ ૫૮૭, કસુ, પૃ ૫૮૭-૮૮; કકિ, પૃ. ૯૩ તથા ૧૯૯, કકી, પૃ ૨૩, કકી, પૃ ૨૩૪

પ્રભાસ

સૌરાષ્ટ્રના દક્ષિણ કિનારે આવેલ પ્રભાસતીર્થ એ તીર્થની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે આવવામા આવે છે પાંડવોના વશમા પાંડુસેન નામે રાજા થયો હતો તેની બે પુત્રીઓ મતિ અને સુમતિ સમુદ્રમાર્ગે સુરાષ્ટ્રમા આવતી હતી માર્ગમા સમુદ્રનું તોફાન થતા બીજા લોકો

સ્કન્દ અને રુદ્રને નમસ્કાર કરવા સ્વમ્યા, ત્યારે જા જે વહેનોએ પોતાની જાતને સયમમાં ઝોલી છેલ્લે વહાણ માંગી ગયું અને જશે જળીઓ કાસપર્મ પામી મોસે ગઈ સ્વળસમુદ્રના અધિપતિ સુરિચત દેવે તેમનો મહિમા કર્યો ત્યાં દેવોષોત થયો, અને ત્યારથી પ્રમાસતીર્થ થયું

મસ્ત જ્ઞાતર્થના દિવિજ્ઞાતર્થનમાં પશ્ચિમમાં પ્રમાસતીર્થનો ઝળેલ છે ' ' વહત્કમ્પસૂત્ર 'ના માધ્ય જૂર્ણ અને દૃષ્ટિમાં પ્રમાસ તીર્થમાં યાત્રામાં જતી સસહી-ઠગાળીનો નિર્દેશ છે

૧ જાણ ઉત્તર માત્ર પૃ. ૧૧૭

૨ જાણ પૃ. ૧૨ જ્યોત્સનો વસુદેવદિવી જલુપાત્ર પૃ. ૨૪૧

૩ જુલ્મા, જ્ઞ. ૧૧૫ જુલ્મે માત્ર ૩ પૃ. ૮૮૩-૮૪

પ્રિયપ્રત્યસૂરિ

સુરિચત-સુપ્રતિબુદ્ધના શિષ્ય પ્રિયપ્રત્યસૂરિએ જન્મરુ પાસે જાણેલા હર્ષપુરમાં પોતાના વિષાદમત્કારથી મજ્જમાં થતો પશુવધ અટકાવ્યો હતો

જુઓ અમમેરુ

૧ જ્ઞકિ, પૃ. ૧૧૧ જ્ઞકિ પૃ. ૫ ૧-૧ જ્ઞકિ પૃ. ૧૪૮-૪૯

ફઝહી

સોપારકના મારિશ્વક મહાને પરાજિત કરવા માટે રાજામિનીવાસી અજ્ઞાનમુદ્રે મરુકપ્પ પાસેના પૃથ્વ સહજને સામ્રાજ્ય આપી તૈયાર કર્યો હતો જે ફઝહી નામે પ્રસિદ્ધ થયો હતો

જુઓ અટ્ટણ

વખાસા

ઉત્તર ગુજરાતનો વખાસ નદી.

વહત્ કમ્પસૂત્ર 'ના દૃષ્ટિકાર કહે છે કે કોઈ સ્થળે અતિ

पूरथी पण धान्य पाके छे, जेम के बन्नासामां ज्यारे खूब पूर आवे
त्यारे ए पूरथी भावित थयेली क्षेत्रमूमिमां बीज बेरवामां आवे छे.

१ वृक्षे, भाग २, पृ. ३८३.

बलभद्र

कृष्ण वासुदेवना मोटा भाई अने नवमा बलदेव. तेओ 'अत्यंत
स्वरूपवान हता द्वारका नगरीनु दहन थयुं त्यारे बन्ने भाईओ
जलदीथी त्यांथी नीकळीने दक्षिण तरफ जता हता त्यारे कौसुंवारण्य-
मां कृष्णनुं मरण थयुं अने कृष्णना शरीरने अग्निसंस्कार करीने
बलभद्रे दीक्षा लीधी. सुमुख, दुर्मुख, कूपदारक, निषद, ढंड वगैरे
बलभद्रना पुत्रो हता

बलभद्रनुं संपूर्ण चरित्र आगमसाहित्यमां नथी, पण निषद आदि
तेमना बार पुत्रोए नेमिनाथ पासे दीक्षा लीधी हती तेनो वृत्तान्त^१ तथा
बलभद्रना जीवनना केटलाक प्रसंगो अने तेमने विशेषा उल्लेखो मळे
छे.^२ कृष्णनी जेम बलभद्रनुं चरित्र पण नेमिनाथचरित्र साथे संकळा-
येलुं छे^३ अने 'त्रिषष्टि'-अंतर्गत तथा विविध लेखकोए रचेल्यां
'नेमिनाथचरित्रो'मां ते उपलब्ध थई शके

१ जुओ कौसुवारण्य

२ वृद्ध, तथा अद, वर्ग ४

३ उदाहरण तरीके—उशा, पृ ११७, मस, गा. ४९६-९७, कसु,
पृ ३९९-४२४, ककि, पृ १३७-४२, इत्यादि.

बलमित्र-भानुमित्र

भरुकच्छना राजकर्ताओ तेओ वे भाईओ हता. तेमना भाणेज
बलभानुने कालकाचार्ये दीक्षा आपी होगाने कारणे आचार्यने भरुकच्छ
छोडीने प्रतिष्ठान चाल्या जवुं पड्यु हतु एक परंपरा प्रमाणे, बलमित्र-
भानुमित्र कालकाचार्यना भाणेज हता.

एमने माटे जुओ कालकाचार्य-२

बोधिप

एक अनाम्य जाति जे छटफाट करी त्रास वर्सावता हटी. आगम साहित्यमां बाबिकान मत्स्योभी अभिन गणपा छ जुमो माखन-?

बळी जुमो उज्जयिनी मधुरा

ब्रह्मदीप

आमीर देशमां कृष्णा अने बेणा नदीना संगम आगळ आबेसो एक द्वीप त्या बसता पांचसो तापसोने आर्य वज्रना मामा आर्य समित्सूरिए प्रतिबोध पमाइयो हता. ए प्रतिबोध पामेस साधुमोर्षी जैन साधुजानी ब्रह्मदीपक शास्त्रां प्रारंभ बसो हतो. 'नरिमूर्ति'ना प्रारंभे जापसी देवर्दिगणिनी गुरुपरपरामां सिंहसूरिने 'ब्रह्मदीपक सिद्ध' कथा छ

१ बाबू एवं माप पृ. ५४३ आय पृ ५१५ कर्ष पृ १३१
कम्प, पृ १३४ कर्षि पृ. १४१ कटी पृ. १४५-१५ मसू पृ
५१ प्लिम पृ १४४

२ जुमो देवर्दिगणि क्षमाभ्रमण.

महि आचार्य

दृष्यगणि क्षमाभ्रमणना शिष्य महि आचार्यना मत 'सुबहताग सुत्र'नी पूर्णिमा टाकेस्ये छ जैन परंपरा अनुसार मूळ आगमान संकलित रूपे भिषिबद्ध करावनार देवर्दिगणि दृष्यगणिना शिष्य छ महि आचार्य ए देवर्दिगणिनुं बीजु नाम हस्त के तमन मानार्थे महि (सं भर्तृ) आचार्य पटल मुख्य आचार्य कहेवामां आवता हता के पत्नी महि आचार्य दृष्यगणिना बीजा स कोई शिष्य खेवने बिसे अप्यार मुभीमां कई साणशमा आप्युं मभी जगनु नाम हस्त प निधितपण कहेवु मुकळ छ

नुप्रसिद्ध संस्कृत व्याकरणकाव्य 'रावणवध' जे सामान्य रीते 'भट्टिकाव्य' तरीके आळखाय छे तेनो कर्ता 'महावाल्म्य महावैयाकरण स्वामिपुत्र भट्टि' बलभीनो हनो, णटले बलभीमा भट्टि नाम प्रचलित हतु, अने देवर्दिगणिनो निवास ण बलभीमा हतो, णटले भट्टि ण देवर्दिगणिनुं अपर नाग हाय ण कदाचित् समने छे.

१ अत्र दूषगणिक्षमाश्रमणक्षिष्या भट्टिनाचार्या प्रवृत्ते सूक्तचू, पृ ४०५

२ नम, पृ ६५ जुओ देवर्दिगणि क्षमाश्रमण

भण्डीरवन

मथुरानी पासे आवेलु एक उद्यान त्या भण्डीर यक्षनु आयतन हतु. लोको बलदगाडा जोडीने एनी यागए जता.

जुओ कम्बल—सम्बल, मथुरा

भद्रगुप्ताचार्य

उज्जयिनीवासी एक आचार्य

आर्य रक्षित दशपुरमा पोताना गुरु तोसलिपुत्राचार्य पामे अगियार अंग अने जेटलो दृष्टिवाद तेमन अवगत हतो तेदलो जील्या पछी उज्जयिनीमा दृष्टिवादना जाता आर्य वज्र छे एम साभळीने तेओ उज्जयिनी गया त्या भद्रगुप्त नामे एक वृद्ध आचार्यनी संलेखना प्रसंगे आर्य रक्षित निर्यामक तरीके रह्या अने तेमनी उत्तम शुश्रूषा करी भद्रगुप्ताचार्य कालधर्म पाम्या पछी रक्षिते वज्रस्वामी पासे साढानव पूर्वोतो अभ्यास कयों पोताना अतकाले भद्रगुप्ताचार्य आर्य रक्षितने कह्युं हतु के " तमारे आर्य वज्रनी साथे रहेवुं नहि, कारण के जे तेमनी साथे रहेसे ते तेमनी साथे ज मरण पामजे. " आयी आर्य रक्षित वज्रस्वामीथी अलग रह्या हता. "

वार्षिक

एक अनार्य आति, जे छुटफाट करी त्रास वर्तवतो हवी भागम साहित्यमा वारिकान माळगोत्री अभिन्न गणना छ जुधो घासव-१

बळी जुष्ठा रज्जयिनी मथुरा

ब्रह्मद्वीप

आमीर देशमा हण्णा अने बेणा मढीना संगम आगळ आवेलो एक द्वीप त्या बसता पांचसा ठापसाने आर्य वज्रना मामा आर्य समित्सूरें प प्रतिबाप पमाडघो हतो. ए प्रतिबाप पामळा साधुभाभी जैन साधुआनी ब्रह्मद्वीपक वप्रस्तानो प्रारंभ भयो हतो 'नदिसूत्र'ना प्रारंभे आपेली देवर्दिगणिनी गुरुपरंपरामां सिंहसूरिने ब्रह्मद्वीपक सिंह कहा छ

१ आर्य पूर्व मास पू. ५४३ आर्य पू. ५१५ कर्त पू. १२१
कळ. पू. १२४ कर्क. पू. १०१ करी पू. १४९-१५ नसू पू.
५१ विजिम पू. १४४

१ जुधो देवर्दिगणि क्षमाभ्रमण

महि आचार्य

दृष्यगणि क्षमाभ्रमणना शिष्य महि आचार्यना मत 'सूत्रहस्तांग सूत्र'नी पूर्णिमा टक्किले छे जैन परंपरा अनुसार मूळ भागमान सक्कित रूपे भिषिबद करावनार देवर्दिगणि दृष्यगणिना शिष्य छ महि आचार्य ए देवर्दिगणिनुं अंशु नाम हतुं के तेमन मानार्थे महि (सं मर्त) आचार्य एटछ मुख्य आचार्य कहेवामां आवता हता के पछी महि आचार्य दृष्यगणिना बीजा अ कोई शिष्य जेमने बिरो अत्मार सुपीमां कई आणवामां आम्हें मभी एमर्तु नाम हसे ए निधितपमे कहेवुं मुक्केछ छ

नुप्रसिद्ध संस्कृत व्याकरणकाव्य 'रावणप्रथ' जे सामान्य रीते 'भट्टिकाव्य' तरीके ओलखाय छे तेनो कर्ता 'महाब्राह्मण महावैयाकरण न्यामिपुत्र भट्टि' बलभीनो हनो, एटले बलभीमा भट्टि नाम प्रचलित हतु, अने देवद्विगणिनो निवास पण बलभीमा हता, एटले भट्टि ए देवद्विगणिनुं अपर नाम हाय ए कदाचित् संभवे छे

१ अत्र दूषणक्षमाश्रमणशिष्या भट्टिवाचार्या प्रवत सूक्तू, पृ ४०५

२ नम, पृ ६५ जुओ देवद्विगणि क्षमाश्रमण

भण्डीरवन

मथुरानी पासे आवेलु एरु उद्यान त्या भंडीर यक्षनु आयतन हतु. लोको बलदगाडा जोडीने एनी यागए जता

जुओ कम्बल-सम्बल, मथुरा

भद्रगुप्ताचार्य

उज्जयिनीवासी एक आचार्य

आर्य रक्षित दशपुरमा पोताना गुरु तोसलिपुत्राचार्य पामे अगियार अग अने जेटलो दृष्टिवाद तेमन अवगत हतो तेटलो शीलया पछी उज्जयिनीमा दृष्टिवादना जाना आर्य वज्र छे एम साभळीने तेओ उज्जयिनी गया त्या भद्रगुप्त नामे एक वृद्ध आचार्यनी संलेखना प्रसंगे आर्य रक्षित निर्यामक तरीके रह्या अने तेमनी उत्तम शुश्रूषा करी भद्रगुप्ताचार्य कालधर्म पाभ्या पछी रक्षिते वज्रस्वामी पासे साडानव पूर्वोनो अभ्यास कर्यो पोताना अतकाले भद्रगुप्ताचार्य आर्य रक्षितने कह्युं हतु के " तमारे आर्य वज्रनी साथे रहेवुं नहि, कारण के जे तेमनी साथे रहेसो ते तेमनी साथे ज मरण पामजे. " आर्य आर्य रक्षित वज्रस्वामीथी अलग रह्या हता. '

१ आचू, पूर्वभाग, पृ ४०३-४, उने, पृ २३; ककि, पृ १७०-७३, कशी, पृ १४५

મરુકચ્છ

મરુચ, ગુજરાતનું પ્રાચીન શહેર. આગમસાહિત્યના પ્રાચીનતર અંશોમાં મોટે માત્રે આ નગરનું 'મરુકચ્છ' નામ છે. 'મૃગુકચ્છ'નો પ્રયોગ મુક્તલે પાછળની સંસ્કૃત ટીકાઓમાં છે. 'મરુચ'ની સ્પૃષ્ઠિ મરુકચ્છ ૭ મઃશ્વ ૭ મરુચ એ પ્રમાણે સાધી શકાય, એ 'મૃગુ કચ્છ'માંથી શક્ય નથી, પણ વસ્તુ પણ મૂળ નામ 'મરુકચ્છ' હતાના પશ્ચાત્ છે.

કેટલેક સ્થાન મરુકચ્છને દ્રોણમુલ 'કર્ણ' છે એમ અને સ્થાન એમ બંને માગોએ ગ્રાંથી જઈ શકાય તે દ્રોણમુલ પના ઉદા- હરણમાં તરીકે મરુકચ્છ અને તામ્રસ્થિતિના નામ આપવામાં આવે છે. વચ્ચે કેટલાક ટીકાકારોએ પ્રાકૃત 'પટ્ટ' શબ્દના 'પટ્ટ' અને 'પત્તન' એવાં બે સંસ્કૃત રૂપો સ્વીકારીને બંનેના જુદા અર્થો આપ્યા છે. ગ્યા મૌકાઓ મારફત જ્ઞાપ્ય તે 'પટ્ટ', અને ગ્યાં ગાડાંમાં કે પાંદે વેસીને તેમ જ મૌકામાં દ્વારા જ્ઞાપ્ય તે 'પત્તન,' એમકે 'મરુકચ્છ'.

'આવસ્યકપૂર્ણિ' (ઉત્તર ભાગ, પૃ ૧૫૨-૫૩)માં એક સ્થાને મરુકચ્છમાં 'આહરણી' અર્થાત્ 'મહાર' જેવું શરીરટી એકમ કહેલ છે (જુઓ સ્વેચ્છ આહાર).

મરુકચ્છના ઈશાન સૂર્યે કોરટક મામે ઉપાન હતું અને તેમાં મુનિ સુમતિસ્વામીનું ધેય હતું. મરુકચ્છમાં જૈનો તેમ જ મૌર્યોની મોટી વસ્તી હતી અને બન્ને વચ્ચે યગી દ્વારા પરસ્પર સ્પર્ધા ચાલતી હતી. મરુકચ્છમાં ઝિગદશ નામે બિન આધારે મદ્યમિત્ર અને મુગ્ધા નામ ૪ બૌદ સાધુઓ જન્મ્યાં ૪ માર્ગના હતા તેમને બાદમાં પરામિત કર્યા હતા અને તે ૪ યગ ગામિશ્વરાર્ચની જમ ઝિનદેવના શિષ્યો થયા હતા પણ પણ ઉત્તેમ છે. મરુકચ્છની પાસે કુંદકમેષ્ઠ મામ સ્થિતનું

સ્થાનક હતુ અને એની યાત્રામાં આસપાસના પ્રદેશના ઘણા લોકો
 એકત્ર થઈને સંલઢિ—ઉજાળી કરતા હતા.^૭

વિક્રમ પૂર્વે પાંચમી શતાબ્દીમા મરુકચ્છ અવંતિના રાજા પ્રથોત
 અથવા ચંદ્રપ્રથોતના આધિપત્યમાં હતું. પ્રથોતનો દૂત લોહજંઘ એક
 દિવસમાં પચોસ યોજનની સફર કરી શકતો હતો અને તે પ્રથોતના
 હુકમો લઈને વારંવાર મરુકચ્છ આવતો હતો. આ પ્રમાણે નવા નવા
 હુકમો લાવતો એને બંધ કરવાને લોકોએ તેને એક વાર વિપર્મિશ્રિત ભાથુ
 આપ્યું હતું, પણ માર્ગમા માનશુકન થતાં લોહજંઘે તે સ્વાધું નહોતું.^૮

મરુકચ્છ અને ઉજ્જયિની વચ્ચે સારો સપર્ક હતો. મરુકચ્છમાથી
 એક આચાર્ય પોતાના વિજય નામે શિષ્યને ઉજ્જયિની મોકલ્યો હતો,
 પણ માર્ગમાં એક માંદા સાધુની સારવાર માટે તેને રોકાઈ જવું પડ્યું
 હતું, અને એથી નટપિટક ગામમાં નાગગૃહમાં એને ચોમાસુ ગાઝવું
 પડ્યું હતું.^૯

મરુકચ્છમા નભોવાહન રાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે પ્રતિષ્ઠાન-
 નો રાજા સાલવાહન એ નગર ઉપર દર વર્ષે આક્રમણ કરતો હતો.^{૧૦}
 કાલકાચાર્યના સમયમાં મરુકચ્છમાં વલમિત્ર અને માનુમિત્ર એ બે
 ભાઈઓ રાજ્ય કરતા હતા.^{૧૧} નભોવાહનના રાજ્યકાળમા વજ્રભૂતિ નામે
 એક આચાર્ય મરુકચ્છમાં વસતા હતા એ આચાર્યને ઉત્તમ કવિ તરીકે
 વર્ણવેલા છે.^{૧૨} અટ્ટળ મલ્લનો સહાયક ફલ્લહી મલ્લ મરુકચ્છ પાસેના
 ગામનો એક સેહત હતો.^{૧૩}

ઉપર કહ્યું તેમ, મરુકચ્છ જલ્દમાં તેમ જ સ્થલમાર્ગે વેપારનું
 મોટું મથક હતું. મુલ્યત્વે આ દૃષ્ટિએ પ્રથોત જેવા માલવાના રાજાને
 મરુકચ્છ ઉપર આધિપત્ય જાઝવવાની જરૂર લાગી હશે. મરુકચ્છના
 વેપારીઓ વિશે કેટલીક કિંવદન્તીઓ આગમસાહિત્યમાથી મળે છે.

મરુકચ્છના મોટા વેપારીના ઉજ્જયિનીના એક સ્થાનમા

मूठ खरीदा हतो. दणिकनो बुद्धिजी पोते पराश्रित भया एनो यात्र
गोरीमा ण मूठे भरुकण्डनी उत्तरे बार योजन दूर 'मूठसडाग'
नामे तळाव बांध्युं हतुं ' मरुकण्डनां आवेछा एक परदेशी बेपागीए
कपटी व्याकण्णुं धारण करीन, केन्हीह रूपवती साजीभोने पाताना
वहाण उपर बोझवीन तेमनुं हरण कर्युं हतुं '.

मरुक उघो दक्षिणापथ तरफ नर्ता मार्गमां भागवत संप्रदामना
अनुयायीमानु एक मन्दिर आवेस हतु जेने जेनो 'मच्छोगूह' नामे
ओळखता हता ॥

१ मुकवळे बूना कडी कण्ठ एक ठीकाम्पोमां जने (पृ ६ ५),
धम्म (भाग १ पृ १२७), प्रम (पृ. ४८), बुद्धम (पृ. ५९)
जने बुद्धा (पृ. १४१ ५९४ इत्यादि) भुगुण्ड मी प्रबोध करे छे
'प्यारे बुद्धिओ कान माथोमां मरुकण्ड (प्रा मरुकण्ड) इन्द्रबोध
लपमय निरपवाद छे पुराणोमां एव भुगुण्ड मी तुज्जाए साह-
कण्ड जने मरुकण्ड मी व्यापकता छे (सुणो पुपु).

२ बोद्धि सम्पत्ति बज्जेन वि बज्जेन वि बोधमुह, जहा मरुकण्ड
तामकिन्ती एवमवि बसू. पृ. १ २.

बोद्धो-बोवो मुकमस्वेति बोधमुह-बज्जस्वविर्गमप्रवेसं तथा भुगु-
ण्ड तामकिन्तिवो उवा पृ ६ ५.

बोधमुहं बज्जस्वविर्गमप्रवेसं तथा मरुकण्ड तामकिन्ती वा बोधी
पृ. ११८ बडी सुभो प्रम, पृ. ४८

बीवप्रमिपम सुत्र बी मरुकण्डिरीवी वृत्ति (पृ ४) मां बोध
मुह प्रवेस बज्जिर्गमप्रवेसम् छे त्वां मुत्ति प्रतमां 'बज्ज'नी पत्ती स्वतः
उवा छी मवो हसे एव अनुमाम वाच छे

३ पञ्च सि पञ्च पत्तन वा समवचापि प्राकृत्यैव निर्देष्टव्य
समाश्रयात् तत्र कन्तोमिरेव सम्म तत्पत्तन अनुवा बज्जिर्गमप्रवेसोमिवा
सम्म तत्पत्तन तथा मरुकण्डम् । उवा च- पत्तनं बज्जिर्गम प्रोक्तमोमि
रेव च । बोमिरेव तु बज्ज सम्म पञ्च तत्पत्तनते ०१४ " जीम पृ ४

पत्तनं वसस्वविर्गमप्रवेसं-वत्त भुगुण्डम् । उवा च-पत्तन

શાસ્ત્રમ્વ ઘોટકનૌભરેત પ । નૌભરેત નુ તદ્ ગમ્ય પન્ના સમ્પન્નતે ॥
વ્યસ, ભાગ ૩, પૃ ૧૦૭

જુઓ પત્તન

૪ જુઓ કોરવટકા ઉચ્ચાન

૫ જુઓ ચપુટાચાર્ય

૬ આજ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૨૦૧

૭ વૃક્ષમા, ગા ૩૧૫૦, વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ. ૮૮૩-૮૪. જુઓ
કુણ્ડલમેષ્ઠ

૮ આજ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૧૬૦-૬૧

૯ આજ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૨૦૧

૧૦ જુઓ નમીયાદન અને ચાલયાદન.

૧૧ જુઓ કાલકાચાર્ય.

૧૨ જુઓ વસન્નભૂતિ આચાર્ય

૧૩ જુઓ અદૃષ્ટ અને ફલદી

૧૪ જુઓ કુત્રિકાપણ

૧૫ વૃક્ષમા, ગા. ૪૨૨૦-૨૨, વૃક્ષે, પૃ ૧૧૪૫-૪૬.

૧૬ નિષ્, ભાગ ૩, પૃ ૪૯૮, વૃક્ષમા, ગા ૨૦૫૪, વૃક્ષે,
પૃ ૫૧૪

૧૭ જુઓ કોસુવારણ્ય તથા મહ્લીગૃહ

મહ્લીગૃહ

મહ્લીગૃહ સવધમા નીચેના ભાવાર્થનુ કથાનક ' નિશીથચૂર્ણિ 'મા
છે: એક સાધુ સાર્થની સાથે મસ્કચ્છથી દક્ષિણાપથ જતો હતો તેને
કોઈ ભાગવતે પૂછ્યું, ' મહ્લીગૃહ એ શું છે ? ' એટલે સાધુએ ક્ષારવતીના
ઘરની માહીતે ત્રાસુદેવ કોસુવારણ્યના પ્રવેશ્યા અને જરાકુમારનું
વાણ વાગવાથી તેમનું મરણ થયું ત્યાસુધાની હકીકત કહી સમજાવી.
આ પ્રમાણે મહ્લીગૃહની ઉત્પત્તિનો સર્વ વૃત્તાન્ત તેણે કહ્યો આ સામર્થીન
ભાગવત દ્વેષપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યો, ' જો એમ નહિ હોય તો આ

અમળતા હુ ઘાત કરીશ પછી તે ગયો, અને તેણે વાસુદેવનો પગ ધાળથી બીંધાયેલો ઓયો પટલે ભાવીને સાધુન સમાધા અને કમું, મેં આ પ્રમાણે ચિત્રવ્યુ હતું માટે ક્ષમા કરો '.

આ કથાનક ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે કોસુમારખ્ય^૧ કે આ જૈન પરંપરા અનુસાર, મરાકુમારને ધાળ પગમાં યાગવાથી કૃષ્ણ વાસુદેવે દેહ્યાગ કર્યો ત્યાં પગમાં મહી-ધાળતા ધા હોય એવા પ્રકારની વાસુદેવની મૂર્તિ હશે એ મંદિરમાં આવી મૂર્તિ હશે તે મહીનુદ્ધ શ્રીફે બોલ્યાહો હશે.

બ્રાહ્મણ પરંપરા અનુસાર સ્ત્રીરૂપીનો દેહોત્સર્ગ પ્રમાણમાં થયો હતો આ કૃષ્ણને ધાળે વાસું હતું તે જગ્યા ત્યાં મોરુકું (મલ્લુકેશ્વર) શ્રીફે જાણીતી છે તથા સમુદ્રકિનારે આં તેમનું અવસાન થયું હતું ત્યાં દેહોત્સર્ગનું સીંચ છે.

૧ મિષ્ટ, (મા યા. ૨૧૨ બી શ્લોક) માત્ર ૨ પૃ. ૪૭૧

૨ શુભો કોસુમારખ્ય

મિષ્ટમાસ

શુભો શ્રીમાસ

મૂલેશ્વર

એક સ્વતંત્ર ગુપ્ત ' મૂલેશ્વર '

આનેશ્વરમા એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણે મૂલેશ્વર (મા મૂલિસ્તર)મા ટપાસના કરી હતી. સ્વંતર તને કષ્ટમાં આ આમીરો આવક હતા ત્યાં મોક્ષમ્યો હતો.

જૈન શાસ્ત્રોમાં ધણી વાર શિવ ક્ષમા આદિ બ્રાહ્મણ દેવાને સ્વંતર અથવા વાત્સર્ગિક શ્રીફે વર્ણવેલા હોય છે. પટલે બહોં મૂલેશ્વર સ્વંતર થઈ મૂલેશ્વર મહાદેવ ત્વિર છે એમ અનુમાન કરવું બધારે પડતું નથી. મૂલેશ્વરનાં મંદિરો ગુજરાતમાં છે તથા હંદર સરખતા બ્રાહ્મણોમાં

भूलेश्वर विशेष नाम पण होय छे अहाँ, 'आवश्यकचूर्णि' मां 'भूलिस्सर' नो उल्लेख छे, एटले ए नाम ओछामां ओछु आठमा सैका जेटलं जूनु छे वली प्रस्तुत उल्लेख एम सूचवे छे के 'आनंद-पुरमा' 'भूलिस्सर' नुं मन्दिर होवुं जोईए .

प्राकृत 'भुल्ल'—'भूल' (गुज 'भूल') अने 'भोल' (गुज. 'भोलो') ए देश्य शब्दो लागे छे जो के केटलाक एनो संबध स भद्र७प्रा भल्ल७गुज भलो इत्यादि साथे जोडे छे आ शब्दोने तेम ज 'भूलिस्सर' शब्दमाना 'भूल' अंगने महादेवना अर्थमां वपराता 'भोळानाथ,' 'भोळा शंभु' जेवा प्रयोगो साथे वागव्यापारगत सबध हशे एवी स्वाभाविक कल्पना थाय छे.

१ कच्छे आसीराणि सङ्खाणि, आणदपुरतो धिज्जातिओ दरिओ भूलिस्सरे उववासे ठितो, वर मग्गति, चाउवेज्जस्स भत्तमुल्लदेहि, वाणमंतरेण भग्गति—कच्छे सावगाणि भउजवतियाणि ताण भत्तं करेहि ।
आचू, उत्तर भाग, पृ २९१

भूततडाग

भरुकच्छथी बार योजन उत्तरे आवेलुं एक तळाव.

ए विशेषुं परपरापत कथानक आ प्रमाणे छे भरुकच्छना एक वणिके उज्जयिनीना कुत्रिकापणमाथी एक भूत खरीयो हतो ए भूत एवो हतो के एने सतत काम आपवामां न आवे तो खरीदनारने मारी नाखे वणिके जे काम सोंधुं ते वधुं भूते क्षण वारमा करी दीधुं आथी छेवटे वणिके एने एक स्तंभ उपर चढवा ऊतरवानु काम सोंधु भूते पोतानो पराजय स्वीकारी लीधो अने पराजयनुं कईक चिह्न मूकवानी इच्छा व्यक्त करीने कह्यु के 'घोडा उपर सवारी करीने चालता ज्या तुं पाछु वाळीने जोईश त्या हु एक तळाव बाधीश' वणिके बार योजन जईने पाछु वाळीने जोयुं अने त्यां भूते एक तळाव बाध्यु, जे भूततडाग नामथी प्रसिद्ध थयं '

જા કપાનકના કાત્પનિક મશી ન સ્વોક્કારીય તો પગ મરુ-
કાચ્છનો ઉત્તરે વારક મોચન દૂર આવેલુ એક તલ્લવ કોઠાધુતિમાં
મૂત્તલદાસ નામે જાણીતું હલુ એટલી વસ્તુ તો નિષ્પિત છે

નુમો કુપ્રિકાપણ

૧ મુલ્યા યા ૪૨૨ - ૨૨ મુલ્યે માય ૪ પૃ. ૧૧૪૧ ૪૬

મુલ્યકથ

નુમો મલ્લકથ

મલ્લુ આર્ય

એક પ્રાચીન જાપાર્ય તેમજ આય સમુદ્રનો સાથ વિહાર કરતા
સોપારકમાં ગયા હતા તેમનું શરીરત્વાત્પ્ય સારુ હતું, ય્યોરે આર્ય
સમુદ્ર દુબલ્લ હતા. વઝી આર્ય મગૂ આપાય बहुभुत જ્યા શિવ્યાના
પરિવારજાડ્ય તથા ટલ્લત્તિહારી હતા. તમા એક જાર મધુરા ગયા હતા.
ત્યાના આત્મકા મરોજ વૂમ ઠહી, ધી અને ગોઝ્લાટો સોરાક મહોરાપતા
હતા જોયા સાધુઓ ત્યાંથી જાણ્યા ગયા પણ આર્ય મગૂ
ચિદ્ધારસના સોમથી વિહાર ન કર્યો ય્યમલ્લનો વિરાધના કરીને તે
મરણ પામ્યા અને નમરની નિર્ધમનો—નોકમાં મ્યતર થયા પછી કોહ
સાધુ ત્યાંથી પસાર થાય એટલે પ મ્યતર પ્રતિમામાં પ્રવેશીને મોટી
ઝીમ સજો કરતા, અને સાધુઓ પૂછ ત્યારે કહતા કે 'હું સિદ્ધા
લોપથી વ્યતર થયો છું અને સમારા પ્રતિબોધ માટે આમ્યો છું મર્તે
મારા એવું વર્તન તમે કરશો નહિ ' વઝી જીઓ એક મલ્લ એવો છે કે
ગ્યાર સાધુમા સમવા જસતા ત્યાર સાધુઓની સામે તે પાતાનો
અર્ધજારસપિત હાથ સજાવતો, અને મ્યાર પૂછવામાં આવે ત્યાર ઉપર
પ્રમાણે જોતો.

‘નર્દિસૂપ ળી સ્થવિરાવસીમાં આય સમુદ્રની પછી આય મગૂન
વેદન કર્યો છે એટલે આર્ય મગૂ આર્ય સમુદ્રના શિવ્ય સંભવે છે

પ્રસ્તુત સ્થવિરાવલીમાં આર્ય મંગૂને, સૂવ આદરપૂર્વક પ્રણામ કરેલાં છે, જ્યારે ઉપર્યુક્ત કથાનકનો ધ્વનિ એથી ઝલટો જ છે આથી એક જ નામવાળાં બે જુદા જુદા આચાર્યોનો પછીના સમયમાં થયેલા વૃર્ણિકારો અને ટીકાકારો, સંભ્રમ કર્યો હશે એમ અનુમાન થાય છે *

૧ વ્યમ' (ઉદ્દે. ૬ ઉપરની વૃત્તિ), પૃ. ૪૪. જુઓ 'સમુદ્ર આર્ય

૨ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ. ૬૫૦-૫૧; વઢી જુઓ આચૂ, ઉત્તર ભાગ, પૃ. ૮૦; વૃક્ષ, પૃ. ૪૪, આપ્ર, પૃ. ૧૧૨

૩ તિસમુદ્દસાયકિત્તિ દીવસમુદ્દેસુ ગદિયપેયાલ ।

વદે અજ્ઞસમુદ્દ અક્ષુભિયમમુદ્ગંમીર ॥૨૭॥

મળગ કરગં દ્વરગ પમાવગ ણાણદસણગુણાણ ।

વદામિ અજ્ઞમગુ સુયમાગરપારગ ધીર ॥૨૮॥

નસૂ, પૃ. ૪૯-૫૦.

૪ 'શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર'ના બે ટીકાકારો દેવેન્દ્રસૂરિ (વત્ર, પૃ. ૧૨) અને રત્નજેશ્વરસૂરિ (આપ્ર, પૃ. ૧૧૨) આ રચયિત્રીની વાત કરતાં 'મથુરા-મગૂ' આચાર્યનો ઉલ્લેખ કરે છે તે શુ સોપારકવાળા મગૂથી ભિન્નતા દર્શાવવા માટે હશે ?

મણિપ્રભ

ઉજ્જયિનીના રાજા પાલકના પુત્ર ગણ્ડવર્ધન (રાજ્યવર્ધન) નો નાનો પુત્ર, જે પાછલથી કૌશાત્રીનો રાજા થયો હતો પાલકના મોટા પુત્ર અવન્તિવર્ધને પોતાના માઈની છાંને વશ કરવા માટે માઈને મારી નાખ્યો હતો ' આથી તેના માઈની છાં' ધારિણી પોતાનું શીલ વચાવવા માટે ' એક સાર્થની સાથે ' કૌશાત્રી ચાલી ગઈ હતી એ વચ્ચે એ સગર્ભા હતી કૌશાત્રીમાં ' રાજાની યાનગાલામાં ' રહેતી સાધ્વીઓ પાસે તેણે લીધી, પણ પોતાના ગર્ભની વાત કરી નહિ, પણ પાછલથી એ વાતની સ્વર પડતાં એને ગુમ રાખવામાં આવી અને એને પુત્રનો જન્મ થતા નામમુદ્રાથી અંકિત કરીને ' રાજાના આગળામાં ' મૂકી દેવામાં આવ્યો. એ પુત્ર તે મણિપ્રભ કૌશાત્રીનો રાજા અજિતસેન પણ અપુત્ર હતો,

मेघी तेणे मणिप्रभन पुत्र तरीके स्वीकार्यो पुत्रप्रेमन सीधे धारिणीए
 अवितसेननी राणी साधे मैत्री करी काळे करी अवितसेननी पत्नी
 मणिप्रभ गावो उपर आला ए समय तेनो सगो माह अवितसेन जे
 अवितसेनना पत्नी टाळयिनीनी गाशेए वटा हतो त कौशांबी उपर
 चढी आज्यो, अने भग्न माईजो बन्धे युद्ध भवानी सैमरी हती त्या
 माता धारिणीए बान पासे अर्धे तेमनो साचो वृष्टान्त कही समळाव्यो,
 अन युद्ध रवेवा दईन बान उत्साहपूर्वक नगरीमां प्रवेश्वा

१ तुमो अवगतिवर्धन

२ तुमो अवगतिवर्धन

१ भा. उत्तर माग पृ. १८९-९ वा. पृ. ९-११

मंडन सूत्रधार

सूत्रधार मंडनकृत वास्तुसार 'मांथी केटळक ओळो 'अंमुडीप
 प्रज्ञप्ति उपरनी शांतिचंद्रनी वृत्तिमां उद्भूत भयेछा छ' मंडन ए
 नाम म'पळाळमा गुबरात-राबस्थान अन माळवामां व्यापक विशेष
 नाम मांडण नु सत्कृतीकरण छे

मंडन मेवाडना राजा कुंमकर्ण-कुंमारणा (ई स नो ११ मा
 सैको)नो आश्रित हतो. 'रूपमंडन' आदि चिन्त अन वास्तुशास्त्रा
 सत्सामर्थ प्रभो तेणे रवेछा छ

विक्रमना पेंदरमा शतकना अंतर्मा अने सोळमाना प्रारंभमां
 अर्थात् ईसुना पदरमां शतकमां 'अर्ककारमंडन' 'काव्यमंडन',
 'अंभुमंडन' 'काव्यमनोहर' आदि प्रभो सत्सनार मंत्री मंडन
 अथवा मांडण माळवामां आशेछा मंडपदुर्ग (मांडु)नो श्रीमाली वणिक
 हाई सूत्रधार मंडनभी भिस छ

१ एतत्संवादनम् सूत्रधारमण्डनकृतवास्तुशास्त्रेतिरपि लिख्यते
 वद्य वास्तुशास्त्रा परैवास्तु पुरे एवग्रहेऽर्चयेत् । एकाक्षरीत्य पुरे माय
 सत प्रकाशमग्नय ॥ इत्यर्थ ११ कोट इत्यत्र छे अंभुमा पृ. १४

૨ જુઓ 'દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ અને રૂપમંડન,' પ્રસ્તાવના, પૃ ૧-૪

૩ જુઓ હેમચન્દ્રાચાર્ય સમા પ્રકાશિત 'મંડનગ્રન્થસમ્રહ'

મળિક

વેળાતટ નગરનો એક ચોર, જે દિવસે તૂનારાનો ધથો કરતો અને રાત્રે ચોરી કરતો એ જ નગરના રાજા મૂલદેવના હાથે તે પકડાઈ ગયો હતો

જુઓ મૂલદેવ

મત્સ્યદેશ

૨૫॥ આર્ય દેશો પૈકી એક. એનું પાટનગર વૈરાટ નગરમા હતું^૧

મત્સ્ય દેશમા જયપુર રાજ્યનો કેટલોક ભાગ તથા અલ્વર રાજ્ય આવી જાય છે^૨

૧ સૂક્ષ્મી, પૃ ૧૨૩, વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ ૯૧૨-૧૪

૨ જ્યોત્ષિ, પૃ ૧૨૮-૨૯

મથુરા

૨૫॥ આર્ય દેશો પૈકી શૂરસેના જનપદની રાજધાની^૧ મથુરા નગરી ઘણી પ્રાચીન છે, અને તેથી એને 'ચિરકાલ-પ્રતિષ્ઠિત'^૨ કહેવામા આવી છે અને ત્યાંના સ્તૂપને 'દેવનિર્મિત' કહ્યો છે^૩ મથુરાનું બીજું નામ ઇન્દ્રપુર હતું^૪

પ્રાચીન ભારતના મહત્વના સાર્થમાર્ગો ઉપર આવેલું હોઈ મથુરા એક મહત્વનું વેપારી કેન્દ્ર ('પત્તન') હતું, એથી એ 'સ્થલપત્તન' તરીકે વર્ણવાયું છે^૫

મથુરામા મંડીર ઉદ્યાનમા સુદર્શન ચક્ષુ આયતન હતું.^૬ કેટલેક સ્થળે ચક્ષુનું નામ પણ મંડીર ચક્ષુ આપેલું છે.^૭ લોકો ભારે ઉત્સાહપૂર્વક મંડીર ચક્ષુની યાત્રામા ગાડા જોડીને જતા.

‘आवश्यक मूत्र की वृत्तिमां आ-यश्वायसनना परपरागत इतिहास नाच प्रमाण आपवानां अन्धा छ मथुगर्मा राजासो आजाबी हुंडिक नामे एक चोरने शूलीए चढावबामा आम्हो हता चोरना बीधा साधीसो पकड़ाई आय ए माने तेनी सपास रामबानी सूचना राजाए पोताना माणसाने करी हता जिनदत्त नामे आवक ए स्वळेसो पसर बतो हतो तनी पासे चोर पाणी माम्हु जिनदत्ते एने नवकार अणवानुं कर्तुं अन पोने पाणी छेवा गयो आ बाजू नवकार बोम्हा चोरनो बीध नीकळी गश अन ते यक्ष बबो- राखाना माणसोए जिनदत्तन पकड़यो अने राजाए एने शूली उपर चढावबानी आज्ञा करी- बडे अवधिबी आ जात आणी तणे पर्यंत उपाडीने नगर उपर।मूक्यो अने कर्तुं के आवकने लगावो नहि तो नगरनो चुरो करी-नालीसा आ पछी जिनदत्तने स्वमाडीने बैमवपूर्वक जना नगरप्रवेश करावबामा आम्हो अने नगरनी पूर्व दिशाए यक्षनुं आयतन बंधावबामा आम्हो आ हुत्तन्त उपरबी स्पष्ट छे के उपर्युक्त यक्षायसन मथुरानी पूर्व दिशाए होसु ओर्षेए-

राजकीय इतिह मथुग उतरापवन एक अगत्यनुं शहर हतं अन ९६ गाम एनी साधे ओशयेसां हतां आ द्रष्टे ‘मथुराहार’ओ अन्धस्व मेषपात्र छे’

मथुरा जैन धर्मनु एक मोट्ट केन्द्र हतु मथुरामां परता बार णानी अस्तरेग उपर यो पहेसां भइत्-प्रतिमानु स्थापन करबामा जावतुं, अन एम न घाम हो ए मकान पड़ी आम्ह एम मनासु आबी स्थापनन मंगलनैय’ कहता मथुरा साये सर्वथ भरावता ९६ गामोमां एण मंगलनैयो हतां

मथुगता जैन स्तूप पटका शार्चन हतो के एम ‘देवनिर्मित स्तूप’ कहता कोई समय आ रतुंओ कबजो बीदोऽ छई सीधो

હતો. આના નિર્ણય માટે રાજાની સંમતિથી એમ નક્કી થયું હતું કે 'જો સ્તૂપ સ્વેચ્છા રક્તપટોનો-ઘોઢોનો હોય તો તે ઉપર પ્રભાતમા રાત્રી પતાકા ફરકે અને જો જૈનોનો હોય તો તે પતાકા ફરકે.' રાત્રે દેવનાથ સ્તૂપ ઉપર શ્વેત પતાકા ફરકાવી તે પ્રભાતમા સૌંદર્ય જોયું, અને એ રીતે જૈન સંઘનો વિજય થયો^{૧૨} આ અનુશ્રુતિમાંથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એવો નિષ્કર્ષ નાકઢી શકે કે મથુરાના જૈન સ્તૂપ ઉપર ઘોઢોળ આવિપત્ય જમાવ્યું હતું, પણ મથુરાના રાજાએ એ સ્તૂપ જૈનોને પાછો સંપાદ્યો હતો.

ઉપર્યુક્ત દેવનિર્મિત સ્તૂપનો મહિમા-ઉત્સવ પણ પર્વદિવસોએ થતો એક વાર સ્તૂપનો મહિમા કરવા માટે કેટલીક શ્રાવિકાઓ સાંઘીઓની સાથે ગઈ હતી એ સમયે ત્યાં એક સાધુ, જેઓ પૂર્વાશ્રમમા રાજપુત્ર હતા તેઓ આતાપના હેતા હતા વાંધિક જાતિના હુટારુઓએ એ સ્ત્રીઓને પકડી અને સ્તૂપમાંથી તેઓ એમને વહાર લાવ્યા. સાધુને જોઈને સ્ત્રીઓએ ભારે આક્રંદ કર્યું, એ સામઢી ક્ષત્રિય સાધુએ વાંધિકો સાથે યુદ્ધ કરીને તેમને છોડાવી.^{૧૩}

દેવનિર્મિત સ્તૂપ જેવા જૈનોના પ્રસિદ્ધ યાત્રાધામ પાસેથી આવી રીતે પૂજાર્થે આવેલી સ્ત્રીઓનું હુટારુઓ હરણ કરે એ વ્રતાવે છે કે આ ઘટનાના સમય સુધીમા મથુરામાંથી જૈનોનું વર્ચસ ઠીકઠીક પ્રમાણમાં ઘટ્યું હશે અને સ્તૂપની આમપાસનો પ્રદેશ ઉજ્જડ જેવો બની ગયો હશે

‘સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર’ની ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં એક પુરાતન ગાથા ઉતારેલો છે,^{૧૪} એમા કુસુમપુર અને મથુરાનો એકો સાથે એવી રીતે ઉલ્લેખ છે, જે પ્રસ્તુત ગાથાના રચનાકાળે કુસુમપુર (પાટલિપુત્ર) અને મથુરાનું એકસરખું પ્રાધાન્ય સૂચવે છે પાટલિપુત્રમા જૈન શ્રુતની પહેલી વાચના થયા પછી કેટલીક શતાબ્દીઓ બાદ સ્કન્દિલાચાર્યે

‘आवश्यक मूल्य की वृद्धिमां आ-यक्षायतमना परपरागत इतिहास नोच प्रमाण आपवानां अस्या छ मथुरामां राजानी आग्राभी हुंडिक नामे एक चोरने गृहीत चडाववामा अस्या हता चोरना बीप्रा साधीमां पकड़ाईं आय ए मते तेनी तपास राखवानी सूचना राजाए पत्ताना माणसाने करी हता। बिनदत्त नाम थाकक ए स्थलेची पसार बसां हतो तनी पासे चौर पाणी माम्युं बिनदत्ते एन नवकार मणवानु कय्युं अने पोते पाणी लेबो गयो आ वाजू नवकार बोल्ता चोरनो बीम नीकळी गयो अने ते यश्र बबो। राजाना माणसोए बिनदत्तन पकड़यो अने राजाए एने गृह्ठा ठपर चडाववानी आज्ञा करी। यसे अवधिची आ वास्त आणी तजे पर्वत उपाडीले नगर उपर मूक्यो अने कय्युं के आबकमे समावो, नहि तो नगरनो चुरो करी नासीस आ पली बिनदत्तन समावोने बैमवपूक पना मगरप्रवेश कराववामां आस्यो, अने नगरनी पूर्व दिशाए यक्षनुं आयतन बंधाववामां आस्युं आ वृत्तान्त उपरची स्पष्ट छे के उपर्युक्त स्थायतन मथुरानी पूर्व दिशाए होलुं बोर्हेए।

राजकीय इष्टि मथुरा उत्तरापवनु एक अस्थानुं शहिर हयं अने ९६ गाम एनी साथे जोडायेलां हतां आ इष्टि ‘मथुराहार’नो उन्हेस नोचपात्र छे

मथुरा जैन धर्मनु एक मोट्टु केन्द्र हतु मथुरामां चरना बार णाली ओत्तरंग उपर मौ पड़ेलां बर्हत्-प्रतिमानु स्थापन करवामां आबतु, अने एम न बस्य तां ए गच्छन् पडीं आव एम स्नातु। मावी स्थापनमे मंगलकैय कहता मथुरा साथे संबध भरवसां ९६ गामोमां एण मंगलकैयो हतां

मथुरानी जैन स्तूप पटछो प्राचीन हतो के एम ‘देवनिर्मित स्तूप’ कहैला। कोई समय आ रतुनो कबजो बौद्धोई कईं छीयो

૧ મૂકશી, પૃ ૧૨૩, વૃકશે, ભાગ ૩, પૃ ૧૧૨-૧૪

૨ ચિરકાલપદ્ધિયાએ મહુરાએ .. ડશા, પૃ ૧૨૫

૩ જુઓ ટિ ૧૨

૪ જુઓ ઇન્દ્રપુર.

૫ ડશા, પૃ ૬૦૫, આશી, પૃ ૨૫૮

૬ મહુરા નામ નયરી, મહીરે ડડ્ડાળે, સુદસળે જક્ષે,
વિસૂઅ, પૃ ૭૦

૭ જુઓ મળ્ડીર યક્ષ.

૮ આમ, પૃ ૫૫૫

૯ જુઓ ટિ ૧૧

૧૦ જુઓ સ્વેટ આહાર

૧૧ અરહત પદ્ધાએ મહુરાનયરીએ મળ્ડાડ તુ ।

ગેહેસુ ચચ્ચરેસુ ય છન્નડર્હગામઅદ્દેસુ ॥ (મા ગા ૧૭૭૬)

મથુરાનગર્યા ગૃહે કૃતે મજ્જલનિમિત્તમુત્તરદ્વેપુ પ્રથમમર્હપ્રતિમા,
લરિષ્ઠાપ્યન્તે, અન્યથા તદ્ ગૃહ પતતિ । તાનિ મજ્જલચૈત્યાનિ । તાનિ ચ
તસ્યા નગર્યા ગેહેપુ ચચ્ચરેપુ ચ ભવન્તિ । ન કેવલ તસ્યામેવ કિન્તુ
તત્પુરીપ્રતિવદ્ધા યે પળવતિમલ્યાકા પ્રામાર્દ્ધાસ્તેષ્વપિ ભવન્તિ । ઇહોત્તરા-
પયાનાં પ્રામસ્ય પ્રામાર્દ્ધે ઇતિ સજ્ઞા । આહ ચ ચૂર્ણિકૃત-પ્રામદ્દેસુ સ્તિ
દેસમણિતી, છન્નડર્હગામેસુ સ્તિ મળિય હોઈ, ઉત્તરાવહાળ એસા મળિડ સ્તિ ।
વૃકશે, ભાગ ૩, પૃ ૫૨૪ ઉત્તરાપથમા પ્રામને પ્રામાર્ધ કહેવાની રૂઢિ છે,
એવો આમાનો નિર્દેશ નોંધપાત્ર છે

૧૨ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ ૫૯૦, વૃકશે, ભાગ ૬, ૧૬૫૬, વ્યમ,
ભાગ ૪, પેટા વિ ૧, પૃ ૪૩

૧૩ વ્યમા તથા વ્યમ (ડદ્દે ૦ ૫), પૃ ૮

૧૪ નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ, ૫૯૦, વૃકશે, ભાગ ૬, પૃ ૧૬૫૬,
વ્યમ, ભાગ ૪, પેટા વિ ૧, પૃ ૪૩ ‘બોધિક’ જાતિનો ઉલ્લેખ
‘મહાભારત’ અને ‘રામાયણ’ માં ‘બોધ’ તરીકે છે જુઓ વિમલાચરણ
લો-કૃત ‘ટાહવ્વ ઇન એન્ડ્યન્ડ ઇન્ડિયા’, પૃ ૩૯૭ જૈન આગમસાહિત્યમાં
‘બોધિક’ ને ‘માલવ’ થી અમિન્ન ગણેલા છે, જુઓ માલવ.

જેન શ્રુતની થીઝી વાંચના મધુરામાં કરી” અને એન દેવર્ષિગણિ ક્ષમા
ધમણ પોતાની છેવટનો શ્રુતસંસ્કારનામાં મુદ્દપ વાંચના તરીકે સર્વસંમત
રોલે સ્વીકારી, ૫ વસ્તુ જેન દત્તિદાસમાં ઘણા મહત્વની છે, અને માધુરી
વાંચના માટે મુનિ કન્યાગવિજયનીએ નિશ્ચિત કરેલો સમય * (વીર
નિર્ભાગ સ ૮૨૭ થી ૮૪૦=ઈ સ ૨૦૧ થી ૨૧૪) માન્ય
રાસ્ટ્રીએ તો એવું વિધાન નિ સદેહ ચર્ચ શકે કે પોથી શસ્તાત્રીમાં મધુરા
જેન ધર્મનુ એવું માટે કંદ્ર હતુ, જેની ચગતરો પશ્ચિમ ભારતનુ વચ્ચી
અ કરી શકે એમ હતું

મગવાન મહાત્મીર મધુરામાં આત્મ્યા હતા એવો એક ઉલ્લેખ
'વિપાક સૂત્ર'માં છે 'આર્ય મગ' અને આર્ય રક્ષિત જેવા આચાર્યોએ
મધુરામાં શિદ્ધ કર્યો હતો આર્ય રક્ષિત મધુરામાં મૂલગુહા નામના
ધ્યેતરગુહ—યજ્ઞાયતનમાં રહ્યા હતા 'આવશ્યક સૂત્ર ની પૂર્ણિમાં
એક સ્વલ્લ મધુરાને 'પાર્શ્વદિગમ્ય' (સં પાપગિદિગમ) કહ્યું છે, એ
બતાવે છે કે એમાં બૌદ્ધા અને અન્ય સંપ્રદાયના અનુયાયીઓની વસ્તી
સારા પ્રમાણમાં હતી

મધુરાને સગતા કેટલાક પ્રકૌર્ણ ડહેલો મળે છે, જેમ કે
—દેવતાપૂજનમાં ટપચાલી ત્રાંચાનું એક જાણ મધુરામાં 'કેન્દ્રસ્થ' તરીકે
મુપરિચિત છે ** પત્ની અને પુત્રને ઘર મૂર્ધાન દેશાત્મરમાં પસંદ
મધુગના ઘણિકાની કેન્દ્રસ્થીક કથાઓ ટૌકા—પૂર્વિઓમાં છે ટાલ
મધુરાના ઘણિકા જેવાર અર્થે દક્ષિણમધુરા (મધુરા) એવું આવે છે **
અપાયવાટા છેત્રનો ત્યાગ કરવા સંબંધમાં, ગરાસપના ટપચાને કારણ
દશાદૌષ મધુરાના ત્યાગ કર્યો હતો એ દશાદૌષ અપાય છે આ
ઉપરાંત મધુરાના અનેક પ્રાસંગિક ઉલ્લેખો આશમસાહિત્યમાં છે
જે આ પ્રાચીન નગરીનું જાણ અને બૌદ્ધની જમ જેન દત્તિદાસમાં પણ
જે અસાધારણ મગ્ય છે એ બતાવે છે

મરુવિષયમાં પાણીની તંગી છે અને પાણી મેઝવવા માટે રાત્રે દૂર
સુધી જવું પડે છે ‘ જલત્રિકલતાને કારણે મરુસ્થલમાં ધાન્યસંપત્તિ
જોઈએ એવી થતી નથી. ’ નિષ્પુણ્યવિપાસિત ગનુષ્ઠોને જેમ પીચૂપ પ્રાપ્ત
થતું નથી તેમ મરુભૂમિમાં કલ્પવૃક્ષનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી ‘

મરુમંડલની કેટલીક વિશેષતાઓ પળ નોંધવામાં આવો છે
‘ યવનાલક ’ (પ્રા. જવણાલક) નામનો ‘ કન્યાચોલક ’—કન્યા
ઓનો પહેરવેશ મરુમંડલાદિમાં પ્રસિદ્ધ હોવાનું કહ્યું છે એમાં ચણિયો—
ચોઢી મેળા સીવી લેવામાં આવતા, જેથી વસ્ત્ર સ્વસી પડે નહિ કન્યાના
માથેથી તે પહેરાતો, એથી એ પ્રકારના પહેરવેશને ઊપો ‘ સરકંચુક ’
પળ કહેવામાં આવતો ‘

આ ઉલ્લેખ વિશિષ્ટ મહત્વનો છે, કેમ કે એમાં કન્યાઓના સ્વાસ
પોશાકને નિર્દેશ છે. વઢી પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સ્ત્રીઓના
પહેરવેશમાં ‘ નીલિ ’નો નિર્દેશ આવે છે તે વસ્ત્રની ગાંઠ છે, ચણિયાની
દોરીની ગાંઠ નથી, એ દૃષ્ટિએ પળ આ વસ્તુ વિચારવા જોઈ છે સંભવ
છે કે સાડીની નીચે ચણિયો પહેરવાનું કોઈ પરદેશી જાતિ કે જાતિ-
ઓની અસરથી દાખલ થયું હોય, દક્ષિણ ભારતમાં ચણિયાનો પહેરવેશ
નથી એ પળ આ દૃષ્ટિએ સૂચક છે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખના ‘ જવણાલકો ’
શબ્દનું ‘ જવળ ’ (સં. યવળ. એ શબ્દ શિથિલ અર્થમાં ગમે તે પરદેશી
જાતિ માટે પ્રયોજાતો હતો એ જાણીતું છે) અંગ પળ ઘણું કરીને એ
જ સૂચવે છે. એ ‘ કન્યાચોલક ’ મરુમંડલાદિમાં પ્રસિદ્ધ હોવાનું કહ્યું
છે, એટલે મરુમંડલ સિવાયના વીજા કેટલાક પ્રદેશોમાં પળ એનો
પ્રચાર હોવો જોઈએ હેમચન્દ્રના ‘ દ્વિચાશ્રય ’ મહાકાવ્યમાંથી એને
લગતો એક રસિક ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં હતાગૃહમાં રહેલી
મયળાઓ ‘ ચોલક ’ જોઈને એનો ભાવી પતિ કર્ણ સોલંકી અનુમાન
કરે છે કે એ કન્યા હોવી જોઈએ—

૧૫ કુસુમપુરોષ્ઠે શીઝ મથુરાત્મ્યં નાદ્કુરુ સસુદ્રશતિ ।

મથૈવ તત્સ્વ શીઝ તત્તૈરોત્પદ્યતે પ્રસન્ન ॥

સુકુશ્ પૃ ૨૭૧-૮ સુકુશી પૃ ૨૧

૧૬ યંચુ પૃ. ૮ નમ પૃ ૫૧ ઓગ્ગમ પૃ ૪૧ શ્વશ્વિ.
બદ્ધી જુમો લેષદિગપ્તિ સમાધ્યમણ

૧૭ શીરનિર્વાણ સ્વત્ત્વ શીર યૈમ કાલ્પવલ્લભા પૃ ૧ ૬

૧૮ જુમો યૈમ કાલ્પક રૂપ કોન્સવન્દ શ્વિષ્ઠા પૃ ૧ ૯.

૧૯ જુમો મ યુ આર્ય

૨ ભાષુ પૂર્વ માગ પૃ ૪૧૧ જામ પૃ ૪

૨૧ ભાષુ, પૂર્વ માગ પૃ ૧૬૩

૨૨ સુકુશી પૃ. ૧૧૮

૨૩ ભાષુ ઉત્તર માગ પૃ. ૧૮૭ જ્વમ માગ ૪ દેરા મિ
૧ પૃ. ૪૭

૨૪ ભાષુ, ઉત્તર માગ પૃ ૧૭

૨૫ સ્વામુજ પૃ ૨૫૫

૨૬ કાચ પૃ ૨ ૮ ઝીકશૂખા પૃ ૪ વિષુ માગ ૪
પૃ ૭૪૩ મસ પા. ૪૧૪-૫ ૩ અપ પા ૧૪૫, ભાષુ ઉત્તર
માગ પૃ. ૨૫-૨૬ શ્વશ્વિ

મથુરા મદ્ગુ આચાર્ય

જુમો મદ્ગુ આર્ય

મરુત્પલ્લ

ભાગનો મારવાડ પનાં મરુ, મરુમૂર્મિ મરુત્પલ્લ મરુદેશ એવા
મામો પળ મલ્લ છે 'કપ્પમૂર'ની વિભિન્ન ટીકાઓમાં 'રાગ્ગદેશનામ'
બાપ્ત્યાં છે તેમાં 'મરુત્પલ્લ' છે ।

મરુ આદિ રનાઝ પ્રદેશમાં રસ્તો મૂંઝી મ અચાય એ માત્ર માર્ગમાં
કંઈકામી ત્યજવામાં આવે છે એવા ઉન્હેસ બાપામસાદિયમાં છે

કન્યાનાં ચંપ મસ્તકપ્રદેશેન પ્રક્ષિપ્યતે, ઘત એવાયમૂર્ધ્વ-સરકચ્ચુક ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, તથા ચ તપ્રાદિવ્યાખ્યાન કુર્વન્નાહ ભાષ્યકૃત્-“ X X જવના લડ તિ મળિઓ ઉઘ્મો સરકચ્ચુઓ કુમારીએ X X ” ઇતિ । આમ, પૃ ૬૮

૭ મસ્તૈલ-મસ્તદેશે પર્વતાદુત્પદ્યતે । વૃક્ષે ભાગ ૫, પૃ ૧૫૫૧ વૃકમા, ગા ૬૦૩૧ માં ‘મસ્તેલ્લ’નો ઉલ્લેખ છે જેની ટીકારૂપે ઉપર્યુક્ત મસ્કૃત અવતરણ છે, એ સૂચવે છે કે ‘મસ્તલ’ વિગેનો ઉલ્લેખ મુકાશલે ઘણો પ્રાચીન છે

૮ ‘કુલિક’ લઘુતર કાષ્ઠ તૃણાદિચ્છેદાર્થ યત્ ક્ષેત્રે વાલ્યતે તત્ મરુમળ્ડલાદિપ્રસિદ્ધ કુલિકમુચ્યતે, તતથ્થ યદત્ર હલકુલિકાદિભિ ક્ષેત્રાણ્યુપ ક્રમ્યન્તે . , અનુદે, પૃ ૪૮

મલયાગિરિ આચાર્ય

આગમસાહિત્યના સૌથી મોટા સંસ્કૃત ટીકાકારોમા આચાર્ય મલયગિરિનું સ્થાન છે. એમણે પોતાની અનેક કૃતિઓ પૈકી એકેયમા રચનાસંવત આપ્યો નથી તેમ જ પોતાને વિશે કશી માહિતી આપી નથી પોતે રચેલ ‘શબ્દાનુશાસન’ જે ‘મુદ્રિવ્યાકરણ’ (મૂટીમા માય એવું સંક્ષિપ્ત વ્યાકરણ) પળ કહેવાય છે એમાં તેમણે ‘અરુણત્ કુમારપાલોડરાતીન્’ એવું ઉદાહરણ આપ્યું છે, અને એમા ક્રિયાપદ અઘતન મૂતમાં હોઈ કર્તા થોડાક સમય ઉપર વનેલા વનાવની વાત કરે છે એવું અનુમાન સ્વાભાવિક રીતે થઈ શકે આચાર્ય મલયગિરિ ગુજરાતમા થઈ ગયા છે એ તો નિશ્ચિત છે, પળ ઉપર્યુક્ત પ્રમાણને આધારે તેઓ ઈ સ ના વારમા સૈકામા થયેલા રાજા કુમારપાલ (ઈ સ ૧૧૪૩-૧૧૭૩) ના સમકાલીન હતા કે એની પછી થોડાક સમયે થયા હતા એવું અનુમાન થઈ શકે. વઢી મલયગિરિએ ‘આવશ્યક સૂત્ર’ ઉપરની પોતાની વૃત્તિમા ‘આહ ચ સ્તુતિષુ ગુરવઃ’ એવી નોંધ સાથે આચાર્ય હેમચન્દ્રકૃત ‘અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિશિકા’માથી ‘અન્યોન્ય-પક્ષપ્રતિપક્ષભાવાત્ ૦’ (શ્લો ૩૦) એ, શ્લોક ઉદ્ધૃત કર્યો છે, ત્યાં હેમચન્દ્ર માટે એમનું નામ લીધા સિવાય ‘ગુરવ.’ એવો વ્રહ્માનસૂચક

યન્ધોન્નકમપ્રાસ્તન્નાદ્યાપિ કન્યાત્વમત્યગા ।

આર્તેવાસ્થ્યા યદ્વપ્ત સ્વં સ્મરસ્તથાં છરૈરદાત્ ॥

(સર્ગ ૧, સ્તો. ૧૪૫)

‘કથારૂપ’ના ટીકાકાર બ્રહ્મચરિત્કાવ્યાજિ બ્રહ્મો ‘ચોત્ક’નો અર્થ મમજાવતાં કહે છે—‘મત્ત્વં ધોસકં કન્યોચિત્તં સર્વાંગીયક ક્ષુકચિશપમધા પરિવાનનાધારમરતમ્જાયત ત્વમપ્યપિ કન્યાત્વ નરમગા ।’ અહીં ‘ચોત્ક’ને ‘કન્યોચિત્ત સર્વાંગીયકક્ષુકચિશપ’ કહ્યા છે, એ આગમસાહિત્ય-અંતર્ગત ઉત્પ્લેક્ષને યથાપર મઝ્ઝું આપે છે

બઢી ‘કૃદ્દત્ કલ્પસૂત્ર’ ઉપરની ક્ષેમકીર્તિની ટીકામાં ‘મરુતૈઃ’ નામના એક વિશિષ્ટ તત્ત્વનો પણ ઉલ્લેખ છે એ તેજ મરુદેશમાં પવૈત માધી નીકઝ્ઝું અર્થાત્ બા સ્તનિચ તેજ છે મારવાડમાં પણ એક કાઠ સ્તનિચ તેજ નીકઝ્ઝું હજુ એ દષ્ટિ બા ઉત્પ્લેક્ષને અનેક શક્ય તાબાનો સૂત્રક ગણી શકાય

નદામુ પ્રાસ નૌપિવા માટે જો નાનું છાકડું (ગુજ ‘સરપડી’) દઢ સાથે જોતરમા ફેરવવામાં આવે છે એને મરુમડઝ્ઝમાં ‘કુસિક’ કહે છે એવા પણ વાક ઉત્પ્લેક્ષ છે

૧ સમો ગુજાર

૧ રેણુપુરે પ્રવેશ કીર્તિચક્રસારેણ યમ્યતે, બ્રમ્મજા પદમલઃ ।
સુહૃદ્ ૫. ૧૪

કીર્તિચક્રમાં પદ બાહુબોજને મરુપરિવિષયે કીર્તિચક્રાભિજ્ઞાવેન યમ્યતે ।
સુહૃદ્ ૫. ૧૧૬

૨ નિષ્ઠા માય ૫ ૫. ૧ ૧૭

૪ મંથ ૫. ૧૧૩

૫ કનુ ૫. ૧૧ કઢી ૫. ૪૭

૧ જયનામકી નામ કન્યાચાલક., ૨ ૫ મરુમરુદેશપ્રતિદુષ્ટાવન
કવન કન્યાધીપત્યેન જદ કીર્તિયો મત્તિ ધેન પરિવાન ન તચ્ચતિ

મલયગિરિ પોતાની 'આવશ્યક વૃત્તિ'માં પૂર્વકાલીન વૃત્તિઓનો વહુ-વચનમાં નિર્દેશ કર્યો છે, ' એ સૂચક છે. હરિભદ્ર ઉપરાત વીજા એક આચાર્ય જિનભટ્ટની ટીકા^૧ જ જો તેમને ઉદ્દિષ્ટ હોત તો નિર્દેશ દ્વિ-વચનમાં હોત. પણ વહુવચનનો પ્રયોગ વતાવે છે કે એ સિવાય પણ વીજી એક અથવા વધારે ટીકાઓ 'આવશ્યકસૂત્ર' ઉપર હોવી જોઈએ 'વિવૃત્તય.' એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોવાથી ઉપર્યુક્ત બે વિવરણોમાં ચૂર્ણિનો સમાવેશ કરીને વહુવચનના પ્રયોગનું સમાધાન કરવું એ દૂરાકૃષ્ટ લાગે છે.

' જ્યોતિષ્કરંડક, ^{૧૦} ' પિંડનિર્યુક્તિ, ^{૧૧} અને 'જીવાભિગમ'ની^{૧૨} વૃત્તિઓમાં મલયગિરિ વારંવાર તે તે ગ્રન્થો ઉપરની 'મૂલ ટીકા'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે આ ત્રણે સૂત્રગ્રન્થો ઉપર મલયગિરિ પૂર્વેની કોઈ ટીકા આજે વિદ્યમાન નથી 'જીવાભિગમ'ની 'મૂલ ટીકા'ના ઉલ્લેખો 'રાજપ્રશ્નીય'ની વૃત્તિમાં પણ છે ^{૧૩} 'પ્રજાપના' તથા 'નંદિસૂત્ર' ઉપરની હરિભદ્રસૂરિની ટીકાઓનો ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો છે ^{૧૪}

ઘઠી પોતાની રચનાઓમાં મલયગિરિ પોતાની જ અન્યાન્ય વૃત્તિઓના ઉલ્લેખ કર્યા છે, જે તેમની કૃતિઓની આનુપૂર્વા નક્કી કરવામા સહાયમૂત થાય છે. 'નંદિસૂત્ર' અને 'પિંડનિર્યુક્તિ'ની વૃત્તિઓમા પોતાની 'ધર્મસપ્રહણિ ટીકા'નો ઉલ્લેખ^{૧૫} તેમણે કર્યો છે એ જ રીતે 'જ્યોતિષ્કરંડક'ની વૃત્તિમા 'ક્ષેત્રસમાસ'ની ટીકાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે ^{૧૬} 'બૃહ્-કલ્પ સૂત્ર'ની પીઠિકાવૃત્તિમા 'સંસ્કૃત' શબ્દનો અર્થ સમજાવતા તેમણે પોતાના વ્યાકરણનો નિર્દેશ કર્યો છે ^{૧૭} એ જ પ્રમાણે 'સૂર્ય-પ્રજ્ઞાતિ'ની વૃત્તિમા પણ તેમણે સ્વરચિત 'શબ્દાનુશાસન'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે ^{૧૮}

'તત્ત્વાર્થમૂત્ર' ઉપરની સ્વરચિત ટીકાનો ઉલ્લેખ એમણે 'પ્રજાપના સૂત્ર' તથા 'જ્યોતિષ્કરંડક'ની વૃત્તિઓમા કર્યો છે ^{૧૯}

'જીવાભિગમસૂત્ર' ઉપરની પોતાની વૃત્તિમાં 'દેગીનામમાલા'

છતા પરિચયપ્રદર્શક માધ્યમ નિર્દેશ કર્યો છે એ ઉપરથી પણ તેઓ હેમચન્દ્રના સ્થુભ્યસ્ક સમકાલીન હોવાનું અનુમાન થાય છે

મહાયગિરિય નીચેના આગમમંથો ઉપર ટીકાઓ સહી છે
 ‘આવસ્યક ઓષનિર્મુલ્કિ,’ ‘સીવામિગમ’ ‘ઓષિવ્કરદ્વક,’
 ‘નેત્રિસૂત્ર’ ‘પિંડનિયુલ્કિ,’ ‘પ્રજ્ઞાપના,’ ‘મગવતી’ દ્વિતીય શતક,
 ‘રાક્ષપ્રતીપ’ મ્બવહાર સૂત્ર’ ‘સૂર્યપ્રજ્ઞતિ,’ અને ‘વિશેષાવસ્યક.’
 ‘વહાલ્કમ્પસૂત્ર’ની પાઠિકા ઉપર મહાયગિરિની વૃત્તિ છે, પણ ત્યાર પછીની
 વૃત્તિ આચાર્ય હેમચંદ્રીતિય પૂરી કરી છે, એ ઉપરથી અનુમાન થાય છે
 કે ‘વહાલ્કમ્પસૂત્ર’ની વૃત્તિ સ્વસ્તાં સ્વસ્તાં એ મહાયગિરિનું અવસાન થયું
 હશે. ‘અંબુશાપપ્રજ્ઞતિ’ની મહાયગિરિની વૃત્તિ નાશ પામી હોવાનું વિધાન
 સત્તરમા સૈકામાં થયેલા ટીકાકારો પુષ્પસાગર અને શાન્તિચન્દ્રે કર્યું
 છે પણ એ વૃત્તિનો પ્રત એસસમેરના મંદારમાથી જાળવામાં આવી છે
 આ ટીકાકારોને એની પ્રતો અજ્ઞાન્ય હોવી ચોઈય વઢી ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’
 ઉપર પણ મહાયગિરિય એક ટીકા રહી હતી, એ આજે ઉપજ્ઞાન નથી
 (જુઓ ટિ ૧૯)

આગમમંથોની ટીકાઓ ઉપરાંત મહાયગિરિય કેટલાક આગમેશ્વર
 પદ્યમંથા ઉપર ટીકાઓ રહી છે અને જેમાંથી એમનો સમય નક્કી
 કરવામાં ઉપયોગી થાય એવો સ્પષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તે ઉપરુલ્ક ‘મુદિ
 મ્બાદ્વગ’ નામ ‘શમ્દાનુશાસન’ પણ સ્પષ્ટ છે

મહાયગિરિની ટીકાઓમાં ૩૪ કોટિની વિરૂદ્ધ સાથે સરસ્વતીના
 મુમગ સમ ક્ષય થયો છે અને પરિણામે વિરૂદ્ધો તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને તે
 એકસરસી ઉપયાગો વતી છે. એમાં એમને પ્રસંગોપાત્ત પેતાના પૂર્વ
 કાલના વૃત્તિકારાનો ઉલ્લેખ કર્યો હોવાને કારણે આગમસાહિત્યના
 ઇતિહાસ માટે એ કેટલોક અગત્યની સામગ્રી પૂરી પાડે છે. એમ ક-
 ‘આવસ્યક સૂત્ર’ ઉપર હાગમમંથૂરિની વૃત્તિ હોવાનું પ્રમાણ છે, પણ

१० ज्योक्म, पृ १२१, १८६

११ पिनिम, पृ ४२, ६२, ८१

१२ जीम, पृ ४, १५, १८५, १९४, २००, २०४, २०५, २०९, २१०, २१३, २१८, २३१, २२१, २५५, ६३८, ४४४, ४५०, ४५२, ४५७, इत्यादि.

१३ राप्रम, पृ ६२, ६४, ६८, ६९, ७०, ७१, ७५, ७९, ९३, इत्यादि

१४ प्रम, पृ ६११, नम, पृ २५०

१५ नम, पृ १९३, पिनिम, पृ २३

१६ ज्योक्म, पृ ५६-५७, १०१, १०७

१७ मलयगिरिप्रभृतिव्याकरणप्रणीतेन लक्षणेन संस्कारमापादितं वचन सस्कृतम्, वृक्म, पृ ३

१८ सूप्रम, २२३

१९ प्रम, पृ २९८, ज्योक्म, पृ ८१

२० धाप्रर, पृ ३५

२१ जप्रशा, पृ. १२७, २२६

२२ जप्रशा, पृ. २२९, ३४८, ३५७

२३ जप्रशा, पृ ८७

मलयपट्टण

सोपारकनी पासे आवेळुं शहेर. ए वेपारनुं मथक हतुं. एक सार्थवाह हजार वृषभ उपर माल भरीने त्यां गयो हतो ।

मुंबई पासेनुं मलाड आ कदाचित् होय एवो तर्क थई शके जो के एने माटे कशो ऐतिहासिक आधार नथी

१ वसहाण सहस्तेहि सत्यवाहु व्व सो गवो ।

थलमग्गेण सोपारासन्न मलयपट्टण ॥ धाप्रर, पृ ६६

महाकाल

अवन्तिसुकुमालना पुत्रे उज्जयिनीमा पोताना पिताना मरणस्थान

ઉપર ચંપાવેલુ દેવમંદિર 'મહાકાલ' તરીકે ઓળખાય છે

જુઓ અવન્તિસુહ્રુમામ

મહાગિરિ આર્ય

સ્થૂલભટ્ટસ્વામીના યે શિષ્યો આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય મુહસ્તી નામ હતા. એમાં મહાગિરિ મુહસ્તીના ઉપાધ્યાય હતા. સમય જતા મહાગિરિ સાનુગળ આર્ય મુહસ્તીને સોંપ્યા, અને ૫ કાળે ત્રિનકલ્પનો વિષ્ણુદેવ થયો હોવાના ગણ્ઠનિધાના રહીને મુજો ત્રિનકલ્પને યાગ્ય કૃતિથી વિહાર કરવા સ્વમ્યા એક બાર તથા વિહાર કરતા પાટલિપુત્ર ગયા. એ સમય આર્ય મુહસ્તી પણ ત્યાં હતા. પાટલિપુત્રનો વસુભૂતિ નામે એક મેટ્રી આર્ય મુહસ્તીના ઉપદેશથી આવક થયો હતો. એનાં કુટુંબીઓને ઉપદેશ આપવા માટે આર્ય મુહસ્તી એનું ઘર ગયા હતા. એ વસતે આર્ય મહાગિરિ મિથાન માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આર્ય મુહસ્તીએ એમને વરુન કર્યું. આથી મેટ્રીએ એમને વિશ્વ પ્રશ્ન કરતાં મુહસ્તીએ કહ્યું કે 'તમે માગો ગુરુ છે' આ સાંભળીને મેટ્રીએ પોતાનાં માળ સોને કપડાં કે ગ્યાર આ સાધુ આવે ત્યારે—આ વધુ ત્યાગ કરવા અપક મળવાનું છે—એમ કહીને તમારે તમને બહોરાવશું' બોધે દિવસે આર્ય મહાગિરિ આમ્યા સ્વરા, પણ આમ કૃત્રિમ રીતે બહોરાવવામાં આવતાં અગ્નિ—પાણીમાંથી કશું પણ તેમને લગતું સાચક સાધ્યું નહિ. ઉપાશ્રયમાં પાછા આવીને તેમણે આર્ય મુહસ્તીને કહ્યું કે 'તમે ગર્વ કાઢ મારો વિનય કરીને મારે માટે અનેષણ કરી લેશો છે. માટે કરી બાર તમારે આર્ય ન કરશું' મુહસ્તીએ મહાગિરિની શ્રદ્ધા માની.

કદક બાહારપાસના માટના આર્ય મહાગિરિના આપડને સ્માતા બીજા એક હૃષ્ટપ્ત પણ મજબૂત જે અનુસાર તેમણે આર્ય મુહસ્તી સાથે અદ્ધારપાળી લગાવું ચંપ કર્યું હતું.

બીજાસ્વામીની પ્રતિમાને વંદન કરવા માટે આર્ય મુહસ્તી

उज्जयिनीमां आव्या हता ए समये त्यां संप्रति राजा हतो. जीवन्त-
स्वामीनी रथयात्रामा रथनी सामे आर्य सुहस्तीने जोईने राजाने जाति-
स्मरण थयु अने पूर्वजन्ममां संप्रति पोतानो शिष्य होवानो वृत्तान्त
आर्य सुहस्तीए तेने कह्यो तेमना उपदेशथी संप्रतिए थावक धर्मनो
स्वीकार कर्यो पछी राजाए पोताना रसोयाओने आज्ञा करी के
'रसोडामा जे कई वधे ते अकृत अने अकारितना अर्थो साधुओने
तमारे आपवु ' वळी नगरना कदोईओ, तेलीओ, छाश वेचनाराओ,
दोशीओ वगेरेने तेणे सूचना करी के 'साधुओने जे जोईए ते तमारे
आपवु, एनुं भूल्य हुं आपीश ' आ पछी साधुओने इच्छानुसार
आहार अने वस्त्र मळवा मड्यां आथी आर्य महागिरिए आर्य सुहस्ती-
ने कह्यु के 'प्रचुर आहार वस्त्रादि साधुओने मळे छे, माटे राजानी
प्रेरणाथी तो लोको आपता नथी ने : ए वावतमा तपास करो.' आर्य
सुहस्ती बधुं जाणता हता, छतां पोताना शिष्यो प्रत्येना ममत्वथी
तेओ बोल्या के 'राजधर्मनु अनुकरण करती प्रजा ज आ आहारादि
आपे छे.' एटले आर्य महागिरिए कह्युं 'तमे बहुश्रुत होवा छतां
पोताना शिष्यो प्रत्येना ममत्वथी आवुं वोलो छो, माटे हवेथी आपणे
बन्ने जुदा आहार लईशुं ' पाछळथी आर्य सुहस्तीए पोताना अप-
राधनी क्षमा मागी हती अने बन्ने आचार्यों फरी वार सामोगिक-साथे
आहार लेता-थया हता ^२

आर्य महागिरि दशार्णपुरनी पासे आवेला गजाम्रपदमां अनशन
करीने काळधर्म पास्या हता. ^३

जुओ सम्प्रति, सुहस्ती आर्य

१ आचू, उत्तर भाग, पृ १५५-५७

२ वृकभा (गा २१४२) तथा वृकशे, भाग ३, पृ ९१७-२१,
निचू, भाग २, पृ ४३७-३८ वळी निचू, भाग ५, पृ १७१४-१६
(भा गा ५६९४-५७०८ उपरनी चूर्णि) मा ए ज वृत्तान्त सक्षेपमा छे.

જીવન્તસ્વામીર્થી પ્રતિમા સંવંધમાં સુખો જનન બોલક પી બોરિકેચ્છ
 હમિસ્તપુટ, પ્રગ્લ ૧ પૂ ૭૧-૭૨ માં પી રમાસ્તપ્ત ઘણો કેવ
 ૫ કુલિક હમણ બોલક જીવન્તસ્વામી.

૧ બાજુ ઉત્તર માય પૂ. ૧૫૭ જામ પૂ ૪૬૮ સુમા શક્તાપ્રપદ

મહારાષ્ટ્ર

પશ્ચિમ ભારતનો મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્ત મહારાષ્ટ્રની ગણના જૈન આગમ
 સાહિત્યમાં અનાય દેશોમાં કરેલી છે મહારાષ્ટ્ર, કુકુબ આદિ અનાય
 દેશોમાં જૈન સાધુઓનો મિહાર રાજા સંપ્રતિના પ્રયત્નને છોધે શસ્ત્ર
 બન્ધો હતો.

૧ 'પ્રથમ્માકરણ સૂત્ર'માં 'મહારાષ્ટ્ર' (પ્રા મરહટ્ટ) જાણિને
 મ્હેષ્ઠ જાણિ સરીકે ગણાવેલી છે

મ્હેષ્ઠ જાણિ સરીકે 'મરહટ્ટ'નો ટપ્પેસ જાણકે જ મલ છે ૫
 ઘણે આ નામપાત્ર છે અહીં 'મ્હેષ્ઠ' શબ્દ વહે કાં તો પરદેશી
 જાણિ કે કાં તો અહીંના મૂળ વતની-બેમાંથી એક ટપ્પેસ હોય મારત
 ના બીજા અનેક પ્રાન્તોનાં નામ એમ તે તે જાણિઓ ઉપરથી છે તેમ
 મહારાષ્ટ્રનું નામ પણ આ 'મરહટ્ટ' જાણિ ઉપરથી પડેલું છે

'અનુયાયીસૂત્ર'માં માગધ, માસ્રવ, સૌરાષ્ટ્ર અને કોંકણની
 સાથે મહારાષ્ટ્રનો ટપ્પેસ છે મહારાષ્ટ્રીઓની શાખાસત્તા પ્રસિદ્ધ હતી.
 'મ્યવહાર સૂત્ર'ના માપ્યમાં જણું છે કે—અકૂર મત્તવાલો અગ્રિવાસી,
 અવાચાસ મહારાષ્ટ્રી, અને નિમ્બાપ કોસલવાસી સોમાં એક પણ
 દેસાસો મળી

મહારાષ્ટ્રના વિવિધ રિવાજો અને જોડિઓમાં ટપ્પેસ આગમ
 સાહિત્યમાં છે 'મહારાષ્ટ્ર' દેશમાં મધમી લુકાનોમાં મધ હોય કે ન
 હોય પણ તેની ડાબે પાસે ફરકાતવામાં આવે છે, જે જોડિને મિશ્રાપર
 આદિ સ્વાં જતા નથી મહારાષ્ટ્ર દેશમાં ઠંઠા પાણીમાં લીલકા મૂક-

वामा आवे छे^६ महाराष्ट्रमां प्रसिद्ध कोन्लुकचक्रपरपरा-जेरटी पीलवाना कोलुनां चक्रोनी पण निर्देश छे^७ पालंक (गुज पालख) नुं शाक महाराष्ट्र अने गोल्ल देशमा प्रसिद्ध छे^८ महाराष्ट्रमा नग्न साधुनु पुंश्चिह्न वीधीने एमां कडी नागवानो रिवाज हतो^९ महाराष्ट्रमा कल्पपाल-कलालने बहिष्कृत गणवामा आवतो नहोतो, एनी साथे बीजाओ भोजन लई शकता^{१०} नीलकंठल आदि ऊननां वखो महाराष्ट्र देशमा घणा मोंघां होय छे, छता गियाळामा साधुओ ए धारण करवां, केम के ए सिवाय शीतनुं निवारण थतु नथी.^{११} महाराष्ट्रमा भाद्रवा सुद पडवाना दिवसे 'श्रमणपूजा' नामे उत्सव थतो. एमां लोको साधुओने बहोरावीने 'अट्टमना उपवासनु पारणुं करता^{१२} कालकाचार्य प्रतिष्ठानमां पर्युषण कर्युं त्वारथी आ उत्सवनो प्रारभ थयो हतो.^{१३}

महाराष्ट्रनी भाषाने लगता पण केटलाक उल्लेखो छे मालव-महाराष्ट्रादि देशप्रसिद्ध विविध भाषाओ बोलवाथी सांभळनारने हास्य उत्पन्न थाय छे^{१४} महाराष्ट्रनी भाषामां खीने 'माउगाम,'^{१५} रूनी पूणीने 'पेलु,'^{१६} तथा पूणे वनाववा माटेनी कांष्टशलाकाने 'पेलु-करण'^{१७} कहे छे 'दशवैकालिक सूत्र'नी चूर्णि अनुसार, महाराष्ट्रमां संवोधनार्थे 'अण्ण' शब्द वपराय छे,^{१८} ए बतावे छे के अर्वाचीन मराठी शब्द 'अण्णा'नो प्रयोग ओछामा ओछुं आठमा सैका जेटला प्राचीन काळमा जाय छे

'चोदिति' अथवा 'कुणिय' जेवा शब्दो बोलनार महाराष्ट्र प्रदेशमां हास्यपात्र थाय छे,^{१९} एम 'निशीथचूर्णि' लखे छे एनो अर्थ ए थयो के 'निशीथचूर्णि' ज्यां रचाई ए प्राचीन गुर्जर देशमां लगभग आठमा सैका सुधी आ शब्दो अश्लील गणता नहोता.

१ जुओ सम्प्रति

२ प्रबन्ध (अधर्मद्वार), पृ १४ तेमांनु अवतरण- x x x हमे य बहवे बहवे मिलबूजाती, के ते ? सक-जवण-सबर-बडबर-गाल-

મુરઘ-કર મરઘ-સિસિય-વરપિય-કુચકય ગોઢ-હીદક-પારસ-ચૈવચ-
 દવિલ-વિમ્લ પુલ્લિદ-મરોઠ ઢોપ પોદન - વચહારણ-વહતીય-ચાત-રોઝ-
 મમ્મ-વરસ-મલમ-મુખુવા વ જુસિયા ચૈવકમયા મેત-વચ્ચ માલમ-મહુર-
 બાનાસિયા બચદ-ચીન-સુસિય-રાસ ચાધિયા-કૈદુર-મરહુ-મુઢિન-
 બાર-હોવિલમ-કુદન-કેકમ-હૂન-રોમગ-કદ-મદના ચિત્તવિલમવાતી વ
 પાવમતિથી × × × આ ગણેત પ્રજાપના સૂત્ર (વર ૧ પૃ. ૧૭)
 વત્ર ૫૪ માં સ્પેષ્ય ચાતિઓની દક માતી છે વચ દ્યો મરહુ મતી

૩ વત્ર પૃ. ૧૪૩

૪ વત્ર બકુરમર્ચ બચિ વ મરહુન બચોવિલં ।

ચૈવચન બપાવ ઘણુ દક વ વૈચમતી ॥ વ્યવ્થ યા ૧૧૬

દ્યવ્થના બંધકરસર્વત્વ (ઈં ય નો ૧૨ મો લંકો) યો
 વ્યવસુતિ બંધકરણ સ્વાહરણ ધરીકે બાપેલા દક ચૈવચનાં દાક્ષિણત્વની
 પ્રકૃતિમુદારણનો રાજેલ છે દ્યો ચૈવચનો કર્તા પોતે દાક્ષિણત્વ
 વચ્ચ છે—

કિં રુતામૈ પરદાચૈ કિં તુ ચાઈ સમર્ચ-

સુખીં સ્વાઈ પ્રકૃતિમુદારો દાક્ષિણત્વ સ્વમચા ।

મેહે મેહે વિપલિતુ ત્થા ચત્તરે પાવમોધયા-

સુમ્મતેવ ચમ્પતિ વ્વતો વાવ્થ હન્ત ચૈતિં ॥

૫ વિષ્ (મા યા ૧૧૪૭ ઉપર) વાપ ૧ પૃ. ૧૫૭
 મુરઘે, માવ ૨ પૃ. ૧૧૧

૬ વિષ્ માવ ૫ પૃ. ૧૧૨

૭ મુરઘ, માવ ૧ પૃ. ૧૧૭

૮ મુરઘે માવ ૨ પૃ. ૧૧ ચૈવચ દેલ દ વંદુર ચિત્તવ્યા
 વચ્ચ ધરીકે ચિત્તરે બાવેલ ચીની બાવપાવનો પ્રવેલ છે દ્યો કેવલ
 મિદાબોનો મત છે (વચ ચાઈક દ્ય વચ્ચક દ્યિયા, પૃ. ૧૮૬).
 આ વિલે કરાવ કરાવેલ સંમતે ટોપલ વોલ દેલ દાક્ષિણત્વ હોવા
 વિલે કંચ મતી કેમકે દ ચાઈ વ દાક્ષિ માવનો છે તામિલ બચે
 વચ્ચમાં વોલ તો બચે મરહા વાવ છે વંદુરનો મુલ વાવવ
 વોલ દેલવા વચ્ચ વામે ગામનો વતની હતો દ્યા વચ્ચેનો અવ્ય-
 દાક્ષિણત્વ છે (સુનો અધિવાસવેન્દ્ર, માવ ૧ પૃ. ૧૧૧).

चौलुक्ययुगना - गुजरातना शिलालेखो अने साहित्यमा वणिकोनी एक 'गल्लक' जातिनो उल्लेख छे, एनो संबंध दक्षिण भारत साथे हसे ?

९ महाराष्ट्रविषये सागारिक विद्धा तत्र विण्टक. प्रक्षिप्यते, वृक्षे, भाग ३, पृ ७३०

यद्वा कस्यापि महाराष्ट्रादिविषयोत्पन्नस्य साधोरज्ञादाने वेण्टकविद्ध, ततस्तद् दृष्ट्वा ब्रुवते-कथं नु नामासौ साधुधर्मं न करिष्यति यस्येयन्त कर्णा विद्धा ? ए ज, भाग ३, पृ ७४१

१० ए ज, भाग २, पृ ३८३-८४

११ ए ज, भाग ४, पृ १०७४

१२ निचू, भाग २, पृ ६३३

१३ जुओ कालकाचार्य-२.

१३ वृक्षे, भाग ६, पृ. १६७०

१५ निचू, भाग ३, पृ. ४४६

१६ विको, पृ. ९२२

१७ ए ज

१८ दवैचू, पृ २५०

१९ निचू, भाग ३, पृ ५५५

महिरावण

कोकणनी कोई नदी.

जुओ डिम्भरेलके

मात्स्यिक मल्ल

सोपारकनो एक मल्ल, जेने उज्जयिनीना अट्टण मल्लने हाथे तालीम पामेला फलही मल्ले पराजित कर्यो हतो.

जुओ अट्टण

माध्यमिका

माध्यमिका नगरीनो उल्लेख 'त्रिपाक सूत्र' मां छे.

ચિતોડની દક્ષિણ આવડું 'નાગરી' નામ સ્થાન માખ્યમિકા છે પણ વિજ્ઞાનોનો મત છે હાલ પણ માખ્યમિકામાં કેટલાક શિરસ પ્રાચીન અવશેષો છે

૧ ચિત્ત ૨-૫

૨ પ્યોડિ પૃ ૧૧૬

માસ્ટ્ર-૧

एक अनार्य जाति जेना नाम उपरभी अवस्थि जनपद मास्त्र तरीके प्रसिद्ध यथा आगमसाहित्यमां 'मास्त्र' जातिने 'मस्त्र जाति' तथा 'मास्त्र' देशने 'मस्त्र देश' कथो छे आ मास्त्र मस्त्र पवतमास्त्रभोमां रहेता अने वस्तीमां आबोने माणसानुं इरण करी अता 'निशीयचूर्णि' कहे छ के तथो मास्त्र नामना पर्यंत उपर विषम प्रवेशमां रहेता केटसाक ग्रन्थोमां 'मास्त्र' तेम अ 'बोधिक' न अभिन्न गण्या छ तथा तेभला आक्रमणुनो मय आभी पडता शीघ्र देशांतर करवु एवु सूचन करेछु छे 'मास्त्रम' 'स्तेन' 'चोर' तेम अ उज्जयिनीतस्कर' कथा छे आ बीजा विशेषण उपरभी तेभो उज्जयिनी आसपासना प्रदेश उपर बारंवार आक्रमण करता प हकीकत सूचित बाय छे उज्जयिनीला एक मास्त्रपुत्रने चोर हरी गया हुता अने तमे 'मास्त्रक' -मास्त्रदेशमां मृपक्रान्त त्यां वेप्यो हुतो, एवु कथनक मळ छे मास्त्र जातिना आक्रमणकारोनी उज्जयिनीमां केटसो धाक हुता एनुं एक विशिष्ट द्रष्टा 'भोमनियुक्ति' ना माख्यमां छे अनु स्पर्शकरण रोगापातनी टीका कर छे ए द्रष्टा वास्तविक न होय तो पण परिस्थितिनुं बोझक सो अवश्य छे रोगप्रचार्य सजे छे उज्जयिनीमा बारंवार मास्त्रबोनुं आक्रमण करवु अन तेभो मनुष्योन् हरी अता एक बार कूशमां गेटनो मास्त्र पडी गई (मास्त्र पतिना) कोर्दु वोन्नु क मास्त्र पडी 'बीजो कोर्दु संभममां एम समभ्यो के

‘मालवो आव्या छे’ (मालवा पतिता), अने एम नासभाग थई रही” अणसमजुने भडकाववा माटे, पण ‘मालवस्तेन आव्या छे!’ (मालवतेणा पडिया) एम कोई बोलतुं एवो निर्देश मळे छे.” आ उल्लेखो बतावे छे के बोलचालनी प्राकृतमा ‘मालवाः’ ने ‘माला’ पण कहेता हरो ‘ओषनिर्युक्ति’ (गा २६) मा, ‘सुमिह मालुज्जेणी पलायणे जो जओ तुरियं’ ए प्रमाणे ‘मालव’ ने बदले ‘माल’ नो उल्लेख छे, ते पण आ अनुमाननु समर्थन करे छे हवे बीजी तरफ जोईए तो, संस्कृतमां (अने केटलीक अर्वाचीन भारतीय भाषाओमां) ‘माल’ शब्द नो अर्थ ‘घरनो उपरनो भाग’ थाय छे बगाळीमा ‘मालभूमि’ नो अर्थ ‘पार्वत्य भूमि, उच्च प्रदेश’ थाय छे, अने पश्चिम बंगालना ‘मालभूम’ नामना डुंगराळ जिल्लामां रहेती एक आदिवासी जाति पण ‘माल’ जाति कहेवाय छे प्राचीन गुर्जर देशना पाटनगर ‘मिलमाल’ ना उत्तर अंगमा ‘माल’ नो संबंध पण ए माल जाति साथे होय ए शक्य छे-

कोई वार समयमूचकतावाळा माणसो हिंमत करीने आ लुटाराने केवी रीते पराजित करता एना पण उल्लेख छे. कोई गाम उपर मालव-शबरोना सैन्ये आक्रमण कर्युं हंतुं एमाना केटलाक बोधिकोए केटलीक साध्वीओनुं तथा एक क्षुल्लक-नाना साधुनुं अपहरण कर्युं ए चोरो पोतानामाथी एकने साध्वीओ तथा क्षुल्लकनी सोंपणी करीने बीजानुं हरण करवा माटे गया हवे, ए एक चोर तरस्यो थता पाणी पीवा माटे कूवामा ऊतयो क्षुल्लके विचार कर्यो के ‘अमने आटलां बघांने आ एक चोर शु करी शकवानो छे?’ तेणे साध्वीओने कह्युं के ‘आपणे आ चोर उपर पाषाणपुज नाखोए.’ साध्वीओए गंभराईने ना पाडी, परन्तु क्षुल्लके तो एक मोटो पत्थर पेला चोर उपर नाख्यो, एटले बघी साध्वीओए पण एक साथे पत्थरो नाख्यो. एनाथी चोर मरण पाय्यो, अने क्षुल्लक साध्वीओने लईने सुरक्षित स्थळे गवो”

धौररायिकाणामेकस्य च क्षुलकस्य हरणं कृतम् । व्यम (उद्दे० ७ उपरनी वृत्ति), पृ ७१

बोधिक अने मालवनी अभिन्नता सवधमां वळी जुओ टि ४

७ जीकभा, गा ९३३

८ मालवा-उज्जयिनीतरकरा । जीकचूट्या, पृ ४३

९ उज्जणीए सावगसस सुतो चोरेहिं हरिउ मालवके सूयगारसस हत्ये विकीतो, उचू, पृ १७४

उज्जणीए सावगसुतो चोरेहिं हरिउ मालवके सूयगारसस हत्ये विकीतो, उशा, पृ २९४ आचू (उत्तर भाग, पृ २८३) मां मालव देशनो उल्लेख नथी, पण उज्जयिनीमाथी छोकराओने मालवो उपाही गया हता अने एमाथी श्रावकना छोकराने रसोयाए खरीयो हतो, एम कष्टु छे

१० ओनिभा गा २६, ओनिद्रो, पृ १९

११ निचू, भाग २, पृ २९०

१२ व्यमा, गा. ४११, व्यम (उद्दे० ७ उपरनी वृत्ति), पृ ७१

१३ प्रायेण णिगलघधो हडिबधणादिणा विवरेण करेति, जहा मालवाण, सूकूचू, पृ ३६४

१४ द्रव्यतो नाम-न दुष्टभावतया परुष भणन्ति किन्तु तत्स्वाभाव्यात्, यथा मालवा परुषवाक्या भवन्ति । वृकशे, भाग ६, पृ १६१९

१५ ज्योडि, पृ १२२. जैन आगमसाहित्य सिवायनां साधनोमाथी प्राप्त यता मालव जातिना वृत्तान्त माटे जुओ 'ट्राइव्स इन ऐन्डियन् इन्डिया,' पृ ६०-६५

मालव-२

मध्य भारतनो मालवा प्रान्त 'अनुयोगद्वार सूत्र'मां क्षेत्रसंयोगनो वात करता मागध, सौराष्ट्र, महाराष्ट्र अने कोंकणी साथे मालवकनो उल्लेख कर्यो छे । स्पष्ट छे के अहां 'मालवक' कहे जंमली मालव-जातिना मूळ पहाडी वतननो नहि, पण संभवत अत्यारना मालवा प्रान्तनो निर्देज छे (जुओ मालव-१) ए रीते 'अनुयोगद्वार सूत्र'ना

धौरैरायिकाणामेकस्य च क्षुल्लकस्य हरणं कृतम् । व्यम (उद्दे० ७ उपरनी वृत्ति), पृ ७१

बोधिक अने मालवनी अभिन्नता सवधमां वळी जुओ टि ४

७ जीकभा, गा ९३३

८ मालवा-उज्जयिनीतरकरा । जीकचूच्या, पृ ४३

९ उज्जैणीए सावगस्स सुतो चोरेहिं हरिउ मालवके सूयगारस्स हत्ये विक्कीतो, उचू, पृ १७४

उज्जैणीए सावगसुतो चोरेहिं हरिउ मालवके सूयगारस्स हत्ये विक्कीतो, उशा, पृ २९४ - आचू (उत्तर भाग, पृ २८३) मां मालव देशनो उल्लेख नथी, पण उज्जयिनीमाथी छोकराओने मालवो उपाढी गया हता अने एमाथी श्रावकना छोकराने रसोयाए खरीयो हतो, एम कहु छे

१० ओनिभा गा २६, ओनिदो, पृ १९

११ निचू, भाग २, पृ २९०

१२ व्यमा, गा ४११, व्यम (उद्दे० ७ उपरनी-वृत्ति), पृ ७१

१३ प्रायेण णिगलषधो हड्डिवधणादिणा विवरेण करेति, जहा मालवाण, सूकूचू, पृ ३६४

१४ द्रव्यतो नाम-न दुष्टमावतया परुष भणन्ति किन्तु तत्स्वाभाव्यात्, यथा मालवा परुषवाक्या भवन्ति । वृकशे, भाग ६, पृ १६१९

१५ ज्योडि, पृ १२२ जैन आगमसाहित्ये सिवायनां साधनोमाथी प्राप्त यता मालव जातिना वृत्तान्त माटे जुओ 'द्राह्व' इन धेन्वयन्ट इन्डिया, पृ ६०-६५

मालव-२

मध्य भारतनो मालवा प्रान्त 'अनुयोगद्वार सूत्र' मां-क्षेत्रसंयोगनो वात करता मागध, सौराष्ट्र, महाराष्ट्र अने कौकणनी साथे मालवकनो उल्लेख कर्यो छे । स्पष्ट छे के अहीं 'मालवक' कहे जंगली मालव-जातिना मूल पहाडी वतननो नहि, पण संभवत अत्यारना मालवा प्रान्तनो निर्देश छे (जुओ भाग ० १ पृ १००)

રચનાકાલ અર્થાત્તિ અમપદ માટ માલવ' નામ પ્રચારમા હાલું જોવે
 એવું અનુમાન કરી શકાય 'કમ્પસૂત્ર'ની વિવિધ ટીકાઓમાં આપ્ત
 રાગવેદશનામ'માં માલવ પણ છે ^૧

માલવમાં 'મટક'—માઠા મામના સ્વાદ પદાર્થ પ્રસિદ્ધ છે ^૨ માલ
 શાસ્ત્રમાં મસૂર ધાન્યન 'ચમન્યા' કહેવામાં આવે છે મસૂર અને તુષેર
 એ બે ધાન્યા માલવમાં ત્રાણોતા છે ત્રિપુટક એ પણ માલવમાં
 પ્રસિદ્ધ ધાન્યવિશય છે બઢસી તથા ધર્માધી બનતું વજ્ર એ વજ્ર
 માલવમાં આપીતા છે 'મમ હોમ્ય તો માલવે જવાય' એમ માલવવાનું
 શૂરવ સૂચવતી કહેવત ગુજરાતીમાં છે, એની સાથે સરસોડી શકાય
 એવા એક છાક 'કમ્પસૂત્ર'ની કેટલીક ટીકાઓમાં છે હાત્રમૂતિ, જમા
 ધર્મી મહાશરિના પ્રથમ ગણપર જ્ઞાના છે તેઓ મહાશરિ પાસે યજ્ઞ
 કરવા માટે જતાં પોતાની વિદ્યુત્તા વિશે અમિમાનમ્બક કહે છે

યમસ્ય માસયો દૂરે કિં સ્યાત્ કાં યા વચસ્વિનઃ ।

અપોપિતો રસો મૂન કિમ્ભોય ચ વશ્ચિનઃ ॥ ^૩

(યમને માલ માલવા શું દૂર છે ? વચસ્વી પુરુષ કયા રસનું
 પોષણ કરતો નથી ? અપોપિતો વિષ્ણુ માટે સ્વામ્ય શું બોલે છે ?)

જુમા અમન્તિ, રક્ષપિની

૧ અટક, પૃ. ૧૪૨

૨ જુઓ હજીવિની

૩ જુઓ ગુર્જર

૪ વિનિય, પૃ. ૧

૫ રવેશ્વ, પૃ. ૧૧૬

૬ જામર, પૃ. ૧૧

૭ એ જ

૮ વિષ્ણુ યાગ ૧, પૃ. ૧૨૬ યાગ પૃ. ૧૬૫, અગ્નિ, પૃ. ૨૫

૧ કસુ, પૃ ૩૯૯, કદી, પૃ ૧૦૪

માહેશ્વર

જુઓ માહેશ્વરી

માહેશ્વરી

માહેશ્વરીની સ્થાપના વિશેની કથા આ પ્રમાણે છે

પોતનપુરના રાજા પ્રજાપતિને ભદ્રા નામે રાણીથી અચલ નામે પુત્ર થયો હતો અચલ વલદેવ હતો પ્રજાપતિએ પોતાની મૃગાવતી નામે પુત્રી સાથે ગાન્ધર્વવિવાહ કર્યો હતો, આથી ભદ્રા પોતાના પુત્ર અચલ સાથે દક્ષિણાપથ ચાલી ગઈ હતી અને ત્યાં તેણે માહેશ્વરી નામે નગરી વસાવી હતી. એ નગરી મોટા, અશ્ચર્યવાળી હોવાથી માહેશ્વરી (પ્રા માહેસ્સરી) કહેવાતી હતી. અચલ પોતાની માતાને એ નગર સંપાદિને પાછો પિતાની પાસે ગયો હતો.^૧

માહેશ્વર, શ્રીમાલ અને ઉજ્જયિનીમા લોકો સમૂહમાં એકત્ર થઈને સુરાપાન કરે છે એવો ઉલ્લેખ મળે છે^૨ પુરિકાપુરીના વૌદ્ધ રાજાએ પર્યુષણ પર્વમાં જિનપૂજામાં પુષ્પોનો નિષેધ કર્યો હતો, તેથી વજ્રસ્વામી આકાશમાર્ગે માહેશ્વરી જઈને પોતાના પિતાના મિત્ર એક માઠી પાસેથી પુષ્પો લાવ્યા હતા^૩

માહેશ્વરી એ જ કાર્તીવીર્યની માહિષ્મતી છે અને તે ઇન્દોરની દક્ષિણે ચાઢીસ માઈલ દૂર નર્મદાકિનારે આવેલ મહેશ્વર અથવા મહેઝ છે, એવો સામાન્ય મત છે.^૪ પણ નર્મદાતટે આવેલ માન્ધાતાને પણ માહિષ્મતી ગણવામા આવે છે,^૫ જ્યારે શ્રી ક મા મુનશીના મત પ્રમાણે હાલનું મરૂચ તે જ કાર્તીવીર્યની માહિષ્મતી છે^૬

૧ આંચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૨૩૨

૨ આસૂચૂ, પૃ ૩૩૩ વળી જુઓ ઉજ્જયિની

૩ કસુ, પૃ. ૫૧૧-૧૩, કકિ, પૃ ૧૭૦-૭૧

૪ જ્યોતિષ પૃ ૧૧

૬ ૩

૫ પુણ્ય પૃ ૧૬

૬ યૈતિહાસિક સંદોષન પૃ. ૫૬૧

મૂલદેવ

एक प्रसिद्ध विद्वान् जन पृथं जे पाछळ्ळी वेणातट नगरनो राजा बसो
हतो 'उत्तराध्ववन सूत्र'नी पूर्णि तया ते उपरनी शान्तिसूरि अने ममि
बन्धनो वृत्तिभोमा मूलदेवनो वृत्तान्त प्रमाणमा विस्तारबी अने बिगतबी
आपलो छे पूर्णि अने शान्तिसूरि अनुसार मूलदेव उज्जयिनीनो विद्व
हतो (नेमिबन्धना कथन मुखब, मूलदेव पाटलिपुत्रनो राजकुमार हतो
अने पोताना पिठाबी रिसाईने उज्जयिनीमा आबीने रहो हतो.) ते
एक मोटो बतकार होवा उपरांत गणिकसा अने मर्ममकलामा पण निपुण
हतो उज्जयिनीनी एक सुप्रसिद्ध गणिका देवदत्ता सेनी साथे प्रेममा पड़ी
हती, परन्तु गणिकानी माता अचन नामे बोबा एक धनिक बणिकनो
पक्ष करती होवाने कारणे मूलदेवने उज्जयिमी छोटीने आन्मा बबु पडपुं
हर्तु पड़ी ए दक्षिणमा आवेळा वेणातट नगरमा जईने रहो. त्यां कोईना
धरमा स्वास्तर पावतो हतो रमोर नगररक्षकोए अने पकडी बीपो अन
वचनबाम उपर छई अवा मांडघो प दिवसे मगरनो राजा अपुत्र मरण
पाम्यो हतो मंत्रीभा नवा राजानी शोषमा हता ए माट अधिवासित
करछो अथ मूलदेव पासे आबी क्मा (नेमिबन्धना कथन मुखब मूल
देवन जोईने हाबीए गर्जना करी, अथे हेपारब कवों, रंगार अभिवेक
कवों चामर बीजन कर्तु, अन कमज सनी उपर आबी रहुं; ए प्रमाणे
पांच दिवस थयां) पटक तेना राजा तरीक अधिवेक थयो. पड़ी
मूलदेवे उज्जयिनीना विजय राजा उपर पत्र छसीन तथा अनेक प्रकारनी
भेट माकसीन देवदत्ता गणिका पोतल सोंपवानी विनंति करी, अने
विजय राजाए देवदत्तानी इच्छा आम्मा पड़ी ते कबूल रासी मूलदेव
देवदत्तामी साथ सुम्बरबैक रईवा आम्मा प समय मंडिक नामे एक

ચોર ઢિવસે લગાડા તૂનારા તરીકે રહેતો ને રાત્રે શહેરમાં ચાતર પાડીને લોકોને ત્રાસ આપતો એક વારના ચોર મૂલદેવે યુક્તિપ્રયુક્તિથી મંડિકને પકડ્યો અને તેની પાસેનું વધુ દ્રવ્ય લઈ લીધા પછી એને શૂઝીએ ચઢાવ્યો. '

‘વ્યવહારસૂત્ર’નાં ભાષ્ય તથા વૃત્તિમા મૂલદેવના રાજ્યાભિષેકનો વૃત્તાન્ત સંક્ષેપમાં અને સહેજ જુદી રીતે આપ્યો છે. વઢી ત્યાં નગરનું નામ પળ નથી. ચોરી કરતાં પકડાયેલા મૂલદેવનો વધ કરવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી હતી, પળ એ પછી તુરત જ રાજા એકાએક મરણ પામ્યો. રાજા અપુત્ર હતો, તેથી એની પછી કોનો રાજ્યાભિષેક કરવો એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. વૈધ અને મંત્રીએ રાજાના મરણની વાત ગુપ્ત રાખીને તથા રાજા વોલી શકતા નથી એમ જણાવી, પડદામાંથી રાજાનો હાથ લાંબો કરાવી તેઓ મૂલદેવના અભિષેકની સૂચના કરતા હોવાનું જણાવ્યું. પછી એક વારનો આ ચોર રાજા થયો હોવાથી સામંતો તેનું યોગ્ય સન્માન કરતા નહોતા. રાજદરવારમાં પોતાની ઉપેક્ષા કરતા સામંતોને જોઈને મૂલદેવ વોલ્યો કે ‘મારી આજ્ઞા પાઠનાર કોઈ છે કે નહિ ?’ એ સમયે તેના પુણ્યપ્રભાવથી રાજ્યદેવતા વઢે અધિષ્ઠિત થયેલા ચિત્રમય પ્રતીહારોએ કેટલાયે સામંતોનાં માથાં કાપી નાલ્યાં આથી વાકીના સામંતો તાવે થઈ ગયા. ’

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ (વિ સં ૭૫૭-૮૨૭=ઈ સ. ૭૦૧-૭૭૧) નર્મ અને કટાક્ષથી ભરેલું ‘ધૂર્તાલ્યાન’ નામે એક પ્રાકૃત કથાનક રચ્યું છે, જેમા મૂલદેવ એક પાત્ર તરીકે આવે છે. આ ધૂર્તાલ્યાનનું વસ્તુ ‘નિશીથ સૂત્ર’ના ભાષ્ય અને ચૂર્ણિમા મળે છે. એમા મૂલદેવ, એલાવાડ, અને શશ એ ત્રણ ધૂર્તો^૨ તથા શંકપાના નામે ધૂર્તાની વાત છે. એમાંના પ્રત્યેક ધૂર્તની સાથે વીજા પાંચસો ધૂર્તો અને શંકપાનાની સાથે પાંચસો ધૂર્તાઓ હતી. એક વાર ભરચોમાસામા ઉજયિનીની ઉત્તરે આવેલા જાળોંધાનમા એ વધાં ઠડીથી થરથરતા મચ્છે મરતા વેરા દતાં ત્યાં મળ્લેલે નાગ નર્મકે

૪ ગ્લોસિ પૃ ૧૧

૬

૫ પુણ્ય પૃ ૧૧

૬ અતિશયિક સંયોગમ પૃ ૫૧૧

મૂલદેવ

એક પ્રસિદ્ધ ચિટ અને પૂર્ણ જે પાછાઝઘી વેળાતટ નગરનો રાજા થયો હતો. 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર'ની પૂર્ણ તથા તે ઉપરની શાન્તિસૂરિ અને નર્મિ ચન્દ્રની કૃતિઓમાં મૂલદેવનો જ્ઞાન્ત પ્રમાણમાં વિસ્તારથી અને વિગતથી આપ્યો છે. પૂર્ણ અને શાન્તિસૂરિ અનુસાર, મૂલદેવ ઉચ્ચવિનીતો પિત્ર હતો (નેમિક્ષ્ણના કથન મુજબ, મૂલદેવ પાટણપુત્રનો રાજકુમાર હતો અને પોતાના પિતાથી રિસાઈને ઉચ્ચવિનીતો બની રહ્યો હતો.) તે એક મોટો પત્થરનો હોવા ઉપરાંત ગીતિક્ષ્ણ અને મર્દનકક્ષ્ણમાં પણ નિપુણ હતાં. ઉચ્ચવિનીતો એક સુપ્રસિદ્ધ ગણિકા દેવદત્તા તેની સાથે પ્રેમમાં પડી હતી, પરંતુ ગણિકાની માતા અચપ નામે થોડાં એક ધનિક વણિકનો પક્ષ કરતી હોવાને કારણે મૂલદેવને ઉચ્ચવિનીતો છોડીને આખ્યાં કરવું પડ્યું હતું. પછી એ દક્ષિણમાં આવેલા વેળાતટ નગરમાં ગઈને રહ્યો. ત્યાં કોઈના ઘરમાં સ્થાવર પાડતાં હતો ત્યાર નગરસરકોષ પરને પકડી લીધો અને યજ્ઞસ્થાન ઉપર લઈ ગયા માંડ્યો એ દિવસે મગરનો રાક્ષા અપુત્ર મરણ પામ્યો હતો. મંત્રીઓ નવા રાજાની શોધમાં હતા એ માટ અધિવાસિત કર્યો અને મૂલદેવ પાસે આવી ડૂબો (નેમિક્ષ્ણના કથન મુજબ મૂલદેવને કોઈને હાથેઈ ગર્જના કરી, અને દેવારવ કચ્છો યૈગાર અમિપેક કચ્છો, ચામર વીજન કચ્છો, અને કમલ તેની ઉપર આવી રહ્યું એ પ્રમાણે પાંચ દિશ્વ ધર્મા) પટકે તેનો રાજા તરીકે અમિપેક થયો. પછી મૂલદેવે ઉચ્ચવિનીતના વિક્રમ રાજા ઉપર પત્ર લખીને તથા અનેક પ્રકારનો મેટ મોકલ્યો દેવદત્તા ગણિકા પોતાના સોંપવાની, વિનંતિ કરી, અને વિક્રમ રાજાએ દેવદત્તાનો હૃદય આખ્યા પડી તે કબૂલ રાહી મૂલદેવ દેવદત્તાની સાથે સુમ્મર્શક રહેવા લાગ્યો, એ સમયે મંદિક નામે એક

ચોર દિવસે લંગડા તૂનારા તરીકે રહેતો ને રાત્રે શહેરમાં ખાતર પાડીને લોકોને ત્રાસ આપતો. એક વારના ચોર મૂલદેવે યુક્તિપ્રયુક્તિથી મંડિકને પકડ્યો અને તેની પાસેનું વધું દ્રવ્ય લઈ લીધા પછી એને શૂલોએ ચઢાવ્યો. '

‘વ્યવહારસૂત્ર’નાં ભાષ્ય તથા વૃત્તિમાં મૂલદેવના રાજ્યાભિષેકનો વૃત્તાન્ત સંક્ષેપમાં અને સહેજ જુદી રીતે આપ્યો છે. વઢી ત્યા નગરનુ નામ પળ નથી ચોરી કરતાં પકડાયેલા મૂલદેવનો વધ કરવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી હતી, પળ એ પછી તુરત જ રાજા એકાએક મરણ પામ્યો. રાજા અપુત્ર હતો, તેથી એની પછી કોનો રાજ્યાભિષેક કરવો એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. વૈધ અને મંત્રીએ રાજાના મરણની વાત ગુપ્ત રાખીને તથા રાજા બોલી શકતા નથી એમ જણાવી, પડદામાંથી રાજાનો હાથ લાંબો કરાવી તેઓ મૂલદેવના અભિષેકની સૂચના કરતા હોવાનું જણાવ્યું. પછી એક વારનો આ ચોર રાજા થયો હોવાથી સામંતો તેનું યોગ્ય સન્માન કરતા નહોતા. રાજદરબારમાં પોતાની ઉપેક્ષા કરતા સામંતોને જોઈને મૂલદેવ બોલ્યો કે ‘મારી આજ્ઞા પાઠનાર કોઈ છે કે નહિ ?’ એ સમયે તેના પુણ્યપ્રભાવથી રાજ્યદેવતા વહે અધિષ્ઠિત થયેલા ચિત્રમય પ્રતીહારોએ કેટલાયે સામંતોનાં માથાં કાપી નાંખ્યાં આથી બાકીના સામંતો તાવે થઈ ગયા. ’

આચાર્ય હરિમદ્રસૂત્રિય (વિ સં ૭૫૭-૮૨૭=ઈ સ. ૭૦૧-૭૭૧) નર્મ અને ઠટાક્ષથી ભરેલ ‘ધૂર્તાણ્યન’ નામે એક પ્રાકૃત કથાનક રચ્યું છે, જેમાં મૂલદેવ એક પાત્ર તરીકે આવે છે. આ ધૂર્તાણ્યનનું વસ્તુ ‘નિશીથ સૂત્ર’ના ભાષ્ય અને ચૂર્ણિમાં મળે છે. એમાં મૂલદેવ, એલાણદ, અને શશ એ ત્રણ ધૂર્તો^૧ તથા શંકપાના નામે ધૂર્તાની વાત છે. એમાંના પ્રત્યેક ધૂર્તની સાથે બીજા પાંચસો ધૂર્તો અને શંકપાનાની સાથે પાંચસો ધૂર્તાઓ હતી. એક વાર ભરચોમાસામાં ડજ્જયિનીની ઉત્તરે આવેલા જીર્ણોદ્યાનમાં એ વધા ઠહીથી યરથરતા મૂલે મરના વેઠા હતા ત્યારે મૂલદેવે એમ બધાં કે

‘આપણે દરેકે પોતપાતાના અનુમતિ કહેવા, અને એના અનુમતિ સોટા પુરવાર માથે તેણે આ પૂર્વમંદજીન મોઝન આપ્યું’ ‘અમાં ત્રણ પૂર્વોની ન માની શકાય એવી વાતોને પણ બીજાઓએ માન્ય શાસ્ત્રપુરાણોમાંની એ પ્રકારની કથાઓ રજૂ કરી સમર્થન આપ્યું આ પછી હરિમદ્સૂરિના ‘પૂર્વસ્થાન’માં એમ આવે છે કે—સ્વરૂપાનાની વાતને કોઈ સાચી કે સોટી કહો શકાય નહિ; સર્વેએ હાર રચીકારી અને પછી સૌની નિર્મિતિથી સ્વરૂપાનાએ પોતે મોઝન પણ આપ્યું. પણ એ વસ્તુ નહિ વર્ણવતાં નિસીબ જૂર્ણિ’ તો ‘સેસ હુસકસ્થાણાપુસારણ ગંધ (માફીનું ‘પૂર્વસ્થાન’ પ્રમાણે ચાળી દેવું) એમ કહીને વાત પૂરી કરી છે’ ‘નિશ્ચય જૂર્ણિ’નો સમય પણ ફેસવી સમય સાતમા સૈકાથી અર્વાચીન નથી પટલ તે બે ‘પૂર્વસ્થાન’નો ડાહ્યસ કાર છે તે હરિમદ્સૂરિદ્વય હોવાનો સંભવ નથી કાં તો જૂર્ણિદ્વય પાસે બીજું કોઈ પ્રાચીનતર પ્રાજ્ઞ ‘પૂર્વસ્થાન’ હોય અથવા આ પૂર્વોનો સોલપ્રચલિત કથા બે પણ ‘પૂર્વસ્થાન’ કહવાથી હોય એનો ડાહ્યસ તેમણે કર્યો હોય

‘આવશ્યક સૂત્ર’માં ‘જૂર્ણિ’ અને ‘વૃત્તિમાં’ મૂલદેવના મિત્ર તરીકે ફંદરીફનું નામ છે બે હરિમદ્સૂરિના ‘પૂર્વસ્થાન’માં એક પાત્ર તરીકે છે મૂલદેવનાં વિદગ્ધતા પૂર્ણતા અને બુદ્ધિચાતુર્યની કથાઓ પણ આગમસાહિત્યમાં અનેક રચેલ છે એક ઠેકાણે બુદ્ધિજ્ઞાન પુરુષને મૂલદેવ બેવો કથા છે

પ્રાચીન ભારતની સોલકથામાં અમર બનેલો આ મૂલદેવ સ્વેચ્છા ઐતિહાસિક વ્યક્તિ હશે એવો હું વિચારનિસનો મત છે; એ કે મૂલદેવ વિશેની કંઈ વાર્તાઓ ઐતિહાસિક હશે એવું કંઈ અમાંથી કશું જણ નથી આગમેતર તેમ જ બૈનેતર સંસ્કૃત—પ્રાજ્ઞ સાહિત્યમાં મૂલદેવ વિશેની કથાઓ તથા એમાં મિત્રોને ભગતા ડાહ્યસો સદ્ગત્વ છે શુદ્ધ કવિના પદપ્રાપ્તક માળ માં મૂલદેવ અને દેવસેના (દેવ

દત્તા)ની પ્રણયકથા આવે છે તથા એ માળનો પ્રવક્તા મૂલદેવનો મિત્ર શશ છે મૂલદેવનું 'કર્ણામૃત' એવું નામ પણ એમાં છે મહાકવિ વાળની 'કાદવરી'માં વિન્ધ્યાટવીના વર્ણનમા એક શ્લિષ્ટ વાક્યઃખંડમાં કર્ણામૃત (મૂલદેવ) અને તેના પણ મિત્રો—વિપુલ, અચલ અને શશનો ઉલ્લેખ છે કાશ્મીરી સોમદેવ મદ્ધકૃત 'કથાસરિત્સાગર'ના 'વિષમશીલ લંબક'ની છેલ્લી વાર્તામા—'હોમાત્ર કઈ નઠારી હોતી નથી વધે કઈ વિષવહ્લીઓ હોતી નથી, અતિમુક્તલતા જેવી આપ્રને વઠગનારી વેલોઓ પણ હોય છે'—એ સૂત્ર પુરવાર કરવા માટે મૂલદેવ પોતાના જ રંગીલા જીવનનો એક પ્રસંગ ગજા વિક્રમાદિત્યને કહી સમજાવે છે, એમાં પણ મૂલદેવની સાથે એનો મિત્ર શશ છે સં ૧૨૫૫=ઈ સ ૧૧૯૯ મા રચાયેલું પૂર્ણભદ્ર મુનિનું 'પંચાલ્યાન', જે 'પંચતંત્ર'નું જ એક અલંકૃત સંસ્કરણ છે તેમાં (તંત્ર ૧, કથા ૧૦) મૂલદેવ વિશેનો એક રસપ્રદ ઉલ્લેખ છે એક રાજાની પથારીમા જૂ રહેતી હતી ત્યાં આવીને એક માકળે પણ પોતાને રહેવા દેવાની વિનંતિ કરી "જૂ દાક્ષિણ્યથી માકળની વિનંતિ સ્વીકારી, કારણ કે એક વાર રાજાને મૂલદેવનું કથાનક કહેવામા આવતું હતું ત્યારે ચાદરના એક ભાગમા રહેલી જૂ તે સામઘ્યું હતું એમા મૂલદેવે દેવદત્તા ગણિકાને કહ્યું હતું કે 'પગમાં પડીને કરેલી વિનંતિ પણ જે માનતો નથી તેના ઉપર વ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ત્રણે ક્રોધાયમાન થાય છે' એ વચન સંભારીને જૂ માકળની વિનંતિ સ્વીકારી "

એક પ્રકારની ગુપ્ત સાકેતિક ભાષા મૂલદેવપ્રણીત હોવાને કારણે 'મૂલદેવી' નામથી ઓળખાતી (જુઓ કોઝહલ-કૃત 'લીલાવર્ણ-કથા'નું સંસ્કૃત ટિપ્પણ, પૃ ૨૮)

વહી મૂલદેવને સ્તેયશાસ્ત્ર અથવા ચોરશાસ્ત્રનો પ્રવર્તક માનવામાં આવે છે" એને મૂલગ્રી, મૂલભદ્ર, કરટક, કલાંકુર, લરપટ, કર્ણામૃત આદિ નામોથી સંસ્કૃત સાહિત્યમા ઓળખવામા આવે છે સનના

સાતમા શતકના પૂર્વાર્ધમાં થયેલા મહેન્દ્રવિક્રમવર્માકૃત 'મત્તવિભાસ પ્રહસન' (પૃ ૧૧)માં સ્વરપટને નમસ્કાર એમ કહ્યો, એણ ચોર શાસ રથ્યુ !' એવો ટુકડો છે. વઢીના 'દશકુમારચરિત' (ટપ્પાસ ૨)માં ચોરીનો ખર્ષો સ્વીકારનાર એક પાત્ર 'કર્ણામૃતે ઉપદેશના માર્ગમાં મેં મુદિ બસાવી !' એમ કહ્યું છે.

આ છાલણિક ઉદાહરણોથી એ સ્પષ્ટ થશે કે બંગી આસપાસ ઓક્કપ્રિય વાર્તાઓ રખાયા છે. એવા ઓઢાંક વિચિત્ર અને ત્રિસ્ફળ પાત્રો પૈકીનો એક મૂલ્યવેચ છે. સાહસ વિદગ્ધતા અને મુક્ત પ્રણયમાં રાગતી જે સૃષ્ટિ 'દશકુમારચરિત' જેવી પ્રાચીન કથાઓના માત્રકો રજૂ કરે છે તેનો જ એક વિશિષ્ટ પ્રતિનિધિ આ મૂલ્યવેચ પણ છે. એની અને એના મિત્રોની કથાઓ એમ એન સાહિત્યમાં છે તેમ એનેતર સાહિત્યમાં પણ છે. એ પતાવે છે કે વાસરાજ સ્વયંની જીવનકથાની એમ મૂલ્યવેચ વિશેની વાતો પણ પ્રાચીન ભારતીય કથાસાહિત્યનું એક જીવંત ભાગ હશે.

૧ રૂબ, પૃ. ૧૧૮-૧૧ ડહા પૃ. ૨૧૮-૨૨ ઉચે પૃ. ૫૧-૬૧

૨ અમા પૃ. ૧૬૮-૬૯, અમ (છે ૪) ખી વૃત્તિ પૃ. ૩૨

૩ હિન્દુસુરિહ્ય પૂર્વસ્થાવ ની આ જગાં અપાંત કરીક વામે જોયી વૃત્ત છે.

૪ વિશા પૃ. ૧૧૪ નિષ્ માય ૧ પૃ. ૧૩-૧૫

૫ આજ્ પૂર્વ માય પૃ. ૫૪૯

૬ આમ પૃ. ૫૨૧

૭ આજ્, પૂર્વ માય પૃ. ૫૪૯, આમ પૃ. ૫૨૧ રૂબે પૃ. ૫૧-૫૬ રૂબે પૃ. ૫૭-૫૮ રૂબાદિ.

૮ રૂબ ન એળી મૂલ્યવેચરિકા મણુસી આપપ્પા રૂબે પૃ. ૫૮

૯ હિરડી એક હિન્દુસુરિહ્ય કિરેચર માય ૨ પૃ. ૪૮૮

૧૦ આ રૂબે જગુ મિત્તાર માય જુઓ કુમાર ના ૧ મા

अकमा मारो लेख प्राचीन साहित्यमा चोरशास्त्र '

येदपाट

मेवाड मूयक नामे तृणविशेष मेवाडमा प्रभिन्न छे '

१ प्रव्याभ, पृ १२७

मोदेरक

उत्तर गुजरातनु मोदेरा. मोदेक आहारनो उल्लेख ' सूत्रकृतांग-सूत्र 'नी वृत्तिमा छे. ' ए ज सूत्रनी चूर्णिमा मोदेरकनो ए प्रकारनो उल्लेख छे, जेथी ए एक महत्वनु स्थळ होवानु सिद्ध थाय छे. ^२

पुराणोमा आ नगरनुं ' मोदेरक ' एवु नाम मळे छे ^३

१ सूक्ष्मी, पृ ३४३. जुओ खेट आहार

२ जहा पुडो वेणइ-कैसि तुम मोदेरगातो भागतो भवान् ? सो भणइ-गाह मोदेरगातो, भवदप्रामायातो- । सूक्ष्म, पृ ३४८

३ जुओ पुगु मां मोहेरक मोदेराना इतिहास माटे जुओ श्री मणिलाल मू. मिस्त्रीकृत पुस्तिका ' मोदेरा '

यगुन

जुओ यवन

यवन

मथुरानो एक राजा. प्राकृतमा एनु नाम जउण, जवुण अथवा जउणसेण मळे छे एना मंत्रीनुं ना न चित्तप्रिय हतुं ' ए राजा विशेष आवी कथा छे ' जउणावंक, ' नामे उद्यानमा आतापना लेता दंड नामे अणगारनो ए राजाए वध कर्यो हतो दंड अणगार काळ करीने सिद्धिमा गया तेमनो महिमा करवा आवेला इन्द्रे राजाने कथुं के 'तु दीक्षा लईश तो ज आ पापथी मुक्त थईश. ' पछी राजाए स्वविरो पासे दीक्षा लीधी ^१

जउण, जवुण आदिनुं^२ संस्कृत रूप ' अभिधानराजेन्द्र ' (ग्रन्थ

४) तथा ' पाइअ-सर-महण्णो 'ए सुवप्पुं छ ते प्रमाणे 'यमुन' पण्णं पण ओ के आपी शक्य तथा मधुरा नगर यमुना नदीना छे वसछ होइ त्याना राजाने पण 'यमुन' नाम आपवाना आवे एमा एक प्रकारनु कथोचित सारल्य अणाय छे मरुं, पर नु मन एनी 'यवन' एयो छाया बभार उचित छाग छ मधुरामां एक काले यवन अर्थात् प्राक राजाभोर्नु राग्य इत्तु ए इतिहाससिद्ध छ एयो कोइ परदेशी राजा धार्मिक असहिष्णुताओ प्रेराई जैन साधुनो वध कर ए पण संभवित छ आत्मसाक्षिप्यमा आ राजाने 'परपक्ष' नो कछो छे, एयो एनुं परदेशीपणु सुवभाव छे एम समजवुं ।

१ निब्बो पृ ११४

२ भाष्य, उत्तर भाग पृ १५५. विविध तीर्थक्षेत्र (पृ १९) मां आ प्रसंगओ निर्देश छ एकां राजाहुं नाम वंशवृद्ध आहुं के अने राज्यए छाडु उपर आ करतां छाडुने केवल ज्ञान वसुं एम कछु छे

१ परपक्षओ उ सप्तमे भूतो बह होइ सङ्गपरत्था तु ।

तं पुन अतिवदन्ती दिवसंतविकरन्तं मरुं ॥

विभा पृ. १६७२

परपक्षी सप्तमे भूतो बह मधुराए सङ्गपरत्था निष् (वर् ११) पृ ७४१

मधुरा नगरी मधुजो रत्ना वृत्तावकं वृत्तावकं भाष्य उत्तर भाग पृ. १५५

मधुराए सङ्गपरत्थो रत्न चित्तपिण्णो व से येटी निब्बो पृ ११४

यशोदेवसूरि

चंद्रगुप्ता वीरगणिमा शिष्य श्रीचन्द्रसूरिना शिष्य एमणे सं ११८ ई स ११२४ मां अयसिहना राम्यमा अजडिअ-बाहमां सौवर्णिक नेमिपद्मनी पौष्पशाल्यमां रहूने 'पाक्षिक सूत्र'

ઉપર ' સુલાવત્રોધા ' નામે વૃત્તિ રચી હતી ' યશોદેવસૂરિએ સંત્યાબંધ આગમેતર ધાર્મિક ગ્રન્થો ઉપર પણ ટીકાઓ લખી છે '.

૧ પાવ, પ્રશસ્તિ

૨ જિસાદ, પૃ ૨૪૪

યાદવ

યદુના વંશજો, જેઓ પ્રથમ શૌરિપુરમાં અને પછી દ્વારકામાં વસતા હતા

૧ જૈન સાહિત્ય અનુસાર યદુના વંશવૃક્ષ માટે જુઓ જૈન, ' એન્સ્યન્ટ ઇન્ડિયા,' પૃ ૩૭૬

યૌગન્ધરાયણ

વત્સરાજ ઉદયનનો મત્રી અવત્તિના રાજા પ્રદ્યોતે ઉદયનને કેદ પકડ્યો હતો, એને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરતો યૌગન્ધરાયણ ઉજ્જયિની આવ્યો હતો ઉદયન અને વાસવદત્તાને હાથગળી ઉપર વેસાડીને નસાડવાની યોજના તેણે વિચારી, અને પછી એ યોજના પરત્વે પોતાના બુદ્ધિવૈભવનું અભિમાન નહિ જીરવી શકાયાથી માર્ગે જતા તે એક શ્લોક બોલ્યો કે—

યદિ તાં ચૈવ તાં ચૈવ તાં ચૈવાયતલોચનામ્ ।

ન હરામિ નૃપસ્યાર્થે નાહં યૌગન્ધરાયણઃ ॥

એ જ સમયે નગરમાં ફરવા નીકળેલા પ્રદ્યોત રાજાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા અને ક્રુદ્ધ દૃષ્ટિથી એની સામે જોયું પણ યૌગન્ધરાયણે ગાઉપણનો દેલાવ કર્યો, એટલે પ્રદ્યોત પોતાના કોપનો નિપ્રહ કરીને ચાલ્યો ગયો થોડા સમય પછી વત્સરાજ અને વાસવદત્તા ઉજ્જયિનીથી કૌશાત્રી ચાલ્યા ગયા અને ઘણો પ્રયત્ન કરવા છતાં પ્રદ્યોત એમને પકડી શક્યો નહિ.

અહીં ૫ નોંધવું રસપ્રદ બધા ક ઉપર ટકિયો "યદિ ત્વાં ચૈવ૦"
 ૫ શ્લોક નર્મત્વા પાઠાંતર સાથે, માસના 'પ્રતિજ્ઞાયોગપરામણ'
 નાટક (અંક ૨, શ્લ ૮) માં યોગેશ્વરાયજીના મુસ્તા મુકાયાએ છે
 એક જ બિંદુ, સ્વપ્નપ્રિય મસ્તુનો જુદો જુદો પરંપરાઓમાં કેવા રીતે
 વિનિયોગ થયો છું આ પણ એક રસિક ટાહરણ છે

જુઓ સ્વપ્ન, પ્રયોગ

૧ માસ ઉત્તર માસ ૪. ૧૬૨-૬૩ ૩૫ પરંપરા જુઓ આ
 આપ્તા જે પ્રવચ્ચ રાજ્ય ૨ વર્ષન મટ જુઓ દેવચન્દ્રકૃત ત્રિપિટિકામ્મ-
 પુણ્યચરિત્ર પર્વ ૧ સર્વ ૧૧

રસિક આર્ય

આર્ય રસિક અથવા રસિકસૂત્રી સુતિ 'મંત્રિસૂત્ર'ની સ્થિતિ
 જ્યાંમાં અનુયોગોના રાજક સરોકે કરસી છે ' આર્ય રસિક દશપુત્ર
 રાજાના પુરોહિત સોમદેવના પુત્ર હતા એમની માતાનું નામ રુદ્રસોમા
 હતું તેમણેપુત્ર નામે આચાર્ય જેઓ વસપુર આશ્વા હતા તેમની પાસે
 એમણે દીક્ષા લીધી હતી ડગ્ગયિનીમાં જન્મસ્થામી પાસે અર્જુને તેમણે
 સાધ્યગમ્ય પૂર્વેનો અમ્વાસ કર્યો હતા તથા તે પહેલાં ડગ્ગયિનીમાં
 એક હર આચાર્ય મધ્યગુપ્તસૂત્રિન અમશનની આરાધના કરાવી હતી.
 આર્ય રસિકે એમના પિતા સોમદેવ અને માઈ પન્નગુરુકિત સુદાં આપ્તા
 કુટુંબન દીક્ષિત કર્યું હતું તેમના પિતા સોમદેવ એક યાજ્ઞિક શાસ્ત્ર
 હોઈ, પોતાને બીજાઓ સંતન કરે કે ન કરે, પણ વચ્ચનો ભાગ કરવાની
 નિરુદ્ધ હતા એમણે તેમણે કટિવચ્ચને વચ્ચે પોષ્યવદ્ધ પાળ્ય કર્યો
 હતો આ કે પ્રમાણકચરિત્ર ' આદિ પ્રશ્ના કહે છે કે સ્વર્ગવાસ
 પામેલા એક મુનિનો મૃતદેહ ચ્યાર સોમદેવે ડપાડ્યો હતો ત્યારે
 એમનું જન્મજન્મ જેની ટકામાં અમ્યું અને ત્યાર પછી એમણે જન્મ
 પાળ્ય કર્યું મધિ

પૂર્વજાલમાં સ જુઓ માત્ર એક જ પાત્ર રાસવાની છૂટ હતી

आर्य रक्षितसूरिण चोमासाना चार मास माटे पात्र उपरात एक मात्रक^१
(नानु पात्र) राखवानी छूट आपी हतो.^२ आर्य रक्षितसूरिना समय
पूर्वे साध्वीओ साध्वीओनी पासे आलोचना लेती, पण एमना समयथी
साध्वीओए साधुओनी पासे आलोचना लेवानु ठर्यु^३

आर्य रक्षिते पोतानी पल्ली गच्छनुं आधिपत्य दुर्बल पुष्पमित्र नामे
साधुने सोंधु हतुं. आथी गोष्ठामाहिल^४ नामे बीजा विद्वान मुनि जेओ
एमना मामा थता हता तेमने माटु लाग्यु गोष्ठामाहिल सातमा निहव
वन्था एमनो मत 'अबद्विक' तरीके जाणीतो छे

आर्य रक्षितनो जन्म वि सं ५२=ई स. पूर्वे ४ मां, दीक्षा सं.
७४=ई. स. १८ मां, युगप्रधानपद सं. ११४=ई. स ५८ मां अने
अवसान स १२७=ई स. ७१ मां थयां हतां.^{१०}

१ 'अभिधान राजेन्द्र,' भाग १, पृ. ११२

२ जुओ दशपुर

३ जुओ तोसलिपुत्राचार्य

४ जुओ भद्रगुप्ताचार्य तथा वज्र आर्य

५ उशा, पृ. ९८, उने, पृ २३-२५

६ जुओ 'परिशिष्ट पर्व' मां तेरमो सर्ग तथा 'प्रभावकचरित' मा
'आर्यरक्षितसूरिचरित' आर्य रक्षितना वृत्तान्त माटे. जुओ उज्जि, गा
९४-९७, उशा, पृ ९६-९८, उने, पृ २३-२५, इत्यादि. एमने
विशेना प्रासंगिक उल्लेखो पण आगमसाहित्यमां अनेक स्थले हे, जेमके—
मस, गा ४८९, जीकमा, पृ ५३, ककि, पृ १७२-७३, कदी,
पृ १११, इत्यादि

७ निभा, गा ४५१४, निष्प, भाग ४, पृ ८८७, व्यम
(उद्दे ८ उपरनी वृत्ति), पृ ४१-४२

८ व्यम (उद्दे ५ उपरनी वृत्ति), पृ १६

९ जुओ गोष्ठामाहिल.

१० प्रव (अनुवाद), प्रस्तावना, पृ. २१

રત્નશેષરચર્ચિ

તપાગણાધિપતિ સોમમુદ્રસૂરિના શિષ્ય મુવનમુદ્રસૂરિના મિત્ર
 એમણ સં ૧૪૨૬=૬ સ ૧૪૪૦મા 'આદ્યપ્રતિક્રમણસૂત્ર' ઉપર
 'અર્ધદ્વીપિકા' નામે હિતિ રચી છે ' રત્નશેષરચર્ચિની હિતિનો ટુકડેસ
 ધ્વનિતિયે છે અંબુદ્વીપપ્રગ્નતિ 'ની હિતિમાં કયો છે

૧ : આદ્ય(૧) મંગલાચરણ તથા પ્રવૃત્તિ

૨ : અપ્રકાશ પૃ ૧૧૦ ૧૧૧ ૪૨૧

રચનેમિ

શૌરિપુરમા સમુદ્રવિષય-રાજાના, રાણી શિવાદેવીયો અપેક્ષા ચાર
 પુત્રો હતા—અરિદ્રમેષ (મેમિનાથ), રચનેમિ, સત્યનર્મિ અને હરમેમિ ઉપ-
 સેનની પુત્રી રાઝીમતીને પરણવા માટે નર્મિનાથ જતા હતા ત્યાં માર્ગમાં
 જાતને માથાન આપતા માટે નર્મિનાથ જતા હતા ત્યાં માર્ગમાં
 ચૈરામ્ય ઠપ્પમ થયો અને તેમણે દીકરા સીધી. એમનાં વાગ્દલા રાઝી-
 મતી પણ લાક્ષિય થયાં પછી એક વાર ચર્ચાકથુમાં દ્વારકા પાસેના
 રૈવતક ઉદ્યાનમાં રહેલ નેમિનાથને બંદન કરીને આવતા રાઝીમતીમાં
 વજો બરસાદમાં મોંઝાયાં તેમણે એક ગુફામાં આશ્રય લીધો અને
 તમામ વજો સતારીને તે સૂઝવા મંડ્યાં પ-સમયે મેમિનાથના મોર્
 રચનેમિ એમણે પણ લોભા સીધી હતી તેમણે હિતિના કારણથી ગુફામાં
 પ્રવેશ્યા અને રાઝીમતીને બોલેને વિકારવશ થયા પણ રાઝીમતીના
 ઉપદેશથી તેમણે પોતાનો મૂઠ સમજ્યા અને અતે રચનેમિ અને રાઝી-
 મતી બન્ને કેવલ જ્ઞાન પામ્યાં.

૧ રચનેમિ—અને રાઝીમતીના અપ્રમુદ્ધ અસ્તિત્વમય પ્રવાહ-પાટ. જુઓ
 ૪ અપ્રકાશ ૧૧ (રચનેમિ); કાલી હાથે અપ્રકાશ ૫. ૧૧૧-૧૪૩ કાલી,
 ૫. ૧૧૧-૪ કાલી, ૫. ૧૨૦-૪૧ કાલી-૫. ૧૧-૧૨ પ્રકાશ.

રચાચર્ચગિરિ

વજ્રસ્વામીય વાર વર્ષના જુવનમુદ્રની સ્થાપનામાં)ના પર્વત ઉપર

जईने अनशनपूर्वक देहत्याग कर्यो हतो. एमना देहत्याग पछी इन्द्रे त्यां आवीने पोताना रथ साथे ए स्थाननी प्रदक्षिणा करी हती, अने ए कारणथी पर्वतनुं नाम 'रथावर्त' पड्युं हतुं

रथावर्तगिरि कुंजरावर्तनी पासे आवेलो हतो^१ बीजा एक परंपरा प्रमाणे, वज्रस्वामी पांचसो साधुओनी साथे रथावर्त पर्वत उपर आव्या हता त्यां एक क्षुल्लक-नाना साधुने मूकीने तेसो बीजा पर्वत उपर गत्ता हता. क्षुल्लकना कालधर्म पाम्या पछी लोकपालोए रथमां आवीने एमनी शरीरपूजा करी हती, आथी ए गिरि रथावर्तगिरि तरीके लोकमां प्रसिद्ध थयो बीजा पर्वत उपर वज्रस्वामी मरण पाम्या इन्द्रे हाथी उपर त्यां आवीने ए स्थाननी प्रदक्षिणा करी त्यारथी ए गिरि 'कुंजरावर्त' तरीके ओळखायो^२

रथावर्त ए जैनोनु एक प्रसिद्ध तीर्थ हतुं. मुनि कल्याणविजयजीना मत प्रमाणे ते माळवाभां विदिशानीपासे आवेलुं हतुं.^३

१ आम, पृ. ३९६

२ जुओ कुंजरावर्त, वली मुनि कल्याणविजयजीकृत 'वीरनिर्वाण सवत् और जैन कालगणना,' पृ ९०.

३ मस, गा. ४६७-४७३

४ प्रच (अनुवाद), प्रतावना, पृ १७. बीजा उल्लेखो मोठे जुओ कपु, पृ. ५११-१३, कवी, पृ. १४५.

राजधन्यपुर

राधनपुर उपाध्याय धर्मसागरे 'राजधन्यपुर' मा सं १६२८= ई स १५७२ मा 'कल्पसूत्र' उपर 'किरणावली' नामे प्रमाणमूल टीका रची हती.

जुओ धर्मसागर उपाध्याय

રાષ્ટ્રીયમતી

સુખો નેમિનાય, રયનેમિ

રાષ્ટ્ર આચાર્ય

અમલપુરના જિતશત્રુ રાખાના મુવરાજે રાષ્ટ્ર આચાર્ય પાસે લેખા લીધી હતી. તેના એક વાર વિહાર કરતા સગરા નગરીમાં જાણ્યા હતા ' રાષ્ટ્ર આચાર્યના બીજા એક શિષ્ય-એમનું નામ પણ રાષ્ટ્ર હતું તેઓ- ડમ્મિનીમાં હતા ત્યાં રાષ્ટ્રપુત્ર અને પુરોહિતપુત્ર સાધુઓને હેરાન કરતા હતા, એના સમાધાર આપવા ડમ્મિનીનીથી સાધુઓ સગરામાં જાણ્યા હતા

૧ સુખો સમરા

૨ અમલપુરે જુવરખા ધીસો રાહરજ અપીસુએમિ ।

અમલપુરે રાષ્ટ્રજમણ પુરોહિત રાષ્ટ્રપુત્રો ૫ ૩ (અમિ પા ૧૮)

અમલપુરે ગમ્ય પતિદાસ તસ્મ વિજયતુ રાષ્ટ્ર તસ્મ પુત્રો જુવરખા, ધી રાહરજિવસ્ય ધીસો અમલપુરે । ધી ૫ અમલપુરે વિહરતો પત્રો તપરે મપરિ તસ્મ રાહરજિવસ્ય સમ્મતિવાદી અમલપુરે અમલપુરે વિહરતિ તત્તો આપ્યા સાધુઓ તપરે, પત્રો રાહરજિવસ્ય તે પત્રિવસ્ય વિજયતુ તિ મપરિ-રાષ્ટ્રપુત્રો પુરોહિતપુત્રો ૫ વાહિતિ કથા પૃ ૧૧-૧

અમલપુરે-રાહરજિવસ્ય સમ્મતિવાદી અમલપુરે ગમ્યા આપ્યા રાહરજિવસ્ય વિહરતિ ધીસો અમલપુરે સાધુઓ તપરે અમલપુરે રાહરજિવસ્ય તિ મપરિ-રાષ્ટ્રપુત્રો પુરોહિતપુત્રો ૫ વાહિતિ કથા પૃ ૧૧

રાષ્ટ્રકૂટ

એક સત્રિયકુલ ' રાષ્ટ્રકૂટ ' રાષ્ટ્ર તે ઉપરથી રાષ્ટ્રકૂટ રાષ્ટ્રકૂટ રાષ્ટ્રકૂટ એ કામે આજેઓ છે સૌજાણ્યે જે પરિચિતતાની રીતિએ રાષ્ટ્રકૂટ 'નો નિર્દેશ કર્યો છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે એમના સમયમાં ગુર્જર દેશમાં રાષ્ટ્રકૂટો સુખાત હતા

૧ ' અમલપુર રાષ્ટ્રકૂટો કુલે વાતો રાષ્ટ્રકૂટ પૃ ૧૨

રાષ્ટ્રવર્ધન

ઉજ્જયિનોના પાલક રાજાનો પુત્ર

વિશેષ માટે જુઓ અવન્તિવર્ધન, પાલક, ણપ્ર

રિષ્ટપુર

દશમા તીર્થંકર શીતલનાથને પ્રથમ ભિક્ષા રિષ્ટપુરમા મળી હતી

જુઓ અરિષ્ટપુર

૧ આનિ, પૃ ૩૨૪

રૈવતક

ઉજ્જયંત અર્થાત્ ગિરનારનું વીજું નામ રૈવતક છે ' રૈવતક પર્વત દ્વારકાની ર્દશાને આવેલો હતો રૈવતકમા નંદનવન નામે ઉદ્યાન હતું અને સુરપ્રિય નામે યક્ષનું આયતન હતું ' સામાન્ય રીતે રૈવતકનો ઉલ્લેખ પર્વત તરીકે છે મૂલસૂત્રો જેવા કે ' અંતકૃત્ત્વદશા ', ' વૃષ્ણિ-દશા, ' ' જાતાર્મકથા ' આદિમાં રૈવતકને પર્વત કહ્યો છે, જ્યારે પછીના સમયની કેટલીક ટીકાઓ આદિમા રૈવતકનો ઉલ્લેખ ઉદ્યાન તરીકે છે '²

રૈવતકના પરંપરાગત વૃત્તાન્ત માટે જુઓ ' વિવિધતીર્થકલ્પ'માં 'રૈવતકન્ય', વળી જુઓ ઉજ્જયંત, દ્વારકા.

૧ ' નિષ્ક્રમ્ય ' નિર્ગમ્ય દ્વારકાત દ્વારકાપુર્યા ' રૈવતકે ' ઉજ્જયતે ' સ્થિત ' ગમનાન્નિવૃત્ત, ઉદ્દા, પૃ. ૪૧૨

૨ જુઓ દ્વારકા

૩ વૃકમ, ભાગ ૧, પૃ. ૫૬-૫૭, કસુ, પૃ ૩૯૯-૪૨૪, કક્ષી, પૃ ૧૬૨-૬૮, इत्यादि.

રોહક

ઉજ્જયિની પાસેના નટોના એક ગામડામાં વસતો નટપુત્ર. એની ઔત્સત્તિકી બુદ્ધિની ચતુરાઈમરી કથાઓ આગમસાહિત્યમા જાણીતી છે.

राज्ञीमती

जुषो नेमिनाथ, रथनेमि

राघ आचार्य

अथछपुरना जितशत्रु राजाना सुवराजे राघ आचार्य पासे बीक्षा छीधी हती तेओ एक बार बिहार करता सगरा नगरीमां आल्या हता.^१ राघ आचार्यना बीक्षा एक शिष्य—जेमनुं नाम पण राघ हतुं तेओ—उज्जयिनीमां हता त्यां राजपुत्र बने पुरोहितपुत्र साधुओने हेराल करता हता, एना समाचार आपवा उज्जयिनीची साधुओ सगरामां आल्या हता

१ जुषो सगरा

२ अजयपुरे सुवराजा छीसी राहस्य मयरीमुज्जयेमि ।

अजय राहस्यमया पुरोहित राजपुत्रो ब ॥ (बधि पृ. ९८)

अथजसुरं नाम पतिहानं सत्यं त्रिवस्तु राजा तस्य पुत्रो जयराजः, छी राहाकरिबस्य बीक्षे कम्बहो । छी ब आत्मस्य बिहारीतो पत्तो तगरं कर्गं, तस्य राहाकरिबस्य सज्जतेवाची अजयराहस्यमयां उज्जयिनि बिहारीत जुषो आत्मस्य साधुओ तगरं, गया राहस्यमीनं ते पञ्चिभ्य निहससां ति भवति—यस्यपुत्रो पुरोहितपुत्रो ब बार्हिति उवा पृ. ९९-१

बधि जुषो—राहाकरिबस्य सज्जतेवाची अजयराहा पास आत्मरिवा उज्जयेवीर बिहारीत छैव ययावाओ साधुओ तगरं गया राहाकरिबस्यमीन बने पृ. ९९

राष्ट्रकूट

एक सत्रिमकुस 'राठोड' शब्द ते उपरबी राष्ट्रकूट^७ रहउड^७ राठोड ए क्रमे आबेओ छे शीकाचार्य जे परिचिततामी रीतिए राष्ट्रकूट नो निर्देश कयो छे ते उरबी अनुमान थाय छ के एमना समयमां गुर्जर देशमां राष्ट्रकूटो सुभास हता^१

એક મહારાષ્ટ્રી મળ્યો તેણે લાટવાસીને પૂછ્યું કે 'લાટવાસીઓ કપટી' કહેવાય છે તે કેવા ?' લાટવાસીએ કહ્યું, 'પછીથી વતાવીશ' માર્ગમાં સવારનો સમય વીતી જતાં પોતે ઓઢેલું વસ્ત્ર મહારાષ્ટ્રીએ ગાડા ઉપર મૂક્યું. લાટવાસીએ એની દસીઓ (લટકતા છેડા) ગળી લીધી પછી નગરમાં પહોંચ્યા પછી મહારાષ્ટ્રીએ પોતાનું વસ્ત્ર લેવા માંડ્યું, એટલે લાટવાસી બોલ્યો કે 'આ તો મારું વસ્ત્ર છે' મહારાષ્ટ્રી એને રાજદરવારમાં લઈ ગયો ત્યાં વિવાદ થતાં લાટવાસી બોલ્યો, 'મહારાષ્ટ્રીને પૂછો કે વસ્ત્રની દસીઓ કેટલી છે' મહારાષ્ટ્રી એ કહી ગયો નહિ અને લાટવાસીએ તે કહી, એટલે વસ્ત્ર લાટવાસીને મળ્યું રાજદરવારમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી લાટવાસીએ મહારાષ્ટ્રીને બોલાવીને વસ્ત્ર પાછું આપ્યું અને કહ્યું કે- 'મિત્ર ! તેં પૂછ્યું હતું-એનો આ જવાબ છે લાટવાસીઓ બાવા હોય છે' ૨

લાટવાસીઓ જેને 'ક્ષીર' કહે છે તેને કુડુક (ઘણે ભાગે કૂર્ગ)ના વતનીઓ 'પીલુ' કહે છે. ૩ લાટદેશમાં 'દવરક-વલનક'—દોરાના, ગૂંચલાને, માંગલિક ગણવામાં આવે છે ૪ આ 'દવરક-વલનક' એ નાડાછડી હોય એ સંભવિત છે.

લાટદેશમાં ધાન્ય ભરવાની કોઠી 'પલ્લગ' અથવા 'પલ્લક' (સર ૦ ગુજ 'પાલ્લું' = કોઠી) કહેવાય છે તે ઊંચે અને નીચે પહોળી, પળાછેક ઉપર ફરફ સાંકડી હોય છે ૫ લાટદેશની 'રૂતપોણિકા'—રૂતની પૂળી મહારાષ્ટ્રમાં 'પેલુ' કહેવાય છે ૬

લાટદેશમાં સમાન વયની સહીઓને 'હલિ' (ગુજ 'અલી') અને નળંદને 'મટ્ટા' કહીને સંબોધવામાં આવે છે ૭ કળસલામાંથી અનાજ છૂટું કરવાની ક્રિયા 'જોવણ', ૮ ચોરાનું ધોવણ 'કાજિય' કે 'કાજિક' ૯ (ગુજ 'કાંજી') કહેવાય છે લાટવાસીઓ જેને 'અહ્મપલ્લાળ' (ઘોડાનું પલાળ, એનું ગુજરાતી રૂપ 'આહ્મપલાળ')

૫ કથાઓ પ્રમાણે રોહક છવ્ઠે ઝઝમિનીના રાજાને પ્રસન્ન પ્કરિને
 ૫નો મત્રી થયો હતો. છોકવાઈના તુસ્નાત્મક અભ્યાસમાં રોહકના
 સંબંધમાં મળતી કથાઓ ધણી મહત્વની છે, કેમ કે ૫ની ૫ ૧ કથાઓ
 સહેજ પેરપાર સાથે મોઝ અને કાશિયાસ તથા ઝકપર અને બીરવળને
 વિશે પણ પ્રચલિત છે. રોહકના નામે પઢેલી કથાઓનો નિર્દેશ 'નૈદિ
 સૂત્ર'ના માધ્યમાં છે—જો કે ૫નો વિસ્તાર તો ટીકાચૂર્ણિઓમાં છે—
 ૫ ઠપરથી છોકકથા સરીકે પણ ૫મની પ્રાચીનતાનુસારે બનુમાન
 થઈ શકે છે.

૧ અમ ટ. ૫૧૪-૧૬ બૈમ ટ. ૧૪૫-૪૬.

૧ રોહકના હુદિવાતુર્યથી કથાઓ માટે જુઓ પ્રવાલપુ-ગુજરાત-
 જમાનાર શિવેશ્વરી અંક, ટ. ૧૧૧૧ માં મારો લેખો 'ઘટપુત્ર'રોહક
 અને શબ્દ.

છાટ

છાટદેશ 'કલ્પસૂત્ર'ની ટીકાઓમાં 'રાખ્યદેશનામ' બાબમાં
 છે ત્યાં છાટનો પણ ઉલ્લેખ છે. છાટદેશ મહે સામાન્યતઃ બાબનો
 દક્ષિણ ગુજરાત ઓરિય છે એનું પાટનગર મરુકપ્પ હતું. પણ ૫
 કાલે છાટ વહે ઉત્તર સિન્ધના અહલકાળા (છારસાના)થી માંડી
 પશ્ચિમ મારતમો સમુદ્રકિનારાનો બાબો પ્રદેશ ઓરિય હતો. ૫ વિખ્ખની
 વિગતવાર પર્ષા માટે તથા છાટની સ્પૃષ્ઠા માટે જુઓ 'પુગુ'માં છાટ.

ઐન આગમસાહિત્યમાં સ્પેષેસોમાં 'છાટ' મહે ગદાઓ દક્ષિણ
 ગુજરાત અ ઓરિય હોય. ૫મ બાબ છે. ૫માંથી જાટ તથા ત્યાંના
 જાતનીઓ વિશે કેટલીક પ્રકીર્ણ પણ રસિક સામગ્રી મળે છે. છાટ
 વિષયમાં ઘરસાત્તનાં પાણીથી પાપ્ય મીપજો છે. છાટમાં જાતનોમાને
 'મુંડ'—કપડી કથા છે તથા ૫ને છાટી ૫ક રસિક વાર્તા બાબો છે.
 ૫ક. છાટવાસી ગાદમાં બેસીને કોઈ નગરઊવરક અતો હતો. મર્ષામાં

लाटदेजनी श्रीओना काल-वयादि नेपथ्यनी प्रजमा माटे औद्योग्य
देशनी श्रीओना वय-परिवाननी निन्दा करतो शोक पण एक स्थले
उद्धत थयेला हे

१ वृत्त, भाग २, पृ ३८३-८४

२ व्यभा गा २४५, चम, भाग ४, परा भाग २, पृ ६९-७०

३ आचू, पूर्वभाग, पृ २७

४ आम, पृ ६, विरो, पृ १८

५ आम, पृ ६८, ११३, नम, पृ ८८, प्रम, पृ. ५४७

६ विरो, पृ ९०० शुभो महाराष्ट्र

७ दर्वचू, पृ २५० अर्दी चूर्णिमार एषो शीणो भेद पाटे छे के
लाटमा सगोने 'हलि' वहे छे, उधारे वरदातट (वर्धा नदीना किनाराना
प्रदेश) ना तेने 'हलि' तरीके सघोधाय छे.

८ ओनिद्रो, पृ ७५

९ वृक्छो, भाग ३, पृ. ८७१

१० ओसूअ, पृ ५९, जीम, पृ २८२; शाषअ, पृ ४३

११ निचू, पृ २१४

१२ दर्वचू, पृ. २३६

१३ निचू, भाग १, पृ ४६, आचू, उत्तर भाग, पृ ८१,
आम (उत्तर भाग, पृ ८१) एटलु ज वहे छे के लाटमा मामानी
दाकरी गम्य छे, आचू वधाराभा एम पण नोधे छे के गोल्ल देशमा
भगिनी गम्य छे, 'विचचो' ने ('विचचाण'-अर्थात् वचमा रहेनाराओने ?
मध्य प्रदेशमा रहेनाराने ?) मातानी सपत्नीओ गम्य छे

१४ स्यासूअ, पृ २११ छन्धो-गम्यागम्यविभागो यथा-लाटदेशे
मातुलभगिनी गम्या अन्यत्रागम्येति ।

१५ सभव छे के 'मातुलभगिनेया'-माशीनी पुत्री होय

१६ नेवत्य भोयडादीय भवति । " भोयडा " नाम जा लाडाणं
कच्छा सा मरहद्वयाण भोयडा भण्णति । त च बालप्पभिति इत्थिया ताव
पघन्ति जाव परिणीया जाव य आवण्णसत्ता जाया ततो भोयण कज्जति,

પણ થઈ શકે) કહે છે તે બીજા પ્રદેશોમાં 'ચિહ્નિ' તરીકે ઓળખાયા છે ' વચ્ચે સ્વાસ પ્રકારની વનસ્પતિ છાટવાસીઓમાં 'ફમ્મહા' (મર્ષાની ગુચ 'ફમ્મહ') નામે પ્રસિદ્ધ છે ' છાટ અને મહારાષ્ટ્રના વસ્તી ખોસ્તાને 'ફૂર' કહે છે, પને, જ પૂર્વદેશના વાસીઓ 'બોવન,' ટ્રાવિકા 'ચોર' અને આમ્મો 'કનાયુ' કહે છે '

છાટની કેટલીક શબ્દોનો પણ નિર્દેશ છે ' નિશીયજૂર્ણિ ' પ્રમાણે, છાટમાં મામાની ઢીકરી ગમ્મ છે, પણ મારીની ઢીકરી આમ્મ છે ' સ્થાનાંગસૂત્ર 'ની અમ્યદેવસૂત્રિની હૃદિ પ્રમાણે છાટદેશમાં 'માતુસર્માગિની' - માથી ગમ્મ છે પણ અમ્યત્ર તે અગમ્મ છે ' "

આ છેલ્લો ઝમ્મલ જિમ્મ છાટો છે કેમ કે સામાન્ય રીતે જાણું થત નહિ જો કે ટીકાનો પાઠ આ વાક્યમાં સ્પષ્ટ છે તો જો અર્થની સ્પષ્ટતા હોવા છતાં પાઠમાં કોઈ પ્રકારની ખટતા પ્રવેશી હશે ! "

' નિશીયજૂર્ણિ 'માં પ્રાપ્ત શબ્દ 'મોયહા' નો સમજૂતી આ પ્રમાણે આપી છે છાટવાસીઓ જેને 'કચ્છ' કહે છે તે મહારાષ્ટ્રમાં 'મોયહા' કહેવાય છે જોઓ વાંચ્યજીની માંડીને સમ થયા થાવ સગમાં જતાં મુખી કચ્છ થવિ છે સગમાં થાય ત્યાર મોક્ષન કરવામાં આવે છે, ત્યજનેને જોજાથી થજ પાથરવામાં આવે છે, અને પ સમયથી કચ્છ વાંધવાનું થંપ થાય છે '

છાટદેશમાં વર્ષાઋતુમાં ગિરિયજ અથવા મહાવાસ-સસાહિ નામે ઝસથ થાય છે મૂમિદાહ પ પણ પનું જોખું નામ છે ' છાટવાસીઓ ધાવજૂર્ણિમાને દિવસે આવાઢી પૂર્ણિમા કરે છે એમ 'આવસ્યક પૂર્ણિ' નોંધે છે દક્ષિણપરમાં સોદકાર અને કસાજ આપ્યપમ ગણાય છે એમ સ્મટમાં ચર્મકાર અપમ ગણાય છે '

છાટદેશની સીમાનાં સ્વપ અને વિદગ્ધતાનું સ્ર્જન કરતો વચ્ચે જોઈ આગમસાદિરવમાં કેટલેક શબ્દો ઉ ઠ કરવામાં આવ્યો છે "

૧ વૃક્ષા, ગા ૩૫૩૧, વૃક્ષે, માગ ૪, પૃ. ૯૮૩, નિમા,
ગા ૧૧૩૯; નિચૂ, માગ ૨, પૃ. ૨૫૫

લોહજઙ્ઘ

ઉજ્જયિનીના રાજા પ્રયોતનો દૂત. તે એક દિવસમાં પચીસ યોજનની
સફર કરી શકતો હતો

જુઓ મરુકચ્છ.

વજ્ર આર્ય

એમને વિષેની કથા આ પ્રમાણે છે

આર્ય વજ્ર અથવા વજ્રસ્વામી અર્ધંતિ જનપદમાં તુંવવન ગ્રામમાં
વસતાં ધનગિરિ અને સુનન્દા એ દંપતીના પુત્ર હતા. વજ્રસ્વામી માતાના
ગર્ભમાં જ હતા, અને ધનગિરિએ સિંહગિરિ ગુરુ પાસે દીક્ષા લીધી હતી.
જન્મ પછી વજ્રસ્વામી પોતાના જુંમક દેવ તરીકેના પૂર્વજન્મનું સ્મરણ
કરોને રોયા કરતા હતા, અને એના આ સતત રુદનથી માતા રૂબ
કંટાળી ગઈ હતી આ બાળક એના દીક્ષિત પિતા ધનગિરિને સોંપવામા
આવ્યો ત્યારે જ છાનો રહ્યો વ્રજ જેવો શક્તિશાળી હોવાથી આ બાળક
વજ્ર નામથી ઓળખાયો કેટલાક સમય પછી સુનન્દાએ આ બાળકને
સાધુઓ પાસેથી પાછો મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ જ્યારે તે ન આવ્યો
ત્યારે માતાએ પોતે જ જૈન સાધ્વી તરીકે દીક્ષા લીધી.

બાળક વજ્રસ્વામીને શય્યાતર સ્ત્રીઓએ ઉછેર્યા તથા સાધ્વીઓના
ઉપાશ્રયમાં રહીને તેઓ અગિયાર અંગ ભળ્યા વાલ્યાવસ્થામાં જ એમની
અસાધારણ વદ્ધતાથી પ્રસન્ન થઈને ગુરુએ એમને વાચનાચાર્ય બનાવ્યા
હતા એક વાર ગુરુ સહિત વજ્રસ્વામીની દશપુરમાં સ્થિતિ હતી ત્યાંથી
ઉજ્જયિનીમાં દશ પૂર્વધર મદ્રગુપ્તાચાર્ય પાસે જઈને તેમણે દશ પૂર્વોનો
અભ્યાસ કર્યો એ પછી વજ્રસ્વામીને ગચ્છ સોંપીને સિંહગિરિ આચાર્ય
અનંતનપૂર્વક કાલભર્મ પામ્યા.

अथर्व मेलेऽत्र पठन्तो विजगति तत्पत्तिं किञ्च मोक्षः । निष्
भाग १ पृ ४६

१० विष्टपचूर्विष्टः पुनराह विष्टिबन्धो ति मत्तवाक्चरुलदी भन्नाह,
छा बाहविष्टए बरिहत्तरे मत्त ति [विष्टि(ब)न्धति भूर्मिवाहो ति
मत्तिष्ठ होइ] वृद्धो भाग १, पृ. ८ ७

११ बाह्याही-बाह्याहपुत्रिमा ह्य, बाह्याह पुत्र अन्त्यापुत्रिमाह
मत्ति बाह्य, उत्तर भाग पृ. २२१

१२ निष् भाग ५ पृ १११०

२ स्वासुख पृ २१ ४४५ प्रत्याज पृ. ११९, पात्र पृ ४८
तुभ्यो तथा अन्त्रीप्रभृतीनामप्यतमाया अग्रसंघादि छा रुक्का.

अन्तरवक्त्रा सरोमाही सरीः पीवचवस्तनी ।

किं बाह्यो यो मत्त साप्स्य देव,वायपि दुर्गमा ॥

स्वासुख पृ. २१

२१ सासामेवत्पतमाया' कच्छरन्वद्विनेपम्बस्व अग्रसंघादि छा
वैवप्यका तथा —

विग बाटीपीदीप्या वृद्धवक्त्राह्यविष्टिबन्धतिवत्तत् ।

वर्धमान न वृत्तं वृत्तमोदाम मत्ति सपेति ॥ पात्र पृ. ४८

साटाचार्य

एक आचार्य एमना नाम उपरवी ठेजो अटना हरो एवं
अनुमान वाय छे

जैन साखनु सामान्य विधान एवं छ के शम्पातर—वसति आप-
नारना गृहेषी साधुए पिह न सेवा हवे, एक व गुरुना शिष्यो
बम्पाभी संकडाशने कारण के जुदी वसतिमां रहेता होय तो शम्पातर
कोने गणेश ' बोखे रबळ रहेछ सानुओ सवारे सूत्रपौरपी कर्मा पछी
मूख उपाध्वमां आवे तां बन्ने रवानना माकिङ्को शम्पातर गणाय अने
ओ मूख उपाध्वमां जात्रिने सूत्रपौरपी करे तो एक व शम्पातर गणाव.
आ बाबडमां साटाचार्यने मत्त एवो छे के म्यां आचार्य वसता होय ते
वसतिनो माकिङ्क शम्पातर गणाय, बीजी दसतिनो माकिङ्क शम्पातर
गणाय गहि

૧ વૃકભા, ગા ૩૫૩૧; વૃકક્ષે, માગ ૪, પૃ ૯૪૩, નિમા,
ગા ૧૧૩૯, નિચૂ, માગ ૨, પૃ ૨૫૫

લોહજઙ્ગ

ઉજ્જયિનીના રાજા પ્રદ્યોતનો દૂત તે એક દિવસમાં પચીસ યોજનની
સફર કરી શકતો હતો.

જુઓ મરુકચ્છ.

વજ્ર આર્ય

એમને વિષેની કથા આ પ્રમાણે છે .

આર્ય વજ્ર અથવા વજ્રસ્વામી અવંતિ જનપદમાં તુંબવન ગ્રામમાં
વસતાં ધનગિરિ અને સુનન્દા એ દંપતીના પુત્ર હતા. વજ્રસ્વામી માતાના
ગર્ભમાં જ હતા, અને ધનગિરિએ સિંહગિરિ ગુરુ પાસે દીક્ષા લીધી હતી.
જન્મ પછી વજ્રસ્વામી પોતાના જૂંમક દેવ તરીકેના પૂર્વજન્મનું સ્મરણ
કરોને રોયા કરતા હતા, અને એના આ સતત રુદનથી માતા રૂબ
કંટાળી ગઈ હતી આ બાળક એના દીક્ષિત પિતા ધનગિરિને સોંપવામા
આવ્યો ત્યારે જ છાનો રહ્યો વ્રજ જેવો શક્તિશાળી હોવાથી આ બાળક
વજ્ર નામથી ઓઢાવાયો કેટલાક સમય પછી સુનન્દાએ આ બાળકને
સાધુઓ પાસેથી પાછો મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ જ્યારે તે ન આવ્યો
ત્યારે માતાએ પોતે જ જૈન સાધ્વી તરીકે દીક્ષા લીધી

બાળક વજ્રસ્વામીને શય્યાતર છીઓળે ઉઠેર્યા તથા સાધ્વીઓના
ઉપાશ્રયમાં રહીને તેઓ અગિયાર અગ મળ્યા બાલ્યાવસ્થામાં જ એમની
અસાધારણ વદ્ધતાથી પ્રસન્ન થઈને ગુરુએ એમને વાચનાચાર્ય બનાવ્યા
હતા એક વાર ગુરુ સહિત વજ્રસ્વામીની દશપુરમાં સ્થિતિ હતી ત્યાંથી
ઉજ્જયિનીમાં દશ પૂર્વધર મદ્રગુપ્તાચાર્ય પાસે જઈને તેમણે દશ પૂર્વોનો
અભ્યાસ કર્યો એ પછી વજ્રસ્વામીને ગચ્છ સોપ્રીને સિંહગિરિ આચાર્ય
અનગનપૂર્વક કાલધર્મ પામ્યા

दुष्काल्खी पीडा पामता जैन सभने तमो पाटलिपुत्रयो पुरिका-
पुरी^१ नामे नगरीमां मई गया हता आ नगरनो राजा बौद्ध हतो,
अने तणे जैनोने पर्युषण पर्वमां दुष्यो आपवानो निपय कसो हतो,
तथी वज्रस्वामी आकाशगामिनी बिद्यापी माहेधरा नगरीमां जईन
जिनपूजा माये दुष्यो सान्या हता आ आकाशगामिनी बिद्या तेमण
आचारंगसूत्र 'ना 'महापरिच्छा' अभ्यगनमांभी उदरी हती एम
कहवाय छ

बार वर्षना एक मोटा दुष्काल्खना समसमा वज्रस्वामी एक पर्वत
उपर अनशन करीने काष्ठधर्म पाम्या, जे पर्वत पाछळ्खी 'रबावर्ष'^२
तरीके प्रसिद्ध बयो "

वज्रस्वामी एक प्रभावक जैन आचार्य हता तेमना बिहार मुद्गम्लये
माळवा, मगध अने कश्मिरा प्रदेशमां बसो हतो. जो के तेमना
शिष्याप, कौकणमां बिहार करछो छे, पटल समब छे क तेसो पण
क्याच कौकणमा आत्मा होम आवै रक्षितसुरिए साधनब पूर्वोक्त
अध्ययन वज्रस्वामी पास कस्युं हसुं वज्रस्वामीना नामपी साधुमोनी
वज्रशास्त्रा प्रवर्तमान यई हती

युगप्रधान पद्मवल्लीओने आचार मुनिखी कल्याणविप्रमजीए वज्र
स्वामीना समब बिहो एबो निर्वय कसो छ के तेमनो जन्म सं २६
=ई स पूर्वे ३०मां दीक्षा स ३४=ई स पूर्वे २२मां, युग
प्रधानपद स. ७८=ई स २२मां अने रत्नवास सं ११४=ई स
५८मां बसो हतो.

वज्रस्वामीना जीवनना प्रासंगिक उल्लेखो पण आगमसाहित्यमा
अनेक स्थळे छे

१ उभो मण्डुकाचार्य

२ पुरिचपुरी ए खरीव कतिबसी पुरी (वज्रपावपुरी) हावा

સમવ-છે જુઓ ‘લાફ ઇન ઇન્ડિયા,’ પૃ ૩૨૫

૩ જુઓ માહેશ્વરી

૪ જુઓ રથાવર્ત

૫ આચૂ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૩૧૦ થી આગળ, આમ, પૃ ૩૮૭-૯૧ તથા ૫૩૨, વિમા, ગા ૨૭૭૫-૮૩ તથા તે ઉપરની કોઝાચાર્યની વૃત્તિ આગમેતર સાહિત્યમાં વજ્રસ્વામીના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ હેમચન્દ્રના ‘પરિશિષ્ટપર્વ’ માં સર્ગ ૧૨ તથા પ્રભાવન્દ્રસૂરિના ‘પ્રભાવકચરિત’ માં ‘વજ્રસ્વામિચરિત’

૬ જુઓ વજ્રસેન

૭ જુઓ મદ્રગુપ્તાચાર્ય, રક્ષિત આર્ય.

૮ કસં, પૃ ૧૩૦

૯ પ્રવ (અનુવાદ), પ્રસ્તાવના, પૃ ૧૭

૧૦ જુઓ આનિ, ગા ૨૬૪, આશી, પૃ ૨૩૭, ૩૮૬, જીકમા, ગા ૬૧૦-૧૨, જીકચૂવ્યા, પૃ ૩૫, વૃકમ, પૃ ૧૧૯, નમ, પૃ ૧૬૭, ઇત્યાદિ ‘કલ્પસૂત્ર’ ની વિવિધ ટીકાઓમાં વજ્રસ્વામીનું ચરિત્ર ઠીક ઠીક વિસ્તારથી આપેલું છે, જેમ કે કલ્પ, પૃ ૧૭૦-૭૩, કમ્પ, પૃ ૫૧૧-૧૪, કદી, પૃ ૧૪૫, ઇત્યાદિ

વજ્રભૂતિ આચાર્ય

મરુકચ્છવાસી એક આચાર્ય

મરુકચ્છમાં નમોવાહન રાજા હતો. તેની પદ્માવતી દેવી હતી એ નગરમાં વજ્રભૂતિ નામે આચાર્ય રહેતા હતા તેઓ મોટા કવિ હતા, પણ રૂપહીન અને અત્યંત ક્રુર હતા એમને શિષ્યાદિ પરિવાર પણ નહોતો એમનાં કાવ્યો રાજાના અતઃપુરમાં ગવાતા હતાં એ કાવ્યોથી પદ્માવતી દેવીનું ચિત્ત આકર્ષાયું હતું અને એ રચનાઓના કતરો જોવાને તે ઝાલુક વની હતી એક વાર રાજાની અનુજા લઈને તથા યોગ્ય મેટણું સાથે લઈને અનેક ઢાસીઓ સહિત તે વજ્રભૂતિની વસતિ તરફ ગઈ પદ્માવતીને વસતિના વારણામાં ઝમેલી જોઈને વજ્રભૂતિ પોતે જ પરિ-

दुष्काष्ठयो पीडा पामता जैन सचन तथो पागठिपुत्रयो पुरिका-
पुरी नामे नगरीमां रुई गया हता आ नगरनो राजा बौद्ध हतो,
अन तण जेमान पयुक्कण पर्वमां दुष्पा मत्पवाना निपेय कयो हतो,
तेषी बज्रस्वामी आकाशगामिनी विद्यायी माहेश्वरी नगरीमां जईन
जिनपूजा माटे दुष्पो छान्या हता ^१ आ आकाशगामिनी विद्या तेमण
आचारागसूत्र 'ना 'महापरिज्ञा' अध्ययनमांसी रुदरी हती एम
कहेबाम छ

बार वर्षना एक मोग दुष्काष्ठना समयमा वज्रस्वामी एक पक्षत
उपर अनशन करीने काष्ठभर्म पाम्मा, जे पक्षत पाठ्ययी 'रथावत' ^२
तरीके प्रसिद्ध भयो ^३

बज्रस्वामी एक प्रभावक जैन आचार्य हता तमनो बिहार मुस्सुवे
माठवा, मगध अग कछिगना प्रदेशमा भयो हतो. जो के तमना
शिष्योण कौकणमा बिहार करतो छ, एठ्ठ सम्व छ क तेओ पण
कन्दाच कछिगमां आप्या होय आर्य रक्षितसुरिए साङ्गानव पूर्वोर्तु
अध्ययन बज्रस्वामी पास कर्यु हतु वज्रस्वामीना नामयी साधुमोनी
वज्रशास्त्रा प्रवर्तमान भइ हती

युगप्रधान पद्मबोधोभोज भाधार मुनिथा कन्याणविप्रयजीए बज्र
स्वामीना समय विशेष एवा निर्णय कयो छ के तेमना अम्य सं २६
=ई स पूर्व २८मां, वीथा स ३४=ई स पूर्व २२मां, युग
प्रधानपद स. ७८=ई स २२मां अन रवर्गपात सं ११४=ई स
५८मां भया हता

बज्रस्वामीना जीवनना प्रसंगिक उपस्था पग आगममाहियमां
अनक १५४ १*

१ जुओ मद्रशुभाचार्य

२ पुरिचपुरी ए प्राचीन कछिगयी पुरी (बगम्यापपुरी) हावा

क्यों. आ प्रमाणे लक्षमूल्य पाक रांवीने ईश्वरी एमा विष नाखथा जती हती एटलामा वज्रसेन मुनि त्यां आवी पहोंच्या. ईश्वरीए हर्षित थर्ने मुनिने ए पाक भिक्षा तरीके आप्यो अने बघी वात करी पोताना गुरुए भाखेला भविष्य उपरथी वज्रसेने तेओने कह्युं के ' हवे तमारे चिन्ता करवानी जरूर नथी, केम के आवती काले सुभिक्ष थशे ' बीजे दिवसे अनाजथी भरेलां वहाणो सोपारक बदरे आव्या अने लोकसमुदाय निश्चिन्त थयो. जिनदत्त अने तेना कुटुंबीजनोए वज्रसेन पासे दीक्षा लीधी.^३

१ जुओ रथावर्त्त

२ जुओ जिनदत्त.

३ आम, पृ, ३९५-९६, वळी कष्ट, पृ. ५१३, ककि, पृ १७०-७१, इत्यादि

वत्सका

एक नदी

आ नदी उज्जयिनी अने कौशांबीनी वचमां आवेली छे ए नदीने किनारे पर्वतकंदरामां धर्मयशमुनिए तपश्चर्या करी हती^१

१ ब्रितिशो धम्मजसो विभूस नेच्छतो कोसवीए उज्जेणीए अवरा वत्सकातीरे पर्वतकंदराए एकथ भत्त पच्चवस्त्राति । आचू, उत्तर भाग, पृ १९० वळी जुओ वट्ट, पृ ९०-९२

वलभी

सौराष्ट्रनुं वळा अथवा वलभीपुर, जे वलभी वंशना राजाओनो राजधानी हतुं. जैन आगमनो नागार्जुनी वाचना जे 'वालभी' वाचना नामथी ओळखाय छे ते तथा जैन श्रुतनु लिखित स्वरूपे संकलन वलभीमा थया हता

जुओ देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण, नागार्जुन, स्कन्दिल आर्य.

પારને બમાને હાથમાં માસને રહેને બહાર નીકળ્યા વધાવતીએ વૃથા,
 'વજ્રમૂર્તિ આચાર્ય ક્યાં છે ?' વજ્રમૂર્તિએ ઉત્તર આપ્યો 'બહાર ગયા
 છે' પણ વાસીએ રાગીને નિશાનીથી સમજાવ્યું કે 'આ જ વજ્રમૂર્તિ
 છે' આથી વધાવતી વિરાગ પામીને, વિચાર કરીને વાસી કે- 'હે
 કસેદમતી મઘી ! તને એઈ બન તારુ પાગી વીધું ! તારું નામ સારું
 છે, પણ દરોન સારું નથી.' વઘી પોતે બાબેછુ મેટળું રળીએ વજ્ર
 મૂર્તિને સાંધું બન પોતે એમને બોલસતી જ નથી પણ દેસાસ બાસ
 ગત્તી, આ આચાર્યને આપજો,' એમ કહીને પાછી ગઈ."

અગાઉ સુધય્યુ છે તેમ, મમોબાહનનો સમય ફેસરી સનના વીજા
 સેકાના પૂર્વાર્ધમાં માનોએ" છો વજ્રમૂર્તિનો સમય પણ એ જ ગગલો એઈએ.

૧ છબો નમોબાહન

૨ છબો કસેદમતી

૩ અમા ધા. ૫૮-૫૯, અમા વિષ્ણુ ૪ પેરા વિ ૨,
 પૃ. ૧૪-૧૫

૪ છબો નમોબાહન

પછસેન

[]

વજ્રસ્વામીના શિષ્ય

એક માટા દુર્મિત્રન કારણે સાધુઓને મિથ્યા મઠવાનું મુશ્કેલ
 બન્યું ત્યારે વજ્રસ્વામી અગ્રણ કરવા માટે રચાઈગિરિ તરફ ગયા
 ત્યાર પહેલાં એમણે પોતાના શિષ્ય વજ્રસનને કહ્યું હતું કે 'જે દિવસે
 તને શપ્તસહજ મૂન્યની મિથ્યા મઠ તને બીજે દિવસે મુનિશ્વ બરો'
 આ વઘી કેટલેક સમય વજ્રસેન બિહાર કરતા સોયારકમાં અત્રશ ત્યાં
 અમરવત નામે જાણક અને તેની ફેચરી મામે પાની હતી તેમનું આપું
 કુટુબ થા મતા બમાણે લુભાકુછ બની ગયું હતુ આથી ઇચ્છતો કષ્ટ-
 મૂન્ય પાક રાંધી, તેમાં વિષ માસીને મરણન મેટવાનો નિશ્ચય તજાવ

करी. आ प्रमाणे लक्षमूल्य पाक रांधीने ईश्वरी एमा विष नाखशा जती हती एटलमा वज्रसेन मुनि त्यां आवी पहोंच्या. ईश्वरीए हर्षित थर्ने मुनिने ए पाक भिक्षा तरीके आय्यो अने वधी वात करी पोताना गुरुए भाखेला भविष्य उपरथी वज्रसेने तेओने कथुं के 'हवे तमार चिन्ता करवानी जरूर नथी, केम के आवती काले मुभिक्ष थशे.' वीजे दिवसे अनाजथी भरेलां वहाणो सोपारक वदरे आव्या अने लोकसमुदाय निश्चिन्त थयो. जिनदत्त अने तेना कुटुंबीजनोए वज्रसेन पासे दोक्षा लीधी २

१ जुओ रथावर्त्त

२ जुओ जिनदत्त.

३ आम, पृ, ३९५-९६, वळी कसु, पृ. ५१३, ककि, पृ १७०-७१, इत्यादि

वत्सका

एक नदी

आ नदी उज्जयिनी अने कौशांबीनी वचमां आवेली छे ए नदीने किनारे पर्वतकंदरामां धर्मयशमुनिए तपश्चर्या करी हती १

१ ब्रितीओ धम्मजसो विभूस नेच्छतो कोसबीए उज्जेणीए अतरा वत्थकातीरे पव्वतकंदराए एकन्थ भत्त पच्चक्खाति । आचू, उत्तर भाग, पृ १९० वळी जुओ ववृ, पृ ९०-९२

वलभी

सौराष्ट्रनुं वळा अथवा वलभीपुर, जे वलभी वंशना राजाओनी राजधानी हतुं. जैन आगमनी नागार्जुनी वाचना जे 'वालभी' वाचना नामथी ओळखाय छे ते तथा जैन श्रुतनु लिखित स्वरूपे संकलन वलभीमां थया हता

जुओ देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण, नागार्जुन, स्कन्दिल आर्य.

વસુદેવચરિત

વસુદેવ-હિંદી 'નુ સ્વર્ક નામ, જો એના કવનિ ઉદિષ્ટ હશે

જુઓ સદાસગણિ ઘાઘક

વાસુદેવ

જુઓ કુળ વાસુદેવ

વિનયસિંહસૂરિ

‘આદ્યપ્રતિક્રમણ સૂત્ર’ ઉપર વિનયસિંહસૂરિ પં ૧૧૮૧-૨૨ સ ૧૧૨૭ માં રચેલી પૂર્ણિનો ઉચ્ચેસ રત્નસેસ્તરસૂરિ પં ‘આદ્યપ્રતિક્રમણ સૂત્ર’ની હુતિમાં કર્યો છે. એનો સાધાસાધ રત્નશેસ્તરે પં એ પ્રથમ ઉપરના વિનયસૂરિજીત માખ્યનો નિર્દેશ કર્યો છે, પણ એવું કોઈ માખ્ય હજી મુઘી જાણવામાં આવ્યું નથી.

૧ આદ્યપ્રતિક્રમણસૂત્રનું જ વિષય ૧૧૮૨ નવે બીજાવિનયસૂરિ - બીજાવિનયસૂરિજીત પૂર્ણિમાખ્યે અપિ સ્તા હતાવન્ય વહવા આવડ, પૃ. ૨૧

૨ જુઓ ચિરકો પૃ ૨૧

વિદિશા

માઝવામાં મોવાસથી આશરે ૨૪ માઈલ્સ દિશાન ત્રૂજે બેઠવા અથવા વેત્રવતીને કિનારે આવેલું મિમ્સા

અનુયોગશર સૂત્ર ‘માં સમીપ નામ’નો ઉદાહરણ આપતાં કર્યું છે કે ગિરિ પાસેનું નગર તે ગિરિનગર, વિદિશાની પાસનું નગર તે વૈદિશનગર (વિદિશા) જેના પાસનું નગર તે જેનાતટ અને સગરા પાસેનું નગર તે ભગગટટ આ ઉચ્ચસ્થાનો વિદિશા’ તે વેસ અથવા મમળી નદી છે. આ મિમ્સા પાસે બેઠવાને મળે છે. મિમ્સાનું વેસનગર એવું નામ જ નથી. માત્ર સર્વવંશ ધર્માને જ એનું મુઝ ‘વૈદિશનગર’ (પ્રા. વૈન્મિજયર)માં છે.

आर्य महागिरि विदिशामा जिनप्रतिमाने वंदन करीने गजाग्रपद तीर्थनी यात्रा माटे एलकच्छपुर गया हता, एवो उल्लेख 'आवश्यक-सूत्र'नी चूर्णिमा छे ३

जुओ एलकच्छपुर, गजाग्रपद, वेत्रवती

१ से कि त समीवनामे ? २ गिरिसमीवे णयर गिरिणयर विदिसा-समीवे णयर वेदिस णयर वेन्नाए समीवे णयर वेन्नायड तगराए समीवे णयर तगरायड, ने त समीवनामे । अनु, पृ १४९

२ ज्योद्धि, पृ ३५

३ दो वि जणा वडदिसिं गता, तस्य जिणपडिम वदिऊण अज्जमहागिरि एलकच्छ गता गयगपद वदका । आचू, उत्तर भाग, पृ १५६-५७

विनयविजय उपाध्याय

हीरविजयसूरिना शिष्य कीर्त्तिविजयना शिष्य. एमणे रामविजय पडितना शिष्य विजयगणिनी अभ्यर्थनाथी स १६९६=ई. स. १६४० मां 'कल्पसूत्र' उपर 'सुबोधिका' नामे प्रमाणभूत टीका रची हती, अने ते विमलहर्ष वाचकना शिष्य भावविजये शोधी हती १

विनयविजये सं १७०८=ई. स १६५२ मा जूनागढमां जैन विश्वविद्याविषयक महान ग्रन्थ 'लोकप्रकाश' रच्यो हतो न्याय, ध्याकरण, काव्य, स्तोत्र आदि विविध विषयो उपर तेमणे रचनाओ करेली छे २

१ कसु, प्रगस्ति

२ जुओ जैसाड, पृ ६४७-४९

विराटनगर

साडीपचीश आर्यदेशो पैकी मत्स्यदेशनु पाटनगर १

जयपुर राज्यमा आवेछं वैराट ए ज विराट के वैराट नगर होय ए संभवे छे

जुमो मत्स्य

१ छद्दी पृ १११ वृक्षे, भाग १ पृ १११-१४

धीतिमयनगर

महावीरना समयमा सिन्धु-सौवीर देशमा पाटनगर ' एती पूर्व दिशामा मृगवन नामे उषान आवेछु हर्तु " क्षतिभयमा उदायन राजा राज्य करतो हर्तो " धीतिभयनु धीर्जु नाम कुम्भकारप्रक्षेप हर्तु "

पञ्चाशतु मेरा गाम ए प्राचीन धीतिमयनगर होतानु मानवामा आवे छ "

१ मसू छतक ११ ठरे १ वृक्षे भाग १ पृ ११४
भाषा उत्तर भाग पृ ११-१४ भाग पृ ११२ वृक्षे, पृ ११९
वृक्षे पृ ११४ स्थिति

१ मसू छतक ११ उ १

१ राजा उदायन

४ राजा कुम्भकारप्रक्षेप

५ सुवि अन्वयविषय भयन अन्वय महावीर' पृ. १८८

वमवती

एक मन्त्री चारुवत्त क्षेत्रस्थान बल्लगीन ए नदी ओर्छीगो गयान्ते उल्लेख छ ' चारुवत्तनी भा कथा ' वसुदेव-हिंही' मा ' गन्धवदत्ता समक 'मा दिग्गम्भा वर्णनेमी छ एमा पञ्च वर्णन छ के- ' वैराज्य-पवनगंधी नीहृत्ती इषुवगा ननी अमाग छ एना पाणीनी वेग एउमा पयो छ के सीछा मार्गे पण माम पार जई दाकाय पम नधी मात्र वरुणाओला आधार स्थिति उत्तर तरफकी पवन बाय तारे एना उत्तर किनारमा दक्षिण किनार जवानु अन दक्षिण तरफकी पवन बाय तार ए अ रीन उत्तर दिमारे जई दाकारु प्रवास नोहल्ला चारुवत्त ए रीने क्षेत्रवती मन्त्री भर्त्तागी गया हर्तो इषुवगा अन क्षेत्रवती छ वम नाग गठ अ नाना हाप पञ्च अनुमान भा वर्जन उपरधी बइ गरे

कवि कालिदासना ' मेघदूत ' (पूर्वमेघ, २४)मां माळवाना वर्णनमां वेनवतीना ऊळळता पूरनो निर्देश छे. एना तटे विदिशा आवेलुं हतुं एवु सूचन पण त्या छे.

गुजरातनी वात्रक नदीनो पण पुराणोमां वेत्रवती तरीके उल्लेख छे ए अहो नांधवु जोईण.^३

माळवामा वहेती वेटवा नदी ए आगमोक्त वेत्रवती होवानुं मानवामां आवे छे.^४

जुओ विदिशा

१ वेत्रमागों यत्र वेत्रलतोपष्टम्भेन जलादौ गम्यते इति, तद्यथा—
चारुदत्तो वेत्रलतोपष्टम्भेन वेत्रवतीं नदीमुत्तीर्य परकूल गन. । सुकृशी,
पृ १९६ वळी जुओ सूकृचू, पृ. २३९.

२ ' वसुदेव-हिंडी ' (भाषान्तर), पृ. १९२

३ पुगुमा वेत्रवती

४ ए ज, तथा ज्योडि, पृ ३५, जैन, ' लाइफ इन एन्स्यन्ट इन्डिया, ' पृ ३५४

वेणातट

आभीरदेशमां^१ वेणानदीना किनारे आवेलुं नगर^२ एनां प्राकृत रूपो वेणातड, वेणायड, वेन्नायड, एवां थाय छे. राजगृहना राजा प्रसेनजित्तनो पुत्र श्रेणिक ज्यारे कुमारवस्थामां हतो त्यारे वेणातटमां गयो हतो त्या एक वणिकनी नंदा नामे पुत्रीथी तेने अभयकुमार नामे पुत्र थयो हतो, जे मोटो थतां राजगृह आवीने पोतानी चतुरार्द्धथी श्रेणिकने प्रसन्न करीने तेनो मत्री थयो हतो^३ एक वारनो चोर मूलदेव भाग्ययोगे वेणातट नगरनो राजा बन्यो हतो एवी कथा छे^४

वेणातटमा बौद्धो तेम ज जैनोनी वस्ती हती तथा आ बन्ने सप्रदायो वच्चे स्पर्धा चालती हती. एम केवळ लोककथायां पणाने

एक दुधको 'नदिसूत्र'नी हृदिमां आप्यो छ ते उपरवी अनुमान
धाम छे " वेणातट नगरमा कोई बौद्ध भिक्षुए खाँदावर भुङ्क-नाना
साधुने पृष्ठु 'भरे भुङ्क ! तमला भईतो सर्वज्ञ छ अन तमे एमना
ईकरामो छे, मने कहे क था नगरमा केन्ना कमाय छे ! " भुङ्के
पातुईवी उत्तर आप्या—

‘महिं कागसास्सा इह(य) पिन्नायडं परिसंति ।

अहं ऊपगा पवसिया अम्भिया पाहुणा आया ॥

(आ वेणातट नगरमां साठ हजार कागडा भसे छे ण करतां जो
भोडा होम तो ते प्रवासे गया छ अने वपारे होम तो परोणा ठरिने
आप्पा छे)

आ सांमन्तीन बौद्ध भिक्षु मायुं अणतो रूप भई गयो '

हरिपदाचार्यना 'बृहत्कथाकोश'मा क्युं छ के बिन्हासपुर
वराट विषयमां किन्ना (वेणा) मदीना किनार आवेछुं छ

१ सुजो आमीर

१ छे कि त समीकानामे । १ निरिधमीने नगर निरिधनर
निर्दिष्टानधीने नगर बेहिह नगर केन्नाए समीने नगर केन्नाए उन्नाए
समीने नगर उन्नाए छे छ समीनानामे ।

१ भाव, पूर्वभाग पृ ५४७ भाग पृ. ५११

४ सुजो सुसदेव

५ अंम पृ. १५२. नमी आ नमा माय सुम्य भाव, पूर्व भाग
पृ. ५४७ भाग पृ. ५१

६ वराटविषये रत्ने विद्यामने च पम्बिमे ।

वैराग्यस्य सारस्य अनात्मविषयविक ।

विन्हावशीकृतस्थं वाङ्मयपरचितम् ।

विहारं च सुविः क्वापि प्राय विन्हावर्तं पुरम् ॥

बृहत्कथाकोश पृ. ११२.

वैतरणि

कृष्ण वासुदेवनो एक वैद्य.

जुओ धन्वन्तरि

शकुन्त

अवन्तिपति प्रद्योतनो अध मंत्री

वासवदत्ताए उदयननी साथे उज्जयिनीथी कौशात्री चाल्या जवा माटे हाथणी सज्ज करवानी आज्ञा करी हाथणीने ज्यारे तग बांधवा मांड्यो त्यारे हाथणीए गर्जना करी ए साभळीने शकुन्त नामे अंध मंत्रीए कद्यु के ' तग बांधती वखते आ हाथणी गर्जना करे छे, माटे सो योजन जईने ते मग्ण पामशे ' मार्गना श्रमथी थाकेली हाथणी सो योजन जेटलो प्रवास करीने कौशावीमा प्रवेगता मरण पामी हती

जुओ उदयन, प्रद्योत

१ कक्षायं धन्यमानाया यथा रसति हस्तिनी ।

योजनाना क्षत गत्वा प्राणत्याग करिष्यति ॥

आचू, पृ १६२

शङ्खपुर

' उत्तराध्ययन सूत्र 'नी नेमिचन्द्रनी टीका प्रमाणे, अगडदत्त शंखपुरना राजानो पुत्र हतो '

' विविधतीर्थकल्प ' अनुसार, राजगृहनो राजा, प्रतिवासुदेव जरासंध, वासुदेव कृष्ण साथे युद्ध करवा माटे पश्चिम दिशा तरफ नीकळ्यो कृष्ण पण बधी सामग्री साथे द्वारवतीथी नीकळीने पोताना प्रदेशनी सीमा सुधी आव्या ए स्थळे अरिष्टनेमि कुमारे शखनाद कर्यो अने त्या जरासंध उपर विजय प्राप्त थवा पछी शंखपुर अथवा शंखेश्वर नामे नगर वसाववामा आव्यु, तथा त्या पार्श्वनाथनी प्रतिमा स्थापित करवाम

एक दुबको 'नदिमूत्र' नी वृत्तिमा आया । ते उत्तरी अनुमान
 धार्य छे । "वेणावट नगरमा काँ बौद्ध भिगुण भेसायर शुद्धक-नाना
 साधुन पूज्युं 'भर शुद्धक ! सगसा भईना सबत्र ।' भने समे यमना
 बाकुराभो छो, मा' कह क आ नगरमा कय्छा कागडा छ ।" शुद्धके
 पातुयपी उत्तर आय्यो—

‘मर्द्धि कागसहस्ता इह(र्य) विन्नायक परिवसंति ।

मइ ऊणगा पवसिया अम्भट्टिया पाटुणा आया ॥

(आ वेणावट नगरमा साठ हजार कागडा पसे छ प करता ओ
 ओछा होय तो ते प्रबासे गया छ भने बजार होय तो पराणा तरीके
 भाम्या छ)

आ सामञ्जस बौद्ध भिभु माधु खणतो वूप बई गयो ।

हरिपणाचार्यना बृहत्कथाकोश 'मा' कर्म छ के विम्बासम्पुर
 वराट विषममा विम्बा (वेणा) गरीत्त किमारे आबेछु ।

१ सुभो आभीर

१ छे कि त समीक्षाम । १ निरिहमीवि नवर विविनवर
 विविहाम्भीवि नवर विविह नवर विम्बाए समीवे नवर वेणाएव तम्बाए
 समीवे नवर तम्बाएव छे त समीवतामे ।

१ बाबू, वृत्तमात्र पृ ५४७ नाम पृ. ५१९

४ छनो मूछवेच

५ नम पृ. १५६ बडी ला कडा मात्र लुप्य भाबू, एव भाग,
 पृ. ५४७ नाम पृ ५१

६ वर्यविषये रत्ने विद्यामयी च पञ्चिमे ।

वेरावरत्न चाल्म्य अनाम्यविधिविषयः ॥

विम्बावपीछमीवत्त्वं बाबूवृत्तमात्रविषयम् ।

विहान् छ मुनि। क्वापि प्राय विम्बावर्त पुरम् ॥

बृहत्कथाकोश पृ १९९

વૈતરણિ

કૃષ્ણ વાસુદેવનો એક વૈદ્ય.

જુઓ ધન્વન્તરિ

શકુન્ત

અવન્તિપતિ પ્રદ્યોતનો અંધ મંત્રી

વાસવદત્તાએ ઉદયનની સાથે ઉજ્જયિનીથી કૌશાઘ્રી ચાલ્યા જવા માટે હાથળી સજ્જ કરવાની આજ્ઞા કરી હાથળીને ડ્યારે તગ વાધવા માંડ્યો ત્યારે હાથળીએ ગર્જના કરી એ સામઢીને શકુન્ત નામે અંધ મંત્રીએ કહ્યું કે ‘ તંગ વાંધતી વલ્લતે આ હાથળી ગર્જના કરે છે, માટે સો યોજન જઈને તે મરણ પામશે ’ માર્ગના શ્રમથી થાકેલી હાથળી સો યોજન જેટલો પ્રવાસ કરીને કૌશાઘ્રીમા પ્રવેગતાં મરણ પામી હતી

જુઓ ઉદયન, પ્રદ્યોત

૧ કક્ષાયા ષપ્થમાનાયા વધા રસતિ હસ્તિની ।

યોજનાના શત ગત્વા પ્રાણત્યાગ કરિષ્યતિ ॥

આત્મ, પૃ ૧૬૨

શહુપુર

‘ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ’ની નેમિચન્દ્રની ટીકા પ્રમાણે, અગડદત્ત શંખપુરના રાજાનો પુત્ર હતો.

‘ ત્રિવિધતીર્થકલ્પ ’ અનુસાર, રાજગૃહનો રાજા પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધ, વાસુદેવ કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે પશ્ચિમ દિશા તરફ નીકળ્યો કૃષ્ણ પણ વધી સામગ્રી સાથે દ્વારવતીથી નીકળીને પોતાના પ્રદેશની સીમા સુધી આવ્યા એ સ્થળે અરિષ્ટનેમિ કુમારે શંખનાદ કર્યો અને ત્યાં જરાસંધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થયા પછી શંખપુર અથવા શંખેશ્વર નામે નગર વસાવવામા આવ્યું, તથા ત્યાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સ્થાપિત કરવામા આવી ^૨

ઉત્તર ગુજરાતમાં વલિમારમાં આવેલું જૈન તીર્થ શહેર એ જા
શહેર હોવા સંભવ છે

૧ મુખો અગડદત્ત

૨ 'વિવિધતીર્થસ્થ' માં જાજીપુરવાર્ત્તસ્થ' જણી મુખો
મુક્તિ લક્ષ્મીવિજયસ્થ મહાતીર્થ શહેર, પૃ ૧૬-૧૭.

જાજીપુર

સૌરાષ્ટ્રનો એક પર્વત, જ્યાં અર્વાચીન કાઠમાં જૈનોનું સૌથી વધુ
પ્રસિદ્ધ તીર્થધામ છે

ગૌતમકુમાર જરિણેનિ પાસે લેખા સૂર્યન શત્રુજય ઉપર નિર્વાણ
પામ્યા હતા જોડા કેટલાક સાધુઓની પણ એ નિર્વાણમૂર્તિ છે
ધાવણપુત્રનું નિર્વાણ પણ શત્રુજય ઉપર જયું હતું

પાંચ પાંડવો કૃષ્ણના મરણથી સંભેગ પામીને, સુસ્થિત રથચિરની
પાસે લેખા સૂર્યને શત્રુજયના શિસ્તર ઉપર પાદપાપગમન (વૃક્ષની જમ
સ્થિત રહીને અનશન કરે તે) કરીને કાશ્યપર્મ પામ્યા હતા "

વિવિધતીર્થસ્થ'માં શત્રુજયના નીચે પ્રમાણે એકલોસ નામ
આપણાં છ સિદ્ધિદેવ તીર્થરાજ, મરુદેવ, મગરિક, વિમલાદિ, બાહુ
જણી, સહસ્રકમલ તાલપત્ર, કર્ણવ, શતપત્ર, નગાધિરાજ, અગ્રોચર
શત્રુજ, સહસ્રપત્ર રંધ, જૌહિય કપર્દિનિવાસ, સિદ્ધિદેવ શત્રુજય
મુક્તિનિજય નિર્ણયપર્વત, પુંડરીક "

૧ બંદ ૧

૨ બંદ ૨ તથા ૪

૧ મહા પા. ૪૫૭-૪૬૪ અથવા ઉત્તર પા. પૃ. ૧ ૫
પ્રમાણમાં અર્વાચીન જણી જણાવેલા જાજીપુર તીર્થધામનીમાં શત્રુજયના
કેટલાક પ્રાચીનક વસ્તુઓ માર મુખો કહ્યું પૃ. ૧૧-૧૪ કહી પૃ ૮
કહી પૃ. ૮ કહી પૃ. ૮ દર્શાવે.

શાન્તિચન્દ્ર વાચક

તપાગચ્છના સકલચન્દ્ર વાચકના શિષ્ય એમણે ‘જવુદ્દોષપ્રજ્ઞપિ’ ઉપર ‘પ્રમેયરત્નમંજુષા’ નામે ટીકા રચી છે. એ ટીકાને અંતે આપેલી ૫૧ શ્લોકની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ’ પ્રમાણે, એની રચના સં ૧૬૫૧=૩૬ સ ૧૫૯૫ માં થઈ હતી (શ્લો ૧૯). સ ૧૬૧૦=૩૬ સ. ૧૬૦૪મા રાજધન્યપુર—રાધનપુરમા કેટલાક સમકાલીન જૈન વિદ્વાનોને હસ્તે વિજયસેનસૂરિની સમક્ષ એનુ સગોધન થયુ હતું (શ્લો ૩૪-૪૦). એના લેખન અને શોધનમાં કર્તાના શિષ્ય તેજચન્દ્રે સહાય કરી હતી (શ્લો. ૪૨) રત્નચંદ્રે ગુરુભક્તિથી એના અનેક આદર્શો તૈયાર કર્યા હતા (શ્લો. ૪૯) અને લિપિકલામાં ચતુર ધનચન્દ્રે એનો પ્રથમાદર્શ લખ્યો હતો (શ્લો ૫૧)

૧ જપ્રશા, પૃ. ૫૪૩-૪૬ શાન્તિચન્દ્ર અને તેમના અન્ય ગ્રન્થો માટે જુઓ જૈસાડ, પૃ. ૫૪૮-૫૫

શાન્તિસાગર ઉપાધ્યાય

તપાગચ્છના ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરના શિષ્ય શ્રુતસાગરના શિષ્ય. એમણે સ ૧૭૦૭=૩૬ સ ૧૬૫૧માં પાટણમા ‘કલ્પસૂત્ર’ ઉપર ‘કૌમુદી’ નામે વૃત્તિ રચી છે^૧

૧ કકૌ, પ્રશસ્તિ

શાન્તિસૂરિ

શાન્તિસૂરિ ચારાપદ્મીય ગચ્છના આચાર્ય હતા. એમણે ‘ઉત્તરાધ્ય-યન સૂત્ર’ ઉપર ‘પાદ્મ ટીકા’ નામે પ્રસિદ્ધ પ્રમાણભૂત ટીકાની રચના કરી હતી^૧

‘પ્રભાવકચરિત’ના ૧૬ મા ‘વાદિવેતાલ શાન્તિસૂરિચરિત’મા આ આચાર્યનું ચરિત વિસ્તારથી આપેલુ છે તેઓ પાટણ પાસેના ઉન્નતાયુ—ઝળ ગામના વતની હતા (શ્લો ૯-૧૮) એમના ગુરુનું નામ વિજયસિંહ હતું (શ્લો ૭). મોજ રાજાના આશ્રિત કવિ

ઉત્તર ગુજરાતમાં ઘડિયારમાં આવેલ જૈન સોમ શંભેશ્વર ૫ આ શસ્ત્રપુર હોવા સંભવ છે

૧ સુબો અગડદત્ત

૨ વિવિધતીર્થસ્થ માં શસ્ત્રપુરપાર્શ્વસ્થ થકી સુબો મુનિ અસ્તવિષ્ણુદેવ મહાતીર્થ શંભેશ્વર પૃ ૧૧-૧૫

શસ્ત્રપુર

સૌરાષ્ટ્રનો પદ્મ પર્વત મ્યાં અર્વાચીન કાઠ્ઠમાં જૈનોનું સૌથી વધુ પ્રસિદ્ધ તીર્થધામ છે

ગૌતમકુમાર અરિહનેમિ પાસે લીધા કર્ણેન શત્રુઘ્નમય ઉપર નિર્વાણ પામ્યા હતા ' શોશા કેટલક સાધુમાની પણ એ નિર્વાણભૂમિ છે થાજનાપુત્રનું નિર્વાણ પણ શત્રુઘ્નમય ઉપર થયું હતું

પાંચ પાંડવો કૃષ્ણના મરણથી સંભેગ પામીને, સુસ્થિત સ્થવિરની પાસે લીધા કર્ણેન શત્રુઘ્નમના શિસ્તર ઉપર વાલ્મીકીપરમન (હૃદયનો શ્વેત સ્થિર રહીને અનશ્ન કરે તે) કરીને કાશ્મીર પામ્યા હતા

વિવિધતીર્થસ્થ 'માં શત્રુઘ્નમના નીચે પ્રમાણે દક્ષીણ નામ આવેલાં છે સિદ્ધિશેષ તીર્થરાજ મરુદેવ, મગીરવ વિગતોદિ, વાહુ વસી, સહજકમલ સાલમ્બજ, કદવ, શતપત્ર નગાધિરાજ અષ્ટોત્તર શતકૂટ, સહજપત્ર રંક, કૌહિમ્ય કપરિનિવાસ, સિદ્ધિશેશ્વર, શત્રુઘ્નમ, મુક્તિનિકમ્ય મિદિપર્વત, પુંડરીક "

૧ અંક ૧

૨ અંક ૨ તથા ૪

૧ મત, પા. ૪૫૪-૪૬૪ માં સ્થિત અમ પૃ. ૧ ૭ પ્રથમમાં અર્વાચીન થકી શસ્ત્રપુર આ જાનમિક લોકાગ્રમમાં શત્રુઘ્નમના કેટલક પ્રાચીન સ્થાનોમાં વાલ્મીકી પદ્મ સુબો કદવ પૃ. ૧૧-૧૪ થકી, પૃ ૮ થકી પૃ. ૮ થકી પૃ. ૮ હવાદિ.

સૂરિના સમકાલીન હોઈ ઈસવી મનના આઠમા સૈકામાં થયા હશે એવો અજમાયશી નિર્ણય આચાર્ય શ્રીજિનવિજયજીએ કર્યો છે ^૧

‘ પ્રભાવકચરિત ’ના કર્તા પ્રભાચન્દ્રસૂરિએ શીલાંક અને કોટચા-
ચાર્યને અગ્નિન ગણ્યા છે ^૨ ‘ વિશેષાવશ્યક માધ્ય ’ ઉપરની વૃત્તિના
કર્તા કોટચાચાર્ય જ ‘ પ્રભાવકચરિત ’ને ઉદ્દિષ્ટ હશે એવું અનુમાન સહેજે
થઈ શકે છે

શીલાચાર્યની પૂર્વે ‘ સૂત્રક્રતાંગ સૂત્ર ’ ઉપર ટીકા અથવા ટીકાઓ
હોવો જોઈએ એમ એમના જ વિધાન ઉપરથી જણાય છે ^૩ વળી એક
સ્થળે તો તેઓ લખે છે કે-જુદા જુદા સૂત્રાદર્શોમાં નાનાવિધ સૂત્રો
દેખાય છે, અને ટીકાસંવાદી એક પળ આદર્શ મળો શક્યો નથી, આથી
અમુક એક જ આદર્શને અનુસરીને વિવરણ કર્યું છે, એ વસ્તુ વચારીને
કોઈ સ્થળે સૂત્રથી નિસંવાદ જણાય તો ચિત્તવ્યામોહ ન કરવો. ^૪

૧ જુઓ ગમ્ભૂતા

૨ નિર્વૃત્તિકુલીનશ્રીશીલાચાર્યેણ તત્ત્વાદિત્યાપરનામ્ના વાહરિસાધુ-
સહાયેન કૃતા ટીકા પરિમમાપ્તેતિ । આશી, પૃ. ૨૮૮

સમાપ્તા ચેય સૂત્રકૃતદ્વિતીયાજ્ઞસ્ય ટીકા । કૃતા ચેય શીલાચાર્યેણ
વાહરિગણિસહાયેન । યદવાપ્તમત્ર પુણ્ય ટીકાકરણે મયા સમાધિમૃતા,
તેનાપેતતમસ્કો ભવ્ય કલ્યાણભાગ્ ભવતુ ॥ સૂકૃશી, પૃ ૪૨૭

૩ ‘ જીતકલ્પસૂત્ર, ’ પ્રસ્તાવના, પૃ ૧૧-૧૫, વળી જુઓ ‘ વસ્તુ-
પાલનુ સાહિત્યમહલ અને સસ્કૃત સાહિત્યમા તેનો ફાલો, ’ પેરા ૧૯.

૪ જુઓ અભયદેવસૂરિ, કોટચાચાર્ય.

૫ વ્યાખ્યાતમજ્ઞમિહ યદપિ સૂરિસુલ્ક્યૈ-

ભક્ત્યા તથાપિ વિવરીતુમહ યતિષ્યે ।

કિં પક્ષિરાજગતમિત્યવગમ્ય સમ્યક્

યર્નેવ વાઙ્મતિ પથા શલ્ભો ન ગન્તુમ્ ॥ સૂકૃશી, પૃ. ૧

૬ રૂઢ ચ પ્રાય સૂત્રાદર્શેષુ —————

પનપાછટમ 'તિલકમંત્રગી' કથાનું સંભાળન તમણે કર્યું હતું તથા મોઝે તમને 'વાદિવતાસ' નું વિન્દ આપ્યું હતું (શ્લો ૨૪-૫૯) શાન્તિસૂરિનું અવસાન સ. ૧૦૯૬=ઈ સ ૧૦૪૦માં થયું હતું (શ્લો ૧૩૦)

ભાગમસાહિત્યમાં કેટલેક સ્થલ શાન્તિસૂરિના 'વાદિવતાસ' સંતોકે ઝલ્લસ છે

શાન્તિસૂરિ મામના જમક બાવાયો થઈ ગયા છે એમન માટ જુઓ 'શાસાવતારવાર્તિક વૃત્તિ,' પ્રસ્તાવના, પૃ ૧૪૬-૧૪૯

૧. રક્ષા પ્રણલિ.

૨. કલ્પ પૃ. ૧૧૯-૨ કલ્પ પૃ. ૧૧૫ इत्यादि

શામલાદિન

જુઓ સાલવાદિન

શ્રીજીવાર્ય

આચારંગ સૂત્ર' અને 'સૂત્રજ્ઞાંગ સૂત્ર'ના ટીકાકાર 'આચારંગસૂત્ર'ની ટીકા ગૌમતા (ગામ્) ગામમાં રચાઈ હતી' આ જગે ટીકાઓની રચનામાં શ્રીજીવાર્યને શાસ્ત્રિગણિય સહાય કરી હતી.

આચારંગ સૂત્ર'ની ટીકાની જુદી જુદી પ્રતોની પુસ્તિકાઓમાં તેનો રચનાર્મક જુદો જુદો આવ્યો છે કોઈમાં શક સ ૩૮૮, કોઈમાં શક સ ૩૯૮, કોઈમાં ગુન સ ૩૭૨, તો કોઈમાં શક સ ૩૭૨ છે આ ગામમાંની કઈ સમય સાચી પ નહીં કમ્બાનો કોઈ પોક્સ પુરાણો નહીં ડાહ્યોત્તરસૂરિની કુલસમયાસા'ની પ્રશસ્તિમાં જમનો ડાહ્યો છે તે સત્વાચાર્ય પ જ શીર્ષક અથવા શ્રીજીવાર્ય પરી પક મત છે, અને આ શીર્ષક અખલિસવાદના સ્થાપક વનરાત્રના ગુરુ હતા પરી પણ એક પરંપરા છે આ સર્વે ઉપરથી, શ્રીજીવાર્ય હરિમત

મરિના નાગકાલીન હોઈ ઈતથી મનના આટમા મૈત્રામા થયા હશે એવો અજમાયશી નિર્ણય આચાર્ય શોજિતવિનયજીન કર્યો છે.

‘ પ્રભાવકચ્છિતિ ’ના કર્તા પ્રમાનન્દમૂર્તિ શીલાક અને કોટચા-
ચાર્યન અગિન્ન ગમ્યા છે. ‘ વિદ્યારાવચ્ચક માધ્ય ’ ઉપરની વૃત્તિના
કર્તા કોટચાચાર્ય જ ‘ પ્રભાવકચ્છિતિ ’ને ડહિયુ હશે એવું અનુમાન મહેજે
થઈ શક છે.

શીલાચાર્યની પૂર્વે ‘ નૂત્તરતાગ સુત્ર ’ ઉપર ટીકા અથવા ટીકાઓ
હોવા જોઈને એમ એમના જ વિધાન ઉપરથી જણાય છે. “ વઢી એક
સ્થળે તો તેઓ લખે છે કે-જુદા જુદા સૂત્રાદર્શોમા નાનાવિધ સૂત્રો
દેખાય છે, અને ટીકાસંવાદો એક પળ આદર્શ મઢી શક્યો નથી, આથી
અમુક એક જ આદર્શને અનુસરીત વિવર્ણ કર્યું છે, એ વસ્તુ વચારીને
કોઈ સ્થળે મુત્રથી િસંવાદ જણાય તો ચિત્તવ્યામોહ ન કરવો.”

૧ જુઓ ગમ્મભૂતા

૨ નિર્વૃત્તિકુલીનશ્રીશીલાચાર્યેણ તત્ત્વાદિત્યાપરનામ્ના વાહરિસાધુ-
સહાયન કૃતા ટીકા પરિગમાપ્તેતિ । આશી, પૃ ૨૮૮

સમાપ્તા ચેય સ્પૃહતદ્વિત્રીયાણસ્ય ટીકા । કૃતા ચેય શીલાચાર્યેણ
વાહરિગણિસહાયન । ચદવાસમત્ર પુણ્ય ટીકાકરણે મયા સમાધિમૃતા,
તેનાપતતમસ્કો ભવ્ય કલ્યાણભાગ્ ભવતુ ॥ સૂક્ષ્મી, પૃ ૪૨૭

૩ ‘ જીતકલ્પસૂત્ર, ’ પ્રસ્તાવના, પૃ ૧૧-૧૫, વઢી જુઓ ‘ વસ્તુ-
પાલનુ સાહિત્યમટલ અને સસ્કૃત સાહિત્યમા તેનો ફાઢો, ’ પેરા ૧૯

૪ જુઓ અભયદેવસૂરિ, કોટચાચાર્ય.

૫ વ્યાખ્યાતમજ્જમિહ ચદપિ સૂરિસુહ્યૈ-

ર્મક્ત્યા તથાપિ વિવરીતુમહ ચતિષ્ય ।

કિં પક્ષિરાજગતમિત્યવગમ્ય સમ્યક

યેનવ વાઙ્છતિ પથા શલભો ન ગન્તુમ્ ॥ સૂક્ષ્મી, પૃ ૧

૬ હહ ચ પ્રાય. સૂત્રાદર્શેષુ નાનાવિધાનિ સત્રાણિ દક્ષમ્ને =

टीकाकारोंको उपलब्ध मिलावृत्ति समुपलब्धोऽत एकमवर्तमस्तीत्यस्यास्याभिर्निरव
विश्वे अयतवदगम्य सूत्रविशेषादवर्तमानादिपुत्रमामोहो न विषेय इति ।

सुखी पृ ११५

आ अवतरणमा स्पष्ट रीति टीका को निर्देश के एवमे शीखाचार्य
श्री सूत्ररत्नांग सूत्र श्री प्राचीनतर बुद्धिसे उपलब्ध करता श्री-प्राचीन-
तर कोई टीकाको करे से-ए देखीतु के

शैलकपुर

बाबन्नापुर अणगार द्वारवतीची शैलकपुर आम्हा हता अमे
त्यांना शैलक राजाने उपदेश आपोने समणोपासक बनाव्यो हसो.

बौद्ध उपरची शैलकपुर सौराष्ट्रना प्रदेशमा होय 'पहुं अनुमान
याय ल 'शैलकपुर' ए नाम जेता सौराष्ट्रना पार्श्वस्थ प्रदेशमा से
आवेळ हसो

मुआ बाबन्नापुर

शोमन

कनि धनपासुनो माई 'शोमनस्तुति' नामे एये रचेसुं स्तोत्र
प्रसिद्ध छे

धुमो धनपास

शौरिपुर

साडीपबोश आर्य देशा पेडो कुशावर्तनुं पाटनगर द्वारकानी
पदेछां ए मादबोनी राजबानी हतुं महावीर शौरिपुरमां आम्हा हता
एमना समजमां शौरिपुरमा राजानुं मात्त सौम्यरत्त हतुं त्यांना सौम्य
संसक उद्याममां एक माछीमारना पूर्वमबोनु महावीरि वर्णन कर्तुं हतुं

आम्हा शिछामां यमुना नदीना किनारे बनेधरमी पासे आवेस
सूर्यपुर बाबवा सूरजपुर ए प्राचीन कान्टमुं शौरिपुर मनाय छे

जुओ कुशावर्त

१ भाचू, गा १२८९, भाचू, उत्तर भाग, पृ. १९३

२ मुनि कल्याणविजय, 'श्रमण भगवान महावीर,' पृ. ३९६-९७

३ जैन, 'लाइफ इन एन्ड्रियन्ट इन्डिया,' पृ. ३३७

श्याम आर्य

परंपरानुसार, आर्य श्याम 'प्रज्ञापना सूत्र'ना कर्ता गणाय छे^१

आर्य श्याम तथा आर्य कालक के कालकाचार्य एक होवा संभव छे एवो केटलाक विद्वानोनो मत छे,^२ पण कालकाचार्य एक करतां वधु थया छे जेमाथी कोने आर्य श्याम गणवा एनो निर्णय सरल नथी एम तेओए ज स्वीकार्यु छे बीजा केटलाक एम माने छे के पहेला कालकाचार्य जेओ 'निगोढव्याख्याता' तरीके प्रसिद्ध छे तेओ ज आर्य श्याम छे.^३

१ विकी, पृ. १४२; नम, पृ. १०५, ११५, ११८; आम, पृ. ५३६, आप्रर, पृ. १३३, इत्यादि

२ प. बेचरदासकृत 'मगधती सूत्र,' अनुवाद, भाग २, पृ. १३९-४०, टिप्पण

३ 'कालककथासंग्रह,' उपोद्घात, पृ ५२ जुओ कालकाचार्य-१

श्रीचन्द्रसूरि

चंद्रकुलना शीलभद्रसूरिना शिष्य धनेश्वरसूरिना शिष्य. एमणे स. १२२७=ई स ११७१ मां अणहिलवाडमां 'जीतकल्प सूत्र'नी बृहच्चूर्णि उपर विषमपदव्याख्या रची छे^१

१ जीकचूव्या, प्रशस्ति श्रीचन्द्रसूरिना अन्य ग्रन्थो माटे जुओ जैसाइ, पृ २४३.

श्रीमाल

'कल्पसूत्र'नी विविध टीकाओमां 'राज्यदेशनाम' आप्यां छे तेमा श्रीमाल पण छे^१

બીમાસને ધીનું નામ મિત્રમાલ ક મિત્રમાલ ૧ મિત્રમાસમાં
 વ્રમ નામનું રૂપાનાર્ણુ વાગતું હતું^૧ મટ્ટી નિશીધર્ણિ અનુમાર,
 મિત્રમાલમાં વાટતા રૂપાના પદ સિલ્લો ચમ્મસાન^૨—(સ 'ચર્મસાન')
 કહેવાતો મહેશ્વર ડબ્બિની, ધાનાસ વગર નગરામાં સંક્રા અસર
 પ્રસંગે એકબ્ર મહેને મુરોપાન કરતા હતા

મિત્રમાસમાં વાલ્મીકી એક સિદ્ધાંતે 'ચમ્મસાન'—'ચમ્મસાન'
 કહ્યો છે એ વસ્તુ અરિ વિષાસવા જેવી છે સિદ્ધાંતનું એ નામ જ વિસરણ
 અને અર્થહિન સાગે છે નિશીધર્ણિ^૩ નો ટાઈપ કર્યો માહિતિના
 સપાદનમાં અનુક્રમિત છે અને અહીં પણ મૂલ્ય પ્રત્યક્ષ 'ચ' ન બદલ
 મૂલ્યથી 'ચ' રૂપાના દ્વિતીય અર્થમાં મૂલ્ય પ્રત્યક્ષ સદ્વિચારોપ 'ચ' નો
 'ચ' કરી નાખ્યો હોય એમ અને અસમર્થ નથી મા રીતે ચમ્મસાનને
 મ્થાન 'ચમ્મસાન' (અસ 'ચર્મસાન') ધાંચ્યામાં આવે તો એ નામનું
 બીમાસના ઇતિહાસ સાથે અનુસંધાન થઈ શકે તેમ છે બીમાસના રાજા
 ચમ્મસાનનો ઉલ્લેખ 'પ્રભાવકવચિત'માં છે ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ
 સંસ્કૃત કવિ માધે પોતાના શિષ્યપાશ્ર્વચ ની પ્રશસ્તિમાં ચર્મચમ્મસાનનો
 નિર્દેશ કર્યો છે તે જ આ હોય એમ અને માધનો વારો સુપ્રખ્યાત આ
 ચર્મચમ્મસાનનો મત્રી હતા^૪ ચર્મચમ્મસાન રાજાના નામથી વહુત પહેલા સિલ્લ
 ચર્મચમ્મસાન નામથી બોલવામાં હોય એ સદન શક્ય છે—એમ મધ્યકાલના
 કેટલાક રાજાઓના સિલ્લાઓનો નિર્દેશ 'મીમપ્રિય,' 'વીસલ
 પ્રિય' આદિ વહે કર્યો છે તેમ કરાવ ચર્મચમ્મસાન^૫ એ ચર્મચમ્મસાન-
 પ્રિય 'નું સંક્ષિપ્ત રૂપ પણ હોય

બીમાસના પૌરાણિક રૂપાંત માટે જુઓ 'પુગુ'માં બીમાસ એના
 ઇતિહાસ માટે જુઓ બેંગલે ગેસેટિયર, 'પુ. ૧ ભાગ ૧માં મિત્રમાસ
 વિશંતું પરિશિષ્ટ તથા કામ્યાનુશાસન પ્રસ્તાવના પૃ ૮૧ ૧૦૨

૨ રૂપમય વા નાણક ભવતિ, યથા—મિલ્લમાલે દ્રમ્મ । વૃક્ષે, ભાગ ૨, પૃ ૫૧૮ શ્રીમાલના દ્રમ્મને ‘ પારોપથ દ્રમ્મ ’ રહેતા. ‘ શ્રીમાલની ટકશાલમા પાડેલા, ત્રણ તાર પરચેલા, વજારના વ્યવહારમા આવતા, ચાલ, મેલ્લસેલ્લ ઢિનાના, રોકડા ’ પારોપથ દ્રમ્મનુ ચમ્પળ ગુજરાતમા ઓઠામા ઓછુ, વિક્રમના તેરમા શતકના અત્ત મુધી હતુ એમ ‘ લેસપદ્ધતિ ’ (પૃ ૨૦, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૯ ૪૨, ૫૫ ક્ત્વાદિ) ઉપરથી જણાય છે

૩ ક્વટ્ટગા સે દિઝ્જતિ, તામ્રમય વા જ નાણગ વવહરતિ ત દિઝ્જતિ । જહા દક્ષિણાવહે કાગળી, રૂપમય જહા મિલ્લમાલે ચમ્મલાતો, નિચૂ, ભાગ ૩, પૃ ૬૧૬-૧૭

૪ આસૂચૂ, પૃ. ૩૩૩

૫ હેમચન્દ્રકૃત ‘ કાવ્યાનુશાસન, ’ પ્રસ્તાવના (પ્રો ર છો પરીક્ષ), પૃ. ૯૫

શ્રીસ્થલક

શ્રીસ્થલક નગરમા માનુ રાજા હતો. એના સુરૂપ નામે પુત્રને મોદક ભાવતા હોવાથી તે ‘ મોદકપ્રિય ’ નામે પ્રસિદ્ધ થયો હતો સુરૂપને એક વાર વૈગમ્ય પેદા થતા સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય સાપડ્યા હતાં અને હેવટ તે કેવલજ્ઞાન પામ્યો હતો, એની કથા છે^૧

ગુજરાતનુ સિદ્ધપુર પ્રાચીન કાલથી ‘ શ્રીસ્થલ ’ તરીકે જાણીતુ છે. તે આ શ્રીસ્થલક હશે ?

૧ પિનિમ, પૃ ૩૩.

શ્રીહર્ષ

ઈસવી સનના બારમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમા થઈ ગયેલો ‘ નૈષધીય-ચરિત ’નો કર્તા ‘ શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર ’ની રત્નશેખરસૂરિની વૃત્તિમા ‘ નૈષધ ’ અને શ્રીહર્ષનો^૨ નામોન્લેખ કરીને એ કાવ્યના શ્લોકો ટાંકેલા છે મંત્રી વસ્તુપાલના સમયમા ‘ નૈષધ ’ની નકલ ગુજરાતમાં આવી ત્યાર પછી એ કાવ્યનું અધ્યયન—અધ્યાપન અહીં ચાલતુ રહ્યુ હતું એનો આ એક વિશેષ પુરાવો છે^૩

૧ ચતુર્થ મૈત્રેયેડપિ-પૂર્વગુણધર્મિકમ્પવચ્ચા આચર પૃ. ૧ ૧

૨ ધીરવૃત્તમહાશ્વિનાયિ ૭૭૬ દિશા દોષદેતુરૈદિશા કમ્પવચ્ચ દ્વાવિશે
ચર્ચે પદ્મવત્તિતમ કૃત્ત-દ્વયેવ દેવત્રયમોચ્ચદિ' । ૫ જ પૃ ૪૧

૩ આ સર્વશ્ર્મ્માં ભારતીય વિદ્યા વિધી સ્મૃતિસ્મૃત્તમાં માર્ગે કલ્પ
ગુચરત્તમ્માં મૈત્રેયીચરિતનો પ્રચાર તથા તમા છે ઉપર સ્મૃત્તવત્તો
રીકશ્મો આ કેલ્પ વસ્તુવાસ્તવ્ય વિદ્યાનવલ્લ બને શીશા છેલ્લો ૫
પુસ્તકમાં પણ સંપૂર્ણિત થયો છે.

સહુદાસગણિ સમાધમચ

‘સ્વપહારમાપ્ય’ ‘મહાકલ્પમાપ્ય,’ ‘પંચકલ્પમાપ્ય’ આદિ
મન્થપ્રમ્થોના કર્તા તત્ત્માં ‘વસુદેવ-હિંદી’ના કર્તા સહુદાસગણિ
વાચકથી મિત્ત છે તથા તેમનાથી કર્તૃક અર્વાચીન કાલ્પમાં થયેલા છે
પરંતુ મુનિશ્રી પુસ્તકવિચયમ્થીનુ મંતવ્ય છે

જુથા સહુદાસગણિ વાચક

૧ કુત્તો ગુરુશ્વર સૂત્ર પ્રન્થ ૬ પ્રસ્તાવના પૃ. ૧-૧૨

સહુદાસગણિ વાચક

પૈશાચી પ્રાકૃતમા રચાયેલા ગુણાદ્ય કવિહૃત્ત છુત્ત કથામન્થ
મહાકલ્પા ના પ્રાકૃત ગદ્યમાં થયેલા જૈન રૂપાંતર ‘વસુદેવ-હિંદી’ના
કર્તા એની રચના રૂંસથી સન્નના પાંચમી શતાબ્દીની આસપાસ થયેલી છે

‘વસુદેવ-હિંદી’નું એ નામ એના કર્તાને રૂંદ હતું તે વસુદેવ-
ચરિત’ છે પણ વસુદેવના ‘હિંદી’-પરિભ્રમણનો હુલામ્ત એમાં
હોવાથી ૫ પ્રન્થ સમય ગઈ વસુદેવ-હિંદી’ તરીકે વધુ પ્રક્રમણ
થયા આગમસાહિત્યમાં આ પ્રન્થ વિજ્ઞાના સૌથી પ્રાચીન અક્ષેપ્તો
આકલ્પક સૂત્ર ની શૃંગિમાં છે ત્યાં એનું નામ ‘વસુદેવ-હિંદી’
આપ્યું છે તો કે વસુદેવ-ચરિત’ નામ પણ કલ્પિત મળે છે
સર્વે ‘શાસ્ત્રપ્રતિક્રમગ સૂત્ર ની રત્નશેષગદ્યમિની રૂપિમાં ‘વસુદેવ-
હિંદી’ને ‘આગમ’ કહેલ છે અને શાસ્ત્રાપમૈકયા’ની સાધ તેના

‘ઉલ્લેખ કર્યા છે,’ તે ઉપરથી કથાનુયોગના પ્રત્ય તરીકે ‘અનુ કેટલું મહત્વ ગણાતું’ ‘અનો કંપના થઈ શકે છે’ જૈન સાહિત્યના સર્વ ઉપલબ્ધ આગમેતર કથાપ્રત્યોમા ‘વસુદેવ-હિંદી’ પ્રાચીનતમ છે^૧

જુઓ સદ્ધદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણ

૧ ‘વસુદેવ-હિંદી’ (અનુવાદ), ઉપોદઘાત, પૃ. ૧-૨

૨ એજ, પૃ ૩-૫

૩ આચૂ, પૂર્વભાગ, પૃ ૧૬૪, ૨૨૪, ૪૬૦ આગમસાહિત્યમાં ‘વસુદેવ-હિંદી’ના અન્ય આધારો તથા ઉલ્લેખો માટે જુઓ આમ, પૃ ૨૧૮, વ્યમ (ઉદ્દે ૫ ઉપરની વૃત્તિ), પૃ ૬, શ્રાપર, પૃ. ૧૬૫, વચ્ચ, પૃ ૧૬૫; કાકિ, પૃ ૩૫

૪ નમ, પૃ ૧૧૭, વૃક્ષે ભાગ ૩ પૃ ૭૨૨

૫ ન ચ તેપામિષ્ટસિદ્ધિભવન સન્નિધિમિતિ વાચ્ય, જ્ઞાતાધર્મકથાજ્ઞ-વસુદેવહિન્દિપ્રભૃત્યાગમે સાક્ષાદુક્તવાત । શ્રાપર, પૃ ૧૬૫

૬ સદ્ધદાસગણિનો સમય, ‘વસુદેવ-હિંદી’ અને ‘વૃહત્કથા’નો સંવધ, ‘વસુદેવ-હિંદી’ની આપા, એમાંથી પ્રાપ્ત થતી સાંસ્કૃતિક-સામાજિક માહિતી અને ધીજા આનુપગિક સુદાઓની ચર્ચા માટે જુઓ ‘વસુદેવ-હિંદી’ (અનુવાદ), ઉપોદઘાત

સપાદલક્ષ

રાજપૂતાનામાં આવેલ શાકંભરી-સામરની આસપાસનો પ્રદેશ. સાંભર એ પ્રદેશનું મુખ્ય નગર હતું.

સપાદલક્ષ આદિમા ‘વરદ્વી’-વંદી નામનું ધાન્ય પ્રસિદ્ધ છે^૨

જુઓ સામ્ભરિ

૧ જ્યોત્તિ, પૃ. ૧૭૪ તથા ૧૭૮

૨ ‘વરગ’તિ વરદ્વી ધાન્યવિશેષ સપાદલક્ષાદિષુ પ્રસિદ્ધ । જપ્રશા, પૃ ૧૨૪

સમયસુન્દર

સ્વરત્તરગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય સકલચન્દ્રના શિષ્ય.

तेमणे रत्नमयीमां सं १६९१-१६९५ मां 'वरावैकादिक सुत्र' उपर 'दीपिका' नामे टीका रची हती. आ उपरांत 'कल्पसूत्र' उपर पण 'कल्पमृता' नामे एमनी टीका आणीती छे. समयसुन्दर संस्कृतना एक उत्तम विद्वान् हुता अन तमणे अनक ग्रन्थो रचेअ छे जैन गुर्जर साहित्यना पण तेओ एक सुप्रसिद्ध कवि छे. तमनी साहित्य प्रवृत्ति सं १६९२-२६ स १९८५ ('भावस्तक' रचार्हुं)भी मोडी सं १६९८-९६ स १६९२ ('जीवविचार,' 'नक्तान' अन 'दंडक' उपरनी टीकाभा) सुधीना अर्धो शताब्दी करवां ये छांवा समयपट उपर विस्तरेछां छे.

१ श्लोक पृ. ११७ (प्रवृत्ति)

२ समयसुन्दरना जीवन् अने तमना ग्रन्थो मात्र सुमो वैद्वान्, पृ ५७६ तथा ५८८-८९. तेमना गुजराती ग्रन्थो मध्ये सुमो पांचमी गुजराती साहित्य परिषदमां स्व धी, मोहकनाक द देशांको निबध 'कविचर समयसुन्दर'

समिताचार्य

समिताचार्य अथवा आर्य समित बज्रस्वामीना मामा हुता जैन साधुआनी ब्रह्मदीपक शास्त्रा तेमना कर्तृत्वधी केवी रीते प्रवर्तमान अई ए बिशे नीचनो वृत्तान्त मळ छे. आमीरदेशमां वृत्ता अने वेणा नशीमोना संगमन्थान ब्रह्मदीपमा पांचसो तापसो रहेसा हुता. एमानी एक तापस पोताना पग उपर अमुक प्रकारनो कप करिने पाणी उपर करतो हुता. आ चमत्कारभी छेका आश्चर्य पामसा हुता अने ब्रह्मकोनी हेसना घती हती. बज्रस्वामीना मामा आर्य समित एक वार विहार करता त्यां आम्हा थावकोप तेमन बधी पाठ करी. आ तापस कोई प्रयोग आ ब्रह्मकोने उत्तरतो हशे 'एवुं अनुमान करीन आर्य समिते तेमन कष्ट के तापसम तमा पर आभंरणयी बोजाबनि चरणप्रच्छादन ना भियधी एना पग बगुहर पोई नासा.' पछी एक थावके तापसने

आमत्रण आपोने तेना पग धोई नाल्या, एटले पेलो लेप पण धोवाई
गयो तापस नदीकिनारे आवी पाणीमा ऊतयो, एटले डूबी गयो पछी
आचार्य त्यांथी नीकळ्या तेमणे नदीकिनारे आवी वासक्षेप नाखी
कहुं, ' आव, पुत्रि ! मारे सामे किनारे जवुं छे. ' एटले नदीना वने
तट मळी गया, अने आचार्य सामे किनारे चाल्या गया. आथी वधा
तापसोए चमत्कृत थईने आर्य समित् पासे जैन दीक्षा लीधी. तेओ
सर्वे ब्रह्मद्वीपमा रहेता हता, तेथी ' ब्रह्मद्वीपक ' तरीके प्रसिद्ध थया.

वसन्तपुरना निलय श्रेष्ठीना पुत्र क्षेमंकरे समितिसूरि पासे दीक्षा
लीधी हती. हरन्त नामे संनिवेशमा समितिसूरि आव्या त्यारे त्यांनो
जिनदत्त नामे श्रावक साधुओ प्रत्येनी भक्तिथी खास तेमने निमित्ते
आहार तैयार करावतो हतो, तेथी आचार्य पोताना साधुओने ए बहोर-
वानो निषेध कयो हतो, एवो वृत्तान्त पण मळे छे.

जुओ अचलपुर, ब्रह्मद्वीप, वज्र आर्य

१ आचू, पूर्वभाग, पृ ५१४-१५; निमा, गा. ४४४८-५०;
निचू, भाग ४, पृ ८७४-७५. वळी जुओ जीकभा, गा १४६३;
कष, पृ १३२, कसु, पृ ५१३-१४. ककि, पृ १७१; कदी, पृ.
१४९-५०, इत्यादि

२ पिनिम, पृ १००.

३ पिनिम, पृ ३१

समुद्र आर्य

आर्य समुद्र ए आर्य मगूना गुरु होय एम जणाय छे. एमनुं
शरीर घणुं दुर्बळ हतु आथी एमने माटे आहारनी वानीओ जुदां जुदा
मात्रक आदिमां जुदा जुदी लेवामा आवती हती, ज्यारे आर्य मंगू तो
बघी चीजो एक ज पात्रमा लेता हता, जुदां जुदां पात्रमां लावेली
चीजो तेओ खाता नहोता एक वार ए वन्ने आचार्यो विहार करता
सोपारकमा गया. त्याना बे श्रावकोमानो एक गाडां चलावतो हतो,

ગ્યારે બીજો વારુ ગાઝવાનો ધધો કરસો હતો ' તેમોપ આ બન્ને બાબતોની આદાર સ્વીકારવાની રીતિનો મેરુ ઓઈન આર્ય મંગૂની પાસે આવીત આ વિશે પૂછ્યું ત્યાર આર્ય મંગૂપ તેનો નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યા ગાઝાશાસ્ત્ર ધ્યાનકરુ તેમણે કહ્યું, ' હે શાક્ટિક ! તમારું જે ગાઝુ દુર્બલ હોય તેમ તમે પ્રયત્નપૂર્વક દોરઠાંબી યાંપો છો; પણ તે પાકે છે નાંમ્યા કિના જ બચાવવામાં આવે છો તે સુદી પડે છે મનમૂત ગાઝુ બધ કિના પણ પાછી શકે છે, પટલ તેને તમે બોપતા મથી. ' પણ શૈક્ટિક-દારુશાસ્ત્રને તેમણે કહ્યું ' હે શૈક્ટિક ! તમારી જે કુંડી દુર્બલ હોય તેને માંસની પટીઓથી બાંધીને પણ તેમાં મધ મરા છો પણ મનમૂત કુંડીને બંધનની જાલ પડતી નથી આર્ય સમુદ્ર દુર્બલ ગાઝા બધવા કુંડી જેવા છે, ગ્યાર બધે મનમૂત ગાઝા બધવા કુંડી જેવા છીંદ. આર્ય સમુદ્ર સારી રીત યોગસંપાદન કરી શકે, ૫ માટે તેમનો આદાર આ રીતે છેવામાં આવે છે ' "

દેહકલ્પસુત'ની પૃતિમાં આર્ય મંગૂ, આર્ય સમુદ્ર અને આર્ય સુદાસ્તીના મળેલા એક સાથે ટપ્પેસ કરેલો છે "

જેવાપણ ધીંગ થતાં આર્ય સમુદ્રે માવપોપગમમથી દેહયાગ કર્યો હતો

૧ સુત્રો મંગૂ આર્ય

૨ તથા જ હી બાવસપેશઃ શાક્ટિકોઽપરો શૈક્ટિકો : શૈક્ટિકો નામ સુદાસ્તીનામયી : સ્વય (૪૧ ૧) પૃ. ૪૪

૩ સ્વયા (૪૧ ૧) મલ ૧૪૧-૪૧ સ્વય (૪૧ ૧) પૃ. ૪૩-૪૪

૪ શુદ્ધ અગ ૧, પૃ. ૪૪

૫ આવી પૃ. ૨૨૪

મ ન

મોર્ચિયસીય ગાઝા અગાધના મેંપ પુર કુગાવના પુર ' એવ વરે જગ પ્રમાણ ને ઉત્તરિનેમાં જગના જતા અને ત્યાં મૂકીને વગ બાવ

દક્ષિણાપથ,^૨ સુરાષ્ટ્ર તથા આધ્ર, દ્રાવિડ આદિ દેશો^૩ તાવે કર્યા હતા.

જૈન કથા અનુમાર, સપ્રતિ પૂર્વજન્મમાં કૌશાંત્રીમાં ભિલારી હતો અને મરતી વખતે આર્ય સુહસ્તીનો શિષ્ય થયો હતો. વોજા જન્મમાં તે રાજા થયો, એ વખતે આર્ય સુહસ્તી ઉજ્જયિનીમાં જીવન્તસ્વામીની પ્રતિમાનુ વદન કરવા માટે આવ્યા ત્યારે રથયાત્રામાં એમને જોઈને સંપ્રતિને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું અને તે આચાર્યનો શિષ્ય અને મોટો પ્રવચનભક્ત થયો. સંપ્રતિનો રાજપિંડ આર્ય સુહસ્તીના શિષ્યો વાપરતા હતા એ નિમિત્તે મહાગિરિ અને સુહસ્તી એ બન્ને આચાર્યો વચ્ચે મતમેદ યયો હતો, જેમાં છેવટે સુહસ્તીએ ક્ષમા માગી હતી.^૪

એ સમયે સાડીપત્રીશ આર્યદેશો સિવાયના પ્રદેશોમાં જૈન સાધુઓનો વિહાર થતો નહોતો. આથી સંપ્રતિએ પોતાના સરહદી માડલિકોને બોલાવી તેમને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, અને સાધુઓ જ્યારે એઓના દેશમાં વિહાર કરે ત્યારે એમની પ્રત્યે કેવા પ્રકારનું પ્રવચનોચિત વર્તન થવું જોઈએ એનું સૂચન કર્યું. પછી સંપ્રતિએ રાજપુરુષોને સાધુવેશ ધારણ કરાવી એ દેશોમાં મોકલ્યા, અને એ રીતે ત્યાંની પ્રજાને સાધુઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું એની વિધિથી પરિચિત બનાવી પછીથી સાધુઓ પણ ત્યાં જવા લાગ્યા, અને સરહદી દેશો ‘ભદ્રક’-વિહાર યોગ્ય બન્યા આ પ્રમાણે સંપ્રતિએ આન્ધ્ર, દ્રાવિડ, મહારાષ્ટ્ર, કુડુક્ક આદિ સરહદી પ્રદેશો, જે અનેક અપાયોથી ભરેલા હતા તેમાં સાધુઓનો સુખવિહાર પ્રવર્તાવ્યો.^૫

સંપ્રતિ રાજા એ જૈન ઇતિહાસમાં મોટો પ્રવચનભક્ત રાજા ગણાય છે તેણે સવા કરોડ જિનચૈત્ય, સવા કરોડ જિનર્થિવ, છત્રીસ હજાર જીર્ણ જિનચૈત્યોનો ઉદ્ધાર, પચાણ હજાર પિત્તલના થિંચ તથા હજારો ઉપાશ્રયો કરાવ્યા હોવાની અનુશ્રુતિ છે.^૬ આજે પણ ‘કોઈ સ્થળે ભૂગર્ભમાં દટાયેલી પ્રતિમા મળે છે એને શ્રદ્ધાસ્થુ જૈનો સંપ્રતિ રાજાના સમયની માને છે.

૧ છબો હુજાઈ

૨ કુષ્ઠે, માય ૨, પૃ. ૧૧૪-૧૮

૩ મિષ્ટ, માય ૨, પૃ. ૪૧૮

૪ છબો મહાગિરિ માર્ય સુહસ્તી માર્ય

૫ કુષ્ઠે માય ૨, પૃ. ૧૧૪-૨૧

૬ કવિ, પૃ. ૧૧૪-૧૫ કવિ પૃ. ૧૧૬

સરસ્વતી

ઉપર ગુજરાતની સરસ્વતી નદી જેના કિનારે પાટળા, સિવપુર
ગોરે ઐતિહાસિક સ્થાનો આવેલાં છે

સરસ્વતી નદીનો પૂર્વદિશામિમુલ્ય પ્રવાહ આં છે ત્યાં જ્યાં
આનંદપુરવાસી ઢોકો શરદઋતુમાં યજ્ઞબૈમલ સત્કરિ-રચાણી કરે
છે ' વડી અન્નપ્ર એક દિવસની સત્કરિ માટે સરસ્વતીઆપ્રાનું ગ્યા
હરણ આવેલું છે

સરસ્વતીનો પ્રવાહ પૂર્વથી પશ્ચિમે વહે છે આથી જે યોગ્ય પ્રદેશ
માં પણ એ પૂર્વમિમુલ્ય આવે છે એ પ્રદેશ પવિત્ર ગણાય છે સર-
સ્વતીનો આ ' પ્રાચીનપ્રવાહ ' પ્રવાહ સિવપુર પાસે છે, અને ત્યાં જૂના
સમયથી કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસ મોગે મેલો મરાય છે, આં આસ
પાસના પ્રદેશમાંના હજારો માણસો એકત્ર આવે છે આનંદપુરવાસી
ઢોકો 'મો અર્થ ' પ્રાચીન આનંદપુરનો આસપાસના વિસ્તારમાં વસતા
ઢોકો ' એવો કરીએ તો એવી ઐતિહાસિક ઐક્ય ચઢવાશે

સરસ્વતીના પૂર્વમિમુલ્ય પ્રવાહનો ઝળઝળ અવસિદ્ધસુરિના ' હમ્મીર
મદમર્દન ' નાટક (ઈ સ ના ૧૬મા અંકનો પૂર્વમિ) માં સિવપુરના
રુદ્રમ્હાત્મ્યન્ય વર્ણનપ્રસંગમાં પણ છે

સરસ્વતીના ઇતિહાસ માટે જુના ' સંભાવના ઇતિહાસ 'માં પરિ-
શિષ્ટ ૨; પુગુ માં સરસ્વતી, તથા ધી કનૈયાલાલ વલે સંપાદિત 'સર

ત્વતી પુરાણ

૧ વૃષ્ણે, માગ ૩, પૃ ૮૮૩-૮૪ જુઓ અનન્દપુર

૨ તત્ત્વ તાઓ મસઢીઓ એગદેવસિયાઓ જહા સરસ્સહજતા, આસુચ્, પૃ ૩૨૨

૩ નૂનમસ્યા [સરસ્વત્યા] સિદ્ધપુર્ગપરિસરે પ્રાચીમુક્તપ્રસ્થમર પય-
પ્રવાહનધિવસન્ સુચિરવિરશ્ચિશિર કર્ત્તનસજ્ઞાતપાતકવિશુદ્ધયર્થમિવ ભગવાન્
મદમહાકાલઃ, હમ્મીરમદમર્દન, પૃ ૪૭

સહસ્રામ્રવન

અજ્ઞયતગિરિ ઉપરનું એ વન, જ્યા નેમિનાથને કેવલજ્ઞાન થયું હતું.

૧ કક્કૌ, પૃ. ૧૬૨-૭૦

સહ્યપર્વત

પશ્ચિમઘાટનો ઉત્તર તરફનો ભાગ. એનો ઉલ્લેખ 'આવશ્યકસૂત્ર'-
ની નિર્યુક્તિમા છે ' એક દુર્ગમા વસતા કૌકળ દેશના પુરુષો સહ્ય નામે
પર્વત ઉપરથી ઘઉં, ગોઝ, ઘી, તેલ આદિ ઉતારવાનું અને ત્યા ચઢાવવાનું
કામ કરે છે, ' એવો પણ નિર્દેશ છે

૧ આનિ, ગા ૯૨૫

૨ એકસ્મિન્ દુર્ગે નિવસન્ત કુદ્કુળઝેગોદ્રવા પુરુષા સહ્યાનામ્ન
પર્વતાદ્ ગોઘૂમગુહઘૃતતૈલાદિમાખ્ડમવતારયન્ત્યારોહયન્તિ ચ । આહેહા,
પૃ ૫૫

કોક્કળે એગમ્મિ દુર્ગે સજ્ઞસ્પ મહ આરુહતિ વિલયતિ ચ, આમ,
પૃ ૫૧૨

સાતવાહન

જુઓ સાલવાહન

સામ્બ

જાવતીથી થયેલો કૃષ્ણનો તોફાની પુત્ર. એના અડપલાંની કથાઓ
અનેક સ્થળે છે, અને તે પુરાણાદિમા વર્ણવેલી કૃષ્ણની ક્રીડાઓ સાથે

૧ છબો કુખાલ

૧ કુચ્છે, માગ ૧ પૃ ૧૧૪-૧૮

૨ મિત્ર માગ ૧ પૃ ૪૧૮

૪ છબો મહાગિરિ આર્ય સુહસ્તી આર્ય

૫ કુચ્છે માગ ૧, પૃ ૧૧૪-૧૧

૬ કચ્છ, પૃ ૧૧૪-૧૫ કચ્છ પૃ ૧૧૬

સરસ્વતી

ઉત્તર ગુજરાતની સરસ્વતી નદી, જેના કિનારે પાટણ, સિદ્ધપુર
બગેરે ઐતિહાસિક સ્થાનો આવેલાં છે

સરસ્વતી નદીનો પૂર્વદિશામિમુલ્ય પ્રવાહ આં છે ત્યાં જ્યાં
આનંદપુરવાસી છોકરા ધારવજીતુમાં મથાવૈમથ સંસ્કૃતિ-ઝાણી કરે
છે ' વઢી અન્યથા, એક દિવસની સંસ્કૃતિ માટે સરસ્વતીઆપ્રાણુ ઝાં-
હરણ આવેલું છે

સરસ્વતીનો પ્રવાહ પૂર્વથી પશ્ચિમે વહે છે આથી જો થોડા પ્રદેસ-
માં પણ પૂર્વમિમુલ્ય આવે છે એ પ્રદેસ પશ્ચિમ ગણાય છે સર-
સ્વતીનો આ ' પ્રાચીનપ્રવાહ ' પ્રવાહ સિદ્ધપુર વાસ છે અને ત્યાં જૂના
સમયથી કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસ મોટો મેલો મરાય છે, આં આસ
પાસના પ્રદેશમાંથી હજારો માણસો એકત્ર આવે છે ' આનંદપુરવાસી
છોકરા 'નો અર્થ ' પ્રાચીન આનંદપુરનો આસપાસના વિસ્તારમાં વસતા
છોકરા ' એવો કરીએ તો એથી ઐતિહાસિક બૌદ્ધિય ચઢવાણ

સરસ્વતીના પૂર્વમિમુલ્ય પ્રવાહનો અર્થેસ અવસિંહસૂરિના ' હમ્મીર
મદમર્ચન ' માટક (ઈ સ ના ૧૩મા અતકનો પૂર્વ) માં સિદ્ધપુરના
કમ્મહાસના કર્ણપ્રસંગમાં વળે છે "

સરસ્વતીના ઇતિહાસ માટે જુના સંભાવના ઇતિહાસ 'માં પરિ
શિષ્ટ ૧, પ્રગુ માં સરસ્વતી તથા બી. કનૈયાલાલ દવે સંપાદિત 'સર

સ્વતી પુરાણ

૧ વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ ૮૮૩-૮૪ જુઓ આનન્દપુર

૨ તત્થ તાઓ સચ્ચડીઓ એગદેવસિયાઓ જહા સરસ્સર્જજતા, આસૂ, પૃ ૩૨૨

૩ નૂનમસ્યા [સરસ્વત્યા.] સિદ્ધપુર્ણપરિસરે પ્રાચીમુતપ્રસૂમર પય-
પ્રવાહમધિવસન્ સુચિરવિરધિશિર કર્ત્તનસજ્ઞાતપાતકવિશુદ્ધયર્થમિવ ભગવાન્
મદમદાકાલ., દમ્મીરમદમર્દન, પૃ. ૪૭

સહસ્રામ્રવન

ઉજ્જયતગિરિ ઉપરનું એ વન, જ્યાં નેમિનાથને કેવલજ્ઞાન થયું હતું.

૧ કકો, પૃ ૧૬૯-૭૦

સહ્યપર્વત

પશ્ચિમઘાટનો ઉત્તર તરફનો ભાગ. એનો ઉલ્લેખ 'આવશ્યકસૂત્ર'-
ની નિર્યુક્તિમાં છે 'એક દુર્ગમાં વસતા કોંકણ દેશના પુરુષો સહ્ય નામે
પર્વત ઉપરથી ઘઉં, ગોઠ, ઘી, તેલ આદિ ઉતારવાનું અને ત્યાં ચઢાવવાનું
કામ કરે છે,' એવો પણ નિર્દેશ છે

૧ આનિ, ગા ૯૨૫

૨ એકસ્મિન્ દુર્ગે નિવસન્ત કુદ્ધકુળદેઓદ્ભવા પુરુષા સહ્યાનામ્ન
પર્વતાદ્ શોધૂમગુહઘૃતતૈલાદિભાળ્લમવતારયન્ત્યારોહ્યન્તિ ચ । આહેહા,
પૃ ૫૫

કોઢ્કળે એગમ્મિ દુર્ગે સજ્ઞસ્સ મહ આરુહતિ વિલયતિ ય, આમ,
પૃ. ૫૧૨

સાત્રવાહન

જુઓ સાલવાહન

સામ્વ

જાવવતીથી થયેલો કૃષ્ણનો તોફાની પુત્ર. એના અહપલાંની કથાઓ
અનેક સ્થળે છે, અને તે પુરાણાદિમા વર્ણવેલી કૃષ્ણની ક્રીડાઓ ગ્રામે

કેટલક બંદો મઝતી બાબે છે ફેગ્લીક ડવાદરણરૂપ કબાઓનો સહેવ જહોં બાપ્પો છે :

શરતનીમાં ધનદેવના પુત્ર નિસદનો પુત્ર સાગરચન્દ્ર સ્વૂં રૂપાલો હતો અને સાથ વગર સર્વેને તે પ્રિય હતો શરતનીમાં વસતા થીજા એક રાજાને કમલમેલા નામની એકી જ રૂપવાન પુત્રી હતી. ઉપસેનના માળેજ ધનદેવ સાથે પત્નું સગપણ કરલું હતું એક વાર નારદ મુનિ સાગરચન્દ્ર પાસે બાપ્પા અને તેનો બાગલ કમલમેલાની પ્રસંસા કરી. બાપી સાગરચન્દ્ર કમલમેલામાં બાસલ થયો, અને તે કમ્પાની બાહુતિ પીંતરતો રહ્યા પત્નું નામ રટ્યો રહેવા સામ્યો. પછી નારદ કમલમેલા પાસે ગયા, અને એની બાગલ તેમણે સાગરચન્દ્રની પ્રશંસા કરી અને ધનદેવની મિન્દા કરી બાપી કમલમેલા પગ સાગરચન્દ્રમાં બાસલ થઈ નારદે આ વાત જાણ સાગરચન્દ્રને કરી પછી સાગરચન્દ્રે સર્વે કમલમેલા સાથે વેપારનો મેલ્લપ કરી બાપવાનો વિનિતિ કરી. થીજા કુમારોપ સાંકને મથ પિયરાવીને તેની પાસે આ વિનિતો સ્વીકારાવી, પણ મથનુ ધેન ઝટરી ગયા પછી સાંકને આ કામની મુલેલીનું માન થયું વિચાર કરીને તેણે પ્રશુન્ન પાસે પ્રશ્નપિચિવાની માગણી કરી પ્રશ્નપિત્તી સહાયથી તેણે કમલમેલાનું પ્રતિરૂપ ચિકુર્મ્યુ રહ્યા કમલમેલાની જગાપ ગોટલી લીધું અને જો રિલસે કમલમેલાનું ધનદેવ સાથે જમ્ન થવાનું હતું તે રિલસે પત્નું દરણ કરીને રૈલતક ડવાનમાં એન સાગરચન્દ્ર સાથે પરણાવી લીધી પછી ધનદેવ સાથેના જમ્ન સમયે વિધાપ્રતિરૂપ તો અપહાસ કરીને બાકાશમાં ઝડી ગયું. કમલમેલા થીજો નારદને પૂછવામાં બાપતાં તેમણે કહ્યું કે કમલમેલાને મેં રૈલતક ડવાનમાં ચોઈ હતી કોઈ વિધાવર એને હરો ગયો છે ' આ સાંમઝી કુષ્પ સૈમ્બ સોહિત નગરની બહાર નોકલ્લ્યા સૌંથ પગ વિધાવરનું રૂપ વરણ કરીને ઝડવા માટે સામે બાપ્પો સર્વ રાજાઓના સચિ પરાવ્રય કર્યો, પણ ચ્ચારે એણે જોણુ કે પિતા કોપાયમાન થયા છ ત્યારે એ કુળને પતો પડ્યો, અને કહ્યું, આ કમલમેલા બાપવાલ

ફરવા માટે ગોલમાંથી પડતું મૂકતી હતી, તેને વચાવીને અમે અહીં લાવ્યા છીએ ' પછી કૃષ્ણે ઉગ્રસેનનું સાન્નિધ્ય કર્યું અને વધા સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યા

એક વાર ભગવાન અરિષ્ટનેમિ દ્વારવતીમા સમોસર્યા એમને ઉપદેશ સાંભળીને સાગરચન્દ્રે એમની પાસે દીક્ષા લીધી એ પછી એક વાર સાગરચન્દ્ર શૂન્યગૃહમાં એકરાત્રિકી પ્રતિમોમાં રહેલા હતા ત્યારે ધનદેવે એમના વીસે નરમાં ત્રાંવાની સોયો ઠેાકી દીધી આધી સાગરચન્દ્ર મરણ પામ્યા. વીજે દિવસે તપાસ કરતાં ત્રાંવાના કારીગર પાસેથી માદ્યમ પડ્યું કે આ સોયો ધનદેવે ઘડાવી હતી ક્રોધાયમાન થયેલા સાંવ આદિ કુમારોએ ધનદેવ પોતાને સોંપી દેવામાં આવે એવી માગણી કરી. પરિણામે યાદવોના બે પક્ષો વચ્ચે યુદ્ધ થયું, પરન્તુ દેવ થયેલા સાગરચન્દ્રે બન્નેને શાન્ત કર્યા. પછી કમલમેલાએ પણ ભગવાન અરિષ્ટ-નેમિ પાસે દીક્ષા લીધી

એક વાર જાંબવતીએ કૃષ્ણને કહ્યું કે 'મારા પુત્રનું કોઈ તોફાન હજી જોવામાં આવ્યું નથી,' ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે 'કોઈ વાર વતાગ્રીશ.' પછી કૃષ્ણ પોતે આમીર થયા અને જાંબવતીએ આમીરીનું રૂપ લીધું, અને તેઓ દ્વારવતીમાં દહીં વેચતા ફરવા લાગ્યા. સાવે જાંબવતીને જોઈને દહીં લેવા બોલાવો, અને પછી તેને એકલીને પરાણે એક દેવઝમાં રેંચો જવા લાગ્યો. પાછળથી આમીરના રૂપમાં કૃષ્ણ આવ્યા, અને બન્ને વચ્ચે યુદ્ધ થયું આમીર કૃષ્ણ વાસુદેવ થયા અને આમીરી જાંબવતીરૂપે પ્રકટ થઈ, એટલે માબાપથી શરમાયેલો સાવ અવગુઠન કરીને નાસી ગયો. વીજે દિવસે યાદવોની સભામાં એને પરાણે બોલાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે લાકડાનો એક ચીલો ઘડતો ઘડતો આવ્યો. કૃષ્ણે એનું કારણ પૂછતાં તે બોલ્યો, 'જે ગઈ કાલની વાત કહેશે એના મુખમાં આ ઠોકવાનો છે.'

साँब अन्ने प्रमुम्बनी कीबन्तो करवमामाना पुत्र मातुनी धवि करेकी पत्रवणी कृष्णे करेळें साँबनु वेसनिर्वासल तथा डेबट एग-उपर करेको अनुग्रह, ए सर्व माते सुभो वपुरेव-हिंदी वा पीठिक्य मुख बन्ने प्रतिमुख ए विमानो (गुज. अनुवाद पृ. १२-१४३) जाती क्योम्बो तेम्नी अतिवृद्धाचारो कर्तारिक ह्यो एव मादव मन्त्रायनी वास्तविक स्थिति तथा मादवोता अंतरिक संवर्ष उपर वे द्वारा केन्द्रकोक प्रकाश पडे छे ।

साम्बरि

साँबर-शाकमरी सपादकस्तुं मुख्य शहर '

सामरिना खणनो उन्नेख मळ छे '

१ ज्योति पृ. १७४ जन १७८ बन्नी सुभो सपादकस्तुं

२ क्योव व साँबरिक्यव बन्ना पृ. ११८

पुनः सोवर्षेव केन्द्रव कर्तारिकवात क्योव व साँबरिक्यव
१७४ पृ. ७

सासबाहन

गोश्वरीने किमारे आवेला प्रतिष्ठानतो राजा ' एना ' शासिबाहन, ' शासबाहन ' अन्ने ' सासबाहन ' एना वण नाम मळे छे । प दर वर्षे मरु-कच्छना नमोबाहन राजा उपर आक्रमण करसो हतो सासबाहनता मेशेनु गाम सरक हतु ' सासबाहननी सुपन्यापी कासबापावै पयुरण पर्व अतुयनि बरु पचमीए करवानु शरु क्यु हतु ' ।

सासबाहन विशेषां केरळांक रसप्रद कथानको आगमसाहित्यमां छ । एक बार सासबाहन रामाय एना दृढनायकम आशा आपी के ' सीप्र मधुराना कथना सई सो ' दृढनायक बभार केई पूज्य विषय सैम्ब सईन नीटक्या, एण पछी तेन विचार बयो के ' कई मधुराना कथना कथा ' उत्तर मधुराना के दक्षिण मधुरा (मधुरा)ना । ' एण सासबाहननी आशा एणो पूजक गणाती हती, आओ बभार पूष्टपरछ करवानु शक्य नहोतु एणे वोशाना सैम्ब । ये मांग पाही श्रीपा, अन उत्तर

મથુરા તેમ જ દક્ષિણ મથુરા વન્ને ઉપર વિજય કર્યો. પછી જઈને રાજાને વિજયની વધામણી આપી એ જ સમયે વીજા કોઈ દૃતે રાજાને જઈને કહ્યું કે 'અપ્રમહિષીને પુત્ર જન્મ્યા છે' ત્યારે વઢી વીજાએ સ્વર આપી કે 'અમુક સ્થળે વિપુલ નિધિ પ્રકટ થયો છે.' આ પ્રમાણે 'એક સાથે અનેક મંગલ સમાચારો આવવાથી અતિહર્ષને કારણે સાલિવાહન દીપ્તચિત્ત થઈ ગયો તે પલ્લવો તોડવા લાગ્યો, સ્તંભો ઉપર પ્રહાર કરવા લાગ્યો, અને અનેક પ્રકારે અસમંજસ બોલવા લાગ્યો એના પ્રભાવમા નીચેની ગાથાઓ પણ હતી.

સત્ત્વ મળ ગોદાવરિ ! પુન્નસમુદ્દેણ સાવિયા સંતી ।

સાતાહ્નકુલસરિસ, જતિ તે કૂલે કુલં અત્થિ ॥૬૨૪૬॥

ઉત્તરતો હિમવંતો, દાહિણત સાલિવાહનો રાયા ।

સમભારભરકંતા, તેણ ન પલ્હત્યે પુહવી ॥ ૬૨૪૭ ॥

[અર્થાત્ હે ગોદાવરી ! પૂર્વ સમુદ્રના સોગન પાણીને સાચું કહે : સાલિવાહનના જેવું વીજું કોઈ કુલ તારા કૂલ-કિનારા ઉપર છે ?]

ઉત્તરમાં હિમાલય અને દક્ષિણમાં શાલિવાહન રાજા-એમ (વન્ને દિશામાં) સરસા ભારથી આક્રાન્ત થયેલી પૃથ્વી ચલાયમાન થતી નથી]

પછી રાજાને ખાનમાં લાવવા માટે સ્વરક મંત્રીએ 'એક ઉપાય કર્યો અનેક સ્તંભો અને મીંતો તેણે તોડી નાખ્યા રાજાએ પૂછ્યું : 'આ કોણે કર્યું ?' એટલે મંત્રીએ ઉત્તર આપ્યો 'આપે.' પછી 'આ મારી આગળ મિથ્યા ભાષણ ન કર છે' એમ માનીને રાજાએ તેને છાત મારી, સક્ષેપ પ્રમાણે વીજા માણસોએ અમાત્યને અન્યત્ર છુપાવી દીધો. પછી કંઈક જરૂર પડતાં રાજાએ પૂછ્યું 'અમાત્ય ક્યાં છે ?' પેલા માણસોએ કહ્યું 'આપની આગળ અવિનય કર્યો, તેથી એમનો વધ કરવામા આવ્યો છે.' ત્યારે રાજા સોરવા માંડ્યો કે 'મેં આ સારુ ન કર્યું, એ સમયે મને કંઈ ખાન ન રહ્યું' પછી પેલા રાજપુરુષો બોલ્યા કે

“કદાચ જાણીએ અમારુ રક્ષણ કર્યું હોય તો મને સપાસ કરીશ.”
પેઠી અજાણને ધ્રુવચારી આમ્યા અને રાજા પ્રસન્ન થયા.^૧

સાત્ત્વચારિત્રની અપ્રમદિપીનુ નામ પૃથ્વી હતું. એક વાર રાજા
અચાંક બહાર ગયો હતો ત્યારે તેના વેશ ધારણ કરીને, બધી રાણીઓથી
વીર્યઘ્નિને તે રાજાના આસન ઉપર વેટી કેન્દ્રીક વાર પડી રાજા
ત્યાં આમ્યા, તો પણ તે ડઝી નહિ પૃથ્વીનું આ વર્તન રાજાને ગમ્યું નહિ.
ત્યારે પૃથ્વી બોલી કે રાજા ત્યારે દરવાર મર્યાદા બેઠો હોય ત્યારે
ગુરુધનો સિવાય બીજા ગમે તોયો મોટો માણસ આવે તો પણ તે ડઝી
થતો નહોતું હું તમારી સીમા કરતો હતી, તેથી ડઝી નહીં થો
પ્રમ નહોતો તો અસ્તુ ડઝી થઈને તમારું અભિલાષન કરતું. પ્રમ
કહીને તેણે રાજાને પ્રસન્ન કર્યો.^૨

૧ છમો પ્રતિષ્ઠાન

૧ છમો જમોવાહન જમોત્રહુ તે દેવથી સમવા થીના શત્રુઓ
પૂર્ણવેળાં ચપકો સહસ્ત્રવંદીત દુઃખ-અપદ વરણ, તમા સાત્ત્વચારિત્ર અવળ
શત્રુવાહન તે દેવથી સમવાથીના શત્રુવાહન વેસનો ચોતમીપુત્ર શત્રુવર્તિ
હોઈ શકે. આ શ્રવણમાં પણ છમો જમોવાહન

૧ જુઓ આગ ૧ પૃ. ૧૬૪૦

૨ છમો સાત્ત્વચારિત્ર-૨.

૫ આ શીતલિત સમ્ય મૂળથી છે ત્યાં એનો અર્થ દુરલભો
દુર્લભ (Excited) એનો છે. સીમી અર્થજ્ઞાનાથી અવગત કરક
મદે સાત્ત્વચારિત્ર અંગેક હપ્તોથી બહાર છે ત્યારે આ દુર્લભ અર્થ પ્રચલિત
કરવા એનો છે. જાણી એક થીમો અર્થ ક્ષિપ્તલિત છે તાપ મન
અવગતારિથી એનો જણાવવા મળે તો જોઈ હોય એ ક્ષિપ્તલિત અર્થવાન
છે (છમો અભિપ્રાયચારિત્ર મન્ય ૧ થી ચિત્તલિત).

૧ જુઓ આ ૧૬૪૪-૪૬ જુઓ આગ ૧ પૃ. ૧૬૪૦-૪૧

૨ અર્થ (અર્. ૧ પૃ. ૧૬૧-૧૨૧). અર્થ (અર્. ૧).

सिद्धराज जयसिंह

सं. ११४९ थी ११९९=ई. स. १०९३ थी ११४३ सुधी
अणहिलवाडनी गादी भोगवनार गुजरातनो चौलुक्यवंशीय राजा

अभिलपित धन होय छता एनी रक्षा, प्रतिष्ठाप्राप्ति अने अभीष्ट
स्त्रीनी कामना करता मनुष्य दुःखी थाय, अने स्त्रीनी प्राप्ति थाय छतां
मनुष्य पुत्रादिनी आशाथी दुःखी थाय-ए संबंधमां राजा सिद्धराज
जयसिंहनु उदाहरण 'श्राद्धप्रतिक्रमण सूत्र'नी रत्नशेखरनी वृत्ति (ई. स.
१४४०) मां आपेलुं छे.

सिद्धराज विशेषी आ प्रकारनी किंवदंती लोकप्रसिद्ध हरो, ते
उपरथी आ उदाहरण लेवायुं लागे छे.

१ एवमभिरुपितधनत्वेऽपि तद्रक्षास्वप्रतिष्ठाप्राप्त्यभीष्ट-स्त्रीसंयोगका-
मितकामभोगाद्याशया तत्प्राप्तावपि सिद्धराज-जयसिंहनृपादिवत् पुत्रा-
द्यपत्याशया . . सर्वदापि दुःखिन एव, ...श्राप्रर, पृ १०१

सिद्धसाधु

तेओ हरिभद्रसूरिना शिष्य हता. बुद्धधर्मनो मर्म जाणवा
माटे तेओ बौद्धो पासे गया हता, त्या बौद्ध मतथो तेओ भावित थया,
पण गुरुने वचन आप्युं हतुं, एटले तेमनी विदाय लेवा माटे आब्या
गुरुए तेमने प्रतिबोध कर्यो, पण बौद्धोने पण वचन आप्युं हतुं एटले
पाछा तेमनी विदाय लेवा माटे गया. ओम एकवीस वार थयु. छेवटे
हरिभद्रसूरिए तेमना प्रतिबोध माट 'ललितविस्तरा' वृत्ति रची, त्यार-
पछी तेओ गुरु पासे स्थिर थईने रह्या.

'प्रभावकचरित' अनुसार आ सिद्ध साधु ते 'उपमितिभवप्रपंच
कथा'ना कर्ता सिद्धर्षि छे. पण ऐतिहासिक प्रमाणो आपणने निश्चित-
पणे एम मानवा प्रेर छे के सिद्धर्षि ए हरिभद्रसूरिना प्रत्यक्ष शिष्य
नहोता, केम के सिद्धर्षिना पोताना ज कथन सजब, तेमनी उपर्युक्त कथा

સ ૧૬૨=ઈ સ ૧૦૬માં રચાઈ છે, જ્યારે હરિમદ્સૂરિ પૃ વિદ્યમાના બાઠમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં અને નવમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં રચી ગયા * સિદ્ધર્ષિ પોતાના 'ધમબોધકર ગુરુ' સરીકે હરિમત્તનો સ્પર્શ કર્યો છે અને તેમણે 'સંસ્કૃતવિસ્તાર' શ્રુતિ અનાગતનો વિચાર કરીને પોતાને માટે જ નિર્મા હોવાનું બહુમાનપૂર્વક તાપ્તું છે 'સંસ્કૃતવિસ્તાર' શ્રુતિ આણે કે અનાગત-મતિપ્યનો વિચાર કરીને પોતાને માટે હરિમત્તે રચી પૃ સિદ્ધર્ષિના શમ્પ્દોનો વાસ્તવિક અર્થ સો પૃ જઈ શકે કે બંને પ્રાયશ્ચ સમકાલીનો નથી. એમાં સો એક પૂર્વ કાલીન વિદ્વાને પોતાની બાપ્પાત્મિક દૃષ્ટિને બરાબર રૂપે એવી કૃતિ સમ્પ્રી પૃ માટેના સિદ્ધર્ષિના પ્રશ્નના ઉત્તરો છે. સિદ્ધર્ષિને બૌદ્ધમતનું આકર્ષણ હશે પણ 'સંસ્કૃતવિસ્તાર'નું અધ્યયન કરીને તેઓ જૈન મંત્રમાં સ્થિર થયા એવો અર્થ પણ ઉપર ટક્કિલી અનુક્રુતિનો કરી શકાય

૧ આગર પૃ ૧૨

૧

૨ પ્રથમ સિદ્ધર્ષિચરિત્ર કો ૧૧-૧૪૭

૩ પહેલી બૌદ્ધિકેષ્ઠક કાવ્યકરમ્પદ્ય, બાપ્પાઈ ચિત્તવિજયગ્રંથો વિષય હરિમદ્સૂરિના સમવર્તિત્વ

સિદ્ધસેનાગિ

ચિનમદ્સૂરિગણિ હમામ્મગણિત ચીત્તકમ્પસૂત્ર ઉપરની શૂર્ણિમા કર્તા આ સિદ્ધસેનાગણિ ચિનમદ્સૂરિગણિની પછી અર્થાત્ ૩૬ સ ૧૦૧થી અર્થાત્ કાલ્કમાં થયા પટલું સો નક્કી છે પણ તેમના સમય વિશે તથા તેઓ કોણ હતા પૃ વિશે નિષ્પર્વક કહી શકાય એમ નથી. *

૧ ચીત્તકમ્પસૂત્ર: સમાપ્ત. ૧. સિદ્ધિદેવકવિરેષા. ૧. બૌદ્ધ પૃ ૨

૨ બૌદ્ધ પ્રત્યક્ષ પૃ ૧૭

સિદ્ધસેન દિવાકર

આદિ જૈન તાર્કિક કવિ અને સ્તુતિકાર જેમ્ને પરંપરાથી રાના

વિક્રમોદિત્યના સમકાલીન ગણનામાં આવે છે, તથા વિક્રમને જેમણે જૈનધર્મી કર્યો હોવાનું મનાય છે

એમને વિશેના કેટલાક પ્રકીર્ણ ઉલ્લેખો આગમસાહિત્યમાં છે એમાં સૌથી મહત્વનો ઉલ્લેખ કેવલીને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન યુગપત્તિ થતું હોવા વિશેનો તેમનો મત છે આગમિક મત ખરો છે કે કેવલીને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન યુગપત્તિ—એક સાથે થતું નથી, પણ એક સમયે કેવલજ્ઞાન અને બીજે સમયે કેવલદર્શન એમ વારવાર થયા કરે છે સિદ્ધસેન આ મતને તર્કથી અસિદ્ધ ગણે છે જિનભદ્રગણિ ક્ષમા-શ્રમણ જેવા પછીના આચાર્યોએ સિદ્ધસેનના આ મતનું ધંધન કર્યું છે. આગમસાહિત્યમાં સિદ્ધસેન અને જિનભદ્રના આ મતાંતરોની વારવાર નોંધ લેવામાં આવી છે.^૧

સિદ્ધસેનકૃત ‘દ્વાત્રિંગિકાઓ’ માંથી કવચિત્ અવતરણ આપવામાં આવેલું છે^૨ ‘નિશીથસૂત્ર’ ઉપર સિદ્ધસેને એક ટીકા રચી હતી, એમ ‘નિશીથચૂર્ણિ’ માંના ઉલ્લેખો ઉપરથી જણાય છે^૩ પણ આજે એ ટીકા વિદ્યમાન નથી ‘યોનિપ્રાપ્ત’ શાસ્ત્રથી સિદ્ધસેનાચાર્યે ઘોટા વનાવ્યા હોવાનો ઉલ્લેખ પણ છે^૪ એમના સુપ્રસિદ્ધ ન્યાયગ્રન્થ ‘સન્મતિતર્ક-’ નો ઉલ્લેખ પ્રાચીન ચૂર્ણિઓમાં ‘દર્શનપ્રભાવક શાસ્ત્ર’ તરીકે કરેલો છે^૫

‘ન્યાયાવતાર સૂત્ર’ અને ‘કલ્યાગમન્દિરસ્તોત્ર’ એ સિદ્ધસેનની અન્ય કૃતિઓ છે

સિદ્ધસેનના સમય વિશે વિદ્વાનોમાં જબરો મતભેદ છે અને ઈસવી સનની પહેલી અઠાદશી માઢી સાતમી શતાબ્દી સુધી જુદા જુદા વિદ્વાનોએ એમનો સમય ગણ્યો છે^૬ ‘સન્મતિતર્ક’ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૫-૪૩)માં તેમનો સમય વિક્રમનો પાંચમો સૈકો ગણેલો છે. મિસ શાઝોન્ટ ક્રૉમેએ સિદ્ધસેનને સમુદ્રગુપ્તના સમકાલીન ગણ્યા છે.^૭

सिद्धसेन विशेषा परंपरागत वृत्तान्त माटे जुमो 'प्रभावकचरित'-
मा 'वृद्धवादिचरित' तथा 'प्रबन्धकोश' मा 'वृद्धवादि-सिद्धसेन
सूरिप्रबन्ध,' तथा एमना अधिन विशेष ऐतिहासिक चर्चा माटे जुमो
'समतिप्रकरण,' प्रस्तावना, पृ ३५ ८२ सिद्धसेननी विशिष्टताभोना
संक्षिप्त, पण समर्थ निरूपण माटे जुमो 'भारतीय विद्या,' पृ. ३, सिंधी
स्मृतिप्रणमां प सुस्मर्यमानो लेख 'प्रतिमामूर्ति सिद्धसेन दिवाकर.'

जुमो गन्धहस्ती

१ मसूख (कण्ठ १ अ ३), तथा पृ. ५१ वंश पृ. ११४
११५ ११८ १२५, कंठ पृ. ११५, कंठ पृ. १२० इत्यादि

२ वृद्धे माय २ पृ. १५५

३ एतस्य विराट्मयाद्यापस्त्य विद्यसेनार्थाः स्पष्टेयामिधानेयार्थेय
मिषये । विष् माय १ पृ. ७८

अस्यापस्त्य एतत्तरं व्यक्तवान् सिद्धसेनार्थाः करोति-मुंबहु पञ्च-
कलांत (मा. पा. १ ३) पृ. ५६

भा. पा. ५ ४ (एवं च तं इति) विद्यसेनकृत छे केम के एवी
वै कस्तु छे इत्येवार्थे विद्यसेनार्थाः वस्तुस्थित् इत्यस्य, ए. व. पृ. १५३

४ वन योनिप्रवृत्तादिवा अनेकेन्द्रियविद्यमानि निर्मलं च वि-
द्यसेनार्थेनाद्या कल्पयिताः ।

वृद्धे माय ३ पृ. ७५३

विद्यसेनार्थे मां एव वा प्रचार्यो वक्तव्य छे ('समतिप्रकरण'
प्रस्तावना पृ. ३०).

५ प्रथ (अनुवाच) प्रस्तावना पृ. ४९

६ विद्यसेनस्य हिन्दवी बोध इतिवत्त विद्यसेन, प्रथ १ पृ.
४७४ टिप्पण.

७ विद्यसेन बोधुन (पृ. ११३-१८) मां लेखो लेख 'विद्यसेन'
दिवाकर बोध विद्यसेनस्य.

સિનવલી

સિનવલી રણ જેવી જગા- હતી ' કુંભકારપ્રક્ષેપ નગર ત્યા
આવેલું હતુ

‘સિનવલી’ નું ‘સિન’ અગ ‘સિન્ધ’ શબ્દનું અપભ્રંશ રૂપ હશે ?

જુઓ કુંભકારપ્રક્ષેપ, વીતમયનગર

૧ આસુ, ઉત્તર ભાગ, પૃ ૩૪-૩૭

સિન્ધુ

[૧] સિન્ધુ નદી. ગંગા, સિન્ધુ વગેરેને મહાનદીઓ કહી છે અને તેમના જલને ‘મહાસર્લિલાજલ’ કહ્યું છે^૧

[૨] સિન્ધુ દેશ સિન્ધ આદિ દેશો ‘અસંયમ વિપય’ (જ્યા સંયમ પાલવો કઠણ પડે એવા પ્રદેશ) હોવાથી ત્યાં વારંવાર ત્રિહાર કરવાનો નિપેધ કરેલો છે.^૨ સિન્ધુ, તામ્રલિપ્ત (સ્વંભાત) આદિ પ્રદેશોમાં મચ્છર પુષ્કલ હોય છે^૩ સિન્ધના ઝટનુ ચર્મ ધણું મૃદુ હોય છે.^૪ સિન્ધમાં ગોરસનો खोराक વ્યાપક પ્રચારમા હોવાથી જે સિન્ધવાસી દીક્ષા લીધી હોય તે ગોરસ વિના રહી શકતો નથી.^૫ સિન્ધ દેશમાં અગ્નિને મંગલ ગણેલો છે,^૬ તથા ત્યાં ધોવીઓને અપવિત્ર ગણવામાં આવતા નથી.^૭ સિન્ધુ વિપયમાં વગર ફાડેલા, આંધાં વસ્ત્રો પહેરવાનો રિવાજ છે.^૮ દુર્ભિક્ષના સમયમાં માંસમંત્રણ સામાન્ય છે, પણ સિન્ધમાં સુભિક્ષના સમયમાં પણ લોકો માંસ ખાય છે^૯ ત્યાં નદીનાં પાણીથી ધાન્ય નીપજે છે^{૧૦} સિન્ધમાં દારૂ રાખવાના પાત્રમાં પણ ભોજન ગર્હિત ગણાતુ નથી, એવો દેશાચાર છે^{૧૧}

૧ વૃક્ષે, ભાગ ૪, પૃ ૯૫૭

૨ એ જ, ભાગ ૩, પૃ ૮૧૬

૩ સુકુચ, પૃ. ૧૦૧. જુઓ તામ્રલિપ્તિ.

૪ આસુ, પૃ ૩૬૪

- ૫ શુક્લે, માગ ૧ પૃ ૫૭૫
 ૬ ચિકો પૃ ૧૮ નામ પૃ ૬
 ૭ વિષ્ણુ માય ૨ પૃ. ૧૪૬ શુક્લે માય ૨ પૃ ૧૮૧-૮૪
 ૮ શુક્લે માય ૬ પૃ ૧૬૮૧
 ૯ એચ માય ૨ પૃ. ૧૮૧-૮૪
 ૧ એચ માગ ૨ પૃ. ૧૮૧-૮૪
 ૧૧ શુક્લ (વિષ્ણુશ્રુતિ) માય ૨ પૃ ૧૮૪ દિ.

સિન્ધુ-સૌવીર

સાહીપદીશ બાર્યદેશો પૈકીનો એક દેશ ' એની રાજધાની ચીત્તિ-મય નગરમાં હતી, આં ઉદાયન રાજા રામ્ય કરતો હતો.^૧

બહુ ચિત્તનોપ મૂલ્તાનની બાસપાસના પ્રદેશને સૌવીર કહ્યો છે.^૨ સિન્ધુ-સૌવીરનો સામાન્યતઃ એક સાથે ઝળેલ હોય છે, એ અપરણી ચન્ન પ્રદેશોનું એક જ એકમ ગણાતું હોયું વર્ણવેલ. બાજના સિન્ધ તથા પશ્ચિમ પંજાબના પ્રદેશોનો સમાવેશ સિન્ધુ-સૌવીરમાં થતો હતો.

સિન્ધુ-સૌવીરાદિમાં ત્યાગ કરવા બામક ચિત્તપ ચન્ન પહેરનાર ગર્હિત થાય છે તેથી ત્યાં બાસ્ત્રા ચન્નો પહેરવાનું વિધાન છે

૧ સુલ્કી પૃ ૧૨૧ શુક્લે માય ૨ પૃ. ૧૧૧-૧૪

૨ શુધો ચીત્તિમયનગર.

૩ શુધો ઉદાયન

૪ બ્લેકિ પૃ. ૧૮૧

૫ મસુ. ચત્ક ૧૩ ગ્રે ૬ બ્લેકિ, પૃ ૧૨૬ ચન્ન. પૃ ૫૮૭-

૬ ચન્ન પૃ. ૨૧ કચે પૃ. ૨૨૪ રસ્યહિ શુધો ઉદાયન ચીત્તિમયનગર.

૭ બ્લેકિ પૃ. ૧૮૧

૮ શુક્લ મા. ૧૬૧૧; શુક્લે માય ૪ પૃ ૧૭૧-૭૪
 જાબાનો સિન્ધુ

सिप्रा

माळवानी एक नदी, जेना किनारे उज्जयिनी आवेल्ले छे.

रोहकने सिप्रा नदीना किनार बेसाडीने एनो पिता कोई वीसरायेली वस्तु लेवा माटे पाळो उज्जयिनीमां गयो, त्यारे रोहके नदीनी रेतीमां प्राकार सहित आखी उज्जयिनीनुं आलेखन कर्युं हतुं एवी वार्ता छे.^१

१ नम, पृ १४५. जुओ रोहक.

सिंहपुर

अगियारमा तीर्थकर श्रेयांसनाथना जन्मस्थान तरीके सिंहपुरनो उल्लेख छे,^१ ते बनारस पासेनुं जैन तार्थ सिंहपुरी मानगमां आवे छे.^२

पण 'सूत्रकृतांग सूत्र'नी शोलांकदेवनी वृत्तिमां उद्धत थयेला एक हालरडामां नक्रपुर, हस्तकल्प, गिरिपत्तन, कुक्षिपुर, पितामहमुख अने शौरिपुर ए नगरोनी साथे सिंहपुरनो उल्लेख छे.^३ आ सिंहपुर ते बनारस पासेनुं सिंहपुरी के सौराष्ट्रनुं सिंहपुर-सीहोर ए प्रश्न विचारवा जेवो छे ए हालरडामां निर्देशेलां हस्तकल्प^४ अने गिरिपत्तन^५ ए बे नगरो नि.शंरूपणे गुजरातनां छे ए पण साथोसाथ याद राखवु जोईए.

१ आनि, ३८३

२ 'प्राचीन तीर्थमाला,' पृ ४

३ सूक्ष्मी, पृ ११९; अवतरण माटे जुओ कान्यकुब्ज

४ जुओ हस्तिकल्प

५ जुओ गिरिनगर

सुन्दरीनन्द

एने विशेनी कथानो साराश आ प्रमाणे छे नासिक्य-नासीकमा नद नामे वणिक हतो, एनी सुन्दरी नामे पत्नी हती सुन्दरीमां नंद अत्यंत आसक्त होवाने कारणे लोकोए एनु नाम 'सुन्दरीनन्द' पाडचुं हतुं. एना भाईए दीक्षा लीधी हती. ए नंदने प्रतिबोध पमाडवा माटे आच्यो

સુન્દરીનંદે તેને મંત્રિન મહોરાખ્યું પછી સાધુએ તેની પાસે પાત્ર ઉપહામ્યું અને પોતાની સાથે જસામ્યો. સુન્દરીનંદના મનમાં હર્ષ કે 'હમણાં માઈ, મન રચા આપણ' પણ સાધુ તો તને પોતાનો નિવાસ મ્યાં હતો તરફાન સુધી છઈ ગયા છોકોએ હાથમાં પાત્ર સહિત નંદને બોલ્યો, અને કહવા સમ્યા કે 'સુન્દરીનંદે દીક્ષા લીધી છે !' પટછામાં તો તરફાન-માં સાધુએ નંદને દેશના આવી, પણ ટક્કટ રાગરાગો હોવાને કારણે તેને પ્રતિજ્ઞા પમાડી શકાયો નહિ. સાધુ વૈદિક્ય સમ્પિવાદ્યા-દૃષ્ટા મુજબનાં રૂપો ટપક કરવાની શક્તિવાદ્યા હતા તેમણે બાનરયુગલ વિદ્યુર્મુ, અને નંદને પૂછ્યું કે, 'સુન્દરી અને વામરી વચ્ચે કેટલું બેઠર !' નંદે ઠપ્પર આવ્યો, 'મગબન્ ! સરસવ બન મેઠ બેઠલું' પછી સાધુએ વિધાધારમિયુન વિદ્યુર્મુ અને નંદને પૂછ્યું એટલે તેણે ઠપ્પર આવ્યો કે 'વિધાધરી અને સુન્દરી સુલ્ય રૂપવાદ્યા છે' પછી સાધુએ વિધાધારમિયુન વિદ્યુર્મુ એટલે પૃથ્વીગતને બોલેને નંદ બોલ્યો કે 'મગબન્ ! માત્રી માગલ સુન્દરી વામરી બેલો છે' સાધુએ કહ્યું કે 'આ તો બોડો ધર્મથી પામી લેકાય છે' આ પછી સાધા ધર્મનું કલ્લ બિધારીને સુન્દરીનંદે દીક્ષા લીધી.

બુદ્ધનો બોરમાન માઈ નંદ પોતાની પત્ની સુન્દરીમાં અચાસક હતો અને પરાણે દીક્ષા લાપવામાં આવી હતી અને દૃષ્ટાન્તોથી ચૈરાગ્યમાં સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો—એનો કલા વર્ણવના અધ્યયોક્ષના 'સુન્દરાનંદ કામ્પ'ના વાસ્તુને કોઈ સ્વરૂપાન્તર ટપકુલ કરવામાં રજૂ થયું છે એમ જણાય છે.

પણ માઈ વીક્ષિત હોય અને તે ગૃહસ્થ માઈને ત્યાં મિત્રતા માટે આવી પાત્ર ઉપહાવા અને પોતાની સાથે છઈ આવ અને મહી દીક્ષા આપે એ પ્રસંગ ઉપરુલ કરવાની એમ બંધુભામીની પૂર્વમવકાશમાં મકલ્પ અને મકલ્પેવના સર્વશર્મા મલ્લે છે એ એના પ્રાચીનતમ રૂપે 'વસુદેવ-દ્વિર્દી' (માધન્તર, પૃ ૨૫-૨૭)માં પ્રત્ત આવ છે.

જુઓ નાસિક્ય

૧ આચ, પૂર્વ ભાગ, પૃ ૫૬૬, આમ, પૃ. ૫૩૩

સુરપ્રિય

એક યક્ષ. એનું આયતન દ્વારવતી પાસેના નંદનવન ઉદ્યાનમા હતું

જુઓ દ્વારવતી, રૈવતક

સુરામ્બર

એક યક્ષ. એનું આયતન શૌરિપુરમાં હતું.

૧ પાય, પૃ ૬૭

સુરાષ્ટ્ર

સાડીપચીસ આર્ય દેશો પૈકી એક, જેની રાજધાની દ્વારવતી—
દ્વારકામા હતી.

‘અનુયોગદ્વાર સૂત્ર’માં ક્ષેત્રની વાત કરતાં, મગધ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર અને કોંકણની સાથે સુરાષ્ટ્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘કલ્પસૂત્ર’ની વિવિધ ટીકાઓમાં આપેલા ‘રાજ્યદેશનામ’માં ‘સૌરાષ્ટ્ર’ પણ છે. ‘સુરદ્વા’ અથવા સુરાષ્ટ્ર છન્ન મંડલમાં વર્હેંચાયેલો હતો.

એક માળસ ‘સૌરાષ્ટ્ર’ એટલે કે ‘સુરાષ્ટ્રનો’ કેવી રીતે કહેવાય એ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યું છે. ગિરિનગરમાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છાથી કોઈ માળસ મગધમાંથી સુરાષ્ટ્ર તરફ જવા નીકળે અને સુરાષ્ટ્રના સીમાદે આવેલા ગામમા પહોંચી જાય, પછી એનો નિર્દેશ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં એને માટે ‘સૌરાષ્ટ્ર’—અર્થાત્ ‘સુરાષ્ટ્રનો’—એવા શબ્દનો વ્યવહાર થાય છે. વ્હી ‘સૂત્રકૃતાંગચૂર્ણિ’મા મગધના શ્રાવક સાથે સુરાષ્ટ્રના શ્રાવકનો ઉલ્લેખ છે (‘લેત્તે જો જત્થ લેત્તે પુરિસો, જહા સોરદ્વો સાવગો માગધો વા એવમાદિ,’ પૃ. ૧૨૭), એ વસ્તુ સૂચવે છે કે ચૂર્ણિ-કારના સમયમા જૈનધર્મના કેન્દ્રોમા મગધ અને સુરાષ્ટ્ર પણ હતાં.

એક સંતિવેશમાં બે દરિદ્ર માઈંઓ હતા, તેઓએ સુરાષ્ટ્રમાં બહુને
 એક હજાર રૂપક ઠપાળિસ કપા હતા એવું એક પ્રાચીન કથાનક છે.
 તે ઉપરથી સમુદયી ચૌંટાયેલા સુરાષ્ટ્રમાં બહોલો બેપાર પાસતો હતો
 એવું અનુમાન સ્વામાલિક રીતે જ થાય છે.

‘વસુદેવ-હિંદી’ (૬ સ ના પાંચમા સૈકા આસપાસ) ના
 ‘ગન્ધર્વદત્તા સમક’માંથી સુરાષ્ટ્રની બેપારી આદ્યોજ્જ્વલિનું સમજન કરતો
 પુરાનો પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં પાશ્વત્ત નામે યણિકપુત્ર પૌત્રરથાન, મુર્ગ-
 મૂમિ, કમ્પુર, ચવદ્વીપ સિંહસ તથા પશ્ચિમે બર્બર અને ચવન દેસનો
 અસપ્રવાસ સેહીને પાછો ફરતાં સુરાષ્ટ્રના કિનારે પ્રવાસ કરતો હતો
 અને કિનારો દરિયામાં હતો ત્યારે પુનું વહાણ માંગી ગયું અને સાત
 રાત્રિઓ એક પાટિયાન આપરે સમુદ્રમાં ગાઢ્યા પછી ‘ઠગરાવતીવેળા’
 એ નામથી બોલસતા ટીરપ્રદેશ ઉપર તે ફેંકાઈ ગયા હતો (‘વસુદેવ-
 હિંદી,’ મૂળ પૃ ૧૪૯ માત્રાન્તર, પૃ. ૧૮૯)

કુળાસના પુત્ર સંપ્રતિષ્ઠ ડગ્ગમિનીમાં રહીને સુરાષ્ટ્ર વિષય સ્વાધીન
 કર્યો હતો. સુરાષ્ટ્ર-એ નેમિનાથની અગ્નિમૂમિ અને સિંહારમૂમિ હર્ષ
 ત્યાં જૈન ધમનુ ચોર હોય અને જૈન સાધુઓ એ પ્રત્યેશમાં વિચરતા
 હોય એ સ્વામાલિક છે. પણ સંપ્રતિનું આશિષ્વર ત્યાં સ્થપાયા પછી
 જૈન ધર્મની પ્રવૃત્તિને બેગ મઝ્યા હશે. આ અનુમાનને સમર્થન આપતાં
 પ્રમણરૂપ કથાનકો અભામસાહિત્યમાં મળે છે. સુરાષ્ટ્ર વિષયમાં બે
 આચાર્યો હતા એક આચાર્ય કાયમ ત્યાં જ રહેતા હતા તેઓ આર્ણવક
 આચાર્યને મુગમ્તુર્ગમ માગો તથા મુસલિહાર કરી શકાય એવાં કોષો
 થોરે થઈ સમજાવતા હતા. મુલા જુલા પ્રદેશોના કતની સાધુઓના
 દેશરાગ વિષે આમ કહ્યું છે. એક સાધુ સુરાષ્ટ્રની પ્રશંસા કરે છે કે
 ‘સુરાષ્ટ્ર વિષય રમણીય છે.’ બીજો સાધુ બોલ્યા કે ‘તું કૂર્પમંદુક
 છે તને શી જ્ઞાન છે ? સારા દેશ તો દક્ષિણવચ છે.’ આમ દેશરાગથી
 પાસતા ઉત્તર-પ્રત્યુત્તરોમાંથી કમ્પુર ઉપન્ન થાય છે.

सुराष्ट्रमां जैन साधुओनो विहार घणा प्राचीन काळथी व्यापक
हतो एम सूचवतुं एक लोकप्रचलित पद्य, ई. स. ना पाचमा
सैका आसपास रचायेल प्राकृत गद्यकथाग्रन्थ 'वसुदेव-हिंडी'ना 'गंधर्व-
दत्ता लभक'मा मळे छे जुओ—

अट्ट णियंठा सुरट्टं पविट्ठा, कविट्टस्स हेट्ठा अह सन्निविट्ठा ।
पडियं कविट्टं फुट्टं च सीसं, अव्वो ! अव्वो ! वाहरति हसंति सीसा ॥

(मूल, पृ १२७)

अर्थात् आठ निर्ग्रन्थो सुराष्ट्रमा प्रवेश्या, अने त्या एक कोठना
झाडनी नीचे वेठा, कोठ पडचु अने (निर्ग्रन्थनुं) माथुं फूटी गयुं, 'अव्वो !'

'अव्वो !' एम बोलता शिष्यो हसवा लाया (भाषान्तर, पृ. १६२)

सुराष्ट्रनो एक श्रावक उज्जयिनी जतो हतो. दुष्काळनो समय
हतो एने बौद्ध साधुओनो सगाथ थयो मार्गमा चालता एनुं माथुं
खूटी गयु बौद्धोए कहुं के 'अमारो धर्म स्वीकारे तो तने खावानुं
आपीए' पछी श्रावकने पेटमां दर्द थयुं, बौद्धोए अनुकपाथी तेना
उपर चीवर ओराढचुं, पण ते तो नमस्कारमंत्रनो जाप करतो काल-
धर्म पाम्यो^{११}

सुराष्ट्र अने उज्जयिनी वच्चेनो व्यवहार, सुराष्ट्र तथा आसपासना
प्रदेशोमा बौद्धोनी वस्ती वगैरे बाबतो उपर आ कथानक केटलोक
प्रकाश पाडे छे.

तेल भरवा माटेनुं विशिष्ट प्रकारनु माटीनुं पात्र सौराष्ट्रमा
'तैलकेला' नामथी प्रसिद्ध हतुं. ए तूटी न जाय तेमज चोराई न जाय
ए माटे एनुं सारी रीते संगोपन करवामां आवतु हतुं.^{१२}

'कंगु'—काग नामे धान्य सुराष्ट्रमा सारा प्रमाणमा थतुं हतुं.^{१३}

आगमसाहित्यना प्राचीनतर अशोमा 'सौराष्ट्र' नामां

-સુરાષ્ટ્ર (પા. સુરદ્વા, સુરદ્વ) શબ્દના પ્રયોગ પ્રત્યે સ્પષ્ટ પદ્યપાત્ર
 ધોત્રામાં આવે છે અથવા સાહિત્યમાં પણ એમ અ છે એ વસ્તુ માંપપાત્ર છે ^{૧૦}

૧ સુરદ્વા, પૃ ૧૧૨ જુલો માગ ૨, પૃ. ૧૧૨-૧૪

૨ બુધ પૃ. ૧૪૨

૩ જુઓ ગુર્જર

૪ જાનકી મંજુલક્ષ્મી પુસ્તક વિજ્ઞા, માગ ૫, પૃ. ૧૪૦ ^{૧૧}

ધર્મશાસ્ત્રી દેવદાસેશ્વરે જણાવેલા-પાશ્વતિમુદ્રાસક્તિ સુરાષ્ટ્રપ્રદેશ જુલો
 માગ ૧ પૃ. ૧૧૮

૫ જીમ પૃ. ૫૬

૬ રવીન્દ્ર પૃ ૪ રવીન્દ્ર પૃ ૨૫

૭ વિજ્ઞા માગ ૨ પૃ. ૪૨૮

૮ જુઓ સમ્મતિ

૯ વિજ્ઞા માગ ૨ પૃ. ૪૨૪

૧૦ જુલો માગ ૨ પૃ. ૭૬૦

૧૧ જાનકી ઉત્તર માગ પૃ. ૧૭૮

૧૨ ટેકકા-ધીરાધીરજીવો ક્રમશઃક્રમશઃ માગવિજ્ઞેષઃ સ જ
 મહામયમોષ્ટ(ઠ)જનવાજી સુદ્ધ સમોજીતે જાણ પૃ ૧૪

૧૩ વિજ્ઞા માગ ૨ પૃ. ૧૬૫

૧૪ જુઓ ગુજ પાં સુરાષ્ટ્ર.

સુદસ્તી બાર્ય

બાર્ય મહાગિરિ અને બાર્ય સુદસ્તી એ બં સ્થૂકમ્મર સ્વામીના
 શિષ્યો હતા. એમાં મહાગિરિ એ સુદસ્તીના ઉપાધ્યાય હતા બાગમપ્રોક્ત
 બાચરપાકન માટે બાર્ય મહાગિરિ સ્થૂક બાપદી હતા બાર્ય
 સુદસ્તીના સાનુભો રાજા સપતિનો રાજપિંદ સ્વોચ્ચરતા હતા અને
 સુદસ્તી એ વસ્ત્ર પામ્યા દેતા હતા એ સુદા ધર તેમની અને સુદસ્તી

धन्वे मतमेद थयो हतो, जेमां छेवटे सुहस्तीए पोतानी भूलनो स्वीकार कयों हतो.^१

आर्य महागिरिण गजाप्रपदमा^२ अनशन कर्तुं त्यागपछी आर्य सुहस्ती पोताना शिष्यो साथे उज्जयिनी गया अने त्यां भद्रा नामे शेठाणीनी यानशाला—वाहनशालामां निवास कयों त्या भद्रानो अवति-सुकुमाल नामे पुत्र एमनो शिष्य थयो हतो^३

आर्य सुहस्तीना नीचे प्रमाणे वार शिष्यो हताः आर्य रोहण, भद्रयश, मेघ, कालर्वि, सुस्थित, सुप्रतिबुद्ध, रक्षित, रोहगुप्त, ऋषिगुप्त, श्रीगुप्त, ब्रह्मा अने सोम.^४

१ जुओ महागिरि आर्य, सम्प्रति.

२ जुओ गजाप्रपद

३ जुओ अवन्तिसुकुमाल.

४ ककि, पृ १६८

सोपारक

मुबईनी उत्तरे थाणा जिल्लामां दरियाकिनारे आवेलुं सोपारा.

आगमसाहित्यना उल्लेखो पण सोपारक समुद्र किनारे आवेलु होवानु कहे छे^१ त्यांनो सिंहगिरि राजा मल्लविद्यानो शोखोन हतो.^२

सोपारक जैन धर्मनुं एक केन्द्र हतु आर्य समुद्र,^३ आर्य मगू^४ अने वज्रस्वामीना शिष्य वज्रसेन^५ जेवा आचार्योंनी ए विहारभूमि हतुं, तथा नागेन्द्र, चन्द्र, निर्वृति अने विद्याधर—ए साधुओनी चार शाखाओ सोपारकथी प्रवर्ती हती.^६

प्रसिद्ध शिल्पी कोकास सोपारकनो वतनी हतो अने त्याथी पोतानुं नसीव अजमाववा माटे उज्जयिनी आव्यो हतो^७

सोपारकमा कलालो बहिष्कृत गणाता नहि होय, केम के आर्य समदना श्रावकोमा एक वैकटिक—दारु गाळनार पण हतो एवो

ઢંઢેસ છે પડોશના મહારાષ્ટ્રના પળ કસાઓ મહિષ્કૂટ નહેતા અને તમની સાથે બીજાઓ ભોજન સર્વ શક્તા ' એવા અમ્ય ઢંઢેસની સુસના આ સાથે કરવા બેવી છે

સાપારક ઢરિયાફિનાગનું નગર હોઈ વેપારનું કેન્દ્ર હતું પરદેશથી પાન્ય મળીને ઢહાણો આવતાં ત્યાં ંક યાર ઢુર્મિક્ષનો સુમિષ્ઠ બધો હતા ' નિર્મીયપૂર્ણિ'માં નાશાયઓ ંક બાનુધુતિ પ્રમાણે, સોપારકમાં વેપારીઓનાં પાંચસો કુટુંબો હતાં એમનાં કર માફ થયેઓ હતો, પળ ત્યાંના રાજાપ મત્રીના કહેવાથી તેમની પાસે કર માગ્યો, પરંતુ 'એમ કરવાથી પુત્રપૌત્રાદિપ્ પળ કર આપશે પડશે' ંમ સમઢીને વપારીઓપ ના પાડો રાજાઓ કર્મ્ય કે ' કર આપવાં ન હોય સો અગ્નિપ્રવેશ કરો ' આથી પાંચસા ય વળિકો પાતાની સ્ત્રીઓ સાથે અગ્નિપ્રવેશ કરીને મરણ પામ્યા હતા આ ઢળિકોપ અગાઉ સોપારકમાં પોતાનું ંક સમાપ્ત્ત કરામ્યુ હતું, એમાં પાંચસા સાલર્ભોજિકાઓ હતી "

આ છે-નો ઢપ્પમ્ અર્થિક-સામાજિક હિતિહાસની દરિપ્ પળો અગયનો ં ંમાંથી મુખ્ય આટલો વસ્તુઓ કસ્તિ થાય છે સોપારા વેપારનુ મોટુ મયદ્દ હોઈ ંમાં વેપારીઓનાં પાંચસો કુટુંબા હતાં ં વપારીઓનું ંક મહાગન હતું મદ્યાગન વસ તની પાશાની કચરી અને વમાં માર્ટુ મમગુદ્ હતું ંમાં પાંચમા પૂનચ્છોઆ હતા, મર્બાનુ શિપની દરિપ્ વા ં મમાગુદ્ માંવરાગ્ દગ માફ કર્યો કર ગત્રાપ્ છેમ પાયો ં મમ્ રિગવ કરતાં રગ વપારીઓ મરણ પામ્યા, ં વસ્તુ વા પ્રાચીન અગિ આ (Guilds) ના સંગપ્નના પ્રતીક બેવી ં નિર્મીયપૂર્ણેની જૂનિનાં ં મર્મિ પળ તના અમ્યમાં ય આ બાનુધુતિ નીગા ં ં ંની પ્રાચીનગા મૂવરે ં

મર્મગ્દ ગર્મગ્દ ં ંઢેગા પુગાના અને ઘોદ માદિયમાં તેમ ં સોદ મૂગ્દમ ંમાં વા ં ંુઆ 'ગુ'માં મૂપારક.

૧ ઇઓ ય સમુદ્રતટે સોપારય નામ નગર । રને, -પૃ. ૭૯. વળી
જુઓ ભાચૂ, ઉત્તરભાગ, પૃ ૧૫૨

૨ જુઓ અટ્ટણ.

૩ જુઓ સમુદ્ર આર્ય

૪ જુઓ મહ્ગૂ આર્ય

૫ જુઓ ઘઙ્ગસેન

૬ જુઓ જિનદત્ત

૭ જુઓ કોક્કાસ

૮ જુઓ સમુદ્ર આર્ય.

૯ જુઓ મહારાષ્ટ્ર

૧૦ નિમા, ગા ૫૧૩૩-૩૪, નિચૂ, ભાગ ૫, પૃ. ૧૦૨૦.
વળી વૃક્ષે, ભાગ ૩, પૃ ૭૦૮

સૌર્યપુર

જુઓ શૌરિપુર

સૌરાષ્ટ્ર

જુઓ સુરાષ્ટ્ર

સૌરાષ્ટ્રિકા

સૌરાષ્ટ્રમાં થતી એક સ્વાસ પ્રકારની માટીને 'સૌરાષ્ટ્રિકા' (પ્રા. સોરઠિયા) કહેવામાં આવે છે. એનો જૂનામા જૂનો ઉલ્લેખ 'દશવૈકાલિક સૂત્ર'માં છે.^૧ એમાંના 'સોરઠિયા' શબ્દનો અર્થ ટીકાકાર સમયસુન્દર 'તુવરિકા' એવો પર્યાય આપીને સમજાવે છે,^૨ પરન્તુ તે પળ આજે તો અપરિચિત છે. સિદ્ધસેનની 'જીતકલ્પચૂર્ણિ'માં પૃથ્વીકાયના મેદોમાં 'સોરઠિયા'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે^૩ તથા તે ઉપરની વૃત્તિમા શ્રીચન્દ્રસૂરિયે 'તુવરિકા' નામ આપ્યું છે.^૪ 'વ્યવહાર સૂત્ર'ની મલયગિરિની વૃત્તિમાં પણ 'સૌરાષ્ટ્રિકી' શબ્દ છે.^૫ શ્રીચન્દ્રસૂરિયે એને 'વર્ણિકા' કહી છે તે ઉપરથી એ કદાચ ગોપીચંદન જેત્રી રંગીન માટી હોય એવો તર્ક થાય છે.

यं 'हरगोविन्ददासना 'पाइम-सर-महणवो'मां 'सौराष्ट्रिमानो एक
जब 'फटकटो' आप्यो छे

१ गेहप्रवर्जिमसिद्धिज सौराष्ट्रिपिड्डसए, दव ५-१-१४

१ सौराष्ट्रिद्य द्वाविका दवष्ट पृ. १

१ मरिका-मोच-हरिबाज-हिगुसुव-मनोद्विज-भोजन मोम देव
-बमिज-देविय-सौराष्ट्रि-मविद्यए करमते सप्ततव पुदिमहं । एव पुठ
विममिजव ।

बीकपू पृ. १५-१६

४ .. एजेस्यदिवा पूषीकावो मृत्तिप्रममनोवत्तुद्विजममिजविक्रम ।
बीकपूमा पृ. ४७

५ .. तथा हरितामहिगुह्यमनःशिक्षा प्रतीता, जेतवं सीरी
राजनादि जयने सामुदादि, एते सवितापुषीकावमेवां जयजयमठव
ऊन छुदपुषीकावगेहजमिज सीद्विज सौराष्ट्रिद्यद्वारयोऽपि सवितापुषीकाव
मैवां प्रतिपत्तमा । अय (प्रथम भाग) पृ. ४१-४४

सौरीर

'कम्पसूत्र'नी विविध टीकाभोमां आपेछां 'राग्यनेसनाम'मां
सौरीर पण छे ।

जुमो सिन्धु-सौरीर

१ जमो शुर्मेर.

रुक्मिण्य भार्य

आम रुक्मिण्य जबवा रुक्मिण्यभार्यना जय्यजयना नीचे ईसरी
बोवा सैजामां मयुगमां जैन मुक्ती बाचना बई हती, जे 'मायुरी
बाचना' तरीके प्रसिद्ध छे । देवर्षिगणि कमाजमने कळमीमां अहामो
द्विर्षिबद कर्वां तेमां आ 'मायुरी बाचना'ने मुख्य बाचना तरीके
स्वीकरी हती

जुमो देवर्षिगणि समाधायण-प्रपरा.

સ્થાનક

મુઘઈની ઉત્તરે આવેલું થાળા.

કોંકણ દેશના સ્થાનકપુરનો ડલ્લેલ્લ 'દ્રોણમુખ'—અર્થાત્ જલ્લ અને સ્થલ એમ બન્ને માર્ગે જઈ શકાય એવા સ્થાન—તરીકે કરેલો છે.

‘સ્થાન’ પદાન્તવાળા સ્થલનામો—પંજાબનું મૂલસ્થાન (મુલતાન), સૌરાષ્ટ્રનું થાન તથા આ થાળાનો સંબંધ ભાષાશાસ્ત્ર તેમ જ સામાજિક ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વિચારવા જેવો છે. મૂલસ્થાન અને થાન તો સૂર્યપૂજાનાં પ્રાચીન કેન્દ્રો છે, થાળા વિશે વધુ સંશોધન અપેક્ષિત છે.

૧ તસ્ય વા દ્રોણમુખં જલ[સ્થલ]નિર્ગમપ્રવેશમ્ । યથા કોંકણ-દેશે સ્થાનક નામક પુરમ્ । વ્યમ, ભાગ ૩, પૃ. ૧૨૭

અહીં કૌસમા મૂકેલો ‘સ્થલ’ શબ્દ મુદ્રિત પ્રતમાં નથી વ્યમ નુ એ સપાદન હજારો અશુદ્ધિઓથી ભરેલું છે. બીજી તરફ ‘દ્રોણમુખ’નો ઉપર્યુક્ત અર્થ નિશ્ચિત છે (જુઓ મરુકચ્છમાં ટિ ૨, તથા ‘અભિધાનરાજેન્દ્ર મા દોણમુદ’), એટલે ભાટલો સુધારો આવશ્યક છે.

સ્નપન

ઉજ્જયિનીનું એક ઉદ્યાન ત્યાં સાધુઓ ઊતરતા હતા.

સ્નપન શબ્દનું પ્રાકૃત રૂપ ‘પ્હવણ’ છે, એ ઉપરથી ત્યાં—કોઈ જાહેર સ્નાનાગાર અથવા નાહવાઘોવાની જગ્યા હશે એવું અનુમાન કરી શકાય.

૧ અવત્તીજનવણે ઉજ્જેણીગચરીણે પ્હવણુજ્જાણે સાહુણો સમોસરિયા, ઝશા, પૃ. ૪૯-૫૦

હરન્ત-સનિવેશ

સમિતાચાર્ય વિહાર કરતા એક વાર હરન્ત સનિવેશમા ગયા હતા.

હરન્ત સનિવેશનું સ્થાન નિશ્ચિત થઈ શક્યું નથી, પણ સમિતા-ચાર્યની વિહારભૂમિ મુલ્યત્વે માઝવા અને કણ્ણા તથા વેળાના સ્થાનોમાં

પ્રદેશ જે વ સમયે આમીર દેશ તરીકે ઓળખાતો હતો ત્યાં હતો, પટ્ટે હરંત સંનિવેશ પણ પટ્ટા પ્રદેશમાં વ્યાપ્ત હોવા સમ્ભવ છે

જુઓ આમીર, પ્રજાદ્રીપ, સમિતાચાર્ય

૧ વિદિમ ૪. ૧૧

હરિમંદ્રસૂરિ

ચાકિની મહત્તરાસુનુ (ચાકિની નામે સાપ્તીના ધર્મપુત્ર) હરિમંદ્રસૂરિ આગમોના પહેલા સંસ્કૃત ટીકાકાર છે. એમનો સમય આપણે વિનયિતચંદ્ર સ ૭૫૭ થી ૮૨૭=ઈ સ ૭૦૧ થી ૭૭૧ સુધીનો નિર્ધારિત કર્યો છે. 'હરિમંદ્રસૂરિ પૂર્વાધમમાં ચિત્રકૂટના સમર્થ વિદ્વાન શાસ્ત્રી હતા. એમના પરપરાગત વૃત્તાંત મારે જુઓ. પ્રમાણ-ચરિત'માં 'હરિમંદ્રસૂરિચરિત'.

આગમો ઉપરની હરિમંદ્રસૂરિની સંસ્કૃત ટીકાઓમાં 'ભાગ્યચક્ર' 'દશબૈકાલિક', 'અનુષાંગશાર', તથા 'નરિસૂત્ર' ઉપરની ટીકાઓ મુખ્ય છે. એમની ટીકાઓના ડબ્બેસ અને આધાર પછીના સમયની આગમટીકાઓમાં અનેક સ્વચ્છે આપવામાં આવ્યા છે. જેમ કે— 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર' ઉપરની હરિમંદ્રસૂરિની હિતિનું ઉદરણ મહમ્મદગિરિય 'શ્રીચામિગપ સૂત્ર' ઉપરની હિતિમાં આપ્યું છે. હરિમંદ્રનો 'અનુષાંગશાર' ટીકાનો આધાર પણ મહમ્મદગિરિય 'સ્વોત્તિવર્દક' હિતિમાં આપ્યો છે. 'બહુલો વૃહાદ્વ્યસૂત્ર'ના ટીકાકાર 'સેમકર્તિય' હરિમંદ્રસૂરિય 'વૈષ્ણવસૂત્ર'માંથી, 'શાસ્ત્રપ્રતિક્રમણ સૂત્ર'ના હિતિકાર રત્નશેઠાસૂરણ 'દશબૈકાલિક'ની હરિમંદ્રસૂરિ હિતિમાંથી, તથા 'કરુણ સૂત્ર'ના ટીકાકાર ધમસાગરે હરિમંદ્રસૂરિ પૈશાચક 'માંથી, અવતરણ આપ્યાં છે અને 'કરુણસૂત્ર'ના બીજા ટીકાકાર વિનયિતચંદ્રે 'વૈષ્ણવસૂત્ર' ઉપરનો નર્મણાહિતિકાર અમરદેવસૂરિની ટીકાઓ પણ આધાર આપ્યો છે. હરિમંદ્રસૂરિ કથાનક પૂર્તાવ્યાન નું વસ્તુ પણ પ્રાચીનકર આગમમાહિત્યમાં પ્રજા જાત છે. હરિમંદ્રની પછી વયેસ

‘વૃહત્કલ્પસૂત્ર’ના ટીકાકારે કર્તાનું નામ લીધા સિવાય ‘ધૂર્તાલ્યાન’નો ઉલ્લેખ કર્યો છે સમ્ભવ છે કે તેમને હરિભદ્રની કૃતિ ઉદ્દિષ્ટ હોય

જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસમાં હરિભદ્રસૂરિ એક અસામાન્ય વ્યક્તિ છે આગમોની ટીકાઓ એ તો તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનો એક અશમાત્ર છે. ન્યાય, યોગ, ધર્મકથા, ઔપદેશિક સાહિત્ય આદિ અનેક વિષયોની એમની રચનાઓ છે, અને ‘પદ્મદર્શનસમુદય’ જેવી કૃતિમા—જે ભારતીય સાહિત્યમાં એ પ્રકારનો પહેલો જ સમ્પ્રદાયગ્રંથ છે—તમામ ભારતીય દર્શનોનો સાર સમર્થ રીતે તેમણે આપ્યો છે પરંપરા તો એમના ઉપર ૧૪૦૦ ગ્રંથોના કર્તૃત્વનું આરોપણ કરે છે એમની રચનાઓની સમાલોચના માટે જુઓ ‘સમરાડ્ધચક્ર’ની ડૉ. યાકોબોવ્સ્કી પ્રસ્તાવના તથા ‘જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ,’ પૃ. ૧૫૩—૧૭૦.

૧ પહેલી ઓરિયેન્ટલ કોન્ફરન્સમાં આચાર્ય જિનવિજયજીના લેખ ‘હરિભદ્રાચાર્યસ્ય સમયનિર્ણય’

૨ જુઓ જિનભટ્ટાચાર્ય.

૩ મહત્તરાયા ચાકિન્યા ધર્મપુત્રેણ ચિન્તિતા ।

આચાર્યહરિભદ્રેણ ટીકેય શિષ્યમોધિની ॥

દર્વેદા, પૃ. ૨૮૬ (અતે)

૪ સમાપ્તેય શિષ્યહિતા નામાનુયોગદ્વારટીકા, કૃતિ સિતામ્બરાડ્ધચાર્ય-હરિભદ્રસ્ય ।

કૃત્વા વિવરણમેતત્પ્રાપ્ત ચત્કિશ્ચિદિદ મયા કુશલમ્ ।

અનુયાગપુરસ્સરસ્વ લભતાં મલ્યો જનસ્તેન ॥ અનુદા, પૃ ૧૨૮

૫ આ ટીકાનો ઉલ્લેખ મલયગિરિએ ‘નદિસૂત્ર’ ઉપરની ટિપ્પણિમાં કર્યો છે. જુઓ જિરકો, પૃ ૨૦૧.

૬ આદ્ય ચ તત્ત્વાર્થટીકાકારો હરિભદ્રસૂરિ—“નાત્યન્ત શીતાશ્વન્દ્રમશ નાત્યન્તોષ્ણા સૂર્યાઃ કિન્તુ સાધારણા દ્વયોરપી”તિ, જીમ, પૃ ૩૪૭ આ ટીકાનો ઉલ્લેખ ‘પ્રવચનસારોદ્ધાર’ના ટીકાકાર સિદ્ધસેને (પૃ ૩૩૭) પણ કર્યો છે પ મુખલલજીના મત પ્રમાણે (‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’, ધીજી આવૃત્તિ, પ્રસ્તાવના, પૃ ૫૫-૬૫) તત્ત્વાર્થટીકાકાર હરિભદ્રસૂરિ એ ચાકિની મહત્તરાસૂત્ર જ છે, ધીજા કોઈ હરિભદ્ર હોવા સમ્ભવ નથી.

૭ ઓક્તમ પૃ ૪૧

૮ મુદ્ધો માગ ૧ પૃ. ૧૧૬ ૪૮૫

૯ પ્રાપ્ત પૃ. ૧

૧ કલિ, પૃ ૧ ૧૨

૧૧ કલ્પ પૃ. ૧ - ૧૧ સુખો અમવદ્વસૂરિ

૧૨ સુખો મૃદદેવ

હર્ષપુર

અજમેર પાસેનું એક નગર, જ્યાં સુમટપાછ રાજા ગમ્ય કરતો હતો. હર્ષપુરમાં ત્રાક્ષણો મજ્જમાં મકરનાં વધ કરતા હતા ત્યારે પ્રિય-મ્મથસૂરણ પોતાની મૈત્રશક્તિથી મકરને વાંચા બર્પી, ત્રાક્ષણોને બોધ આપ્યો હતો, એથી કથા છે ^૧

વિક્રમના અગિયારમા સૈદ્ધમાં ચયેસા મેવાહના રાજા અલ્પ અથવા અછટની રાણી હરિમયેવીળ હર્ષપુર વસાવ્યું હતું. જૈનાનો હર્ષ-પુરોમ્ય ગમ્મથ એ પાછલ્લથી મહાધાર ગમ્મથ તરફે બોઝલાયો એ આ હર્ષપુર ઉપરથી થયો છે ^૨ એ ગમ્મથના અમસિંહસૂરિના શિષ્ય અમવદ્વસૂરિ વચ્ચેમાં માત્ર એક જ વાતગદો અને પછેથી રાસતા હતા તેમને મહિન વજ્ર અને લેહવાળા જોઈને સિદ્ધરાજે (મતસેરે કર્ણાવ્રજે) ‘ મહાધારી ’ બિરુદ આપ્યું અને ત્યારથી એમનો ગમ્મથ ‘ મહાધાર ગમ્મથ ’ કહવાયો ^૩

૧ કલ્પ, પૃ. ૫ ૧ ૧ કલિ, પૃ. ૧૧૨, કલ્પી પૃ. ૧૪૮-૪૯

૨ રાજપૂતાણે જા હરિવંશ અપ ૧ પૃ. ૪૨૬-૨૮

૩ લેહવાળા, પૃ. ૧૧૨ ૨૧૦

હસ્તિકલ્પ

સુખો હસ્તિકલ્પ

હસ્તિકલ્પ

હારવતીનું દહન થયા પછો વસરામ અને કૃષ્ણ ત્યાંથી પૂર્વ તરફ બીફલ્લીને હસ્તિકલ્પ (પ્રા હરિશ્વકલ્પ, હાથકલ્પ) નગરમાં ગામ્યા

हता त्याना राजा अच्छदंतने हरावी पछी दक्षिण तरफ जतां तेओ कोसुंवारण्य नामे अरण्यमां आवी पहोच्या हता ' दक्षिण मथुरामां वसता पांच पांडवो अरिष्टनेमि अरिहंत सुराष्ट्र जनपदमां विहार करे छे एम साभळीने सुराष्ट्र आव्या. त्यां हस्तकल्प नगर पासे एमणे सांभळ्युं के अरिष्टनेमि गिरनार उपर निर्माण पाग्या छे.^३

आ उल्लेखो उपरथी स्पष्ट छे के हस्तकल्प के हस्तिकल्प नगर सुराष्ट्रथी दक्षिण तरफ जवाना मार्गमां, पण सुराष्ट्रनी भूमि उपर ज आवेलु हलुं.

‘ पिंडनिर्युक्ति ’ उपरनी मलयगिरिनी वृत्तिमा क्रोधपिंडना उदाहरणमा हस्तकल्प नगरमा एक बाह्यणना घरमा भिक्षार्थे गयेला जैन साधुनु कथानक छे^४ ‘ सूत्रकृतांग सूत्र ’ उपरनी शीलाचार्यनी वृत्तिमा उदाहृत करवामा आवेला एक हालरडामां बीजा नगरोनी साथे हस्तकल्पनो पण उल्लेख छे.^५ ‘ जीतकल्प भाष्य ’मा हस्तकल्प (प्रा. हत्थप्प, हत्थकप्प)नो निर्देश छे^६

भावनगर पासेनु कोळियाक तालुकानु ‘ हाथव ’ गाम ए ज आ हस्तकल्प होई शके. ‘ जीतकल्पभाष्य ’मानु एनुं ‘ हत्थप्प ’ नाम एना अर्वाचीन उच्चारणने मळतुं ज छे. बलभीना दानपत्रोमां तेनुं ‘ हस्तवप्र ’ एषुं नाम मळे छे.^७

१ उने, पृ ४० जुओ कोसुंवारण्य

२ हाध, पृ २२६, आचू, उत्तर भाग, पृ १९७

३ पिनिम, पृ १३४

४ सूकृशी, पृ ११९, अवतरण माटे जुओ कान्यकुब्ज

५ जीकमा, गा १३९४-९५

६ ‘ गुजरातना ऐतिहासिक लेखो, ’ न २५, ६१, अही तळ हस्तवप्रनो उल्लेख छे बलभीना अन्य लेखोमां हस्तवप्रनो उल्लेख ए नामना आहार अथवा आहरणीना मुख्य शहर तरीके छे (‘ गुजरातना ऐतिहासिक लेखो, ’ न १६, १७, १९, २०, २१, २२, २३, ४१, ४५, २६ अ तथा ६१, ७८, ७९, ८०)

હસ્તિમિત્ર

રઝમિનીના એક ગાથાપતિ—ગૃહસ્થ એમનું કથાનક નોંધે પ્રમાણ છે. હસ્તિમિત્ર ગાથાપતિ, પોતાની પત્ની મરણ પામતાં પુત્ર હસ્તિમૂર્તિ સાથે દીક્ષા લીધી. એક દાર સંધો રઝમિનીથી મોઝકટક ચલા માટે નીકળ્યા. માર્ગનાં બટવીમાં હસ્તિમિત્રને પગે છાકાના સ્ફૂટો ચામ્યો, પટ્ટે ચીપ્પા સાધુબાને આપ્યો. વિદાય કરી તેઓ એક મિરિકરમા બનશન કરીને રહ્યા. હસ્તિમૂર્તિ કુલ્લકને સાધુઓ પરાણે સડે ગયા, પણ તે એમનું વિશ્વંસ પમાડીને પાછા પિતા પાસે આવ્યો. વેદનાં લીધે હસ્તિમિત્ર તે જ દિવસે કાશ્મીર પાસેનાં દેવકાકમાં ગયા, પણ તેમના પુત્ર સો પિતા મરણ પામ્યા છે' એ સમજતો જ મહોતો બાબી દેવ તેના પિતાના શરીરમાં પ્રવેશીને તેની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. દેવે હસ્તિમૂર્તિને જુલો પાસે મિત્રા માટે ચલા કહ્યો. જુલો પાસે ચર્મને ધર્મસામ કહેતાં એમાંથી સર્જકાર હસ્ત નીકળીને મિત્રા આપવા આવ્યો. આ પ્રમાણે એક વર્ષ ચીતી ગયું. ચીત્રે વર્ષે સાધુઓ ત્યાં આવ્યા. એમણે કુલ્લકને બોલો તથા જુલના કુલ્લક શરીરને પણ જોયું. બન તેઓ સમમ્યા કે દેવોએ અનુક્રા કરી છે.

૧ હસ્તિ મિ. ૮૧ પટ્ટા ૪ ૮૫-૮૬ ઉપે ૪ ૧૮ યજ્ઞ
મિ. ૪૮૫ માં પણ આ કથાનકના સારમાળુ સૂચક છે.

હારિષ વાચક

હારિષ વાચકહત્ત એ વૈરાગ્યવાદક શ્લોકો 'ઉત્તરાધ્યયન' ઉપરની શાન્તિસૂરિની વૃત્તિમાં ઉદ્યુત કરછા છે. આ હારિષ વાચક કોઈ સંધો ક્યારે ચલા તથા એમના કંઈ રચનામાંથી આ ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યા છે. એ નિશ્ચિત કરવાનું સાબન નથી. શ્લોકો સામાન્ય વૈરાગ્યયોગ્યા છે અને એમાંથી કર્તાગા સંપ્રદાય પરત્વે કંઈ અનુમાન કરી શકાય નહિ. પરંતુ 'વાચક' પદથી એમના જીનવની સૂચક છે.

અલવત્ત, પટ્ટાવલીઓ પ્રમાણે એક હારિલ નામે યુગપ્રધાન આચાર્ય
 વીર સ. ૧૦૫૫ (વિ સ ૫૮૫=ઈ. સ ૫૨૯)માં સ્વર્ગવાસી
 થયા હતા ('પ્રભાવકચરિત,' ભાષાન્તર, પ્રસ્તાવના પૃ ૫૪),
 તેમને આ હારિલ વાચકશ્રી અમિત્ર ગણવામાં આવે તો હારિલ વાચક
 ઈસવી સનના પાંચમા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં અને છઠ્ઠા શતકના પ્રારંભમા
 વિદ્યમાન હતા એમ ગણી શકાય

૧ પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણો નીચે પ્રમાણે છે :

તથા ચ હારિલવાચક —

“ ચલ રાજયૈશ્વર્ય ધનકનકસાર પરિજનો

નૃપાદ વાલ્લભ્ય ચ ચલમમરસૌહ્ય ચ વિપુલમ્ ।

ચલ રૂપારોગ્ય ચલમિદ ચર જીવિતમિદ

જનો દૃષ્ટો યો વૈ જનયતિ સુખં સોઽપિ હિ ચલ ॥ ”

ઉશા, પૃ. ૨૮૯, અને, પૃ. ૧૨૬

તથા ચ હારિલ —

વાતોદ્ધતો દહતિ હુતમુગ્દેહમેક નરાણાં

મત્તો નાગ. કુપિતમુજગદૈકદેહ તથૈવ ।

જ્ઞાન શીલ વિનયવિમવૌદાર્યવિજ્ઞાનદેશાન્

સર્વાનર્થાન્ દહતિ વનિતાઽઽમુષ્મિકાનૈદિકાશ્ચ ॥

ઉશા, પૃ ૨૯૭

શ્રીજા એક અવતરણ સાથે જો કે હારિલ વાચકનુ નામ આપ્યું
 નથી, પણ એની રચનાશૈલી જોતાં એ પણ હારિલનુ હોય એ અસંભવિત
 નથી ખાસ કરીને એના શિખરિણીની તુલના ઉપર ટાંકેલા પહેલા અવતરણ
 સાથે કરવા જેવી છે

તથા ચાહુ —

અવિત્રીં ભૂતાનાં પરિણતિમનાલોચ્ય નિયતા

પુરા યથાત્કિશ્ચિદ્વિહિતમશુભ યૌવનમદાત્ ।

પુન. પ્રત્યાસન્ને મહતિ પરલોકૈકગમને

તદેવૈક પુસા વ્યથયતિ જરાજીર્ણવપુષામ્ ॥

ઉશા, પૃ ૨૪૬

હિન્દુક દેશ

હિન્દુઓનો દેશ-હિન્દુસ્તાન

એનો રક્ષાકાઠ સમાગમ હ સ ના સાતમા સૈકા એટલો નૂનો
 છ એ 'નિશીથધૃષ્ટિ'માં 'હિન્દુક દેશ'નો પ્રયોગ છે. ઠગધિનીના
 રાજા ઘર્ધમિષ્ટે એમની મહેન સુરમ્મનીનું દરણ કર્યું. હોશીની કાલકા-
 ચાર્ય 'પારસ કૂલ'માં અર્ધે ઇન્દુ 'શાહિ' રાજાઓ-જુદ રાજાઓ-
 બંઓ એમના અધિરાજા 'માહાનુસાહિ' (સર૦ કહેનશાહ)થી પ્રાપ્તેસા
 હતા એમને 'હિન્દુક દેશ'માં બાકશા પ્રેરે છે, અને સર્વેને સર્વેને
 સુરાષ્ટ્રમાં બાકી પહેાંતે છે.

ગુપ્તો કાલકાચાર્ય-૧

૧ સપ્તેમ્સા મરિચ-પરમલગ્નિયા દોષ પૂજ અધિકૃત ન તરહ ।
 કાલકાચાર્ય મરિચ-એ હિન્દુશર્ય વચ્ચામાં । રક્ષા પદિસુચ । તરુજા
 ન અભેષિ નિ પજાવડતીએ નાશિના ધર્મકેન કસરિયાઓ સુરેં પેલિ
 થાઓ । તેન પુષ્પિસેમ્સા હમા પેલિયા-મા અપ્પલ મરિહ । એહ વચ્ચામાં
 હિન્દુશર્ય । તે ઇન્દુગર્હિ નિ સુરમાગ્ન્યા । કાલી ન અવપાકસી વરહ ।
 વરિષ્ઠાકાલે ન ટોરલિ પેલું । ઇન્દુગર્હિ મલકાઈ કચ્છલિનિ સિમલિઅન ।
 નં કાલકાચાર્યો ઉમ્મલોથી હો તરુ અધિરાજા કલિતો । તારે સુનરો ઇન્દુઓ ।

વિષ્ણુ, માગ ૧, ૬ ૧૦૧-૧૧

હેમચન્દ્ર કલિકાસમ્સર્ગ

ગુજરાતમાં બારમા સૈકામાં અચ્છ પ્રતારી રાજાઓ સિદરાજ તથા
 કુમારપાછના સમકાલીન મા મહાન આચાર્યનાં જીવન અને કાર્ય પ્રસિદ્ધ
 છ એ માટે ગુપ્તો હો. ગુપ્તરજન 'સાદક બોલ દમચપ્રાચાર્ય,'
 અપ્પાપક રસિકલ્લ હો પીળી હેમચન્દ્રજન 'જામ્પાનુશામન'ની
 શ્રેયેઓ પ્રસ્તાવના તથા ધી મધુમ્દન મોરોહજ હેમચન્દ્રીશા શ્યાદિ

આચાર્ય હેમચન્દ્રની પડી ધ્યેયના આગમસાહિયના ટીકાકારો
 એમના વિવિધ પ્રધાના આચાર્યો પગા પાર ટાંકે છે. તદ્દપ્પરણરૂપે એમના
 કેટલાકના નિર્દેશ અહીં કર્યો છે.

૧ હેમચન્દ્રકૃત 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ' જપ્રશા, પૃ. ૧૩, ૨૪, ૨૬, ૪૧, ૧૭૭,

'દેશીનામમાલા' . જપ્રશા, પૃ. ૧૨૪

'અનેકાર્થકોશ.' શ્રાપ્રર, પૃ. ૧૭૫

'ત્રિપટિશલાકાપુરુષચરિત્ર' અતર્ગત 'ઋષમદેવચરિત્ર' જપ્રશા, પૃ. ૧૨૭, ૧૩૪, ૧૩૬, 'શાન્તિનાથચરિત' જપ્રશા, પૃ. ૧૯૭, 'મહાવીરચરિત' કકિ, પૃ. ૧૦૫, 'પરિશિષ્ટર્પવ' જપ્રશા, પૃ. ૨૮૮

'દ્વાધિશિકા' કકિ, પૃ. ૧૨૫ 'અન્યયોગવ્યવહરદ્વાધિશિકા' માથી મલયગિરિ પગ અવતરણ આપ્યું છે, જે મલયગિરિનો સમય નક્કી કરવામાં ઉપયોગી થાય છે (જુઓ મલયગિરિ)

'યોગશાસ્ત્ર.' શ્રાપ્રર, પૃ. ૨૦૨

પ્રબ્ધનો નામોલ્લેખ કર્યા વિના હેમચન્દ્રમાંથી અવતરણ શ્રાપ્રર, પૃ. ૭, ૬૨, ૧૪૯, इत्यादि

હેમચન્દ્ર મલધારી

હર્ષપુરીય (મલધાર) ગચ્છના મુનિચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય અમયદેવ-સૂરિના શિષ્ય મલધારો રાજશેઠ્ઠસૂરિ સ ૧'૩૮૭=ઈ. સ ૧'૩૩૧ મા રચાયેલો પોતાની પ્રાકૃત 'દ્વ્યાપ્રય'વૃત્તિમા જણાવે છે તેમ, હેમચન્દ્ર પૂર્વાશ્રમમા પ્રથુન્ન નામે રાજસચિવ હતા અને તેમણે ચોર સ્ત્રીઓ ત્યજીને અમયદેવસૂરિના ઉપદેશથી તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી મલધારી હેમચન્દ્રકૃત 'જીવસમાંસ' વિવરણ સ. ૧'૧૬૪=ઈ. સ ૧૧'૦૮ મા, 'ભવભાવનામૂત્ર' સં ૧૧'૭૦=ઈ. સ. ૧૧'૧૪ મા અને 'વિશેષાવશ્યક માણ્ય' ઉપરની બૃહદ્વૃત્તિ સં ૧૧'૭૫=ઈ. સ ૧૧'૧૯ મા રચાયેલ હોઈ તેઓ ઈસવી ચોરમા શતકના પૂર્વાર્ધમાં વિદ્યમાન હતા એ નિશ્ચિત છે હેમચન્દ્રના શિષ્ય શ્રીચંદ્રસૂરિ પોતાના 'મુનિસુવ્રતચરિત'ની પ્રશસ્તિમા જણાવે છે તે પ્રમાણે, રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ આ આચાર્ય પ્રત્યે સ્વૂંબ ભક્તિભાવ રાખતો હતો અને ઘણી વાર તેમના દર્શન કરવા માટે પોતે જ તેમના ઉપાશ્રયમા આવતો હતો.

આગમોના નામાંકિત ટીકાકારોમાં મહાપારી હેમચન્દ્રની પણ ગણના થાય છે 'આવ્યત્મક સૂત્ર' અને 'નૈવિસૂત્ર' ઉપર ટિપ્પણ તથા 'અનુયોગદ્વાર સૂત્ર' અને 'વિશેષાવશ્યક માધ્ય' ઉપરની હૃત્તિમા એ આ ક્ષેત્રમાં એમનો મુખ્ય ફાટા છે.^૧ 'વિશેષાવશ્યક માધ્ય'નો હૃત્તિની રચનામાં તેમણે પોતાના સાત સહાયકોનાં નામ આપ્યાં છે, જે એમનાં શિષ્યસમુદાયની વ્યક્તિઓ હાય એમ જણાય છે અમયકુમારગણિ, ધનદેવગણિ, જિનમદગણિ, સસ્મણગણિ,^૨ વિવુષચન્દ્રમુનિ, તથા આર્મદશ્વી મહાત્તરા અને ધીરમતી ગણિની એ કે સાખીઓ.

મહાપારી હેમચન્દ્રે 'વિશેષાવશ્યક માધ્ય' ઉપરની હૃત્તિમાં જિનમદગણિ કમામ્મણની સ્વોપમ ટીકાનો ઉપ્લેક્ષ કર્યો છે,^૩ પટલે એ ટીકા બોધામાં બોધું બારમા મૈકા સુધી તો વિષમત્ત હતી એ જણી આ સિવાયની પણ બીજી કે પ્રાચીન ટીકાઓના હવાસા તેમણે આપે છે.

ઉપરુક્ત અવિસમાસ 'હૃત્તિની મહાપારી હેમચન્દ્રના હસ્તાક્ષરોમાં સત્સાધેશ્વી તાદપત્રીય પ્રતિ સંમાતમાં શાન્તિનાયના મંદારમાં છે. પટલે મૈત્રી વસ્તુપાત્કનો એમ આ પ્રકારે વિદ્વાનના હસ્તાક્ષર પણ અનેક શતાબ્દીઓના અંતર પછી આપણને જોવા મળે છે. મૈત્રી વસ્તુપાત્કના હસ્તાક્ષરોમાં સં ૧૨૯૦-૧૨૯૧ સ ૧૨૩૪ માં સત્સાધેશ્વી 'ધર્માન્નુલય' મહાકાવ્યની તાદપત્રીય પ્રતિ પણ સંમાતમાં એ જ મંદારમાં છે.

૧ જુઓ હર્ષપુર.

૨ જૈનજી, પૃ. ૨૪૬-૪૭.

૩ એ જ. એમના અન્ય કાવ્યો મુદ્રે એ જ જુઓ સ્વા.

૪ આ કવ્યનર્મય છે પ્રાચીન સુપાત્ત્યકાવ્યચરિત્ર 'જા કર્તા' જ.

૫ જૈનજી, પૃ. ૨૪૭.

૬ વિશેષાવશ્યક માધ્ય બીજાગણિવસુરિની પ્રસ્તાવના, પૃ. ૧.

૭ એ જ.

सूचि

[संस्कृत-प्राकृत अवतरणोमां आवतां विशेषनामोनो समावेश आ
सूचिमां कयो नथी]

अकवर १५८

अकलक ६४

अक्रियावादी ६९

अक्षोभ ८३

अखो ६२

अगडदत्त ३, ४, ५, २६, १७३

‘अगडदत्त पुराण’ ४

अगियार अग १६३

अग्निकुमार देव ४६, ५६, ५७

अग्निपूजक वणिक ६६

अचल ८३, १४३, १४४, १४७

अचलग्राम ५

अचलपुर ५, २०, २६, १५६

अच्छदंत ५६, २१५

अजमेर ५

अजमेरु १०६, २१४

अजातशत्रु १३

अजितसेन ११७, ११८

अदृण ६, ७, ८

अदृण मल्ल २८, ६२, १०६,

१११, १३७

अडोलिका ६५

अणहिल पत्तन ९७

अणहिलपाटक ९६

अणहिल भरवाड ८

अणहिलवाड ९, ८६, १५०,
१७६, १७९, १९५

अणहिलवाड पाटण ८, ४७

‘अण्णा’ १३५

अतिमुक्तक २४

अनशन ७३, ८१, १३३,
१५५, १६३, १६४,
१६६, २०७, २१६

‘अनुत्तरोपपातिकदशा’ १०

अनुयोग १५२

‘अनुयोगद्वार’ टीका २१२

‘अनुयोगद्वारसूत्र’ २८, ७३, ६७,
१३४, १४१, १६८,
२०३, २१२, २२०

‘अनेकार्थकोश’ २१९

अनेषणा ३९, १३२

अनंगसेना ८७

अनतवीर्य ३७

‘अन्ययोगव्यवच्छेदद्वित्रिशिका’

१२७, २१९

अश्वदिक ६९, १५३
 अश्वदिक मत्त ७०
 अमयकुमार १०९, १०३ १७१
 अमयकुमारगणि २२०
 अमयदेव ११, ७३
 अमयदेवसूरि ९, १०, १२, ४६,
 ४८, ८६, ८८, १६०,
 २१२, २१४ २१९
 अमयदेवसूरि-अरित ११, १२
 अमयदिकगणि १२६
 अमय्य ९०
 अमिषन्द ८३
 अमिषान्तरावेन्द्र ४१ १०७,
 १३६, १४९ १५३,
 १९४, २११
 अमीषि १३ १४, ५०
 अमदाभाद ९०
 अमोपरव ३
 अरिष्टममि ८० ९६, १५४
 १७३, १७४, १९१ २१५
 अरिष्टपुर १४
 अरिष्टपुत्र १४ १५
 अरिष्टपुत्री १४ १५, १८
 अरिष्टपुत्रिका १५४
 अरिष्टागव-नी १५-
 अरिष्ट पवत १५

अरिष्ट-प्रतिमा १२०
 अरिष्टक ७८
 अस्र बीरुनी २००
 'अस्रकारमङ्गल' ११८
 'अस्रकारसर्वस्व' १३६
 अस्रष्ट २१४
 अस्रष्ट २१४
 अस्रष्ट ११९
 अश्वि १२०
 अश्वि १५ ७१, १००, १०२
 १११, १५१, १७३
 अश्वि जनपद २५, २८ ४९
 ८०, १३८, १४०, १४२,
 १६३
 अश्विबर्धन १६, १००, ११७,
 ११८
 अश्विभुक्तुमात्र १६, १७, ४३,
 १३७, २०७
 अश्विभुक्तुमात्र १६, ११८
 अश्विभुक्तुमात्र ७८
 अश्विभुक्तुमात्र १७
 अश्विभुक्तुमात्र १७, १८
 अश्विभुक्तुमात्र २५, ४३, ५२, १८६
 अश्विभुक्तुमात्र ४३
 अश्विभुक्तुमात्र ९५, २००
 अश्विभुक्तुमात्र १८

'अश्वावबोध कल्प' ६१
 अश्वावबोध तोर्य ६०, ६१
 अष्टोत्तरशतकृष्ट १७४
 अष्टांग महानिमित्त ३९
 असदीन द्वीप ५३
 असंयम विषय १९९
 अरहमित्र ७८
 अंग ६८, १०९
 अगारवती १०१, १०४
 'अंतकृत् दशा' १०, ८८, १५७
 अधकवृष्णि ८३, ८६
 अग्नेजी ६८
 आकाशगामिनी विद्या ९५, १६४
 आगमेतर साहित्य ४
 आग्रा जिल्लो १७८
 'आचारांग' ९, ११, ५५
 'आचारांग सूत्र' ६४, ६५,
 ६९, १६४, १७६
 आचार्य मलयगिरि ७५
 आचार्य श्रीजिनविजयनी १७७,
 १९६, २१२, २१३
 आजीवको ३९, ४०
 आतापना १२१, १४९
 आनर्त ४९
 आनंदपुर १४, १८, १९, २१,

३२, ४२, ९१, ९४,
 ९७, ११४, ११५, १८८
 आनंदश्री महत्तरा २२०
 आन्ध्र १८७
 आन्ध्रवासी १३४
 आन्ध्रो १६०
 आवु १५, ६१
 आभीर २१, २६, ३२, ६८,
 १९१
 आभीर जाति १७, २०
 आभीर देश ५, ७८, १०६,
 १७१, १८४, २१२
 आभीरी १९१
 आम राजा ३६
 आम्रदेव उपाध्याय ९५
 आयामुख ३६
 'आराधनाकुलक' १०
 आर्य कालक १७९
 आर्य क्षेत्र १५, ४८
 आर्य देशो ५२
 आर्य धर्म ८४
 आर्य नागार्जुन ८३
 आर्य महागिरि ५७, ६४, १३२,
 १३३, १६९, २०६,
 २०७

आर्य मगू ११६, ११७, १२२,
 १८१, १८६, २०७
 आर्य रक्षित ८०, १०९, १२२,
 १५०
 आर्य रक्षितसूरि ६९, ८२,
 १५३, १६४
 'आर्य रक्षितसूरिचरित' १५३
 आर्य रोहण २०७
 आर्य वज्र ५, २०, ८२, १०८,
 १०९, १६३
 आर्य स्याम १७९
 आर्य समित २०, १८४, १८५
 आर्य समितसूरि १०८
 आर्य समुद्र ११६, १८५
 १८६, २०७
 आर्य सुवर्मा ८४
 आर्य सुहृत्ती ५७, १३१, १३३,
 १८६, १८७, २०६
 आर्य स्कन्धिल २१०
 आर्यास ७८
 आशोचना १५३
 आन्तिङ्गोर्क ५
 'आवन्त्य स्रंङ' १७
 'आवन्त्यक पूर्णि' ५१, ५३,
 ६२ ६९ ७३, ११०,
 ११५, १३

'आवन्त्यक मूकट्टिका' ७५,
 'आवन्त्यक वृत्ति' १२९
 'आवन्त्यक सूत्र' ७, ३६, ५८,
 ६०, ६४, ७४, ७५,
 ९३, १२०, १२२,
 १२७, १२८, १२९,
 १४६, १६९, १८२,
 १८९, २१२, २२०
 आपाह २२, २५
 आपाहमूर्ति २२
 आक्षरणी ६२, ११०, २१५
 'आहार' ६२, ११०, २१५
 आहीर २१
 इक्षुगृह २२
 इक्षर ११४
 'इतिहासनी केन्दी' २९, ४९,
 ५२, ६७
 'इन्डो-आर्यन जे-ड हिन्दी ४७
 इन्दतर २४
 इन्दोर २४, १४३
 इन्द्र ४७, ६३, १५५
 इन्द्रकीर्ण २३
 इन्द्रवत् २३
 इन्द्रविम ८४
 इन्द्रपुर २३, २४, ११९

इन्द्रभूति १७२

इन्द्रमहोत्सव ३९

इन्द्र २७, ४४

इषुवेगानदी १७०

ईरान ३८

ईश्वरी ७२, १६६, १६७

उग्रसेन २४, ८७, ९६, १५४,

१९०, १९१

उज्जयन्त २४, २५, ६६, ६७,

१५७

उज्जयन्तगिरि १८९

उज्जयिनी ३, ६, ७, १५, १६,

२२, २५, २६, २७,

२८, २९, ३०, ३७,

३८, ३९, ४१, ४३,

४५, ५०, ५८, ६५,

७०, ७८, ८१, ८२,

८५, ९०, ९१, १००,

१०१, १०२, १०३,

१०४, १०६, १०९,

१११, ११५, ११७,

११८, १३१, १३३,

१३७, १३८, १४०,

१४३, १४४, १४५,

१५२, १५६, १५७,

१५८, १६३, १६७.

१७३, १८०, १८६,

१८७, २०२, २०४,

२०५, २०७, २११,

२१६, २१८

‘उज्जयिनी इन एन्श्यन्ट लिटरेचर’

२९

‘उज्जयिनीतस्कर’ १३८

उत्तर मथुरा १२२, १९५

‘उत्तराध्ययन’ ५, ९, २६, ४०,

६२, २१६

‘उत्तराध्ययन’ टीका १८

‘उत्तराध्ययन सूत्र’ ३, ४, ३०,

३३, ३४, ६४, ७३, ९६,

१४४, १७३, १७५

उत्तरापथ ५२, ८९, १२०

उदयगिरि ५२

उदयन १०४, १०५, १४८,

१५१, १७३

उदायन १३, ३०, ३१, ४७,

५०, ८१, ८२, १०३,

१०४, १७०, २००

उद्योतनसूरि १७६

उन्नतायु १७५

‘उपमितिभवप्रपंचकथा’ १९५

उपाध्याय घर्मसागर १५५, १७५

उपाध्याय महेन्द्र ८

आर्य मगू ११६, ११७, १२२,
 १८५, १८६, २०७
 आर्य रक्षित ८० १००, १२२,
 १५०
 आर्य रक्षितसूरि ६९, ८२,
 १५३, १६४
 'आर्य रक्षितसूरिचरित' १५३
 आर्य रोहण २०७
 आर्य वज्र ५ २० ८०, १०८,
 १०९ १६३
 आर्य श्याम १७९
 आर्य समित २० १८४ १८५
 आर्य समितसूरि १०८
 आर्य समुद्र ११६, १८५,
 १८६, २०७
 आय सुधर्मा ८४
 आय सुदस्ती ५७ १३१, १३३,
 १८६, १८७, २०६
 आय रक्षित २१०
 आयस ७८
 आयपना १५३
 आयसोर्क ५
 'आयसय संड' १७
 'आयसय चूर्ति' ११, ५३,
 ६०, ६१ ७३, ११०,
 ११५ १६०

'आयसयक मूलटीका' ७५
 'आयसयक चूर्ति', १२९
 'आयसयक सूत्र' ७, ३६, ५८,
 ६०, ६४, ७४, ७५,
 ९३, १२०, १२२,
 १२७, १२८, १२९,
 १४६, १६९, १८२
 १८९, २१२ २२०
 आयस २२, २५
 आयसचूर्ति २२
 आयसणी ६२, ११०, २१५
 'आयस' ६२, ११०, २१५
 आयस २१
 आयस २२
 आय ११४
 'इतिहासनी केडी' २९, ४५,
 ५२, ६७
 'इन्डो-आयस ओन्ड हिन्दी' ४७
 इन्डो २४
 इन्डोर २४, १४३
 इन्ड ३७, ६३, १५५
 इन्डकीन २३
 इन्डका २३
 इन्डरिप ८४
 इन्डु २३, २४, ११९

इन्द्रभूति १४२

इन्द्रमहोत्सव ३९

इन्ध २७, ४४

इषुवेगानदी १७०

ईरान ३८

ईश्वरी ७२, १६६, १६७

उग्रसेन २४, ८७, ९६, १५४,

१९०, १९१

उज्जयन्त २४, २५, ६६, ६७,

१५७

उज्जयन्तगिरि १८९

उज्जयिनी ३, ६, ७, १५, १६,

२२, २५, २६, २७,

२८, २९, ३०, ३७,

३८, ३९, ४१, ४३,

४५, ५०, ५८, ६५,

७०, ७८, ८१, ८२,

८५, ९०, ९१, १००,

१०१, १०२, १०३,

१०४, १०६, १०९,

१११, ११५, ११७,

११८, १३१, १३३,

१३७, १३८, १४०,

१४३, १४४, १४५,

१५२, १५६, १५७,

१५८, १६३, १६४

१७३, १८०, १८६,

१८७, २०२, २०४,

२०५, २०७, २११,

२१६, २१८

'उज्जयिनी इन एन्शयन्ट लिटरेचर'

२९

'उज्जयिनीतृस्कर' १३८

उत्तर मथुरा १२२, १९५

'उत्तराध्ययन' ५, ९, २६, ४०,

६२, २१६

'उत्तराध्ययन' टीका १८

'उत्तराध्ययन सूत्र' ३, ४, ३०,

३३, ३४, ६४, ७३, ९६,

१४४, १७३, १७५

उत्तरापथ ५२, ८९, १२०

उदयगिरि ५२

उदयन १०४, १०५, १४८,

१५१, १७३

उदायन १३, ३०, ३१, ४७,

५०, ८१, ८२, १०३,

१०४, १७०, २००

उद्योतनसूरि १७६

उन्नतायु १७५

'उपमितिभवप्रपंचकथा' १९५

उपाध्याय घर्मसागर १५५, १७५

उपाध्याय नन्द

'उपासक दद्या' १०
 उमाकान्त शाह १३४
 उवमालि ४९
 उस्मानाबाद ७८
 उर्ध्वपि ९५
 उमरावतीविला २०४
 उष्ण १७१
 उमो 'सरकचुक्' १२५
 प्रूपमदेव ९६
 'प्रूपमदेवचरित्र' २१९
 कृष्टिगत २०७
 कृषितहारा २७
 कृषिपाठ २७
 कृषिप्राणित तक्रार ५१
 एकरात्रिकी प्रतिमा १९१
 एकेन्द्रिय जीव ६९
 एस्त्र ३२
 'ए नोट ओन धी कुत्रिकापण
 २९ ४५
 'ए नोट ओन धी वई किराट-
 ए डिस्टीटफुल मर्षट' २०
 ए न्यू बर्मेन ओफ धा अगहदत
 स्टोरी' ५
 'एन्सन्ट इण्डिया १५२
 'एन्सन्ट टाउन्स बेन्ड सिटीस
 इन गुजरात बेन्ड काठि
 बाबाद ८९

एस्त्रकण्ठ ३१, ३२ ६४
 एस्त्रकण्ठपुर ८२, १६९
 एसागाड १४५
 'ऐतिहासिक संशोधन' १४४
 ऐरावत ६३, ६४
 'ओषनिर्युक्ति' १३८, १३९
 'ओषनिर्युक्ति इति' ०, १६ १२८
 ओमा ३६
 ओरिसा ४७
 औदीप्य देश १६१
 औपनिषद्की धृष्टि १५७
 औपदेशिक साहित्य २१३
 'औपपातिक टीका' १०
 कण्ठ १९ २१, ३२, ३३
 ११४
 कटक ४७
 'कट' पद्यास्त ४६
 कडी ४७
 कडु ४७
 कमानुयोग १८३
 'कवासरिस्तागर' १४७
 कबीर १७४
 कनकामर ७८
 कनैपास्त वदे १९ १८८
 कनीज ३६

कनड १३६
 'कन्याचोलक' १२५
 कपर्दक ३४
 कपर्दिनिवास १७४
 कमलपुर २०४
 कमलमेला १९०
 कमलसेना ३
 कमलसंयम उपाध्याय ३३
 क. मा. मुनशी १४३
 'करकडचरिड' ७८, ७९
 करटक १४७
 कर्णदेव २१४
 कर्ण सोलंकी १२५
 कर्णाटक ६८
 कर्णासुत १४७
 'कर्मविपाक' ८५
 'कर्मस्तव' ३३, ८५
 कलाचार्य ३
 कलाल २०७, २०८
 कलांकुर १४७
 कलिंग ६८
 कलिंग देश ५१, ५२, १६४
 कलिगविजय ५२
 'कल्पलता' १८४
 'कल्पसूत्र' १८, २१, ४०, ४२,
 ६७, ७०, ८४. ९०.

९१, ९७, १२४, १४२,
 १५५, १५८, १६५,
 १६९, १७५, १७९,
 १८४, २०३, २१०,
 २१२
 कल्याणकटक ४७
 'कल्याणमंदिरस्तोत्र' १९७
 कल्याणविजयजी ३७, ३८, १२२
 कल्याणी ८
 'कविवर समयसुन्दर' १८४
 कसेरूमती नदी ३४, १६६
 कसेरुमान् ३४
 कंडरीक १४६, १४८
 कथारकुडंग १७
 कंबल-संबल ३३, ३४, ७३
 कंस ७, २४
 काकवर्ण ५०, ५१
 काकिणी ३४, ३५, ४३, ४४
 काकिणीरत्न ३५
 'कादंबरी' १४७
 काननद्वीप ३५, ९७
 कान्यकुब्ज ३६, ६८
 कार्तवीर्य ३७, १४३
 कालक ४०, ८४
 'कालक कथासंग्रह' १७९
 'कालकाचार्य कथा' ७० ७१,

'उपासक दशा' १०
 उमाकांत शाह ११४
 उदयसिंह ४९
 उस्मानाबाद ७८
 उच्छृति ९५
 उबरावसीवेला २०४
 उष्ण १७५
 उमो 'सरकचुक' १२५
 भूपमदेव ९६
 'भूपमदेवचरित्र' २१९
 भूपिपुत्र २०७
 भूपित्तभाग २७
 भूपिपात्र २७
 भूपिप्राणित तत्त्व ५१
 भूपरात्रिकी प्रतिमा १९१
 भूपेन्द्रिय भौम ६९
 परस ३२
 'ए मेट भौम धी कुत्रिकाएण
 २९, ४५
 'ए मेट भौम धी बई किराट-
 ए डिस्टिफुल यर्बेट' २२
 'ए म्यू बर्मन भौम या भगवद्भक्त
 रतीरी' ५
 'एन्समन्ट इन्डिया १५२
 'एन्समन्ट ठाउन्स भौम सिटी
 इन गुजरात भौम काठि
 नापाड' ८९

एलकण्ठ ३१, ३२, ६४
 एलकण्ठपुर ८२, १६९
 एलावाड १४५
 'ऐतिहासिक संशोधन' १४४
 ऐरावत ६९, ६४
 'ओषनिर्मुक्ति' १३८, १३९
 'ओषनिर्मुक्ति वृत्ति' ९, ८६, १२८
 ओसा ३६
 ओरिसा ४७
 औदीप्य देश १६१
 औत्पत्तिकी बुद्धि १५७
 औपदेशिक साहित्य २१३
 'औपपात्रिक-टीका' १०
 कण्ठ १९, २१, ३२ ३३
 ११४
 कटक ४७
 'कट' पदार्थ ४६
 कडी ४७
 कट्ट ४७
 कथानुयोग १८३
 'कथासरित्सागर' १४७
 कदंब १७४
 कनकामर ७८
 कनैयासम्भ वदे १९ १८८
 कसोड ३६

कुंजरावर्त ४२, ५५
 कुंडलमोठ ४४, ११०
 कुंभफर्ण ११८
 कुंभकारकट ४६
 कुंभकारप्रक्षेप ४८, १७०
 कुंभकारप्रक्षेप नगर १९९
 कुंभराणा ११८
 कुंभवती नगरी ४८
 कूणिक १३
 कूपदारक १०७
 कूर्ग १५९
 कृष्ण ७, २०, २४, ५०, ५६,
 ८७, ९५, ९६, १०७,
 १७४, १८९, १९०,
 १९१, २१४
 कृष्ण वासुदेव ४९, ५६, ५७,
 ६३, ७७, ८०, ८३, ८६,
 ९०, १०६, १७३
 कृष्णा ५, १०८, १८४, २११
 'कैम्ब्रिज हिस्ट्री ऑफ इन्डिया'
 १६, ३१
 केवलज्ञान ६३, ७१, ७७, १८१,
 १८९, १९७
 केवलदर्शन १९७
 केवली १९७

केशी १३, १४, ३१, ४८, ५०
 कोऊइल १४७
 कोकास ५०, ५१, ५२, २०७
 कोटिकगण ७३
 कोटिनगर ६६
 कोटिपताका ५४
 कोटचर्क १४
 कोटचाचार्य ११, ७४, ७५,
 ९३, १६४, १७७
 कोडिनार ६६
 कोपकट ४७
 कोरंटक ५५
 कोरंटक उद्यान ५५, ११०
 कोमुइआ ५७
 कोल्लुकचक्रपरंपरा १३५
 कोशावकानन ५७
 कोसलवासी १३४
 कोसंबवण काणण ५७
 कोसंबा ५६, ५७
 कोसंबी आहार ५७
 कोसुंवारण्य ५६, १०७, ११३,
 ११४, २१५
 कोसबाहार ५७
 कोळियाक २१५
 कोंकण ५२, ५३, ७६, १३४,
 १३७, १४१, १६४,

कासकाशार्थ २६, ३७, ३८, ३९

४०, ४१, ६०, ६५,

१०१, १०३, १३५,

१७५, १९२, २१८

कासगुह्य ३५

कासनगर १९, ४२

कासर्षि २०७

'कासशान' ९९

कासा ४२

कास्यस्मर्देशिपुत्र ४०

कास्यदास १५८, १७१

कास्योसर्ग १६ १७

कास्योसर्ग ध्याम ४२, ६३

कास्यगोप्ति ८९ ९०

कास्यमनेहर' २१८

कास्यमहान' ११८

कास्यमीमांसा' ३४

कास्यानुशासन' २८०, १८१,
२१८

काशी १०५

कास्मीर ६८,

कांचीपुर ८९

कांटसूरियो ५५

किरणावली' ९०, १५५

किराट ११

कीर्तिविजय १६९

कोशापर्वत २५

कुक्षिपुर ३६, २०१

कुटुंबधर १७

कुडंगेसर १७

कुडगेसर १७

कुडक २३४, १५०, १८७

कुडुंगेसर १७

कुणास २५, ४३ ११०, १८६,
२०४ १

कुत्रिकापण २६ २७ ४४, ४५,
१०२, १११, ११५

'कुत्रिकापण - प्राचीन मास्त सम
रस स्टार्स' २९ ४५

कुत्सी ८३

'कुमार १४८

कुमारपास ४६ १२७ २१८

कुमारमुक्ति २५ ४३

कुरंटक ५५

'कुसिक' १२६

'कुवलयमात्रा,' बाटुमा सैकली
एक खैन कबा ४८, १७६

कुसलक १५

कुसावर्त ४९, १७८

कुसुमपुर १२१

कुंभरबी ९१

कुंभगा ५४

गर्दमिल्ल २६, ३७, ३८, ६५,
२१८

गर्दभीविद्या ३८

'गल्लक' जाति १३७

गल्लारु नदी १३६

गंगा नदी १९९

गंतुर १३६

'गर्धवदत्ता लंभक' १७०, २०४,
२०५

'गंधहस्ती' ६४

गंधहस्ती 'महाभाष्य' ६४

गभूता १७६

'ग्लोरी घेट वोज्ञ गुर्जरदेश' ३६

गाथापति २१६

'गाथासप्तशती' ९९

गान्धर्व विवाह १४३

गांधार १०३

गांभू ९, ६५, १७६

गिरनार २४, २३, ९६, १५७,
२१५

गिरिनगर ६६, ६७, ७७,
१६८, २०३

गिरिपत्तन ३६, २०१

गिरियज ५३, १६०

ग्रीक १५०

ग्रीक भूगोलग्रन्थो २०८

गुजरात ५७

'गुजरातना ऐतिहासिक लेखो'
४७, २१५

'गुजरातना स्थळनामो' ६७

'गुजरातमां नैपधीयचरितनो प्र-
चार तथा ते उपर लखा-
येली टीकाओ' १८२

गुजरात विद्यासभा ८

गुडशेखनगर ५९

गुणादच ४, १८२

गुर्जर देश ७९

गुर्जरो ४८, ६७

गुलाम २८

गोचरी ७७

गोदावरी ४६, १०१, १९२,
१९३

गोपालक १६, १००, १०५

गोपालगिरि ६८, ७१

गोपीचंद २०९

गोपेन्द्रदत्त ७८

गोवालिय महत्तर ७३

गोविन्द ६८, ८४

गोविन्दाचार्य ११०

'गोविन्दनिर्युक्ति' ६९

गोली १३६

गोल्ल १३६

गोल्लदेश १३५, १३६, १६१

१८९, २०३, २११

कौकणक ५२

कौकणकभास्व १३ ५४

कौकणाश्रय ५३

कोषपिंड २१

कौमुदी १७५

कौमुदी' टीका ६७, ९७

कौमोदकी गदा ५७

कोशख ६८

कौशांबी ३७, २६ ३०, १०४,

११७ ११८, १५१,

१६७ १७३ १८७

कौशांबी व्याहार ५७

क्षपकथेणि ७१

क्षहरासर्वशी ९२, ९३ १९४

क्षिप्रचित्त १९४

क्षुत्सक ९०, १३९ १५५

१७२, २१६

क्षेत्रसमास' १३०

'क्षेत्रसमास' मी टीका १२९

क्षेमकीर्ति १६ ४५, ५७, ५९,

६९ १२६ १२८, २१२

क्षेमकर १८५

स्वनिच लेख ११६

लघुटाचार्य ५९, ६०, ६१, ६७

लरक १०३, १९२

लरक मंत्री १९३

सरतर गण्ड १०, ३३, १८३

सरपट १४७, १४८

सारवख ५२

खेन ६१, ६२

सटकाहार ६०

संगाहार ६१

सेह ६१

खेडा ६१, ६२

खडु ६२

खेडमदा ६१

खडेगांव ६२

खंडकर्ण १०१

खडपाना भूत १४५, १४६

समास ७९, ८५, १९९, २२०

समासतो इतिहास' ८०, १८८

गण्डनिष्ठा १३२

गण्डसुकुमार ६३

गण्डप्रपद्य ६४ १३३, २०७

गण्डप्रपद्य तीर्थ ६२, ८२ १६९

गणवर १४२

गणराज्य १९२

गणसचाक राज्य ३०, ८७, १४०

'गणितसार' ३५

गर्वम ६५

गर्दमिल्ल २६, ३७, ३८, ६५,

२१८

गर्दभीविद्या ३८

‘गल्लक’ जाति १३७

गल्लारु नदी १३६

गंगा नदी १९९

गंतुर १३६

‘गधर्वदत्ता लभक’ १७०, २०४,

२०५

‘गधहस्ती’ ६४

गंधहस्ती ‘महाभाष्य’ ६४

गभूता १७६

‘ग्लोरी घेंट वॉश गुर्जरदेश’ ३६

गाथापति २१६

‘गाथासप्तशती’ ९९

गान्धर्व विवाह १४३

गाधार १०३

गांभू ९, ६५, १७६

गिरनार २४, २३, ९६, १५७,

२१५

गिरिनगर ६६, ६७, ७७,

१६८, २०३

गिरिपत्तन ३६, २०१

गिरियज ५३, १६०

ग्रीक १५०

ग्रीक भूगोलग्रन्थो २०८

गुजरात ५७

‘गुजरातना ऐतिहासिक लेखो’

४७, २१५

‘गुजरातनां स्थळनामो’ ६७

‘गुजरातमां नैपथ्रीयचरितनो प्र-

चार तथा ते उपर लखा-

येली टीकाओ’ १८२

गुजरात विद्यासभा ८

गुडशन्ननगर ५९

गुणाढ्य ४, १८२

गुर्जर देश ७९

गुर्जरो ४८, ६७

गुलाम २८

गोचरी ७७

गोदावरी ४६, १०१, १९२,

१९३

गोपालक १६, १००, १०५

गोपालगिरि ६८, ७१

गोपीचंद २०९

गोपेन्द्रदत्त ७८

गोवालिय महत्तर ७३

गोविन्द ६८, ८४

गोविन्दाचार्य ११०

‘गोविन्दनिर्मुक्ति’ ६९

गोली १३६

गोल्ल १३६

गोल्लदेश १३५, १३६, १६१

गोष्ठामाहिस १२, ११३

गोष्ठ ६८

गोष्ठमकुमार १७४

गोष्ठमीपुत्री शासकणि ९२, १९४

'गौरीपुत्रो' ७०

घण्टक १३६

घण्टप्रबोस ३०, ३१, ४१ ७१,

१०१, १११

घण्टप्रभाष २५, ७०, ७१

चतुर्वेदी १९, २१

'चन्द्राक्षक' १२२

चन्द्र ७२

चन्द्रकुष्ठ १७९

चन्द्र गच्छ १०, १५०

चन्द्रगुप्त ४३, १३६

'चम्पकात' १८

'चर्ममत्त' १८०

चाणक्य १३६

चामसेडा ६१

चारुदत्त १७० २०४

चावडारिया ८

चित्तोड १३८

चित्तोड गड ७१

चित्तप्रिय १४९

चित्रकूट ६८, ७१, २१२

चीन ६८

जीनस्थान २०४

जीवर २०५

जूर्णि ४, ११, ४४, ५३, ५४,

७३, ७४, ९९, १२९,

१७८

जूर्णिकार २०३

जेटक ३०, ३१, १०१

जेटरजी ४७

जैयपरिपाटी १०२

जोरशाख १४७

'जोष्ठक' १२५, १२६

जोष्ठयाक १५२

जोष्ठपहो २१४

जोष्ठ ६८

जोष्ठ पूर्वो ८१

जोष्ठक्य ८, ७२, ८३

जोष्ठक्य युग १३७

जोष्ठक्यवरी ४६, १९५

जोष्ठा १३

जोष्ठागरी ४६

जोष्ठागरी ११८

जोष्ठा १४९

जोष्ठासेण १४९

'जोष्ठागरी' ठपान १४९

जोष्ठा ४७

जोष्ठागरी ८५

जगदीशचन्द्र जैन ३२
जगन्नाथपुरी १६४
जमदग्नि ऋषि ३७
जमालि ४४
जयपुर ११९, १६९
जयशिखरी ४७
जयसिंह १५०
जयसिंहसूरि ६१, १८८, २१४
जयंती श्रमणोपासिका ३०
जराकुमार ५६, ११३, ११४
जरासंध २४, ४९, ८७, १२२,
१७३
'जर्नल ऑफ श्री ओरियेन्टल
इन्स्टिट्यूट' १३४
जर्मन १००
जलपत्तन ३५, ८८, ९७
जवणालओ १२५
जवुण १४९
जहाल ६८
जळधोध २५
'जबुद्धीप्रजति' ११८, १२८,
१३०, १५४, १७५
जंबुस्वामी ८४, २०२
जातक ४८
जातिस्मरण १३३
जावालिपुर ४८

जालि ४९
जालोर ४८
जावा ४७
जाववती १८९, १९१
जितशत्रु राजा ३, ४२, १
जितकल्प १३२
जिनचंद्रसूरि १०, १८३
जिनचैत्य १८७
जिनदत्त ७२, १२०, १६१
१६७, १८५
जिनदास ७३
जिनदासगणि ७३
जिनदासगणि महत्तर ७३
जिनदास श्रावक ३३
जिनदेव ११०
जिनदेवसूरि १६८
जिनप्रभसूरि १४, ४२
जिनबिंब १८७
जिनभट १२९
जिनभटाचार्य ७४, ७५
जिनभद्र ११, ५५, ७६
जिनभद्रगणि ७५, २२०
जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण १
१९७, २२०
जिनभद्रसूरि ३३
जिनविजयजी ४८, ७५

विनेश्वरसूरि १०

'जीतकल्प चूर्णि' २०९

'जीतकल्प भाष्य' २१५

जीतकल्प सूत्र' ९ ७४

१७७, १७९

'जीतकल्प सूत्र' उपरनी चूर्णि

१०६

जीर्णोषान १४५

जीवविचार' १८४

'जीवसमाप्त' विवरण २१९

'जीवसमाप्त' वृत्ति २२०

जीवसत्त्वामी २५, ८१, १०३,

१३२, १३३ १३४, १८७

'जीवाभिगम सूत्र' १२८, १२९,

२१२

'जीवाभिगमसूत्र' उपरनी वृत्ति

२१२

जूनागढ ६६ १६९

जमक देवताओ ९५ १६३

जेहिस् ८४

जेससमेर ९८

जेससमेर भंडार ७५ १२८

जैन गुफाओ ७८

जैन गूर्जर कविओ ५

जैन धृत ८३ २१०

जैन साहित्य और महाकाम-

मन्दिर' १७

'जैन साहित्य संशोधक' ९०,

१००

जैन स्तूप १२०, १२१

जोष्यकर्त ४७

'ज्योतीश्वर ज्ञाति जने महापुराण' ८

'ज्योतिष्करद्वक' १८, १२८,

१२९, १३०

'ज्योतिष्करद्वक' वृत्ति २१२

'आताधर्मकथा' १०, १५७,

१८२

'द्राह्मन् इन एन्सम्ट इन्डिया'

१२३

'डाइनेस्टिक् बोफ व कविणज'

३०

डाहड ६८

डांग ४६

डिमाड २४

डिगरेस्क ७६

डोड २१

डो अल्लेकर ८८

डो म्युस्त्र २१८

डो माकोबी २१३

डो किटरमिस् १४६

ढक १७४

ढकापुरी ९९

ढेड १०७

ढणमुनि ७७
 ढणा ७७
 ढंक ९९
 ढधवाहण ९२
 ढहवाहण ९२
 ढगरा २०, ७७, ७८, १६८
 ढगरातट ७७, १६८
 ढगरा नगरी १५६
 'तत्त्वबोधविधायिनी' १२
 'तत्त्वार्थसूत्र' ६४, ६९, १२८,
 १२९, २१२, २१३
 तपागच्छ ७२, ८५, ९०, १५४,
 १७५
 'तरंगवती' ९८, १००
 'तत्रोपाख्यान' ४७
 तापस ८५, १८४
 तामलुक ७९
 तामिल १३६
 ताम्रलिति ७९, ११०, १९९
 ताराचन्द्र ५८
 तालध्वज १७४
 'तित्थोगाली' प्रकीर्णक १००
 'तिलकमंजरी' ८९, १७६
 तीर्णा ७८
 तीर्थकर ९६
 तीर्थराज १७४, २०१

तुम्बवनग्राम ८०, १६३
 तुरुमिणी ३७
 तेजचन्द्र १७५
 तेजपाल ६१
 तेरा ७८
 तेरापुर ७८
 'तैलकेला' २०५
 तोसल्लिनगर २७, ५२
 तोसलिपुत्राचार्य ८०, १०९,
 १५२
 'त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र' ४९,
 ६१, १०७, १५२, २१९
 थान २११
 थाणा ५४, २११
 थाणा जिल्ला २०७
 थारापद्रीय गच्छ १७५
 थावच्चा ८०
 थावच्चापुत्र ८१, १७४
 थावच्चापुत्र अणगार १७८
 दक्षिण मथुरा ५६, १२२,
 १९२, १९३, २१५
 दक्षिणापथ २०, २५, ३४, ५७,
 ८९, ११२, ११३, १४३,
 १६०, १८७, २०४
 दत्त ३७
 'दशकुमारचरित' १७८

वरापुर २०, ६९, ८०, ८१,
 ८२, १००, १५२, १६३
 वरा पूर्व्वर १६३
 वरा पूर्व्वी १६३
 'वरावैकाग्रिक सूत्र' १३५,
 १८४, २०९, २१२
 वराणसी पर्व्वत ६२, ८०
 वराणसीपुर ३१, ३२, ६३, ६४,
 ८२, १६३
 वराणसीप्र ८२
 वराह १०, ८३, १००
 वसत ८३, ८७, ९६
 वंद्य अणगर १४९
 'वंदक' १८४
 वंद्यकारण्य ४६
 वंद्यकी ४६
 वंद्यी १४८
 वाक्त्रिष्माक उषोत्तन्मूरि ४८
 वामपत्रो २१५
 विगीवर भाषास्य ७८
 विगीवर परंपरा ४९
 विगीवर सप्रवाह ६४
 विमोक्षक्य सरकार १४
 विम ८४
 विमरवतु २१
 वीथिक १८४

वीथ ८८, ८९, ९७
 'वीथचिठ' १९३, १९४
 वुर्ष्य पुष्पमित्र ६९, १५३
 वुर्ष्य १०७
 वुर्ष्योपन ७
 वृष्पगणि ८३, ८४
 वृष्पगणि क्षमाधमण १०८
 वृद्धनेवि १५४
 वृद्धिवाद ४०, १०९
 वृद्धकुष्ठ ९२
 देवनामूर्ति प्रकरण अन्न रूप
 मंडन' ११९
 देवदत्ता २८, १०४, १४४,
 १४५ १४७
 'देवमिर्मित्त स्तूप' १२०, १२१
 देवर्षिगणि ८३, ८४, ९४, १०८
 देवर्षिगणि क्षमाधमण' १२२
 ०१०
 देवसेना १४६
 देवेंद्रगणि ९६
 देवेंद्रसूरि ११७
 देविसासुत ८५
 देवीपुत्र' ७०
 देशना १०४
 देशीनाममाळा' १२९ १३०
 २३९

देहोत्सर्गनु तीर्थ ११४

दोहडि श्रेष्ठी ९, ९६

द्रम्म १८०

द्राविड १८७

द्राविड प्रदेश ८९

द्राविडो १६०

द्रोणमुख ७९, ११०, २११

द्रोणाचार्य ९, १०, १३८

‘द्वयाश्रय’ महाकाव्य १२५, १२६

द्वारका १०, २४, ५६, ६३,

७७, ८०, ८६, ८७,

९०, १०७, १५१,

१५४, १५७, १७८,

२०३

द्वारवती २४, ४९, ८६, ११३,

१७३, १७८, १९०,

२०२, २१४

‘द्वार्त्रिशिकाओ’ १९७, २१९

द्वीप ८८, ९७

द्वैपायन ५६, ८७

धनगिरि ८०, ८४, १६३

धनचन्द्र १७५

धनदेव १९०, १९१

धनदेवगणि २२०

धनपाल ८९, ९०, १३०,

१७६, १७८

धनमित्र ९०

धनशर्मा ९०

धनेश्वरसूरि १७९

धनवन्तरि ९०

धरण ८३

धर्म ८४

धर्मकथा ९८, २१३

धर्मयश मुनि १६७

धर्मसागर ९१, २१२

‘धर्मसंप्रहणि टीका’ १२९

धर्मान्वग ७८

‘धर्माभ्युदय’ २२०

धारावासनगर ३८

धारिणी ११७, ११८

धुंधुमार १०१

‘धूर्ताख्यान’ १४५, १४६,

१४८, २१२, २१३

धूर्तो १४५, १४६

ध्रुवसेन राजा १८, ४२, ९१

नकपुर ३६, २०१

नक्षत्र ८४

नगाधिराज १७४

नट २८, ३०

नटपिटक ९१, १११

‘नटपुत्र रोहक अने राजा’ ३०

नडपिडअ ९१

नमोवाहन ९१, ९२, १०१,
१११, १६५, १६६
१९२, १९४

‘नमोवाहन स्मार्त’ ९२

नमस्कार मंत्र २०५

नयप्रम ५८

नरदेव ५८

नरहरि ५५

नर्मदा नदी ९३ १४३

नभंगरि शशी १०३

‘नदिनोगुप्त’ अभ्ययन १६

नवकार १२०

नवनाथ १८४

नवांगी हलिकार ९ १०, १२,
८६, २१२

नव्य धर्मप्रथा ८५

नदपान ९२ १९४

नंद ९५ २०२

नन्दमवन ८६ १५७

नन्दमवन उद्गान २०३

नंदा १७१

नंदागंगी १ २

नंदन ८४

नरिगु ४० ७३ ८३, ८४

१०८ ११६ १२८,

१२९, १५२ १५८

१७०, २१२, २१३,
२२०

नाग ८४

नागरा १३८

नागबलि ९४

नागसाह ९१, १११

नागपूजा ९४

नागमंत्र बीसो ३६

नागहस्ती ८४

नागार्जुन ८४, ९४

नागार्जुनीय बाचना ९४, १६७

नागेश ७२, २०७

‘नाट्यशास्त्र’ १०५

नाममाळा ११०

नार ६६

नारद ९५

नारदमुनि १९०

नाशिक ९५

नासिक २०१

नासिक नगर ९५

नासीक २०१

निगदना बीसो ३७

‘निगदनाप्यसा’ १०९

‘निपेदु भादुर्य’ ५५ ५६

‘निपेदुग’ ५५

निपिचगात्र ४०

सूचि]

नरंगण ७

नेर्ग्रन्थनामित ६०

नेर्ग्रन्थो २०५

निर्यामक १०९

निर्युक्ति १८, १७, १८९

‘निर्वाणकलिका’ ९९, १००

निर्वृति ७२, २०७

निर्वृतिकुल १०

निलयश्रेष्ठी १८५

निषद १०७, १९०

‘निशीथचूर्णि’ ५७, ११३,

१३५, १३८, १४६,

१६०, १८०, १९७,

१९८, २०८, २१८

‘निशीथ सूत्र’ ७३, ८८, १४५

१९७, २०८

निहव ६९, ८२, १५३

‘निहववाद’ ७०

‘नीवि’ १२५

नेपाल ६८

नेमिचन्द्र ३, ४, ९, २६, ६२,

९६, ९८, १४४, १७३

नेमिनाथ २४, ४९, ५६, ६३,

७७, ८३, ९६, १०७,

१५४, १८९, २०४

‘नेमिनाथचरित्र’ ४९, १०७

नेलक ८९

‘नैपधीयचरित’ १८१

नेर्मन ब्राउन ४१

न्याय २१३

‘न्यायावतारवार्तिकवृत्ति’ १७६

‘न्यायावतार सूत्र’ १९७

‘न्यू इन्डियन एन्टिक्वेरी’ ५

पट्टण ९७, ११०

पट्टन ९७, ११०

पट्टावलि ८४, २१७

पत्तन ९७, ११०, ११९

पत्तनपत्तन ९७

पद्मचन्द्र ५८

‘पद्मप्रामृतक भाण’ १४६

पद्मस्थल १४, १५

पद्मावती ९२, १६५, १६६

परशुराम ३७

‘परिशिष्ट पर्व’ १७, ५७, १५३,

१६५, २१९

पर्युषण १०१, १०३

पर्युषण पर्व ३७, १९२

पवनचड ३

पश्चिम खानदेश ५४

पश्चिम घाट १८९

पश्चिम पंजाब २००

फेरी भोरिये गस कोन्फरस

१९६ २१३

पंक्ति बहार ६१

'पंचकल्प' भाष्य ३९, ४०,
१८०

'पंचतंत्र' २२, ४७ १४७

'पंचवस्तु' २१२

'पंचाक्षर' १४७

पंचाशक १०, २१२

पंचास ४७

पंचास १४०

पंडित परिपत्र ८६

पं बेबरदास ६४ १७९

पं भगवानदास ७५ ७६

पं मुस्तफाजी ६४, १०८,
२१३

पं हरगोविन्ददास २१०

पाइल टीका' १७१

पाइलछापीनाममात्रा' १३०

'पाइलसदमहजबो' ५५
१५, २१०

पाणिनीय १ १५०

पाटण ९, ३५ ४७ ६५
९७ १७५, १८८

पाटलिपुत्र ७७ ५० ८० ८९,
८ १०१ १३०

१४४ १६४

पात्रपोषगमन १७४, १८६

पावस्तिपुर ९८, ९९

'पावस्तिपुरनिरुक्ति' ६०, ९९

पावस्तिनामाय ७९, ९८, ९९

पावसकृष्ण ३८, ६६, २१८,

'पावसकृष्ण' १८१

पार्जितर ३०

पावनाम ९६, १७३

पावनाम ४२

पावक १६, १००, १०५,
११७

पावक राधा १६, १५७

'पाकि प्रोपर नेम्स' १४, ३१

पाकि साहित्य १४, ३०

पात्रीतागा ९८

पाकि दिव्य १४४

पांचमी गुजराती साहित्य परिपत्र
१८४

पांचम १४

पांडरी २४, ५६ १०५
१७४ २११

पांडु मधुरा २४

पांडुसेन १०५

पितामहग्रन्थ २०१

पिपासा परीपह ९० -

'पिडनियुक्ति' १९, १२८,
१२९, २१५

पुण्यसागर १२८

पुरंदरयशा ४६

पुराण ३०, १८९

'पुरातनप्रबन्धसंग्रह' ७६, ७७

पुरिकापुरी १४३, १६४

पुरी १६४

पुष्पगिरि ८४

पुष्पमित्र ७८

पुरुषसेन ४९

पुंडरीक ८१, १७४

पूरण ८३

पूर्णभद्र मुनि १४७

पूर्वो ८२, १०९, १५२

पृथ्वी १९४

पेटलाद ६६

पैठण १०१

पैशाची प्राकृत १८२

पोतनपुर १४३

'पोलिटिकल हिस्टरी ऑफ़ औन्स्य-
न्ट इन्डिया' ९३

प्रज्ञतिविद्या ९५, १९०

'प्रज्ञापनासूत्र' १०, ४०, १२८,
१२९, १३६, १७९

प्रज्ञा परीपह ३९

प्रज्ञापति १४३

'प्रज्ञाबंधु-गुजरात समाचार'
३०, १५८

'प्रतिज्ञायौगंधरायण' १५२

'प्रतिभामूर्ति सिद्धसेन दिवाकर'
१९८

प्रतिमा ४२

प्रतिवासुदेव ४९, ८७, १७३

प्रतिष्ठान ३९, ९१, ९२, १०१

१०७, १११

प्रतिष्ठानपुर ९९

प्रतिष्ठाविधि ९९

प्रतिहारवंशीय ३६

प्रथमादर्श १७५

प्रथमानुयोग ४०

प्रघमन ४९, ८७, १९०, १९२,
२१९

प्रद्योत १६, २६, ३०, ५८,

७१, ८२, १००, १०१,

१०२, १०३, १०४,

१०५, १११, १५१,

१६३, १७३

प्रपात २५

प्रबन्ध २३

'प्रबन्धकोश' ६८, १९६

प्रमथस्वामी ८४

प्रभाचन्द्रसूरि ७९, १६५, १७७

‘प्रभाषकचरित’ ११, १२, ३६,

३७, ३८, ६०, ७९,

९९, १५२, १५३,

१६५, १७५, १७७,

१८०, १९५, १९८,

२१२, २१७

प्रमाथली ३१

प्रमास ११४

प्रमास तीर्थ १५, १०५, १०६

‘प्रमेयरत्नमंजुषा’ १७५

प्रवक्ष्य १४७

‘प्रवक्ष्यसारेन्द्र’ २१३

‘प्रवक्ष्यकास’ ९९

‘प्रवक्ष्यपाकरण’ १०

‘प्रवक्ष्यपाकरण’ वृत्ति १४

‘प्रवक्ष्यपाकरण सूत्र’ १३४

प्रसनवित १७१

प्रस्थान’ ४१

प्राकृत ०३ ९८, ९९ १४६

प्राकृत टीकाश्री ७३

प्राकृत व्याकरण’ वृत्ति २१९

‘प्राकृत व्याकरण’ २१९

प्राचीन कर्मप्रश्नो ८५

प्राचीन तीर्थमाळा’ २०१

‘प्राचीन भारतमा विमान’ ५२

प्राचीनवाहिनी सरस्वती १९

‘प्राचीन साहित्यमा चोरशास’

‘१४९

प्रासुक्त ९०

प्रियप्रमथसूरि ५, १०६, २१४

प्रो स्युमेन १००

फटही ८, १०६

फटही मास ६, ६२, १११,

१३७

फल्गुमित्र ८४

फल्गुमित्र १५२

घटेधर १७८

वनारस २०१

वनास नदी १०५

वनासा १०७

वपमक्षिसूरि ३६

‘वपमक्षिसूरिचरित’ ३६

वर्ष २०४

वन्देव ८६ ८७ १०७

१४७ १९०

वज्रमत्र १०७

वज्रमानु ३९, १०७

वज्रमित्र ३८ ३९ १०७, १११

वज्रमित्र-मानुमित्र ६०

वसुधाम ७ ५६ ८७, २१४

बलिस्सह ८४
 बंग ६८
 बंगाल ६८, ७९
 बंगाली १३९
 'बंशस्वामित्व' ८५
 बंधुदत्त ३
 बाण १४७
 बापालाल ग वैद्य ५५
 बारसुं गुज. साहित्य-समेलन ३५
 बालतप ८७
 बाल्हिक ५२
 बाहुवली १७४
 बिन्दुसार ४३
 बिंब १८७
 वीरवल १५८
 बुद्ध ३१, ५९, ९५, २०२
 बुद्धनी मूर्ति ६०
 बुद्धिसागरसूरि १०
 'बुद्धिस्ट इन्डिया' ३०
 बुलंदशहर २४
 बृहच्चूर्णि १७९
 'बृहत्कथा' ४, १८२, १८३
 'बृहत् कथाकोश' ७८, ७९, १७२
 'बृहत्कल्प भाष्य' १८२

'बृहत्कल्पसूत्र' ५७, ५८, ६९, १०६, १२६, १२८, १२९, १८६, २१२, २१३
 'बृहत्कल्पसूत्र' वृत्ति २७
 'बृहत् संप्रहणि' १३०
 बृहद् गच्छ ९५
 बेटवा नदी १६८, १७१
 बेण्णायड १७१
 बेन्नायड १७१
 बेस १६८
 बेसनगर १६८
 बेसली नदी १६८
 बोद्धि ३५
 बोडी ३५
 बोध १२३
 बोधिक १०८, १२१, १२३, १३८, १३९, १४१
 'बोम्बे गेझेटियर' १८०
 बौद्ध १६४
 बौद्धधर्म १९५
 बौद्ध भिक्षु ६८, १७२
 बौद्धमत १९५, १९६
 बौद्ध माधव्यो ३००

बौद्धे सोहित्य २०८
 बीह स्तूप ६०
 बोधोचर्म ५९
 बौद्धो ११०, १२०, १२१,
 १२२, १७१, १९५,
 २०५

ब्रह्मा ११४ २०७
 ब्रह्मशीप ५, १८४ १८५
 ब्रह्मशीपक १८५
 ब्रह्मशीपक शास्त्रा ५, १०८, १८४
 ब्रह्मशीपक सिद्ध ८४ १०८
 ब्रह्मपत्न १३२
 'मगवती' १०, १२८

'मगवती वृत्ति' ११
 'मगवती सूत्र' ४२ १७९

मगोरथ १७४
 महि १०९
 महि आचार्य १०८
 'महिकाम्य' १०९

मर्वतमित्र ११०

मत्र ८४

मद्रगुप्त ८४

मद्रगुप्तमूरि १५२

मद्रगुप्ताचार्य २५, १०९ १६३

मद्रबाहु ७५, ८४

मद्रबाहुस्वामी १०१

मद्रमहा २०७

मद्रा १६, २७ १४३

मद्रा शास्त्राणी २०७

मरत १०५

मरत चक्रवर्ती ३२ १०६

मरुक्क ६, २६ २७, ३१,

३४, ३८, ४३ ४४

५५, ५७, ५९, ६०,

६७ ७९, ९१ ९२,

१०१, १०६, १०७

११०, १११, ११२,

११५, ११६, १५८,

१६५ १९२

मरुक्क भास्त्राणी ६२

मरुक्क ११२

मरुक्क ५५, ६०, ११० १४३

मरुक्कीगृह ५७, ११३, ११३,

११४

मरुक्केसर ११४

मरुक्क १०२

मरुक्क २०२

'मरुक्कमात्रा सूत्र' २१९

मरुक्क ९०

मरुक्क उपाय ११९

मरुक्क यज्ञ ७३ १०९ ११०

मरुक्क बध्नी यात्रा ३३

भागवत ७, ११३
 भागवत संप्रदाय ११२
 भाण १४७
 भानु ४९, १९२
 भानु राजा १८१
 भानुमित्र ३८, ३९, १०७,
 १११
 भानुश्री ३९
 'भारतीय विद्या' २२, ७६
 'भारतीय विद्या,' सिंधी स्मृति
 ग्रन्थ १८२, १९८
 भारुकच्छ ११२
 भालकुं ११४
 भावनगर ५६, २१५
 भावना ७७
 भावविजयगणि ७२, १६९
 'भावशतक' १८४
 भाष्य २०८
 भाष्यग्रन्थो १८२
 भास १५२
 भास्वामी ६४
 भिक्षाको ७०
 भिन्नमाल १८०
 भिलसा १६८
 'भिलमाल' १३९, १८०
 भीमदेव पहेलो ८६

'भीमप्रिय' १८०
 भुवड ४७
 भुवनसुन्दरसूरि १५४
 भूतगुहा १२२
 भूततडाग २७, ११२, ११५,
 १२६
 भूतदिन ८४
 भूमिदाह १६०
 भूलिस्सर ११४, ११५
 भूलेखर ११४ ११५
 भूस्तरीय परिवर्तनो ८८
 भृगुकच्छ ११०, ११२
 मेरा गाम १७०
 भोगकट ४७
 भोज ८९, ९०, १५८, १७६
 भोजकटक २१६
 भोजराजा १७५
 भोजवृष्णि २४
 भोट ६८
 भगध ९, १३, ५२, १६४,
 २०३
 भणिप्रभ ११७, ११८
 भणिलाल मू. मिस्त्री १४९
 भति १०५
 भत्तवाल-संखडि १६०
 'भत्तविलास प्रहसन' १४८

मत्स्यदेश ११९, १६९
 मथुरा १४, १८, ३३, -३५,
 ४२, ६९, ७३, ८७,
 ०४, ९७, १०९, ११६,
 ११९, १२०, १२१,
 १२२, १४९, १५०,
 १९२, २१०

‘मथुरा मंगू’ ११७
 मथुराहार ६३ १२०
 मदनमञ्जरी ३
 मदुरा १२२, १९२
 मधुसूदन मोक्षी २१८
 मध्यप्रदेश १६१
 महद्वु १३४, १३६
 मराठी १३५
 मरु १२४
 मरुतेन्द्र १२७
 मरुतैल १२६, १२७
 मरुदेव १७४
 मरुदेश १२४ १२६
 मरुमूमि १२४
 मरुमैत्रिल १२५
 मरुविपम १२४, १२५
 मरुतबल ६८ १२४ १२५,
 मयणप्रम १२५

मयालि ४०
 मसभार गच्छ २१४
 मसभारी २१४
 मसभारी राजशेखरसूरि २१९
 मसभारी हेमचन्द्र ९, ६४, ७५
 २१९, २२०
 मस्यगिरि ९, ३६, ५८, ९८,
 ११२, १२७, १२९,
 १३१, २०९, २१२,
 २१३, २१५, २१९
 मस्य १३१
 मस्यसेकर १४, ३१
 ‘मस्यपुराण’ ८
 मस्यपुत्र ६, ७, ८
 मस्यविषा ७, ८, २०७
 ‘मस्यविनोद’ ८
 मस्यकार्मुम ७६
 महाकाव्य १७ १३२
 महागिरि २५, ३२, ८४ १८७
 महाजग २०८
 ‘महाजीर्ण शैलधर’ १७४
 ‘महापरित्रा’ अथर्वमन १६४
 ‘महामात’ ७ १२३
 महाराष्ट्र १४, ६२, ९२ १०१
 १३४, १३५ १४१,

१५९, १६०, १८७,
२०३, २०८
महाराष्ट्री १३४, १५९
महावीर १३, १६, ३१, ३३,
५०, ८१, ८४, ८७,
९६, १००, १०३,
१०४, १०५, १२२,
१४२, १७०, १७८
'महावीरचरित' ९६, २१९
महाचीन ६८
'महावीर जैन विद्यालय रजत
महोत्सव ग्रन्थ' ६९
महावीरस्वामी ४४, ६३
महासेन ३१
महास्थल १५
महिरावण ७६
महेन्द्रविक्रमवर्मा १४८
महेन्द्रसिंह ४८
महेश १४३
महेश्वर १४३
मंगल चैय १२०
मंगू ८४
मंडन ११८
'मंडन ग्रन्थसंग्रह' ११९
मंडवदुर्ग ११८
मंडल २०३

मंडिक १४४, १४५
मंत्रशक्ति ९८
मंथनिकाशुद्धि २१
मदसोर ८१
मुंज ८९
मागध १३४, १४१
माघ १८०
मात्रक १५३, १८५
मात्स्यिक ८
मात्स्यिक-माछी मछ ६, १०६
माद्री ८३
माथुरी वाचना ८३, ९४, १२२
२१०
माध्यमिका १३७, १३८
'मानसोल्लास' ८
मान्धाता १४३
मारवाड १२४
माल १३९
'माल' जाति १३९
मालमूमि १३९
मालव २८, ६८, १०८, १२३,
१३४, १३८, १३९,
१४१, १४२, २०३
मालवक १३८, १४१
मालव जाति २८, १३८
मालव देश १०९

मासख पर्यंत १३८
 मासख म्हेच्छो १३८
 मासख शत्रो १३९
 मासख स्तेन १३९
 मासखो १३९, १४०
 मासुया कण्ड ३३
 'मासोइ' १४०
 माहिष्मती ३६, १४३
 माहेस्वर १४३, १८०
 माहेस्वरी २८, १४३
 माहेस्वरी नगरी १६४
 माळ्या १५, ८९, १११ ११८
 १४१ १५५, १६४,
 १६८, १७१, २०१,
 २११
 मांडण ११८
 मांडु १०८
 मिथिला १४
 मिथ्यावादी ६९
 मुक्तिनिसम १७४
 मरुगधैवपुर ४२
 मुन्नी २६
 मुनि कल्याणविजयजी ६०, ८४
 १५५ १६४, १७०
 १७९

मुनिचन्द्र ९६
 मुनिचन्द्रसूरि २१९
 मुनि जयन्तविजयजी ६१, १७४
 मुनि भुरंभरविजयजी ७०
 मुनिजी पुण्यविजयजी ६९, ९८,
 १८२
 'मुनि सुमतचरित' २१९
 मुनि सुमतचैर्य ६१
 मुनि सुमतस्वामी ५५
 मुनि सुमतस्वामोनु चैर्य ११०
 मुर्छारामा ९८, ९९
 मुस्तान १४०, २००, २११
 'मुष्टिमाकरण' १२७, १२८
 मुर्ख १३१, १११
 'मूष टीका' ७५, १२९
 मूस्नेह २८, ११९ १४४,
 १४५, १४७, १४८,
 १७१
 'मूस्नेही' १४७
 मूष 'प्रथमानुयोग' ४०
 मूषमत्र १४७
 मूषजी १४७
 मूषरमान २११
 मृगवन उद्यान १७०
 मृगाक्षी २९ १०४, १४३
 मेष २०७

मेघकुमार ४५
 'मेघदूत' १७१
 मेवाड ११८, १४९, २१४
 मोढेरक १४९
 मोढेरकाशर ६३, १४९
 मोढेरा ३६, १४९
 'मोढेरा' १४९
 मोथ तहेसील ३२
 मोहनलाल द. देसाई १८४
 मोहिरक १४९
 सौर्यवंशी १८६
 म्लेच्छ १३४
 म्लेच्छदेश १३८
 यक्ष २०३
 यक्षनुं मंदिर ५९
 यक्षपूजा १९, ९४
 यक्षायतन १२०, १२२
 यज्ञदत्त ९४
 यज्ञयश तापस ९४
 यदु १५१
 यदुकुळ ९
 यमुन १५०
 यमुना नदी ४९, १०४, १५०,
 १७८
 यवद्वीप २०४
 यवन १५०. २०४

यवन त्रिपय ९९
 यवनालक १२५
 यवनो १२५
 यवराजा ६५
 यज्ञश्चक्र ११
 यज्ञोदेवसूरि ९, १५१
 यशोधर मुनि ५
 यशोधरा २१
 यशोभद्र ८४
 यत्रकपोत ५०
 यंत्रप्रतिमा ९८
 यंत्रविद्या ९८
 याकिन २१२
 याकिनी महत्तरासूनु ७१, ७४,
 २१२, २१३
 यादव १९२
 यादवकुळ ९६
 यादवो ४९, १७८
 यांत्रिक ५०
 यात्रिक गरुड ५०
 युगप्रधान आचार्य ८४, २१७
 युगप्रधान पट्टावलीओ १६४
 योग २१३
 योगराज २१
 'योगशास्त्र' २१९

योनी २१
 'योनिप्रामृत' शास्त्र १९७
 यौगंधरायण १५१
 रक्तपट २६, १२१
 रक्त ८४
 रक्षित २२, २५, ८४, २०७
 रक्षितसूरि १५२
 रत्नचंद्र १७५
 रत्नशेखरसूरि ७४, ८९, ११७,
 १२०, १५४, १६८,
 १८१, १९५, २१२
 रथ ८४
 रथमेधि १५४
 रथयात्रा १३३ १८७
 रथावर्त गरि ४२, १५५, १६४,
 १६६
 रसिकसत्त छो परीक्ष २१८
 रात्रगण्ड १२
 राजगृह २६ ७७, ४४ ४५
 १०२ १०३, १७१,
 १७३
 रामकन्यपुर ९० १५५, १७५
 रात्रिपिटु' ५५
 रात्रिपिटु १८७ २०६
 रामपूतला १८३

'रामपूताने का इतिहास' ३६,
 २१४
 'रामप्रभूय' १२८ थी १३०
 राजशेखर ३४
 राजस्थान ११८
 रात्रिमती २४, ९६, १५४
 रात्र्यवधन १६, १००, ११७
 रात्र्य १५६
 रात्र आचार्य ७७, १५६
 रात्रनपुर ९०, १५५, १७५
 रात्र ३७
 रामनिश्चय पंडित १६९
 'रामायण' १२३
 रात्रचौधरी ९३
 'रात्र्यवध' १०९
 रात्रकूट १५६
 रात्ररश्मि १६, १००, ११७
 रात्रपुर १४, १५७
 रात्रमिणी ८७, ९५
 रात्र ६१ ७१, १०६
 रात्रमहात्म्य १८८
 रात्रसोमा १५२
 रात्रक १३६
 रात्र १९, २४ ३५ ८९
 २०४
 रात्रमदन ११८

रूपा नाणुं १८०

रेणुका ३७

रेवती नक्षत्र ८४

रैवतक ६६, ८६, ९१, १५७

रैवतक उद्यान ९६, १५४, १९०

‘रैवतकल्प’ १५७

रोहक १५८, २०१

रोहगुप्त २०७

लक्ष्मणगणि २२०

लघि ७७

‘ललितविस्तरा’ वृत्ति १९५,

१९६

लवण समुद्र १०६

‘लाइफ इन एश्यन्ट इन्डिया’

३२, १२४, १३६,

१६५, १७१, १७९

‘लाइफ ओफ हेमचन्द्राचार्य’

२१८

लाकखाराम ८

लाट २६, ३८, ६०, ६८,

१६०, १६२

लाटदेश ६७, १५८, १६१

लाटवासी ४८, १५९, १६०

लाटाचार्य १६२

लाडकाणा १५८

लाखाना १५८

लिच्छवी ८७

लिपिकला १७५

‘लीलावई कहा’ १४७

‘लेखपद्धति’ १८१

‘लोकप्रकाश’ १६९

लोकप्रचलित पद्य २०५

लोच ७०

लोहजघ १११

लोहित्य ८४, १७४

वज्जी ८७

वजू ८४

वज्रभूति आचार्य ३४, ९२,

१११, १६५, १६६

वज्रशाखा ७३, १६४

वज्रसेन ५८, ७२, १६६,

१६७, २०७

वज्रस्वामी ७२, ८०, १४३,

१५२, १५४, १५५,

१६३ श्री १६६,

१८४, २०७

‘वज्रस्वामी चरित’ १६५

वडनगर १८, १९

वद्धवाण ७८

वढियोर १७४

वाथगा नदी ३२

वत्सदेश ३०, १०४
वत्सराज २१, ३०, १४८,
१५१

वन्तराज ८, १७६
'वन्तराज कृति' ५८, ८५

वरदास्त १३१

वराट विषय १७२

वराहमिहिर १०१

वर्षा १६१

वर्मसप्त १८०

वर्मसप्त १८०

वर्मसप्तप्रिय १८०

वसुधै ६२ ८३ ९४ १०९

१२२, २१, २१५

वसुधैपुर १६७

वसुधै मायमा ८३ ९४

वसुधैव १६७

वसुधै १६२ १६५

वसुधैपुर १८५

वसुधै रजतमहोत्सव एमारकप्रिय'

४८

वसुधै ८३

वसुधै-परित' १८२

'वसुधै-हिंदी' ४ ५ १४

२६ ४०, ४१ ४९

५१ ५२ १०६, १६८,

१७०, १८२, १८३,

१९२ २०४, २०५

'वसुधै-हिंदी' (मापान्तर)

१७१, १८३, २०२

वसुधै १३२

वसुधै २३ ८५, १८१,

२२०

वसुधै-तेजपाल ६१

'वसुधै-तेजपाल प्रशस्ति' ६१

'वसुधै-तेजपाल-विषयमहल अने बीजा

खेलो' १८२

'वसुधै-साहित्यमहल अने

संस्कृत साहित्यमा तेजो

खेलो' १७७

वसुधै १६७

वसुधै ४७

वसुधै १५०

वसुधै १७

वसुधै १८

वसुधै पदवी २१६

वसुधै निमसर्प ७२

वसुधै १६३

वसुधै ७३

वसुधै १७१

वसुधै ६८ ६९

'वसुधै-महाणव १२

वादि देवसूरि ५५
 वादिवेताल १७६
 'वादिवेताल शान्तिसूरि चरित' १७५
 वानमंतर ११४
 वायुयान ५१
 वाराणसी ३
 वालभी वाचना १६७
 वासक्षेप १८५
 वासवदत्ता ३०, १०५, १५१, १७३
 वासिष्ठीपुत्र पुल्लुमायी ९३
 वासुदेव ७७, ८१, ११३, ११४, १९१
 वासुदेव कृष्ण १७३
 वासुदेवो ४९, ५६
 वास्तुशास्त्र ११८
 'वास्तुसार' ११८
 वाहरिगणि १७६
 विक्रमराजा १४४
 'विक्रमस्मृतिग्रन्थ' १७
 विक्रमादित्य १४७, १९७
 'विक्रम बोल्युम' १९८
 विजय २६, ९१, १११
 विजयगणि १६९
 विजयचंद्रसूरि ५८, ८५

विजयसिंह १७५
 विजयसिंहसूरि ७४, १६८
 विजयसेनसूरि १७५
 विजयानंदसूरि ७२
 विट १४४
 विट्ठला ३२, ६४, ७७, १५५, १६१, १६९, १७१
 विण्वा नदी १७२
 विद्याधर ७२, २०७
 विनयविजय १६९, २१२
 विन्टरनित्स १९८
 विन्ध्य १९
 विन्ध्याटवी १९, १४७
 विन्ध्यातटपुर १७२
 विपाक १०
 विपुल १४७
 'विपाकसूत्र' १२२, १३७
 विबुधचन्द्र मुनि २२०
 विमलहर्ष वाचक १६९
 विमलाचरण लो २९, २१३
 विमलाद्रि १७४
 विराटनगर १६९
 'त्रिविध तीर्थकल्प' १४, १७, ६१, १५०, १५७, १७३, १७४

‘विशेषबुद्धि’ ३३, ४४, ५३,
५४, २००

‘विशेषावत्मक माय’ ५, ७४,
७५, ९३, १२८, १७७,
२२०

‘विशेषावत्मक माय’ बृहद्वि
२१९

विश्वविद्या १६९

‘विषमपक्ष व्याख्या’ १७९

विष्णु ५७, ८४

‘विष्णुचमोत्तर पुराण’ १०५

वीगायत्सराज ३०

वीत मय १३, ३१

वीरमयनगर ४७, ८१

वीरिमय १७०

वीरिमयनगर २००

वीर ७८

वीरगाणि १५०

वीरनिर्वाण ९४

‘वीरनिर्वाण सौत और जैन
काव्यगंगा’ ८४, ८५,
९४ १०४, १५५

वीरमा ०८

वीरम ९८

वीरमनी गिनी २२०

वीरनि ३८

वीरसेन १८, ४९, ८७

वीरसप्त १४

वीरसदेव २३

वीरसुप्रिय १८०

वीर ८४

वीरकर व्यंतर ५९, ६७

वीर सपागण्ड ५८

‘वीरवादिचरित’ १९८

‘वीरवादि-सिद्धसेमसूत्रि प्रकाश’
१९८

वीरवादी ६४

वीरविमय ७२

‘वीरविमय’ १५७

वीरिन १८

वेणा ५, २०, ७७, १०८,
१६८, १७१, १७२,
१८४, २११

वेणाकटक ४७

वेणाकट २०, ७७, ११९
१४४, १६८, १७२

वेणाकट १७१

वेरदमी १६८, १७० १७१

वेरिस नय १६८

वेरिडि १८९, २०७

वेरिय सवि २०२

वेरिणि ९०

वैताढ्य पर्वत १७०
 वेदिशनगर ७७, १६८
 वैद्यकशास्त्र ९०
 वैमार २५
 वैराटनगर ११९, १६९
 वैशाली ३०, ३१
 व्यवहार क्रिया-प्रवर्तक ७८
 'व्यवहार भाष्य' १८२
 'व्यवहार सूत्र' १२८, १३४,
 १४५, २०९
 व्यवहारी ७८
 व्यंतरगृह १२२
 व्यतरो ५९, ११४
 व्याकरणकाव्य १०९
 व्याजस्तुति अलंकार १३६
 शक ३८, ६५
 शक-क्षत्रप ९२, ९६, १९४
 शक राजा २१८
 शक लोको २६
 शकुनिकाविहार ६१
 शकुन्त १०१, १७३
 'शतक्र' ८५
 शतपत्र १०४
 शतानीक ३०, १०४
 शत्रुंजय ८१, ९९, १७४

'शब्दानुशासन' १२७, १२८,
 १२९
 शय्यातर १६२, १६३
 शय्यंभव ८४
 शश १४५, १४७
 'शस्त्रपरिज्ञा' अव्ययन ६४, ६९
 शंखपुर ३, १७३, १७४
 'शंखपुर पार्श्वकल्प' १७४
 शंखेश्वर १७३, १७४
 शाकंभरी १८३, १९२
 शातकर्णि ९३
 शान्तिचन्द्र १५, ११८, १२८,
 १३०, १५४
 शान्तिनाथ ९६
 'शान्तिनाथचरित' २१९
 शान्तिनाथनो भंडार २२०
 शान्तिसागर ९७
 शान्तिसूरि ३, ४, ९, १८,
 ३४, ६२, ६४, १४४,
 १७५, १७६, २१६
 शान्त्याचार्य ३०
 शालाटे काउजे १९७
 शालवाहन १९२
 शालिभद्र ४४
 शालिवाहन १९२
 शालिवाहन राजा १९३

वसुधैवकुटुम्बक ११
 'वाहि' राजाजी २१८
 वाडिल्ल ८४
 विल्ल ११८
 विव ११४
 विवकोष्ठक ७८
 विवमूर्ति ८४
 विवादेवी ९६, १०१, १५४
 विविराजा १४
 'विष्णुपास्तक' १८०
 विष्णुचोरी ८०
 विष्णुसन्नाथ १५७
 विष्णुमन्त्रसूरि १७९
 विष्णुचार्प ११, २६, ५५,
 ६४, ६५, ६६, १५६,
 १७६, १७८, २१५
 विष्णुका ११, १७६, १७७
 विष्णुकादेव २१, २०१
 विष्णुकाचार्य ९
 वृक ८१
 वृकराष्ट्र ४९
 वृद्धोदनसुख ५९
 वृद्धपत्नी ६३
 वृद्धक धरि १४६
 वृद्धसेना जनपद ११९
 वृद्धमक २०८

वृद्धकपुर ८१, १७८
 वृद्धकराजा ८१, १७८
 वृद्धमन ८९
 'वृद्धमनस्तुति' १७८
 वृद्धमन्त्रक प्रवचन ८१
 वृद्धरिपुर ९, ६६, ४८, ४९,
 ९४, १५१, १५४,
 १७८, २०१, २०३
 वृद्धरि राजा ९, ४९
 वृद्धमण ११४
 'वृद्धमण भगवान् महात्मीर' १७०,
 १७९
 वृद्धमन्त्रा उत्सव १३५
 वृद्धमणोपासक ८१, १७८
 'वृद्धमन्त्रप्रतिक्रमण सूत्र' ७४
 ८५, ८९ ११७, १३०
 १५४, १६८, १८१,
 १८२, १९५, २१२
 वृद्धवती ४६
 वृद्धकाक—कवार्तप्रह ४१
 वृद्धका ४९, ६३, ११४
 वृद्धगुप्त २०७
 वृद्धमन्त्रसूरि ९, १५० १७९
 २०९, २१९
 वृद्धमाक २८, ६८ १४३
 १७९, १८०

श्रीमालना द्रम्म १८१
 श्रीमालनी टंकशाळा १८१
 श्रीमाली वणिक ११८
 श्रीस्थल १८१
 श्रीहर्ष १८१
 श्रुत १२२
 श्रुतज्ञान ४०
 श्रुतधर ६४
 श्रुतसागर १७५
 श्रेणिक ४४, ४५, १०२,
 १०३, १७१
 श्रेणी २०८
 श्रेयांसनाथ २०१
 श्याम ४०
 श्यामाचार्य ८४
 श्वेतांबर १७२
 श्वेतांबर संप्रदाय ६४
 'षट्स्थानक' १०
 'षट्शीति' ८५
 'षट्दर्शनसमुच्चय' २१३
 सकलचन्द्र १८३
 सकलचन्द्र वाचक १७५
 सचित्त ९०
 सत्कार—पुरस्कार परिषद् २३
 सत्यनेमि १५४
 सत्यभामा १९२

'सन्मतितर्क' १२, ६४, ६५,
 ६९, ७४, १९७
 'सन्मतिप्रकरण' १९८
 सपादलक्ष १८३, १९२
 सभागृह २०८
 समयसुन्दर १८४, २०९
 'समराइच्चकहा' २१३
 'समवायांग' १०
 समितसूरि ५
 समिताचार्य १८४, २११
 समीपनाम ७७
 समुद्र ८४
 समुद्रगुप्त १९७
 समुद्रविजय १०, ८३, ८७,
 ९६, १५४
 सम्यक्त्व ६९
 सरस्वती ८, १९, २६, ३८,
 ६५, १८८, २१८
 सरस्वतीनो पूर्वामिमुख प्रवाह
 १८८
 'सरस्वतीपुराण' १८८, १८९
 सरस्वतीयात्रा १८८
 सर्वज्ञ १७२
 सर्वार्थसिद्धि ३३
 सहस्रकमल १७४
 सहस्रपत्र १७४

सहस्रयोधी मह ५८

सहस्रार्जुन ६६

सहस्रानीक १०

सहस्रपर्वत ५३, १८९

सहस्रि १५, १९, ४४, १०६,
१११, १८८

संक्षेप ६१

संक्षेपासर्गणि ४, ३९, ४०,
१८३

संक्षेपासर्गणि वाचक १८२

संक्षेपासिद्ध ८४

संक्षेपेष्ट २०४

संक्षेपिष्ठमय ८४

संक्षेपि २५, ४७, ५७, १३३,
१३४, १८७, २०४
२०६

संक्षेपिविजय ८४

संक्षेपिन्मा १०९

संक्षेपरंगसत्ता १०

संक्षेप २७

संक्षेप ८३

संक्षेपचन्द्र १९० १९१

संक्षेपभ्रमण ६९

संक्षेपरत्नसूत्रि २००

संक्षेपान्न प्रयोग १३४

साक्षीपक्षीत आमवेष्टो १५, ४८

८६, ११९, १३९,

१७८ १८७, २००,

२०३

साक्षी अस्त्रिभारत प्राप्तिविद्या
परिपद ४५

साक्षी ओरियेन्टल

कोम्पारस २९

साक्षीहम ३९, ६३ १९२,

१९३, १९४

साक्षीहम वंस १९४

साक्षीदत्ता ७३

साम्प्रत ८९

साम्प्रतिक अध्ययन ७५

सारण ९४

सारामार्ग मवाच ४१

सारामार्ग २७ ११९

सारामार्ग २७ ४४

साम्प्रतिक २०८

साम्प्रतिक ९१, ९२ १०१

१११ १०२ १९४

साम्प्रतिक वंस ९२

साम्प्रतिक ९३

साक्षी ओरिय ९०

साक्षीसूत्र २०

साक्षीसूत्र २१८

सांकेतिक भाषा १४७
 सांव ४९, ५६, ८७, १९०,
 १९१, १९२
 सांभर १८३, १९२
 सांभरिनु लवण १९२
 साभोगिक १३३
 सिकदर १४०
 सिद्धनागार्जुन ९९
 सिद्धपुर १९, १८८
 सिद्धराज २१४, २१८
 सिद्धराज जयसिंह १९५, २१९
 सिद्धर्षि १९५, १९६
 'सिद्धर्षिचरित' १९६
 सिद्धसाधु १९५
 सिद्धसेन ६४, १९७, १९८,
 २०८, २१३
 सिद्धसेनगणि ७४, १९६
 सिद्धसेन दिवाकर ६४
 'सिद्धसेन दिवाकर ऐन्ड विक्रमा
 दिव्य' १९८
 'सिद्धांतसारोद्धार' सम्यक्त्वोल्लास
 टिप्पण ३३
 सिद्धि ८५
 सिद्धिक्षेत्र १७४
 सिद्धिपर्वत १७४
 'सिद्धिविनिश्चय' ६४

सिद्धिशेखर १७४
 सिनवल्लि ४७, १९९
 सिन्ध १९९, २००
 सिन्ध देश १९९
 सिन्धवासी १९९
 सिन्धु ७९, १५८, १९९
 सिन्धु-सौवीर १३, ३१, ४७,
 ५०, १०३, १७०,
 २००
 सिप्रा २०१
 'सिलेक्ट इन्स्क्रिप्शन्स' २४, ९३
 सिंह ८४
 सिंहगिरि ६, ८४, १६३
 सिंहगिरि राजा २०७
 सिंहपुर ३६
 सिंहपुरी २०१
 सिंहल ६८, २०४
 सिंहसूरि ६४
 सीहोर २०१
 सुकोशल मुनि ७१
 'सुखावबोधा' १५१
 सुदर्शन ८१
 सुदर्शन तळाव २५
 सुदर्शन यक्ष ११९
 'सुदर्शनाचरित्र' ८५
 सुनंदा ८०, १३३

‘सुपाश्वनाशचरित’ २२०

सुप्रतिबुद्ध २०७

सुप्रमदेष १८०

‘सुवापिका’ १६९

सुमटपात्र ५, २१४।

सुमद्रा १०

सुमूम ३७

सुमति १०५

सुमुल १०७

सुरद्व २०६

सुरद्व २०३, २०६

सुरप्रिय उषान ८०

सुरप्रिय यक्ष ८६ १५७

सुरभिपुर ३३

सुराष्ट्र ६ २४, २५, २६

३८, ४९ ५६ ५८,

८६ १०५, १८७

२०३, २०४, २०५,

२१५

सुराष्ट्र २०५

सुरूप १८१

सुवर्णगुच्छिका १०३

सुवर्णभूमि ३९ २०७

सुवीर ४९

सुस्थित २०७

सुस्थितम् १ ६

सुस्थित—सुप्रतिबुद्ध ८४, १०६

सुस्थित स्थविर १७४

सुहृत्ती १६, २५, ८४

सुवर ३

सुवरी ९५, २०१, २०२

सुवरीनम् ९५, २०१, २०२

सुसुमारपुर १०१

‘सुवर्णांग चूर्णि’ २०३

‘सुवर्णांग सूत्र’ ९ ११ २१,

३६, ५५ ५६, ७९,

१०८ १२१, १७६—

१७८ २०१, २१५

सुवर्णांग ११८

सुवर्णरूपी १६२

सुरमास २१

सुरम्बपुरा १७८

सुगत १४

सुर्मपुर १७८

सुर्मयूषा २११

‘सुर्मयूषा’ १२८, १२९

सोमेश्वर बुधस ओफ ५ इस्ट ३५

सोमेश्वर ६ ५०, ७२ १०६,

११६, १३१, १३७

१६६ १६७ १८५,

२०७, २०८

सोमेश्वरवाद्या मंगू ११७

सोपारा २०७, २०८

सोम २०७

सोमदेव ८२, १५२

सोमदेव भट्ट १४७

सोमयश ९५

सोमसुन्दरसूरि १५४

सोमिल ६३

सोरठिया २०९, २१०

सौगंधिकानगरी ८१

‘सौन्दरानन्द’ काव्य ९५, २०२

सौराष्ट्र ६७, ६८, ८८, ९७,

९९, १०५, १३४,

१४१, १६७, १७४,

१७८, २०५, २०९,

२११

सौराष्ट्र (सौराष्ट्रनो) २०३

सौराष्ट्रिका २०९

सौराष्ट्रिकी २०९

सौर्यदत्त १७८

सौर्यावतसक उद्यान १७८

सौवर्णिक नेमिचन्द्र ९, १५०

सौवीर ६८, २००, २१०

स्कन्द १०६

स्कन्दगुप्त २४

स्कन्दपुराण १७

स्कन्दराजा ४६

स्कन्दिल ७८

स्कन्दिलचार्य ८२, ९४, १२१,

२१०

‘स्टोरी ओफ कालक’ ४१

स्तिमित ८३

स्तेयशास्त्र १४७

स्तूप ५९, १२०, १२१

स्तम्भतीर्थ ७९, १८४

स्थलपत्तन १८, ३५, ९७,

११९

स्थविरावली ४१, ८४, ११६,

११७, १५२

स्थविरो ८१

स्थानकपुर २११

‘स्थानाग’ १०

‘स्थानागवृत्ति’ ११

‘स्थानागसूत्र’ १६०

स्थूलभद्र ८४, १३२, २०६

स्नपन उद्यान २६, ७०

स्नानागार २११

‘स्याद्वादरत्नाकर’ ५५

स्वाति ८४

स्वामी समंतभद्र ६४

हतशत्रु ४२

हृत्थप्प २१५

हस्तकल्प २१४ २१५
 हस्तिकल्प २१४
 'हृत्मीरमदमर्दन' नाटक १८८
 हरत सनिवेश १८५, २११,
 २१०
 हरिमित्र ७६, १२९, २१३
 हरिमित्रसूरि ९, १०, ७१, ७४,
 १२८, १४५, १४६,
 १४८, १७६, १९५,
 १९६ २१२
 'हरिमित्रसूरिचरित' २१२
 'हरिमित्राचार्यस्य समयनिर्णय'
 १९४, २१३
 हरिमित्रेयी २१४
 हरिषसा' ७
 हरिषेणाचार्य ७, ८ १७२
 हर्षपुर ५ १०६ २१४
 हर्षपुरीय गण्ड २१४
 हर्षपुरीय (मल्लिकार्जुन) गण्ड ११९
 हस्तकल्प ३६, ५६ २०१,
 २१५
 हरतवप्र २१५
 हस्ति ८४
 हस्तिकल्प २१४ २१५
 हस्तिनापुर ३६

हस्तिभूति २१६
 हाथव १६, २१५
 हार्थगुप्त ५२
 हारिष्ठ २१७
 हारिष्ठवाचक २१६
 हाष्ठ ९९
 हाष्मज्ज ६६, २०१, २१५
 हिमनेत्र ८४
 हिमवान ८४
 हिमास्य १९४
 हिन्दुर्कदेश ३८ २१८
 हिन्दूरी बोफ हिन्दुयन सिटरेवर'
 १४८, १९८
 हीरविजयसूरि ९०, १६९
 हुडिक १२०
 हेमचन्द्र १७, ३५, ५५, ७६
 १२५, १२७, १२८,
 १३०, १५२, १६५
 १८१, २१८, २१९
 'हेमचन्द्राचार्यचरित' ७९
 हेमचन्द्राचार्य समा ११९
 हेवरावाव ७८
 हेमसमीक्षा २१८
 Erzählungen in Maha
 ratri 5

